

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

**ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Міжнародне фахове видання

Випуск двадцять четвертий

П68 Правничий вісник Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 24. – К., 2016. – 290 с.

Двадцять четвертий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ України.

Розраховано на науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також у галузях юридичної, організаційної та економічної психології.

Збірник наукових праць «Правничий вісник Університету «КРОК»:

- 1) внесено до переліку фахових видань України з юридичних та психологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №1328 від 21.12.2015 року);
- 2) входить до бази даних Index Copernicus International ICV 2015: 36.86;
- 3) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 4) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 2 від 3 листопада 2016 р.)*

Головний редактор:

Француз Анатолій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, Герой України, Заслужений юрист України, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Скрипнюк Валентина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.
Сингаївська Ірина Валентинівна, кандидат психологічних наук, доцент.

Члени редколегії:

Юридичні науки:

Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України;
Костицький Михайло Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, академік Національної академії правових наук України;
Герерідзе Давід Спартакович (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії Юридичних Наук Грузії;
Засць Анатолій Павлович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України;
Гавсський Домінік (Варшава, Польща), доктор габлітований, професор;
Гардапахдзе Тамара Гелайвна (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор;
Каллас Мар'ян (Варшава, Польща), доктор габлітований, професор;
Стадіченко Станіслав Лешек (Варшава, Польща), доктор габлітований, професор;
Ященко Володимир Арсентійович, доктор юридичних наук, професор;
Козенко Валерій Олександрович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Пугачов Олександр Миколайович (Полоцьк, Білорусь), кандидат юридичних наук, доцент;
Гіжевський Володимир Казімірович, кандидат юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого;
Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент;
Лук'янець Валентина Станіславівна, кандидат юридичних наук, доцент.

Психологічні науки:

Сідак Володимир Степанович, доктор історичних наук, кандидат юридичних наук (юридична психологія), професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (відділення психології і дефектології), Заслужений діяч науки і техніки України;
Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор;
Вірна Жанна Петрівна, доктор психологічних наук, професор;
Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор;
Коваленко Алла Борисівна, доктор психологічних наук, професор;
Малкова Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;
Одягайло Борис Михайлович, доктор економічних наук, професор;
Радчук Галина Кіндратівна, доктор психологічних наук, професор;
Семиченко Валентина Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор;
Янчук Володимир Олександрович (Мінськ, Білорусь), доктор психологічних наук, професор;
Шимко Віталій Артурович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник.

Адреса редакції:

Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»
03113, місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: /044/ 455-57-57, 450-14-54; тел./факс: /044/ 456-84-28, 455-69-81
www.krok.edu.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № П237-П/7 від 19.05.2006 р.

Зміст

Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕнь. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

А. Frantsuz

Compelling issues of realization of human and civil rights and liberties in Ukraine 5

А.Й. Француз, В.В. Легкий

Теоретико-правові ідеї В. Колеїчкова у дослідженнях держави та права: характеристика джерел дослідження 11

А.Й. Француз, В.С. Половинко

Роль громадянського суспільства у протидії корупції..... 19

А.Й. Француз, В. Світлак

Досвід євроінтеграції Республіки Кіпр та України: порівняльно-правовий огляд 24

О.В. Кривов'яз

Правова культура юриста в сучасних умовах розвитку суспільства 30

Н.П. Костюк

Принцип законності в правозастосовній діяльності..... 35

Ян Аронов

Професійна культура юриста як конституційний критерій суспільної проблеми України (теоретико-правові аспекти)..... 41

А.В. Гуркова

Загальна характеристика нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади 47

Д.А. Пащенко

Нормативно-правова база та практика масових виселень в Україні (1929–1932 рр.) 53

І.Г. Француз

Актуальні питання сутності та змісту примусового виконання судових рішень 60

А. Шевчук

Юридична відповідальність як форма державного примусу 67

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

А.П. Заєць, Д.І. Комаров

Узагальнений аналіз нормативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні: реалії і перспектива..... 72

Д.І. Ткач

Міжнародно-правовий аспект зовнішньої політики України за Президента В.А.Ющенка..... 79

А.Й. Француз, О.О. Дудкін

Захист прав інтелектуальної власності у судовому порядку..... 89

В.К. Гіжевський, І.В. Біленко

Міжнародні перевезення в міжнародному приватному праві 95

М.В. Григорчук

Досудове врегулювання як спосіб вирішення господарського спору 105

В.К. Гіжевський, А.М. Веремієнко

Особливості захисту спадкових прав у судовому та нотаріальному порядку в Україні 112

В.К. Гіжевський, Ю.Г. Хомутовська

Ведення державного земельного кадастру в Україні та країнах східного партнерства 116

В.К. Гіжевський, О.В. Чубов

Значення Угоди ТРІПС для українського законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності 124

В.Ю. Горелова

Поняття фінансово-правової відповідальності як самостійного виду відповідальності 129

О.О. Наумова

Порушення професійного права адвоката на адвокатський запит та його гарантії в Україні 134

А.В. Кравченко

Термінологічні проблеми законодавства щодо безпеки дорожнього руху 143

Y. Sheliazhenko

Legal system of Autonomous Advocacy
as example of the self-legislation
in voluntary association 150

О.А. Дзусенко

Проблеми захисту прав
на торговельну марку в Україні 156

**Розділ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО.
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО**

Л.І. Баликіна

Урбаністика і адміністративно-правові методи
регулювання боротьби з тютюнопалінням
та вживанням алкогольних і слабоалкогольних
напоїв у громадських місцях (частина 2) 161

**Розділ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА
КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ
ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА
КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

A.I. Francuz, Anna Pawlak

Międzynarodowe regulacje prawne
chroniące dzieci przed cyberprzestępczością 167

І.В. Скірський, К.Є. Поджаренко

Мотив і мета злочинних порушень чинних
правил на транспорті 183

І.В. Леоненко

Законодавче забезпечення приватної
детективної діяльності: становлення, сучасний
стан, шляхи удосконалення та перспективи 189

Розділ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**Б.М. Одягайло**

Інституціоналізація психокультурних значень
ринку та її роль у формуванні міжнародних
економічних відносин 196

В.А. Янчук

Развитие идей культурно-исторического
подхода Л.С. Выготского в рамках
социокультурно-интердетерминистской
диалогической метатеории интеграции
психологического знания. К 120-летию
со дня рождения 202

О.В. Петрунько

Науковий дискурс конфлікту
в соціальній та юридичній психології 214

О.М. Васильченко

Сучасні підходи до дослідження
сім'ї у психології 221

І.В. Сингаївська, В.В. Ткач, Р.М. Ткач

Методи юнганського аналізу в розв'язанні
внутрішнього конфлікту особистості
(на прикладі роботи з пошуком сенсу життя) 229

Ю.О. Живоглядів

Екзистенціальна традиція: підхід
в психотерапії, консультуванні, коучингу 235

В.А. Шимко, К.В. Олександренко

Роль і місце іншомовної комунікативної
компетентності у формуванні
професійної комунікативної діяльності 245

Т.О. Ковалькова

Вивчення синдрому емоційного
вигорання у педагогічних фахівців 254

М.С. Кутас

Необхідність розвитку асертивності
як складової конфліктологічної
компетентності педагога 261

О.А. Карачинський

Підходи до поняття сенсу в психологічних
школах З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга 267

В.Г. Пасічна

Аналіз психологічної адаптації та особистісної
трансформації безробітних у професіогенезі 274

О.О. Приймук

Ефективність впливу корекційно-тренінгової
програми на розвиток мотиваційного компоненту
як складової професійно важливих якостей
майбутніх фахівців ресторанного бізнесу 284

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 342.7

*A. Frantsuz
Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and legal disciplines
“KROK” University*

Compelling issues of realization of human and civil rights and liberties in Ukraine

Compelling issues of the rights and liberties of man and citizen are studied in the article, guarantees of human and civil rights and liberties are analyzed, factors have been affected on enforcement of human and civil rights and liberties in Ukraine are studied.

Keywords: *human rights, liberties, guarantees of the rights and liberties of man and citizen, an enforcement of human rights, the mechanism of legal regulation.*

*А.Й. Француз
Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

Проблемні питання реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні

У статті досліджуються проблемні питання реалізації прав і свобод людини і громадянина, проаналізовані гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина, досліджені фактори, які впливають на стан забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: *права людини, свободи людини, гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина, реалізація основних прав, механізм правового регулювання.*

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
 доктор юридических наук, профессор,
 заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
 Университет экономики и права «КРОК»*

Проблемные вопросы реализации прав и свобод человека и гражданина в Украине

В статье исследуются проблемные вопросы реализации прав и свобод человека и гражданина, проанализированы гарантии реализации прав и свобод человека и гражданина, исследованы факторы, влияющие на состояние обеспечения прав и свобод человека и гражданина в Украине.

***Ключевые слова:** права человека, свободы человека, гарантии реализации прав и свобод человека и гражданина, реализация основных прав, механизм правового регулирования.*

Challenge problem

Ukraine has taken the path of building a democratic state since independence. This should be based on the principle of the rule of law and recognition of rights and liberties of man and citizen. Everyone have authorized with inalienable and imprescriptible rights since the birth. The purpose of existence of Ukraine and of any other country is to ensure an enforcement of these rights.

A major problem of both domestic and foreign policies of all states of the international community is the rights and liberties of an individual and a citizen today. The state level of enforcement of human rights and liberties is a measurement of state democratic development.

A review of recent studies and papers

The problem of the realization of human rights in Ukraine was researched by V. Boutkevitch, E. Zakharov, V. Kolesnichenko, O. Kostenko, P. Rabinowitch and others.

Remaining challenges

There is a need for fundamental studies of guarantees of the realization of human rights, despite of the widespread studies of rights and liberties of man and of the citizen. Also, to identify ways to overcome arise obstacles in the implementation of the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. Constitution of Ukraine has been had for twenty-five years of Ukrainian independence most norms that are about human rights and liberties, but they did not become reality, and remained at the level of norms-declarations,

i.e. have a programmatic nature and must be implemented in the future.

Draw the objectives of research

The aims of the article are to study the guarantees of fundamental rights and liberties of man and citizen, to define the problematic issues that exist in the implementation of human and civil rights and liberties in Ukraine, to find ways to overcome the obstacles that appear in the implementation of the rights and liberties of man and citizen in Ukraine.

Discussion

An enacting clause of the Constitution of Ukraine said that «the Verkhovna Rada of Ukraine on behalf of the Ukrainian people – Ukrainian citizens of all nationalities, expressing the sovereign will of the people, aspiring to ensure human rights and freedoms, and life conditions worthy of human dignity, adopts this Constitution a Fundamental Law of Ukraine» [1]. The Fundamental Law of the country has a whole title devoted to human rights, freedoms and duties of man and citizen, more than forty-seven rules of law about human rights and only four about duties. Such attention to Human Rights indicates that the approval and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state. Under the p. 2 art. 3 human rights and freedoms, and guarantees thereof shall determine the essence and course of activities of the State. The state is responsible to the individual for its activity. This constitutional rule of law should be the basis of modern legislation. The level of development of the state shows its relation

to the rights of man and citizen. According to J. Donnelly, «human rights should be treated as a national interest» [8, p. 218].

P.M. Rabinovich wrote that «human rights – it is human capacity, which are necessary for existence and development in specific historical conditions, and are determined objectively by attained level of human development and have to be general and equal for each and everyone» [7, p.5]. The principle of equal rights is embodied in Constitution of Ukraine. According to art. 24 rights and liberties of man and citizen are not just inalienable and imprescriptible, and recognized by the State, but also rights and freedoms of human are ensured and shall not be abolished by the State. Under the art. 22 of Fundamental Law the constitutional rights and freedoms shall be guaranteed and shall not be abolished. According to p. 3 art. 22 of Constitution of Ukraine: «The content and scope of the existing rights and freedoms shall not be diminished by an adoption of new laws or by introducing amendments to the effective laws» [1]. «Human freedom – it is not just human capacity to act and to eliminate any obstacles in their realization. There are system of cultural, socio-economic, political and legal guarantees of rights and freedoms in each society to determine relations between man and state, and to create real capabilities of realization of rights and freedoms» [9, p. 184]. Human rights are consensual by the nature therefore they play an important role in peace-making in society and ensuring stability of its development [10, p. 35]. Current Constitution of Ukraine has assumed as a basis the western concept of human rights and has foretold that human rights prevail over society. The purpose of the state – to provide and guarantee human rights. For this reason, paragraph 1 of art. 92 of the Constitution of Ukraine notes that the rights and freedoms of the person and the citizen, a guarantee of these rights and freedoms, fundamental duties of the citizen are determined only by laws of Ukraine [1].

Different constitutions of foreign countries embodied a special body of constitutional control or constitutional supervision (in Ukraine it is the Constitutional Court of Ukraine). The main work of this body is to ensure the rule of the basic law, including

fundamental rights and freedoms of human and citizen. As A.O. Selivanov and A.A. Strizhak said, in the sphere of individual rights and freedoms, the Constitutional Court ensures consistency and adjusts regulations, establishing their compliance with the Constitution of Ukraine, checks for the legitimacy of state invasion of personal freedom. Scientists notice, and we should agree with them, that the criterion for the legality are constitutional provisions of the working Constitution of Ukraine, which should be duly specified in the legislation [11, p. 180]. According to S. Shevchuk, «restrictions on realization of fundamental rights and freedoms established by positive law, must complied with the criteria of rationality, social necessity and proportionality. Activities of the constitutional courts and international jurisdictional bodies (European Court of Human Rights) fit the most to provide their proper guarantee, which promote the full recognition of judicial precedent as source of law» [12, p. 28].

On June 17, 1997, the Verkhovna Rada of Ukraine ratified the European Convention on Human Rights (1950). Ukraine looked up to generally accepted universal values and European standards. That led to ratification of the protocols to the European Convention on Human Rights, including the Protocol №11. The jurisdiction of the European Court of Human Rights had been governed throughout Ukraine since that time. That decisions were binding on the entire territory of Ukraine according to article 46 of the European Convention. Ukraine adopted the Law «On implementation of the decisions and the application of the European Court of Human Rights» № 3477-IV of 23.02.2006 [13], that was intended to regulate the relations arising in connection with the State's duty to comply with the decision of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine; to eliminate the violation by Ukraine of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols; to implement of the European human rights standards in the Ukrainian legal proceedings and administrative practice; to create prerequisites for reducing the number of applications to the European Court of Human Rights against Ukraine. The European

Court of Human Rights drew attention to the fact that human rights must be seen and provided not only theoretical and illusory, but as a concrete and active rights [4, p. 90]. Situation that has developed today about amount of applications to the European Court of Human Rights against Ukraine is one of the highest, evidenced by statistics of the Court in 2015, which promulgated the chairman of the European Court of Human Rights Guido Raimondi at a press conference in Strasbourg. Ukraine remains one of the leaders of the number of cases as in previous years that considered by the European Court of Human Rights. Yes, we have retained the lead position of the number of applications which were submitted in the court. On 65,000 cases about 21.4 % – submitted against Ukraine. In the second place – Russia with 14.3%, in the third – Turkey (13%). The overwhelming number of Ukrainian cases – old property disputes related to the decisions already taken in the Ukrainian courts. Although, we are leaders in the amount of cases only, and if counted by the number of people, Ukraine is not a leader and took thirteenth place, the worst variables are Hungary, Liechtenstein and Moldova. By the number of court decisions about violations of human rights rendered by the European Court of Human Rights in 2015, Ukraine – in fourth place, throughout year was 50 decisions. The first place is occupied by Russia (109), followed by – Turkey (72) and Romania (72) [15].

Today, there are many obstacles in the realization of the basic rights and freedoms of man and citizen. This is deeming, on the one hand, the low level of legal awareness and legal culture of representatives of state and local authorities, individual citizens, the lack of interaction of state bodies, the lack of expertise of the legislation and rule-making about observance of human rights, poor governance, lack of practice monitoring of realization of human rights, and on the other hand, it is the transitional nature of the state and society. To overcome these obstacles, the state should create real guarantees not only the realization of fundamental rights and freedoms of human and citizen, but also provide them with adequate protection. Considering the issues of realization of rights, there are three

components of the structure of the enforcement mechanism: 1) providing mechanism (the introduction to enforcement of the citizens' rights); 2) the mechanism of realization (the actual implementation of these rights); 3) ensuring mechanism of rights and freedoms, which should be effective as of violation of the rights and renewed rights [16, p. 123]. The enforcement of basic human rights – is the process of their materialization, during which everyone gets the benefit, which is the content of the rights. Ensuring of basic constitutional rights is to create favorable conditions for their enforcement and protection. These favorable conditions are guarantees. Thus, the core of the process to ensure the fundamental rights and legitimate interests of man is the creation of guarantees of their enforcement [17, p. 102]. As rightly pointed E. J. Lukashov, «social development put forward and will again put forward new challenges, increasingly complex situations that require adjustment of parameters of relations «the human – the state». But at the same time the principle of individual freedom as its highest value should remain unchanged» [18, p. 17]. In the legal literature, there are many approaches to the determination of the content of the guarantees. Some scientists mean by these concept tools, methods of actually ensure rights and freedoms of citizens, others – tools, methods and conditions for ensuring effective implementation granted to citizens of democratic rights and freedoms, the third – the conditions, methods and tools to ensure the actual possibility of using the democratic rights and organizational and legal tools for their protection. Under the constitutional guarantees of fundamental rights and legitimate interests understand the general conditions and special (legal) tools enshrined in the Constitution and other legal acts that create the actual possibility to use fundamental rights, to satisfy the interests and to protect them reliably [19, p. 49]. Much attention is paid to the analysis and classification of legal guarantees in the legal science, including in constitutional law. At the same time, there are different points of view on the classification of guarantees. Almost all authors are unanimous in saying that allocate general and special guarantees. The differences mainly arise about a specific

accessory of institutional guarantees. Some scholars have identified them as a separate group of guarantees in addition to general and legal [20, p. 194-203], others include them in the general guarantees [21, p. 30], and others – in the legal [22, p. 25]. In our opinion, the general safeguards are: economic, political, social and ideological. Special safeguards are legal and organizational. General guarantees are aimed at ensuring the realization of human rights and freedoms and at their protection in cases of infringement, and combine all objective and subjective factors.

Political guarantees, which are closely linked to the existing political order, are: democratic, legal and social state, national sovereignty, separation of powers, political pluralism, freedom of speech, etc. The economic safeguards include: existing in the state ownership, the availability of market relations, economic freedom of citizens, the free choice of the forms and types of work, the presence of various forms of business activity. The social guarantees are: state social security in case of disability due to illness, unemployment, disability, old age, establishing a living wage, etc. For ideological guarantees are: the lack of censorship, the lack of a mandatory ideology, ideological pluralism of social life, as well as promote the development of national minorities and indigenous peoples living in the territory of Ukraine.

Special guarantees are system of legal tools and effective rights of the state bodies, of officials and civil groups, which contribute to processes of enforcement, protection and renewed the rights and freedoms of legal entities, their content is to provide of state-power generally binding character of the human rights and their protection. Legal guarantees have constitutional and legal forms of consolidation. Thus, the constitutional guarantees are: appeal in court the decisions of the state bodies and officials; the right to compensate of losses caused by unlawful decisions of the persons or entities acting on behalf of the state; the right to legal assistance; the opportunity to receive information on the content of rights and duties; the presumption of innocence of the person; the possibility of restricting the constitutional rights and freedoms. Institutional guarantees are characterized

as effective rights of state officials and civil groups to create necessary conditions for the realization of the rights and freedoms (it is the existence of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is through the adoption of laws determines not only the rights and freedoms, but also reinforces the guarantees of their enforcement; the President, who acts as a guarantor of fundamental rights and freedoms of citizens and the guarantor of the Constitution of Ukraine; the Cabinet of Ministers of Ukraine, carries out measures aimed at ensuring the rights and freedoms; the local state administrations shall ensure in the territory of a certain administrative-territorial units the rights and freedoms of man and citizen; the bodies of local self-government, the judiciary and the prosecutor's office). The presence in Ukraine of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights is supplementary constitutional guarantee of enforcement of fundamental rights and freedoms of human and citizen.

There is a relatively stable understanding in legal science of the concept of mechanism of legal regulation as a system of legal tools, which are the most organized in a consistent manner to overcome the obstacles standing in the way of satisfying the interests of legal subjects [23, p. 145]. Therefore, the aim of the state is not only to ensure the rights, freedoms, and to minimize the impact on its negative impact in the socio-economic processes. On the one hand, excessive protection of the state can lead to a narrowing of the range of rights, freedoms, and therefore could appear a totalitarian political regime in which the state has total control over the individual, interferes in all spheres of human life. On the other hand, the restriction of functions of the state (the directions of the state influence on social relations), or the elimination of the state as an organization, will lead to a political crisis, will contribute to the emergence of conflicts and the establishment of the unstable political situation.

Conclusions

In summary, it should be noted that human rights in Ukraine can be realized on the assumption that the authorities radically change their attitude to the adoption and protection of human rights, the implementation of its main

objectives. The key idea of all democratic countries today is respect for human rights and freedoms. No matter what course and na-

tional idea are declared by state, but matters a person with her/his rights and freedoms, her/his interests which should be in the center.

References

1. Конституція України: Основний Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Буткевич В. Фактори негативного впливу на ефективність реалізації прав людини в Україні / В. Буткевич // Право України. – 2009. – № 4. – С. 36-41.
3. Захаров Е. Права человека в Украине / Е. Захаров // Главное, 2010.
4. Захаров Е. Права человека в Украине – 2011: нарушений все больше... / Е. Захаров // Украинская правда, 2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2011/12/10/6824555/>.
5. Колесніченко В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея України / В. Колесніченко // Українська правда, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/4f3365b572044/>.
6. Костенко О. Зловживання кримінальним законом: поняття і шляхи протидії / О. Костенко // Право України. – 2005. – № 8. – С. 72 – 75.
7. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
8. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці / Переклад з англійської Тараса Завалія. – Львів: Кальварія, 2004. – 280 с.
9. Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М.И. Абдулаев. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 322 с.
10. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общей редакцией чл.-корр. РАН Е.А. Лукашевой. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 448 с.
11. Селиванов А.А. Вопросы конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития институционального правосудия / А.А.Селиванов, А.А. Стрижак. – К.: Логос, 2010. – 180 с.
12. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – 831 с.
13. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23.02.2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
14. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г.: Перевод с французского / Де Сальвиа М.; Науч. ред.: Берестнев Ю.Ю.; Пер.: Жукова А.А., Пашковская Г.А. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с.
15. Тенденція зберігається: у 2015 році до ЄСПЛ найбільше позовів подано проти України // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/tendents-ya-zber-ga-troku-do-spl-nayb-lshe-pozov-v-podano-proti-ukra-ni/>.
16. Пучкова М.В. Нормативные акты Совета Министров союзной республики в механизме реализации конституционных прав граждан / М.В. Пучкова // Сов. государство и право. – М.: Наука, 1985. – № 3. – С. 123-128.
17. Толкачев К.Б. Методологические и правовые основания реализации личных конституционных прав и свобод и участие в ней органов внутренних дел / К.Б. Толкачев. – СПб.: СПб академия МВД РФ, 1997. – 193 с.
18. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Изд-во Норма, 2002. – 448 с.
19. Чхиквадзе В.М. Гарантировано конституцией / В.М. Чхиквадзе. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 206 с.
20. Витрук Н.О. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.О. Витрук; Отв. ред.: Патюлин В.А. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
21. Патюлин В.А. Субъективные права граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации / В.А. Патюлин // Советское государство и право. – М.: Наука, 1971, № 6. – С. 24-32.
22. Чечет Д.М. Субъективное право и формы его защиты / Д.М. Чечет. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 72 с.
23. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: Изд-во «Бек», 1994. – 220 с.

А.Й. Француз
Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»

В.В. Легкий
аспірант
Університет економіки та права «КРОК»

Теоретико-правові ідеї В. Копейчикова у дослідженнях держави та права: характеристика джерел дослідження

У статті вивчається джерельна база з тематики наукової діяльності В.В. Копейчикова в юридичній сфері та його теоретико-правових ідей у галузі держави та права. Автори статті класифікують наявні джерела за кількома ознаками та в загальних термінах характеризують внесок В.В. Копейчикова у вітчизняну науку.

Ключові слова: Копейчиков В.В., джерельна база, теоретико-правові ідеї, наукова школа.

А.Й. Француз
Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Университета экономики и права «КРОК»

В.В. Легкий
аспирант
Университет экономики и права «КРОК»

Теоретико-правовые идеи В.В. Копейчикова в исследованиях государства и права: характеристика источников исследования

В статье изучается источниковая база по тематике научной деятельности В.В. Копейчикова в юридической сфере и его теоретико-правовые идеи в плоскости государства и права. Авторы статьи классифицируют имеющиеся источники по нескольким признакам и в общих терминах характеризуют вклад В.В. Копейчикова в отечественную науку.

Ключевые слова: Копейчиков В.В., источниковая база, теоретико-правовые идеи, научная школа.

*A. Frantsuz
Hero of Ukraine, honored lawyer of Ukraine,
doctor of law, professor,
head of the department of state and legal disciplines
“KROK” University*

*V. Leagkyi
post-graduate student
“KROK” University*

Theoretical and legal ideas in V. Kopeychykov’s Studies of State and Law: Characterization of Studies

This article examines the source base on the issue of the scientific activities of V. V. Kopeychykov in the field of jurisprudence, as well as his theoretical-legal ideas on the state and judicial issues. The author classifies available sources in accordance with different criteria and in general term characterizes V. V. Kopeychykov’s contribution to the Ukrainian science.

Keywords: Kopeychykov V. V., sources basis, theoretical-legal ideas, scientific school.

Постановка проблеми

Стаття окреслює основні аспекти теоретико-правових ідей В.В. Копейчикова у сфері дослідження держави та права у форматі аналізу джерельної бази з цієї проблематики, корегування таким чином прогалин, які існують в українській історико-правовій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На даний час комплексне вивчення внеску В.В. Копейчикова у становлення та розвиток вітчизняної науки практично відсутнє. Дослідження цієї проблематики і наукова констатація вимагають послідовного аналізу першоджерел – тобто робіт самого науковця, його наукового осмислення, реалістичного відображення. Також загальний контекст предмета наукової роботи доповнюють праці його учнів. Інформація ширшого формату стосовно біографії В.В. Копейчикова міститься в енциклопедичних виданнях. Ідеалістичне й інколи некритичне ставлення до конкретних ідей і практик їх реалізації, еволюції цих понять, механізмів їх наповнення і використання обумовлюють тему даної публікації.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У період сталого розвитку вітчизняної юридичної науки актуальним є вивчення її основ, а саме – ролі провідних юристів минулого у процесах її становлення. Одним із таких науковців був В.В. Копейчиков, роль якого у вивченні державного та конституційного процесу українського державотворення та вплив його ідей на наукове суспільство вимагають докладного вивчення. Особлива увага при цьому в межах даної статті приділяється аналізу джерельної бази з цієї проблематики, відтак комплексно досліджується наукова спадщина В.В. Копейчикова.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз та класифікація джерельної бази з тематики теоретично-правових ідей наукової діяльності В.В. Копейчикова, його світоглядна позиція.

Вклад основного матеріалу дослідження

Проблематика функціонування держави, постійний пошук оптимальної її моделі з давніх часів викликали інтерес у дослідників, мислителів та філософів. Відповіді

на запитання, якою моделлю держави має бути та за якими принципами держава має здійснювати свою роботу, шукали великі вчені минулого і сьогодення. Ще Платон писав про те, що незважаючи на характер держави – тиранічний, аристократичний або демократичний, – силу в ній має той, хто знаходиться при владі, той, хто видає закони та контролює їхнє виконання. Саме він визначає принципи діяльності держави, називаючи справедливими нормами ті, які працюють в його інтересах. Говорячи про модель ідеальної держави, Платон наголошував, що вона має бути заснована на принципі розподілу праці та природній нерівності людей, які, втім, мають працювати на суспільне благо під керівництвом мудрих правителів-філософів [1]. Його послідовник і учень Аристотель характеризував ознаки держави (такі, як територія, колектив громадян, культ, армія, спільний запас ресурсів та багатств, уявлення про справедливість) та класифікував наявні форми правління в ній на основі кількості людей, які уособлювали владу. Він також погоджувався з нерівністю людей та виправдував рабство, приватну власність [2].

На відміну від давньогрецьких філософів, які шукали моделі та створювали проекти ідеальної держави, марксистів вважали цю форму організації застарілою та регресивною. Карл Маркс та Фрідріх Енгельс підкреслювали експлуататорський характер держави, яку розглядали не в якості територіальної одиниці, а як урядову машину, інструмент управління-поневолення, відмінний від суспільства. Вивчаючи класову боротьбу в якості рушійної сили історичного розвитку, вони писали, що держава є нічим іншим, як машиною для придушення одного класу іншим [3]. У результаті перемога над експлуататорами пролетарських мас по всьому світі в решті решт призвела б до зникнення необхідності у функціонуванні подібної керуючої інституції – тези, яку підтримував та розвивав В. Ленін [4]. Втім, в СРСР після смерті останнього вона піддалася ревізії. Й. Сталін висунув ідею щодо необхідності створення держави нового виду – пролетарської диктатури – замість

повного усунення державних органів як таких [5].

Відомі українські юристи ХХ–ХХІ ст. також торкалися цієї проблеми. При цьому більша увага приділялася окремим аспектам, зокрема практичного функціонування держави – розвитку конституціоналізму, механізмам впровадження державної політики на місцях тощо. Так, О.Ф. Фрицький, аналізуючи місцеве самоврядування, писав, що воно є правом населення адміністративно-територіальних одиниць безпосередньо або через обрані ними органи місцевого самоврядування вирішувати в межах чинних законів значну частину державних і громадських справ [6, с. 517]. Щодо конституційно-правових відносин, то він зазначає, що вони є сукупністю політико-правових суспільних відносин, пов'язаних із стосунками між особою і державою, народним волевиявленням, організацією та функціонуванням державної влади і місцевого самоврядування, а також пов'язаних із державно-територіальною організацією.

Погляди В.В. Копейчикова, зокрема на конституціоналізм та державний механізм, викладені в чисельних його працях і співпадають із загальним спрямуванням наукової думки про державу та право, характерні для нашого часу. Дослідження теоретико-правових ідей та здобутків науковця потребує комплексного вивчення широкої джерельної бази. За походженням останню доцільно розділити на кілька груп.

Перш за все мова повинна йти про наукові праці самого В.В. Копейчикова. Як уже зазначалося, він є автором значної кількості праць – наукових статей, монографій, навчальних посібників, підручників і т.д. Хронологічно здобутки науковця доцільно, на нашу думку, розділити на два етапи. До першого слід віднести радянський період професійної діяльності В.В. Копейчикова. Для наукових робіт, опублікованих у цей період, характерна наявність ідеологічного забарвлення як самого тексту, так і зроблених висновків. Це є характерною рисою радянської науки, сповненої рудиментів диктатури більшовизму. Другий етап припадає на на-

уюву діяльність дослідника у незалежній Україні – з 1991 по 2002 роки.

Радянський етап наукової діяльності дослідника перш за все слід розглядати на основі його праць, які стосувалися правових аспектів нормативної діяльності місцевих органів державної влади та управління в СРСР [7]. У працях розглядався процес видання нормативних актів цими структурами, їхні юридичні властивості, гарантії їхньої законності та відповідальність за невиконання. В.В. Копейчиков підкреслює, що правові акти місцевих органів влади та управління відіграють важливу роль у здійсненні державотворчих функцій стосовно суспільства. Вони актуалізують волю, виражену в законах та інших документах, встановлюють нові норми, спрямовані на регламентацію життя у відповідності до постанов вищих органів влади. Їхнє значення полягає в конкретизації загальних норм до конкретних умов місця та часу [7, с. 331].

Розглядаючи питання теорії механізму радянської соціалістичної держави, В.В. Копейчиков вважає, що цей теоретичний підхід має повне право на самостійне існування в системі наукового пізнання [8, с. 30]. Він окреслює саме поняття «державного механізму» як засобу організаційно-політичного закріплення та реалізації державної влади, що представляє собою єдність організаційно оформлених державою та тісно взаємодіючих між собою колективів людей, які здійснюють державне керівництво або ж реалізують у процесі своєї професійної діяльності функції держави, вказуючи на функціонування державних органів влади та підприємств в СРСР, досліджуючи проблематику народницького представництва в радянському політичному житті, аналізуючи класову основу Радянського Союзу [8, с. 288].

Говорячи про інші роботи радянської періоду наукової діяльності В.В. Копейчикова, доцільно тематично розділити їх за кількома напрямками. Він переважно розглядав різні аспекти функціонування місцевих органів влади, досліджуючи нормативно-правові акти органів місцевої влади та самоуправління [9]. Підхід

дослідника характеризується тим, що він включає у визначення поняття форми актів, їхню структуру [9, с. 26]. В.В. Копейчиков також визначав специфіку державних органів, називаючи характерними рисами цих установ те, що вони здійснюють державне керівництво, виступають від імені держави, мають державно-владні повноваження, діють на основі встановленої законодавством організаційної структури та у властивих кожному виду органів формах державного керівництва [10, с. 56].

Уже в той складний, заполітизовано-тиранічний час В.В. Копейчиков у своїх працях констатує, що держава не може існувати без захисту та дотримання нею прав людини. Протягом 1980-х років, в умовах пізнього «застою» та «перебудови», науковий інтерес ученого зміщується в площину дослідження проблематики прав людини. Він вивчає загальні аспекти цієї тематики [11], аналізує прояви демократії та місце особистості в реальному соціалістичному суспільстві [12], робить спробу дослідження поняття гуманізму в радянській демократичній системі [13], роль радянської держави у створенні умов для реалізації прав громадян, розуміючи життєдайну силу цих процесів для людини [14; 15]. Говорячи про визначення терміна «права людини», В.В. Копейчиков характеризує його як вимоги, звернені до зобов'язаної особи або організації, які останніми мають бути обов'язково виконані [11, с. 42]. Він указував на необхідність визначення механізму здійснення кожного із суб'єктивних прав людини [13, с. 142-146]. Щодо реалізації прав громадян, то науковець відзначає, що це – регламентований нормами права демократичний за своїм змістом й формою здійснення процес, який забезпечує кожному громадянину ті матеріальні й духовні блага, які лежать в основі приналежних йому суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких зазіхань [15, с. 50]. Серед умов, які сприяють його успішному розвитку, юрист називає рівень розвитку демократії, політичний режим, економічний потенціал суспільства, ступінь розвитку законодавства, рівень правосвідомос-

ті, культури, точність механізмів попередження правопорушень тощо [15, с. 174].

Наступний період наукової діяльності В.В. Копейчикова прослідковується в умовах становлення незалежної України і характеризується адаптацією його наукових здобутків до задач та умов становлення і розвитку українського суспільства, чого він так бажав, передаючи нам наукову спадщину. Дослідник бере активну участь у процесах законодавчо-нормативного забезпечення діяльності нової держави, розвитку української юридичної науки та підготовці молодих спеціалістів. До перших робіт цього часу можна, на нашу думку, віднести дослідження, присвячені тематичі народовладдя та впливу особистості на механізм державного функціонування. Копейчиков звертається до вивчення якісних характеристик, необхідних для обіймання найвищих посад у державі, таких, які можна кваліфікувати, як посади політичних державних службовців [16]. Що є важливим у реаліях сьогодення, і знаходить підтвердження у працях В.В. Копейчикова більш раннього періоду. Наголошується, що такі державні діячі, як президент, прем'єр-міністр та народні депутати, несуть не лише юридичну, але й політично-конституційну відповідальність за свою діяльність. Це обумовлює збільшення ваги політичних критеріїв, насамперед здатності до політичного лідерства – для їхньої успішної роботи [17, с. 6]. В межах залучення до процесів розбудови незалежної України та її законодавчої бази В.В. Копейчиков вивчає питання кодифікації українського законодавства [18], процес конституційної розбудови, до якого сам був безпосередньо залучений, співпраюючи з Конституційною комісією [19; 20].

Крізь призму держави, прав людини і громадянина юридичними засобами забезпечення законності він називає чіткість та конкретність норм чинного права; ефективність санкцій, що захищають ці норми; виконання правосуддя як спеціальної форми універсальної діяльності судових органів, яка забезпечує реалізацію чинного права, захист прав і свобод громадян;

здійснення вищого нагляду за точним виконанням законів з боку органів прокуратури; діяльність державних інспекцій та контрольно-ревізійного апарату [21, с. 211].

Другу групу джерел становлять наукові праці учнів В.В. Копейчикова – тобто дисертаційні дослідження, які були захищені під його керівництвом. Фактично, приймаючи до уваги наведену вище кількість цих робіт, мова йде про наукову школу В.В. Копейчикова.

Важливе місце в цьому форматі діяльності науковця займає вивчення проблематики взаємодії правоохоронних органів та суспільства, основою чого він перш за все бачить захист прав людини, побудову правової держави. Цьому питанню присвячена низка досліджень, підготовлених під керівництвом В. В. Копейчикова. При цьому йдеться як про радянський, так і пострадянський періоди його роботи. Як приклади подібних наукових праць можна навести низку досліджень у даному руслі. Так, зокрема В.М. Пехов окреслював механізми реалізації прав та свобод громадян [22]. В.В. Бородін займався проблематикою виховання правової культури у співробітників правоохоронних органів [23]. Широке висвітлення подібної тематики під науковим керівництвом В.В. Копейчикова демонструє розуміння з його боку важливості забезпечення сталих зв'язків довіри між державними інститутами примусу та громадянами для адекватного та успішного державотворення.

Серед інших питань, які розроблялись під керівництвом В.В. Копейчикова, можна згадати аналіз українського законодавства. У дисертаційному дослідженні О.С. Лисенкової подається структурно-функціональна характеристика цієї сфери [24]. Серед висновків, наведених у роботі, наголошується на важливості утворення в науці теорії держави і права окремого нового розділу – «теорії законодавства» [24, с. 14].

Дисертація О.В. Українчука присвячена вивченню проблематики забезпечення національної безпеки України в умовах формування громадянського суспільства

та правової держави [25]. Дослідження О.І. Трояна розкриває концепцію соціальної справедливості в якості моральної основи демократичної держави [26]. Варто підкреслити, що в роботі наголошується на невідповідності радянської системи цим принципам та правовому нігілізму, який панував у СРСР [26, с. 16].

В дисертації Н.В. Філик вивчаються державно-правові засади функціонування громадянського суспільства [27]. Розгорнуте формулювання висновків, в яких, поміж іншого, подаються рекомендації щодо внесення змін до чинного українського законодавства з метою сприяння становленню окремих інститутів громадянського суспільства [27, с. 16-17], дає можливість припустити активне залучення Володимира Володимировича до роботи над дисертаційним дослідженням навіть на останньому етапі свого життя.

До третьої групи джерел відносяться наукові дослідження, до яких В.В. Копейчикова був залучений в якості експерта – опонента або рецензента. Вони доводять широту наукового інтересу дослідника в правових питаннях. Факт залучення до виконання цих обов'язків підтверджує його визнання в якості експерта з низки юридичних проблем у незалежній Україні.

Четверту групу джерел з тематики дослідження становлять комплексні роботи з теорії та історії держави та права, в яких розглядається процес формування цієї наукової галузі в Україні та аналізується внесок у цей процес окремих науковців.

Мова про наукові дослідження загального характеру, які опосередковано торкаються внеску В.В. Копейчикова у вітчизняну науку. Так, Д.В. Ковінько наводить в своїй статті його визначення прав людини в якості історичного явища, ступінь і характер розвинутості якого визначається рівнем розвитку держави, права у певному суспільстві [28]. А.А. Куковський, аналізуючи механізм забезпечення національної безпеки суверенної країни, звертається до перевіреного часом визначення терміна «механізм держави», наданого В. В. Копейчиковим. Згідно з ним, він включає в себе всю систему державних організацій

[29]. Висока оцінка роботи В.В. Копейчикова в межах діяльності товариства «Знання» Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка підтверджується в статті Л.С. Круглової [30]. Його внесок у розвиток конституційних процесів у незалежній Україні в якості співавтора Концепції нової Конституції, ухвалені Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 року, відзначається в збірнику статей, присвячених проблемам сучасного українського конституціоналізму та виданого на пошану першого голови Конституційного Суду України професора Л. Юзькова [31, с. 66].

Особиста біографія науковця та його основні здобутки висвітлювалися в енциклопедичних матеріалах. Ідеться про енциклопедії окремої сфери знань, такі, як «Юридична енциклопедія» [32], або ж видання окремих вищих навчальних закладів, які рекламують свій кадровий потенціал та здобутки власної наукової школи [33]. Також етапи професійної діяльності В.В. Копейчикова розглядаються у вітальних матеріалах, опублікованих у пресі або спеціалізованих виданнях, присвячених ювілейним датам в його житті. В якості прикладу можна навести видання, які з'явилися до 75-ліття В.В. Копейчикова. Серед них є матеріали у Віснику Академії правових наук України [34], виданні «Право України» [35], спеціально підготовлена біографія та бібліографія [36].

Значний внесок В.В. Копейчикова у справу становлення та розвитку держави та права підтверджується вшануванням його пам'яті на щорічних наукових заходах. Починаючи з 2002 року, Одеська національна юридична академія, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львівська лабораторія прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України проводили всеукраїнські конференції молодих вчених, аспірантів і студентів у межах загальної тематики актуальних проблем теорії та історії прав людини, права і держави [37; 38; 39]. В подальшому заходи отримали міжнародний статус [40]. Вони присвячені в тому числі пам'яті В.В. Копейчикова.

Висновки

Таким чином, вивчення теоретико-правових ідей В.В. Копейчикова в дослідженні держави і права ґрунтується на широкій джерельній базі. Вона представлена кількома групами джерел, які можна класифікувати за тематичними та хронологічними принципами, а також за походженням. Згідно з останньою класифікацією можна виділити окремо праці самого В.В. Копейчикова; наукові дослідження його учнів – юристів, які здобували ступені кандидата та доктора юридичних наук під його керівництвом; роботи, до підготовки яких В.В. Копейчиков був опосередковано за-

лучений в якості опонента або рецензента; комплекс джерел, який характеризує самого дослідника та безпосередньо висвітлює його внесок у розвиток науки. З хронологічної точки зору доцільно розділяти джерела радянського та пострадянського періодів, маючи на увазі ідеологічну забарвленість перших.

За тематикою дослідження В.В. Копейчикова протягом всієї наукової діяльності ґрунтувались навколо кількох проблем. Серед них варто відзначити питання функціонування механізмів держави, конституційне та законотворче будівництво, забезпечення прав людини у відносинах із державою.

Література

1. Платон. Соб. соч. в 3-х тт. Т.3 (1) / Платон – М., 1971.
2. Арістотель. Політика / Арістотель // Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения, тома 1-39. Издание второе – М.: Издательство политической литературы, 1955-1974 гг. / Т. 22. – М., 1962. – 845 с.
4. Ленин В.И. Государство и революция: Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции / Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – 5-е издание. – Т. 33. – М.: Издательство политической литературы, 1974.
5. Сталин И.В. Вопросы ленинизма / И.В. Сталин. – М., Госполитиздат, 1945. – 611 с.
6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підруч. / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.
7. Копейчиков В. В. Правовые акты местных органов государственной власти и управления в СССР: дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Копейчиков. – Х. Б. и., 1952. – 340 с.
8. Копейчиков В.В. Вопросы теории механизма советского социалистического государства: дис. ... д-ра юрид. наук / В.В. Копейчиков. – Х. : Б. и., 1969. – 887+76 с.
9. Копейчиков В.В. Правовые акты местных органов государственной власти и управления / В.В. Копейчиков. – Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1956. – 112 с.
10. Копейчиков В.В. Механизм советского государства / В.В. Копейчиков. – Москва: Юрид. лит., 1968. – 216 с.
11. Копейчиков В.В. Права человека: мифы и реальность / В.В. Копейчиков. – М.: Высшая школа, 1987. – 293 с.
12. Копейчиков В.В., Суцук З.И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека: монография / В.В. Копейчиков, З.И. Суцук. – Киев : Вища шк., 1983. – 160 с.
13. Копейчиков В.В. Гуманизм советской демократии / В.В. Копейчиков. – Киев : Политиздат України, 1989. – 156 с.
14. Копейчиков В.В. Роль функции советского государства в создании благоприятных условий для реализации прав граждан в условиях развитого социализма / В.В. Копейчиков. – М.: Юрид. лит., 1983. – 251 с.
15. Витрук Н.В., Копейчиков В.В. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / Н.В. Витрук, В.В. Копейчиков. – Москва, 1983. – 264 с.
16. Копейчиков В.В. Народовластие и личность / В.В. Копейчиков. – Киев: Україна, 1991. – 280 с.
17. Копейчиков В.В. Політичний лідер – хто він? / В.В. Копейчиков // Голос України. – 1994. – 25 червня.
18. Копейчиков В.В. Питання кодифікації законодавства України / В.В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1994 р. – №2. – С. 44-52.
19. Копейчиков В.В. Організація державної влади і розробка нової Конституції України / В.В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1995 р. – №3. – С. 15-21.
20. Копейчиков В.В. Теоретичні і практичні питання тлумачення Конституції / В.В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1996 р. – №7. – С. 61-68.

21. Колодій А.М. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за ред. В.В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер 2000. – 414 с.
22. Пехов В.Н. Деятельность милиции в механизме реализации прав и свобод граждан: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 Теория и история государства и права, история политических и правовых учений / В.Н. Пехов. – О., 1992. – 20 с.
23. Бородин В.В. Воспитание правовой культуры у молодых сотрудников милиции: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 Теория и история государства и права, история политических и правовых учений / В.В. Бородин. – К., 1989. – 25 с.
24. Лисенкова О.С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика автореферат дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / О.С. Лисенкова. – К., 2001. – 17 с.
25. Українчук О.В. Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави: автореферат дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / О.В. Українчук. – Х., 1994. – 18 с.
26. Троян О.І. Соціальна справедливість як моральна основа демократичної правової соціальної держави: автореферат дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / О.І. Троян. – Х., 1995. – 18 с.
27. Філик Н.В. Державно-правові засади громадянського суспільства: автореферат дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / Н.В. Філик. – К., 2004. – 20 с.
28. Ковінько Д.В. Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини / Д.В.Ковінько // Адміністративне право і процес. – № 2. – 2012. – С. 109-115.
29. Куковский А.А. Механизм обеспечения национальной безопасности / А.А. Куковский // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – Выпуск № 38 (214). – 2010. – С. 9-11.
30. Круглова Л. Товариство «Знання» Київського університету та його внесок у розвиток інтелектуального потенціалу України / Л. Круглова // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 37. – 2012. – С. 95-98.
31. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України проф.. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. Наук України; Заг. Ред.: А. Стрижак, В.Таций / Упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк – К., 2008. – 352 с.
32. Горбатенко В.П. Копейчиков Володимир Володимирович / В.П. Горбатенко // Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3: К-М. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – С. 346.
33. Копейчиков Володимир Володимирович // Професори Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2004. – С. 65-66.
34. Копейчикову В.В. – 75 років // Вісник Академії правових наук України. – 1998 р. – №4(15). – С. 224-228
35. Володимирі Володимировичу Копейчикову – 75 // Право України. – 1998. – № 12. – С. 46
36. Копейчиков Володимир Володимирович (до 75-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності / упоряд. О. Д. Тихомиров. – Х.: Право, 1998. – 32 с.
37. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова, Одеса, 5-6 грудня 2003 р. / голова ред. кол. П.М. Рабінюч. – О.: Юридична література, 2004. – 203 с.
38. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова, Львів, 4-5 березня 2005 р.. – О.: Юридична література, 2005. – 173 с.
39. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції правників-початківців, присвяченої пам'яті видатних учених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова, Одеса, 10-11 листопада 2006 р. / голова ред. кол. Ю. М. Оборотов. – О.: Юридична література, 2006. – 348 с.
40. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів, присвячена пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова, 21-22 листопада 2008 р. / заг. ред. Ю.М. Оборотов. – О.; Л.: Фенікс, 2008. – 516 с.

А.Й. Француз
*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

В.С. Половинко
*аспірантка,
Університет економіки та права «КРОК»*

Роль громадянського суспільства у протидії корупції

У статті комплексно досліджується роль громадянського суспільства у виявленні, запобіганні та протидії корупції та запропоновано певні заходи, завдяки яким можна посилити участь громадян у сфері боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, запобігання, протидія, громадяни, суспільство.

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»*

В.С. Половинко
*аспирантка,
Университет экономики и права «КРОК»*

Роль гражданского общества в противодействии коррупции

В статье комплексно исследуется роль гражданского общества в выявлении, предупреждении и противодействии коррупции и предложены определенные меры, благодаря которым можно усилить участие граждан в сфере борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, предупреждение, противодействие, граждане, общество.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, honored lawyer of Ukraine,
doctor of law, professor,
head of the department of state and legal disciplines
“KROK” University*

V. Polovynko
*postgraduate,
“KROK” University*

The role of civil society in combating corruption

The article examines the complex role of civil society in identifying, preventing and comba-

ting corruption and proposed some measures to help enhance citizen participation in the fight against corruption.

Keywords: *corruption, prevention, combating, citizens, society.*

Постановка проблеми

На підставі аналізу ролі громадянського суспільства у протидії корупції можна зробити висновок, що низка питань щодо взаємодії держави і громадян потребує вивчення та дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженню ролі громадянського суспільства у протидії корупції присвячено досить велику кількість наукових праць. Зазначена проблематика була об'єктом досліджень фахівців-правознавців, а саме: А. Француза, М. Мельника, О. Костенка, Я. Боренько та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Окремої уваги потребує питання про посилення участі та ролі громадянського суспільства, яка полягає у впливі на виявлення та запобігання корупції в державі завдяки залученню громадян до обговорення антикорупційних ініціатив та проведення освітніх заходів.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є комплексне дослідження ролі громадянського суспільства у сфері протидії корупції та її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналізуючи становлення правової, реформованої, суверенної держави України, нині дедалі частіше вживається слово «корупція». Але що є точним визначенням корупції? Чи є це зловживання службовим становищем? Або це відсутність законів, які передбачають покарання і запобігають йому? Чи означає це відсутність дотримання законів або відсутність правосуддя в цілому?

Сучасними вченими наводиться чимало різноманітних визначень поняття корупції, що в результаті призводить до неправиль-

них висновків у дослідженнях з корупційної тематики. Наведемо деякі з них. На думку С.В. Невмержицького і М.І. Камлика, корупція – це «соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними факторами система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг усупереч суспільним інтересам» [2, с. 34].

Мельник М. І. доводить, що в загальному вигляді корупція – це «соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь» [4, с. 116].

Тим не менше є багато законів, статутів та постанов, які повинні запобігати зловживанню службовим становищем в особистих цілях. В цьому і полягає проблема: існує також безліч законів, що мають регулювати відносини між громадянами та державними установами, які створюють як сприятливі умови для запобігання і протидії корупції.

Зокрема, подвійні стандарти і непослідовність багатьох законів забезпечують державному службовцю умови, щоб уникнути юридичної відповідальності. В деяких випадках закони дозволяють прийняття рішень, спрямованих на задоволення потреб маргінальних верств суспільства. Дехто називає це «позитивною

стороною корупції». Це, своєю чергою, створює культуру терпимості до корупції серед звичайних громадян; як спосіб забезпечення потреби задовольняються, хоча й незаконним шляхом або іншим чином.

Корупція в кінцевому рахунку пов'язана з державними установами, які, як часто стверджується, принижують роль інших державних секторів, тобто громадянського суспільства, приватного сектора і засобів масової інформації. Проте ці сектори також страждають від корупції.

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованій Законом України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV, корупцію визначено як прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [7, с. 266].

Слід зазначити, що корупція пронизує все суспільство. Досить часто її пов'язують з відсутністю політичної волі та використанням чиновниками службових повноважень, що, своєю чергою, впливає на результат розвитку громадянського суспільства.

Крім того, зусилля держави, вжиті у відповідь на невдоволення громадян, були викликані думкою про те, як боротися з корінними причинами корупції. В результаті були внесені поправки до законів та нормативних актів, прийнято 14 жовтня 2014 року Закон України «Про запобігання корупції» [6, с. 2056].

Щоправда, на практиці ці зусилля не підвищили продуктивності, не мінімізували рівень корупції в державі, не зростає довіра громадян до державних установ. Більшість вважає, що це було пов'язане з відсутністю залучення громадськості до процесу, спрямованого на виявлення корінних причин корупції та їхнє вирішення. Це негативно вплинуло на довіру українських громадян, які вже зневірилися у боротьбі з корупцією.

Тому необхідно прийняти інші механізми і підхід до боротьби з корупцією, а саме – посилити роль суспільства і громадських організацій, які всебічно і щиро прагнуть раціоналізувати «залучення громадян» на всіх етапах і стадіях цього процесу. Звичайні громадяни повинні зробити свій внесок у процес виявлення та запобігання корупції. Їхні думки мають не лише чути, а поважати і використовувати в роботі.

Для протидії корупції особливо важливим є забезпечення реального втілення концепції правової держави, що передбачає рівність усіх перед законом. Зокрема зведення до мінімуму юридичних і фактичних імунітетів. У суспільстві реалізується ідея правозаконності – гуманістичного права, що покликане реалізовувати свою владу, керувати суспільством [5, с. 167].

Основною проблемою є спосіб залучення громадян. У зв'язку з цим, громадські організації повинні відігравати важливу роль у державі. Вони мають прагнути до підвищення своєї продуктивності, а також забезпечити можливість бути почутими державою.

Слід погодитися з О.М. Костенко, що відсутність у громадян належної соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури робить їх інструментом для використання політичними маргіналами у власних цілях. Це і є причиною корупційної активності «верхів». Неналежний рівень соціальної культури громадян спричиняє корупційну активність і в «низах» [3, с. 51].

Засоби масової інформації можуть відігравати важливу роль, щоб пролити світло на зусилля громадянського суспільства, спрямовані на взаємодію громадян з державою. З метою забезпечення прозорості та відкритості державних органів варто проводити спеціальні тренінги, «круглі столи» тощо.

Слід звернути увагу на те, що водночас спостерігається зростаюча кількість громадських ініціатив (формальних і неформальних), які охоплюють незначне коло осіб і почасти інспіровані самою

олігархією для створення, з одного боку, видимості правової та демократичної держави, а з іншого – ситуації, аби потенційно активні громадяни «чимось-таки зайнялися» і не заважали реалізовувати абсолютну політичну владу. Саме у 1990–1991 рр. в Україні відбувалися процеси групової активності, які стали проявом активізації громадянського суспільства. Першими політичними групами, які брали участь у процесі і трансформувалися у партії, були, безсумнівно, ті, що входили до Демократичного блоку і сформували у Верховній Раді УРСР опозиційну групу «Народна рада». Опозиція в тодішньому квазі парламенті володіла належною підтримкою груп ззовні. Це проявилось в діяльності студентських і екологічних організацій та незалежних профспілок. Ці групи мали анонімний характер – вони мали потенційну змогу увірватись у політичну систему і проголосити свої вимоги, проте через низьку структурну і функціональну здатність не були в змозі інструменталізувати ці інтереси [1].

Як зазначає доктор юридичних наук, професор А.Й. Француз, для формування зрілого розвинутого громадського суспільства потрібна свідома, цілеспрямована, реальна державна підтримка. Громадянське суспільство покликане стати локальним фактором недопущення криміналізації та олігархізації суспільства та влади, запобігання знищенню реальної демократії та свободи. Неприйняття інститутів громадянського суспільства, які повинні функціонувати в напрямі контролю, призводить до створення благодатних умов системної корупції, процвітанню «кланової олігархії» [8, с. 18].

Відповідно, ми вважаємо, що очищення від корупції є ключовою передумовою для забезпечення економічного процвітання України. На нашу думку, для вирішення цих проблем було зроблено недостатньо. Серед двох основних причин корупції

українці виокремлюють використання політиками і державними службовцями посад для особистого збагачення та відсутність політичної волі для досягнення необхідних змін. Українці відкрито визнають, що вони брали участь у корупційних діях, бо це полегшувало життя. Але також вони впевнені, що одним зі способів викоринити корупцію – це почати із себе, з громадян, котрі робитимуть вибір не вплутуватися у корупційні дії, такі як оплата у вигляді хабара медичних чи освітніх послуг.

Висновки

На підставі аналізу ролі громадянського суспільства у виявленні, запобіганні та протидії корупції робимо висновок, що суспільство готове покінчити з корупцією на побутовому рівні та у повсякденному житті, але також прагне прозорості та підзвітності на державному рівні. Його розчарування відсутністю змін відчутне у прагненні покарати чиновників, які порушують антикорупційне законодавство, або усунути з посад їх усіх разом. Необхідним є, аби високопосадовці та політичні лідери – Президент, Верховна Рада, Прем'єр-Міністр та Уряд – очолили реалізацію антикорупційних реформ.

Якщо українці стануть до боротьби з корупцією у своєму повсякденному житті – це стане доказом того, що викоринення проблеми корупції починається на найнижчому рівні.

Таким чином, підбиваючи підсумки, варто зазначити, що самого лише акцентування на запобіганні та боротьбі з корупцією в державі недостатньо, оскільки корупція зачіпає всі верстви суспільства. Боротьба з корупцією є багатограним і складним процесом, що вимагає синергії між усіма секторами. Це особливо важливо, щоб усі громадяни визнавали і виконували свої обов'язки по відношенню до інших громадян. Корупція підриває права громадян, і вони не можуть дозволити собі більше чекати, щоб повернути їх.

Література

1. Боренько Я. Громадянське суспільство і політична влада олігархії [Електронний ресурс] / Я. Боренько. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/borenko.htm>.

2. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький. – К. : Знання, КОО, 1998. – 179 с.
3. Костенко О.М. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології / О.М. Костенко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 49-54.
4. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
5. Основы противодействия коррупции : учеб. пособие / [под ред. И.И. Рогова, К.А. Мами, С.Ф. Бычковой]. – Алматы : ОФ Транспаренси Казахстан, ОФППИ «Интерлигал» в Казахстане, 2004. – 328 с.
6. Про запобігання корупції : Закон України від від 14 жовтня 2014 р. № 1700 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
7. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16. – Ст. 266.
8. Француз А.Й. Громадянське суспільство як ефективний механізм запобігання та протидії корупції / А.Й. Француз, А.А. Француз // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2013. – Вип. 15. – С. 11-18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2013_15_4

УДК 340.5

А.Й. Француз
Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

В. Світлак
аспірантка
Університет економіки та права «КРОК»

Досвід євроінтеграції Республіки Кіпр та України: порівняльно-правовий огляд

У статті на підставі порівняльно-правового аналізу досліджується євроінтеграційний досвід Республіки Кіпр щодо проведення економічних реформ та врегулювання кіпрського конфлікту, з метою врахування досягнень при розв'язанні подібної ситуації в Україні.

Ключові слова: кіпрське питання, євроінтеграція, співробітництво, інтеграційні процеси, військова інтервенція, регіональна безпека, торговельно-економічне співробітництво, українсько-кіпрські відносини.

А.Й. Француз
Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

В. Светлак
аспирантка
Университет экономики и права «КРОК»

Опыт евроинтеграции Республики Кипр и Украины: сравнительно-правовой обзор

В статье на основании сравнительно-правового анализа исследуется евроинтеграционный опыт Республики Кипр в проведении экономических реформ и урегулировании кипрского конфликта, с целью учета достижений при решении подобной ситуации в Украине.

Ключевые слова: кипрский вопрос, евроинтеграция, сотрудничество, интеграционные процессы, военная интервенция, региональная безопасность, торгово-экономическое сотрудничество, украинско-кипрские отношения.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, honored lawyer of Ukraine,
doctor of law, professor,
head of the department of state and legal disciplines
“KROK” University*

V. Svitlak
*postgraduate
«KROK» University*

European integration experience of the Republic of Cyprus and Ukraine: comparatively legal review

Based on the comparatively legal method article examines European integration experience of the Republic of Cyprus, regarding its performance of economic reforms and settlement of the Cyprus conflict, for the purpose of further consideration of accomplishments in resolving similar situation in Ukraine.

Keywords: *Cyprus issue, European integration, cooperation, integration processes, military intervention, regional security, trade and economic cooperation, Ukraine-Cyprus relations.*

Постановка проблеми

Висвітлення окремих питань врегулювання найбільш тривалого конфлікту в Європі, коли Туреччина в червні 1974 року, порушуючи Статут ООН, норми і принципи міжнародного права, якими регламентовані відносини між країнами, ввела свої війська на територію Республіки Кіпр, є необхідним для врахування помилок та формулювання власних пропозицій щодо створення організаційно-правового механізму вирішення подібних проблем в Україні. На нашу думку, в багатьох аспектах кіпрське питання подібне до нинішнього протистояння нашої країни з Росією щодо територій в Криму та на сході України.

Доцільність висвітлення даного питання також обумовлена складністю його вирішення, адже, незважаючи на багаторічні (понад 40 років) спроби міжнародної спільноти знайти універсальне розв'язання кіпрського конфлікту, ця проблема залишається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивченню різних аспектів кіпрського питання присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених-міжнародників,

юристів, політологів, економістів, істориків. Серед них К. Балабанов, О. Булатова, О. Бредіхін, О. Гетьман, Б. Гуменюк, В. Козик, Ю. Макагон, І. Пономарьова та інші. Разом з тим окремого дослідження потребує договірно-правова база та теоретико-правові основи економічного співробітництва між двома країнами в контексті висвітлення схожих сучасних політичних протистоянь (Україна – РФ та Туреччина – Греція).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значний доробок вдатних вчених у дослідження кіпрського питання, комплексні загальнотеоретичні дослідження українсько-кіпрських відносин в контексті вивчення досвіду врегулювання кіпрського конфлікту з метою його застосування при розв'язанні подібної ситуації в Україні відсутні. Крім того, теоретично-правові основи співпраці України та Республіки Кіпр розглядаються у світлі аналізу євроінтеграційного досвіду останньої.

Формулювання цілей статті

Мета публікації полягає у дослідженні різних сфер співпраці України та Респуб-

ліки Кіпр, на підставі чого, враховуючи значний потенціал двосторонніх українсько-кіпрських економічних відносин, сформулювати конкретні пропозиції та висновки для продовження ефективного і взаємовигідного діалогу в усіх сферах двосторонньої співпраці, включаючи можливість врахування кіпрського досвіду інтеграції до європейського співтовариства та вирішення внутрішнього конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження

Співробітництво України та Республіки Кіпр є стратегічним та надзвичайно важливим не тільки у торговельно-економічній, інвестиційній, енергетичній сферах, але і, з огляду вивчення досвіду, як інтеграції Кіпру до ЄС, так і дипломатичного врегулювання кіпрського конфлікту. Сьогодні можна констатувати, що всі спроби міжнародної спільноти врегулювати кіпрське питання дипломатичним шляхом досі залишаються безрезультатними (переговори про об'єднання Кіпру наприкінці 2016 року завершилися провалом, а чергові переговори заплановані на січень 2017 року). Подібні паралелі можна спостерігати зі спробами мирного врегулювання конфлікту на сході України та, відповідно, сумними результатами Мінського процесу в питаннях збереження територіальної цілісності і суверенітету та недоторканності кордонів України. На нашу думку, врегулювання конфлікту за кіпрським сценарієм дає підстави прогнозувати для нашої країни надто песимістичний результат – об'єднання України з окупованими територіями та, відповідно, реінтеграція може тривати десятиліття. З огляду на це, гостро звучить питання забезпечення регіональної безпеки зокрема та загальноєвропейської безпеки взагалі.

Враховуючи вищевикладене, вбачається найбільш слушною така позиція І.С. Пономарьової: «процес забезпечення європейської безпеки являє собою складне, багатоаспектне явище, яке включає в себе заходи аналізу, локалізації та врегулювання різних конфліктних ситуацій незалежно від ступеня їхньої потенційної небезпеки.

Сучасний порядок та стан моніторингу кризових ситуацій вбачає розгляд різних сценаріїв розвитку конфлікту та віднайдення найприйнятнішого формату врегулювання» [1, с. 275].

Проведення подібних порівнянь потрібне для розуміння значної кількості точок дотику між Україною і Республікою Кіпр та об'єктивної оцінки доцільності вивчення досвіду цієї країни у проведенні економічних реформ з метою подальшого розширення та поглиблення торговельно-економічного співробітництва.

Про глибоке історичне підґрунтя, динамізм та значний потенціал українсько-кіпрських відносин ідеться у статті Б.І. Гуменюка [2]. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр висвітлює генезу та основні етапи розвитку двосторонніх відносин до 2014 року. Цілком зрозуміло, що події, які відбуваються останніми роками в Україні, нашою хвилью на порівняння з кіпрським конфліктом, який і досі залишається замороженим (незважаючи на певний прогрес у переговорах протягом останніх двох років).

Враховуючи двосторонню зацікавленість у співробітництві в різних сферах, наявність подібних внутрішніх проблем, висвітлення кіпрського євроінтеграційного досвіду є надзвичайно важливим для проведення відповідних реформ в Україні та поглиблення торговельно-економічної співпраці між нашими країнами. Адже сьогодні Республіка Кіпр може запропонувати не лише реальні інвестиції в економіку України, але і досвід та стандарти корпоративного управління, формування та реалізації економічної політики, спрямованої на євроінтеграцію, шляхи виходу з фінансової та банківської кризи тощо.

Кіпр підписав угоду про асоціацію з ЄС ще у 1972 році (Україна – у 2014 році), і лише у 2004 році Республіка Кіпр приєдналася до ЄС, увійшовши до євро зони у січні 2008 року.

Набуття членства Кіпру в ЄС потребувало значного реформування як політичної, правової, так і економічної систем. Прийняті урядом Національні Програми

відповідності критеріям ЄС охоплювали наступні сфери:

1. Політичну – розробка демократичних принципів та верховенство закону.

2. Економічну – чітке відокремлення пріоритетів економічної політики задля забезпечення макроекономічного розвитку.

3. Підтвердження можливості взяти на себе зобов'язання виконання критеріїв як у сфері нормативно-правового забезпечення, так і в інституційній сфері.

4. Фінансове забезпечення вищезазначених заходів, яке покривалося коштами ЄС лише у розмірі 43 млн. євро, чого було недостатньо для повного виконання всіх нормативних вимог. Приєднання Кіпру до ЄС супроводжувалося окресленням основних напрямів політики національного розвитку та одночасним застосуванням механізмів відповідно до пріоритетів та ресурсів кожної країни-члена [3, с. 47].

Шлях євроінтеграції кожної країни, безперечно, має мати, в першу чергу, нормативно-правове підґрунтя. Так, Угода про асоціацію між Україною та ЄС [4] передбачає імплементацію близько 350 директив та регламентів ЄС, з яких половина повинна бути впроваджена в законодавство України до 2017 року. Саме після підписання Угоди про асоціацію активізувались інтеграційні процеси в Україні, які, в першу чергу, мають здійснюватися з метою зближення законодавства України із законодавством ЄС. Аналіз виконання Угоди про асоціацію станом на кінець 2016 року дає підстави констатувати як певні досягнення, так і поразки в процесі адаптації національного законодавства.

Як зазначають експерти, серед основних проблемних моментів, що можуть негативно позначитись на результатах виконання Угоди про асоціацію, наступні:

1) Оскільки текст Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС узгоджувався в 2012 році, то деякі директиви, які зазначені в Угоді про асоціацію, на сьогодні вже втратили чинність та були замінені іншими. Це викликає певні непорозуміння щодо того, який саме документ слід імплементувати, а також наслідки, що можуть виникнути після. У зв'язку з цим має бути проведена

двостороння процедура погодження вже нових актів, які необхідно імплементувати з офіційним закріпленням переліку всіх нормативних документів у кожній сфері.

2) При розробці проекту нормативно-правового акта для виконання зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію, головний розробник має погодити текст такого проекту та після такої процедури подати його до парламенту. Однак при потраплянні проекту нормативно-правового акта до парламенту відбувається штучне затягування та відкладання його прийняття, навіть якщо строк виконання зобов'язання вже минув. Також у кожній сфері було виявлено свої особливості адаптації законодавства України до законодавства ЄС [5, с. 47].

Після підписання Угоди про Асоціацію з ЄС двосторонні українсько-кіпрські відносини активізувались, адже Кіпр працює з міжнародними фінансовими центрами, а обсяг прямих кіпрських інвестицій становить близько 30% від загальної кількості прямих іноземних інвестицій в розвиток економіки України.

Вивчення досвіду Республіки Кіпр на шляху євроінтеграції та адаптації національного законодавства до законодавства ЄС сприятиме створенню ефективного організаційно-правового механізму для України.

Чинне законодавство Республіки Кіпр повністю відповідає законодавству ЄС, зокрема в ньому враховані всі вимоги директив ЄС (в тому числі і щодо відмивання грошей та оподаткування), забезпечуючи регулювання та моніторинг фінансового ринку у відповідності до міжнародних стандартів, що діють у всіх країнах ЄС. Сучасна система правового регулювання на Кіпрі подібна до англійської системи права, адже до 1960 року Кіпр був британською колонією, отже на Кіпрі діє система прецедентного права.

Законодавство Республіки Кіпр динамічно розвивається з метою його повної адаптації до законодавства ЄС. Так, у січні 2008 року на Кіпрі було запроваджено законодавство ЄС про запобігання підозрілим транзакціям, у 2012 році про регулю-

вання надання фідучіарних послуг. Кіпром було також підписано понад 50 договорів про запобігання подвійному оподаткуванню. Інститут таких Конвенцій є досить популярним у багатьох країнах світу і значна кількість країн мають укладені Конвенції про уникнення подвійного оподаткування між собою. Основна ідея таких Конвенцій – можливість сплачувати податки тільки в одній країні й уникати подвійного оподаткування.

Серед країн, з якими Республіка Кіпр підписала таку Конвенцію, є й Україна (Конвенцію підписано 8 листопада 2012 року, а 11 грудня 2015 року – Протокол про внесення змін до Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи [6]). Підписання Конвенції та Протоколу до неї сприяє не тільки вдосконаленню договірно-правової бази торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва між Україною та Кіпром, але і надає гарантії суб'єктам господарювання наших країн, адже прибутки, отримані від підприємницької діяльності на території іншої країни, а також із джерел у цій іншій країні у вигляді дивідендів, відсотків і роялті, не підлягають подвійному оподаткуванню.

Паралельно із заходами з адаптації та модернізації законодавства Республіка Кіпр, уряд країни проводив стимулювання економіки, зокрема залучення інвестицій, запровадження податкових пільг, прискорення видачі ліцензій тощо. І як результат, порівняно з 2012–2013 роками, коли Республіка Кіпр опинилась на межі фінансової, банківської, економічної кризи, аналітики, порівнюючи подібні ситуації в Греції та Республіці Кіпр, визнають економічні перспективи останньої.

Зокрема, Гікас Хардувеліс та Іоанніс Гіоніс порівнюють нещодавню економічну кризу на Кіпрі із набагато більшою та все ще триваючою кризою в Греції. Кіпр потрапив у кризу з менш обтяжливими макроекономічними дисбалансами, але з не настільки надійним фінансовим сектором та сектором нерухомості. Кіпр затриму-

вався із підписанням Меморандуму про взаєморозуміння зі своїми кредиторами, але згодом досить швидко дотримався поставлених вимог програми. Греція скоротила бюджетний дефіцит, проте після відновлення та стабілізації економіки у 2014 році почалася друга рецесія, до чого призвела досить наївна та ретроспективна конфронтаційна стратегія з її кредиторами, яка була прийнята у 2015 році. На кінець 2016 року Кіпр зумів зберегти свої міжнародні порівняльні переваги (зосередження на довгостроковій стратегії зростання, втративши лише 5% від докризового доходу). Греція після втрати більш як 22% відсотків свого докризового доходу, все ще не спекалась кризи, як і раніше, країна обтяжена економічною стагнацією, нестійким державним боргом і надзвичайно високими податковими ставками, які стримують зростання [7].

Досвід Республіки Кіпр, яка є членом ЄС, демонструє, що саме модернізоване законодавче забезпечення має впливати на економічну політику та бути інструментом її реалізації, а основним завданням такої політики є вироблення довгострокової програми економічного розвитку країни.

Висновки

Підбиваючи ризику, слід констатувати, що Республіка Кіпр, незважаючи на фінансову кризу, завдяки модернізації національного законодавства, що відповідає Директивам ЄС, залишається сприятливим фінансовим центром для багатьох країн світу, а також і стратегічним партнером України.

В умовах посилення глобалізаційних процесів значний вплив на соціально-економічний розвиток України має українсько-кіпрське співробітництво. Значний досвід Кіпра щодо створення корпоративних структур, проведення економічних реформ, реструктуризації банківського сектора, оптимізації податкових платежів, реформи фінансового ринку, імплементації законодавства ЄС має бути врахований Україною.

На нашу думку, процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС

має бути динамічним та результативним. З огляду на це, виникає риторичне запитання: чому Протокол про внесення змін до Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи, вчинений 11 грудня 2015 року, досі не ратифікований Верховною Радою України?

На підставі проведення порівняльно-правового аналізу євроінтеграційного досвіду Республіки Кіпр, можна дійти висновку, що перспективи поступової інте-

грації України до ЄС будуть залежати від внутрішніх можливостей країни знайти рішення існуючих проблем та імплементувати ці рішення у державній політиці. Використання досвіду Кіпру, накопиченого під час інтеграції, і сформульовані на основі їхніх досягнень та помилок висновки можуть сприяти найшвидшій інтеграції України до ЄС, а сучасне економічне співробітництво України та Республіки Кіпр має ґрунтуватися на взаємній зацікавленості і вигоді та здійснюватися на паритетних началах з чітким дотриманням норм міжнародного права.

Література

1. Пономарьова І.С. Аналіз кіпрського питання в контексті реалізації загальноєвропейської безпеки / І.С. Пономарьова, К.Г. Мурза // Проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць. – 2012. – Випуск 5. – С. 275 – 286.
2. Гуменюк Б.І. Українсько-кіпрські відносини: двадцять років динамічного розвитку / Б.І. Гуменюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2014. – Вип. 21(2). – С. 4-12.
3. Булатова О.В. Адаптація фінансової політики республіки Кіпр в умовах інтеграції до ЄС / О.В. Булатова, Я.А. Дубенюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 114(1). – С. 46-53.
4. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами (ратифікована Верховною Радою України 16 вересня 2014 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua>
5. Україна та угода про асоціацію: моніторинг виконання за 2014. I півріччя 2016 року. – К.: Український центр європейської політики, 2016. – 55 с.
6. Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи : Міжнародний документ від 08 листопада 2012 року (редакція від 10 жовтня 2013 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196_016
7. Gikas A. Hardouvelisa and Ioannis Gkionisb A Decade Long Economic Crisis: Cyprus versus Greece // Cyprus Economic Policy Review. – 2016. – Vol. 10. – No. 2. – P. 3-40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://www.ucy.ac.cy/erc/documents/Hardouvelis_Gkionis_3-40.pdf

УДК 340

О.В. Кривов'яз
кандидат юридичних наук
доцент кафедри теорії та історії держави та права
Університет економіки та права «КРОК»

Правова культура юриста в сучасних умовах розвитку суспільства

У статті досліджуються методологічні основи, етапи та особливості формування правової культури юриста в сучасних умовах розвитку суспільства.

Ключові слова: *правова держава, правова культура, професійно-правова культура юриста.*

О.В. Кривовяз
кандидат юридических наук
доцент кафедри теорії та історії государства и права
Университет экономики и права «КРОК»

Правовая культура юриста в современных условиях развития общества

В статье исследуются методологические основы, этапы и особенности формирования правовой культуры юриста в современных условиях развития общества.

Ключевые слова: *правовое государство, правовая культура, профессионально-правовая культура юриста.*

О. Kryvoviaz
Ph.D., Assistant Professor of Theory and History
of Theory and History of and Law Department
«KROK» University

Legal culture of lawyer in modern conditions of society development

Methodological bases, stages of formation and the peculiarities of the legal culture of lawyers in the present conditions of society explored in the article.

Keywords: *constitutional state, legal culture, professional culture of lawyer.*

Постановка проблеми

Ні для кого не є таємницею, що Україна розвивається на засадах демократичної, соціальної та правової держави, а високий рівень правової культури – одне з основних завдань українського суспільства. Правова культура завжди сприймається як

характерна ознака демократичної та правової держави. Саме тому сучасне українське суспільство потребує негайного підвищення рівня своєї правової культури. Особливо актуальним це є для юристів під час проведення реформ судової та правоохоронної систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми правової культури у своїх працях детально досліджували С. Алексєєв, В. Бабкін, А. Венгеров, І. Голосніченко, О. Зайчук, Н. Оніщенко, І. Осика, В. Копейчиков, Є. Назаренко, М.І. Магузов, В. Сальников, В. Селіванов, Т. Синюкова, О. Скакун, Ю. Шемшученко, В. Шишкін, І. Яковюк та інші. Однак, зважаючи на здійснення в Україні реформи судової та правоохоронної систем, особливої актуальності набуває питання правової культури юристів, що залишається в юридичній науці недостатньо висвітленим.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Зміни, що відбуваються у всіх сферах життя суспільства в Україні, та необхідність їх правового врегулювання спричиняє необхідність розгляду правової культури з нових ракурсів. Особливо це стосується правової культури юристів. Адже саме права культура є найважливішим чинником, що сприяє становленню правової системи держави і демократичних підвалин суспільства, впливає на регулювання всього спектра соціальних відносин у ньому, підтримує і закріплює його цілісність, стабільний правопорядок.

Формулювання цілей статті

Метою цього дослідження є визначення загальнотеоретичних основ професійно-правової культури юриста та характеристика перспектив її розвитку в сучасних умовах реформування правоохоронної та судової систем.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для досягнення мети дослідження необхідно розглянути відповідні правові позиції щодо розкриття поняття «права культура» та шляхи подолання проблем, які виникають на шляху її формування й розвитку.

Права культура – це складова частина загальної культури, сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомос-

ті, правовідносин, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності та правопорядку [9]. Вважаємо правильною думку українських учених, які стверджують, що права культура не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства. Так, В.В. Копейчиков визначив, що права культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [3, с. 140].

Залежно від носія правової культури її поділяють на права культуру суспільства, права культуру особи та права культуру професійної групи. В реальному житті ці види правової культури взаємозалежні: права культура суспільства не може існувати поза правовою культурою особи, вона є умовою та водночас результатом культурно-правової діяльності професійних груп у галузі права. Права культура суспільства охоплює всі правові явища в динаміці їхнього розвитку, характеризується та визначається станом загальної культури населення, якістю національного законодавства, існуванням гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, рівнем правосвідомості, станом правопорядку, законності та юридичної практики. Права культура особи складається з правової свідомості, правових знань, правових переконань, правової поведінки, діяльності з реалізації норм права, правових почуттів та передбачає її соціально-правову активність, нетерпимість до протиправної діяльності [8, с. 564]. Основним призначенням правової культури в сучасних умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства є сформувати активну модель особистості, якій не байдужі суспільні процеси, що відбуваються довкола неї, і яка є активним членом суспільства.

Найбільш цікавим для нас є розгляд правової культури професійної групи, зокрема професійно-правової культури юристів, що визначається часто як одна з форм правової культури суспільства і ви-

ступає у вигляді системи правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правової культури тієї спільноти людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що потребує спеціальної освіти і практичної підготовки. Кожний напрям юридичної діяльності вносить свою специфіку до правової культури з боку її представників, виступає основою формування особливого виду правової культури, характерного для представників тих чи інших юридичних спеціальностей.

Високий рівень професійної культури юриста – нагальна вимога сьогодення, оскільки від професійної культури фахівців у галузі права безпосередньо залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворчого процесу. Крім того, з розвитком сучасного суспільства, здійсненням великих перетворень у соціальній, політичній, економічній сферах людської діяльності, природно відбуваються і певні зміни в юриспруденції, самому характері юридичної діяльності, спеціалізації правової практики. Наприклад, помітно зростають значення і престижність юридичної діяльності. Вона все більше визнається з боку суспільства на різних рівнях державно-політичної системи соціального середовища, стає важливим чинником розбудови громадянського суспільства і правової держави. Забезпечення охорони прав та інтересів людини, впровадження норм міжнародного права у внутрішнє законодавство України ставлять перед юристами нові, складні завдання щодо вдосконалення форм і методів роботи в сучасному суспільстві. Крім того, активні реформи судової та правоохоронної систем також вносять істотні корективи як у зміст правового регулювання відносин в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах, так і застосуванні нових методів і форм при реалізації сучасного законодавства.

Отже, формування правової культури юристів є надзвичайно актуальним питанням для сучасного українського суспільства. Цей процес можна розглядати у двох аспектах. З однієї сторони – це по-

стійний вплив на особу юриста всіх умов соціального середовища, що можуть бути як позитивними, так і негативними чинниками впливу, походження яких пов'язане насамперед з правовою та політичною системами. З іншої сторони – формування правової культури юриста відбувається як самостійна, суб'єктивна, цілеспрямована та організована діяльність власне юриста, метою якої є досягнення високого професійного рівня.

Важливим аспектом реформ судової та правоохоронної систем України є визначення ролі та місця юридичної освіти в системі вищої школи в умовах утворень соціально-економічних відносин та інтеграції нашої країни в світове співтовариство. Україні потрібні висококваліфіковані та професійні кадри, здатні впроваджувати в національну юридичну практику міжнародні стандарти прав людини, визнані та закріплені в національному законодавстві нашою державою. Тому вважаємо доречною пропозицію про введення єдиного кваліфікаційного іспиту, який складатимуть усі юристи – випускники магістратури, що має стати першим кроком у доступі до професії. Тобто, за результатами цього іспиту має оголошуватися конкурс на основні правничі професії: судді, адвоката, прокурора і нотаріуса. В Україні катастрофічно знизився рівень вимог до студентів, особливо до заочної форми навчання. Той рівень вимог та контролю, який є на заочній формі, не дає нам можливості говорити про перспективу отримання якісної юридичної освіти в такому форматі. Адже саме під час навчання у виші, в майбутнього юриста закладаються підвалини професійної правової культури.

Передумовою для забезпечення належного рівня правової культури, як кожної людини, так і всього суспільства, є положення ст. 57 Конституції України: «Кожному гарантується право знати свої права та обов'язки» [5]. Відповідно, забезпечити реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у суспільстві можна тільки за умови високого рівня професійної правової культури юристів. Правова культура юристів має свої особливості

та відрізняється від правової культури інших громадян не стільки елементами структури, скільки змістом. Для неї характерні більш повні правові знання, вміння застосовувати їх на практиці. Тому повинні пред'являтися високі вимоги і до рівня правової культури суддів, працівників правоохоронних органів, юрисконсультів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, усіх спеціалістів у галузі права. Від правової культури юристів залежить відповідне забезпечення механізму правового регулювання, якості законотворчості, застосування права, контрольно-наглядової, судової, правоохоронної та інших правових форм діяльності держави [6, с. 45].

Разом із тим, щоб усі вказані фактори сприяли ефективному забезпеченню прав людей, необхідна висока якість правосуддя, яка визначається рівнем загальної і правової культури суддів. У свою чергу юридична професія вимагає володіння не тільки правовою культурою, а й психологічною, моральною, політичною, економічною, інформаційною та іншими, що становлять деонтологічні засади професіоналізму [7, с. 115]. Саме від моральних якостей особи, що займається юридичною практикою, залежить життя, здоров'я, честь, гідність, свобода громадян. Робота юриста прямо впливає на долі людей, на їхні взаєностосунки. Моральні якості юриста (чесність, непідкупність, вірність духу та букві закону, дотримання рівності всіх перед законом) не тільки впливають на долю людини, а й ставлять її у залежність від юриста: клієнта, підозрюваного, обвинувачуваного тощо. Таким чином, діяльність юриста за своєю специфікою глибоко втручається у сферу моралі, тому повинна взаємодіяти з моральними вимогами, особливостями юридичної діяльності та потребує від юриста сформованої морально-правової культури.

Окрім того, у практичній діяльності юристи повинні дотримуватися норм службової етики. Правова культура юриста не можлива без його високої правосвідомості та моральності. Невід'ємними елементами правової культури юриста

слід вважати його кваліфікованість і компетентність, бажання постійно оновлювати знання в галузі права, бути прикладом законослухняності. Отже, про рівень правової культури юриста свідчать його юридичні знання, досвід роботи, правові установки, ціннісні орієнтири. Виховання морально-правової культури в юристів, на нашу думку, неможливе без усвідомленого співвідношення професійних (юридичних) цілей і завдань з проблемами морально-правового характеру.

Специфіка юридичної роботи включає потенційну небезпеку професійної деформації особи, що виявляється в актах бюрократизму, формалізму, втрати самоконтролю, відповідального ставлення до справи, у проявах грубості, антигуманності тощо. Тому, на нашу думку, підвищити рівень правової культури можна, удосконалюючи правове навчання й морально-правове виховання.

Суттєво впливають на правову культуру юриста і правові цінності. Йдеться про піднесення рівня культури правового спілкування між різними суб'єктами права. Правова культура юриста, безумовно, спрямована на збереження і примноження культурної цінності права. Адже творча діяльність, духовно-інтелектуальні здібності юриста сприяють розвитку існуючої правової системи. Тут не обійтися без юридичної творчості, глибоких знань. Отже, професійна культура юриста повинна бути безпосередньо пов'язана з його певним правовим статусом і зумовлюється специфікою професійної діяльності, яка характеризується, насамперед, професіоналізмом та продуктивністю. В умовах системного процесу демократизації й побудови громадянського суспільства формується нова правова реальність і відбувається поступове звільнення її від ідеологічних міфів і догм. Однак цей процес не можливий без ефективної роботи одного з численних носіїв правової культури – юристів, які завдяки соціалізації та сформованим морально-правовим поглядам у змозі захистити інтереси особи й держави.

У сучасних умовах низький рівень правової культури є одним із істотних фак-

торів загострення правової та політичної кризи в Україні, що відбувається в умовах соціальної напруженості, відсутності суспільної згоди, наявності внутрішніх економічних, політичних і соціальних конфліктів.

Висновки

Важливою вимогою сьогодення є потреба нового правового осмислення поняття професійно-правової культури юриста, створення цілісної концепції її формування за неухильного дотримання прав людини, принципу верховенства права, соціальної справедливості, демократії і гуманізму. На юристі сходяться майже всі юридичні явища й категорії справ, фокусуються різноманітні правові зв'язки та процеси, а тому без правового виховання

й навчання, знань, навичок, вмінь успішне вирішення правових завдань не можливе. Юрист виступає в багатьох якостях: громадянина, суб'єкта права, суб'єкта правовідносин, а тому саме професійно-правова культура юриста поєднує риси та ознаки правової культури суспільства, особи та професійної групи. Формування професійної культури юриста є динамічним процесом, оскільки відбувається як під час здобуття юридичної освіти, так і в процесі практичної професійної діяльності. Отже, професійну культуру юриста можна розглядати як певну професійну рису, що характеризується широким спектром норм, принципів, правил поведінки, що встановлюються як у процесі отримання знань, так і за здійснення практичної діяльності.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
2. Головченко В., Черней В. Правова та політична культура в українському суспільстві // Юридичний вісник України. – 2002. – 2-8 березня (№9). – С. 6-7.
3. Загальна теорія держави і права. Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За редакцією В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1999. – 312 с..
4. Колесниченко К. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. 2001. – № 4. – С. 21-23.
5. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> – Заголовок з екрану.
6. Легуша С.М. Стан та перспективи формування правової свідомості та правової культури громадян в період державотворення в Україні // Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 12. – Київ, 2001. – С. 42-47.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / Скакун О.Ф. – Х. : Еспада, 2014. – 776 с.
8. Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

УДК 340.1

Н.П. Костюк
старший викладач кафедри психології, соціології та права
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Принцип законності в правозастосовній діяльності

У статті досліджуються основні аспекти принципу законності, проаналізовані юридичні гарантії законності, досліджені фактори, що впливають на стан законності у правозастосовній діяльності, наведена класифікація цих факторів, вказані шляхи підвищення рівня законності в процесі застосування норм права.

Ключові слова: законність, правозастосовна діяльність, принцип права, ознаки принципу права, мета, структура, функції принципу законності, гарантії законності.

Н.П. Костюк
старший преподаватель кафедры
психологии, социологии и права
Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ

Принцип законности в правоприменительной деятельности

В статье исследованы основные аспекты принципа законности, проанализированы юридические гарантии законности, изучены факторы, влияющие на состояние законности в правоприменительной деятельности, дана их классификация, указаны пути повышения уровня законности в процессе правоприменения.

Ключевые слова: законность, правоприменительная деятельность, принцип права, признаки принципа права, цель, структура, функции принципа законности, гарантии законности.

N. Kostyuk
senior lector in psychology, sociology and law
Vinnitsa trade and economic institution KNTEU

The principle of legality in law enforcement

The article examines the main aspects of the principle of legality, examined the legal guarantees of legality, examined the factors affecting the state of law enforcement activities, given their classification, indicated ways to improve the level of law enforcement in the process.

Keywords: legality, law applying activity, a principle of the law, attributes of a principle of the law, the purpose, structure, functions of a principle of legality, guarantees of legality, participants of law applying process.

Постановка проблеми

Аналіз різних точок зору щодо розуміння принципу законності дає підстави говорити про те, що на сьогодні в юридичній науці відсутній єдиний методологічний підхід до визначення основних ідей, які

відображають сутність і зміст законності. А велика кількість різних підходів, існуючих в юридичній науці, до визначення поняття законності, зайвий раз підкреслює складний і багатоплановий характер цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням спеціальних принципів застосування норм права присвячені праці Венгерова А.Б., Сирих В.М., Лазарева В.В., Нерсесянца В.С., Дюрягіна І.Я., Недбайло П.Е., які визначають, що до основних спеціальних принципів застосування норм права належать принципи: законності, обґрунтованості, доцільності, ефективності [1, с. 517; 2 с. 21; 3, с. 169; 4, с. 28-34; 5. с. 23; 6, с. 228]. Ці принципи можуть бути доповнені принципом соціальної справедливості, висунути М.Н. Марченко [7, с. 319-320]. Питання принципу законності в правозастосовній діяльності стало предметом дисертаційного дослідження І.Л. Невзорова (Харків, 2003 р.), Д.В. Бойко (Волгоград, 2011 р.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на широке вивчення питань принципу законності, існує потреба у фундаментальному дослідженні принципу законності правозастосовної діяльності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання принципу законності в процесі застосування норм права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Принципи застосування норм права – це загальні засади, керівні ідеї, які виступають як загальнообов'язкові вимоги до застосування норм права і виконують функцію загально-нормативних орієнтирів. Принципи застосування норм права – це цілісна система керівних юридичних засад, що впливають на різноманітні сторони застосування норм права, як єдності матеріально-правових і процедурно-процесуальних засад. Необхідною умовою нормального функціонування правової системи є дотримання принципу законності. У сфері застосування норм права принцип законності забезпечує стабільність дотримання прав та інтересів громадян, суспільства, держави і має специ-

фічний вираз у різних галузях права. Недбайло П.Е. справедливо звертає увагу на те, що порушення принципу законності, як правило, співпадає з ігноруванням її, як чогось формального, і в силу цього, не заслуговуючого на увагу [6, с. 228].

Оригінальний варіант концепції законності запропонували Матузов Н.І. і А.В. Малько [8, с. 419-425]. На їхню думку, сутність законності полягає в суворому і неухильному дотриманні і виконанні всіма суб'єктами права діючих законів. Її не можна тлумачити буквально, а слід розглядати як цільову установку розвитку суспільства, яка зводиться до одного – досягнення виконання законів з боку його членів. Тому законність характеризує процес формування правової держави і реалізації ідеї соціальної справедливості. Законність – це правовий режим, який забезпечує точне і неухильне застосування, виконання і дотримання правових норм і захист громадян, режим, за якого присікаються будь-які факти свавілля і беззаконня. Діючі закони і законодавство – це не елемент законності, не її частина, а основа законності, база, на якій вона створюється і розвивається. По-перше, законність передбачає наявність не будь-яких, а демократичних законів і демократичних принципів суспільного життя; по-друге, законність, заснована на законі і законодавстві, являє собою нове явище.

Ми поділяємо точку зору М.С. Строговича про те, що сутність проблеми законності полягає в тому, що жодне правове питання не може бути вивченим та дослідженим без розгляду того, як застосовуються норми права, як забезпечується їх дотримання та виконання.

В літературі законність як правове явище традиційно розглядається у трьох аспектах: як правовий принцип, як метод та як режим [9, с. 51]. З огляду на те, що нас цікавить поняття принципу законності, як спеціального принципу застосування норм права, ми зупинимось саме на його розгляді. Законність – це найважливіший конституційний, загально-правовий принцип, що лежить в основі суспільного життя. Це принцип-законоположення (правова абстракція). На відміну від принципів-

норм, які завжди чітко фіксують у діючому законодавстві ідеальну модель поведінки, у правових абстракціях, закріплених у нормах права, не визначена чітка лінія поведінки, відсутні згадування про права, обов'язки та відповідальність суб'єктів правовідносин, тому що вони за своєю юридичною природою є нетиповими нормативними приписами, вони не є формально визначеними та не мають класичної структури (гіпотези, диспозиції, санкції). Коли говорять про законність, ідеться про дотримання правових норм у цілому.

Порівнюючи законність з іншими принципами, зафіксованими в діючому законодавстві, можна стверджувати, що принципи-норми, які формально виражені в законодавстві, можуть безпосередньо застосовуватися при вирішенні конкретних справ та мають класичну структуру норми права [10, с. 15]. Традиційна точка зору на те, що принципи права є категорією ідеологічною, що вони здійснюють ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, дає нам можливість розглянути їх із позиції певних ідей, керуючих засад. Законність – це насамперед основна (провідна) правова ідея, покладена в основу всього права в цілому, ідея, яка за допомогою держави втілюється в певних незаперечних вимогах та стає загальнообов'язковою для всіх. Її вимоги мають абстрактний характер і не є прямими вказівками до дії. Законність здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру на суб'єкта застосування норм права.

Вузько позитивістський підхід до розуміння сутності законності нерідко веде до байдужості щодо фактичних порушень прав людини за допомогою не правових законів. Для суспільства, у якому утверджується верховенство права, є характерним тісне поєднання права, правового закону і законності, тому цілком виправдано говорити про правозаконність як про цілісне і фундаментальне явище, властиве суспільству з розвинутими демократичними інститутами. Це явище виявляється в нерозривному зв'язку базових та інструментальних (функціональних) правових цін-

ностей. Верховенство права означає при цьому соціальний феномен, обумовлений пріоритетом прав людини, як субстанціональна ознака законності.

Досліджуючи поняття законності, необхідно враховувати його семантичний аспект. Законність нерозривно пов'язана з правореалізаційною діяльністю всіх суб'єктів права, виступаючи при цьому як її якісна характеристика. У змісті законності необхідно виділяти предметну, суб'єктну та нормативну сторони. Спроби окремих авторів звузити суб'єктну сторону змісту законності не сприяють її зміцненню і підтримці правопорядку в суспільстві, оскільки мимоволі породжують ілюзію необов'язковості дотримання: поперше, правових приписів громадянами; по-друге, правових норм, що містяться в підзаконних нормативних правових актах. Не виправдані і спроби протиставлення на етапі практичної реалізації права понять «законність» і «правозаконність». Принципи рівності, свободи, гуманізму і справедливості, які лежать в основі ідеї «правозаконності», є суттю вираження соціальних ідеалів, що виходять далеко за межі права. Взяті самі по собі, ці уявлення аж ніяк не гарантують існування стійкого правопорядку, оскільки при оцінці правових явищ і процесів носять занадто абстрактний характер, допускаючи неоднозначне тлумачення. Реальне завдання полягає в тому, щоб навчитися, в одному випадку, об'єктивізувати законотворчість, а в іншому – об'єктивувати законодавство.

Своєрідною точкою зближення зазначених концепцій може і повинна стати Конституція України. Як об'єктивна необхідність суспільного життя, законність зовні виявляється у певних принципах. Аналіз різних точок зору з цього питання дає можливість твердити, що на сьогодні в юридичній науці відсутній єдиний методологічний підхід до визначення основних ідей, які відображають сутність і зміст законності. Такий підхід повинен будуватися на розмежуванні таких понять, як принципи і вимоги законності. Критеріями розмежування зазначених понять є їхній обсяг та спрямованість.

З урахуванням цієї обставини виділяються наступні основні принципи законності, чітка і неухильна реалізація яких може розглядатися як своєрідна програма дій щодо зміцнення законності у сфері застосування права: 1) верховенство Конституції і закону; 2) єдність законності; 3) гарантованість основних прав і свобод громадян; 4) невідворотність покарання за вчинене правопорушення; 5) неприпустимість зіставлення законності і доцільності; 6) взаємозв'язок законності і культурності. Ми згодні з М.Н. Козюком, коли він пише: «можна було б сформулювати в теорії законності ще один принцип — принцип вираження суспільних, загальнодержавних, загальнонаціональних інтересів». Хоча насправді цей принцип зазвичай мається на увазі в загальному вигляді, однак проблема в тому, що він не завжди має нормативний вплив під час прийняття конкретних правових рішень. У законотворчості це дається взнаки у тому, що дуже часто закони виражають приватні інтереси тих чи інших соціальних груп, і ще гірше – конкретних особистостей. Зрозуміло, що таке становище веде до соціальної напруженості, породжує соціальну несправедливість, правову нерівність [11, с. 62].

Проблема зміцнення законності у сфері застосування права має комплексний характер і передбачає необхідність врахування різноманітних факторів: об'єктивного і суб'єктивного характеру. Під впливом об'єктивних факторів формується реальна обстановка, в умовах якої протікає процес застосування права. Безпосередній вплив на стан законності у сфері застосування права надають, насамперед, фактори правового і організаційно-управлінського характеру. Серед них особливе значення мають ступінь досконалості чинного законодавства та актів офіційного тлумачення, раціональна організація діяльності правозастосовних органів, стан контрольно-наглядових механізмів. За належного рівня розвитку ці фактори можуть розглядатися як гарантії законності у сфері застосування права. Проте їхній реальний якісний стан сьогодні далекий від ідеалу. В результаті деякі з них сьогодні є дестабі-

лізуючими факторами («антигарантіями» законності), оскільки створюють умови для порушень законності з боку посадових осіб правозастосовних органів.

Однак навіть найсприятливіша обстановка, в умовах якої протікає правозастосовна діяльність, аж ніяк не гарантує, що кожна дія із застосування норм права, підсумкове рішення по справі в обов'язковому порядку відповідатимуть критерію юридичної правомірності. Багато що залежить від індивідуальних якостей суб'єктів цієї діяльності. Коригуючий вплив справедливості утримує законність від перетворення на формалізм і догматизм, а гуманізм – на анархію і т. п. [12, с. 18]. Якщо законність стає формальною, тобто закони не відбивають інтересів суспільства, то в такій ситуації здійснити правозастосування дуже складно. Знову виникає дилема: судити «за законом» або «по совісті». Все це веде до класичних негативних наслідків вітчизняного державного управління: корупції, зловживань, бюрократизму [13, с. 21].

В ідеалі правозастосовувач як особистість повинен володіти підвищеним потенціалом участі в суспільних відносинах, високим рівнем їх усвідомлення, правильним ставленням до суспільства в цілому і окремим його членам, а також до себе, своїх суспільних і службових обов'язків. Реалізація останніх вимагає від нього великих здібностей і творчих можливостей, емоційно-вольових і інтелектуальних якостей високого рівня. Серед суб'єктивних чинників, що впливають на законність у сфері застосування права, першорядне значення має рівень розвитку індивідуальної правової культури суб'єктів цієї діяльності. В якості елементів індивідуальної правової культури слід розглядати: позитивні правові знання; повага до права; позитивні навички і стереотипи діяльності у сфері застосування права; належний рівень соціально-правової активності. Усі ці складові, узяті в єдності, утворюють основу професійної діяльності суб'єкта застосування норм права.

Узагальнення результатів численних соціологічних досліджень показує, що недостатній рівень розвитку кожного з

названих елементів веде до порушень законності в правозастосовній діяльності. Не застаріли запропоновані свого часу А.П. Коренєвим заходи організаційно-політичного та правового характеру щодо розвитку системи гарантій законності при застосуванні норм права: 1) виховання у посадових осіб почуття політичної відповідальності перед суспільством за доручену справу, а також почуття справедливості і високої правосвідомості; 2) забезпечення відповідності кваліфікації працівника займаній посаді, бо тільки кваліфікований працівник може прийняти в рамках адміністративного розсуду найбільш оптимальне рішення; 3) забезпечення гласності управлінської діяльності, пов'язаної з вирішенням індивідуальних справ, які стосуються прав і законних інтересів громадян, органів і організацій; 4) подальший розвиток засад колегіальності у вирішенні найбільш важливих і складних питань управління; 5) розширення судового нагляду у сфері управління; 6) подальше вдосконалення матеріального і процесуального адміністративного законодавства. Ця діяльність повинна привести до звуження меж адміністративного розсуду правозастосовних органів і посилення юридичних гарантій доцільного застосування норм права; 7) підвищення ролі науки управління, наукової обґрунтованості управлінських рішень, що виключають суб'єктивізм і волюнтаризм у вирішенні питань управління [14, с. 80-81].

Ми погоджуємося з даною позицією і вважаємо, що потрібно підвищувати рівень індивідуальної правової культури посадових осіб, що потребує проведення комплексу взаємопов'язаних заходів, які включають у собі: а) правове навчання; б) правове виховання; в) науково-обґрунтовану правову пропаганду. Враховуючи обмежені можливості виховного впливу на особистість у сучасних умовах, основний натиск у справі підвищення рівня правової культури посадових осіб повинен бути зроблений на правовому навчанні.

Аналізуючи законність, не можна залишити поза увагою її цілі. Адже вони –

кінцевий результат, на досягнення якого спрямована дія принципу законності. Він досягається шляхом постійного вдосконалення застосування норм права як на практиці, так і в теорії, а також застосування власне теорії законності. Цілі законності мають глобальний, всеохоплюючий характер. У сфері застосування норм права до них належать: захист прав людини; недопущення свавілля в роботі суб'єктів застосування норм права; забезпечення правильного (точного) застосування норм права; упорядкування та уніфікація практики застосування правових норм.

Окрім того, можна виділити наступні функції принципу законності: виховну, яка виявляється у впливі на поведінку людини; ідеологічну, яка формує ідеологічний аспект; прогностичну, яка спрямовує практику застосування норм права на майбутнє; орієнтаційну, яка орієнтує суб'єкта застосування норм права на дотримання вимог, встановлених у чинному законодавстві; стабілізаційну, яка впорядковує процес застосування норм права; уніфікації практики застосування норм права, яка шляхом вивчення і узагальнення практики застосування норм права дає можливість враховувати позитивні моменти і недоліки в роботі суб'єктів застосування норм права.

Висновки

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що законність як правовий принцип має формальний і змістовний аспекти. За формальним змістом, критерієм законності в застосуванні норм права є рішення, що відповідає нормам позитивного матеріального права і прийняте способом, встановленим у законі. Умова реального змісту законності полягає в тому, щоб усе це не залишалось в межах вузького нормативізму, а мало нормативну визначеність, щоб рішення, прийняте згідно з законом, служило соціальній меті, щоб процес застосування норм права і його результат об'єктивно задовольняли справедливий та реальний суспільний запит. У результаті можна сформулювати загальне визначення законності. Законність – політико-правове явище, що характе-

ризує процес вдосконалення державно-правової форми організації суспільства і реалізації ідеї соціальної справедливості шляхом суворого і неухильного дотримання і виконання чинного законодавства.

Потрібно вказати на два принципові моменти, які обов'язково слід враховувати при подальшому розвитку теорії законності. По-перше, необхідне узгодження даної конструкції з теорією правової держави, можливе коректування поняття і принципів законності у зв'язку з визнанням глобальнішої концепції. Такий підхід починає доводитися і в навчальній літера-

турі, але тут ще чимало проблем, які чекають на вирішення. По-друге, основою подальших досліджень у межах теорії законності повинна стати не тільки вимога загальнообов'язковості права як веління верховної, суверенної державної влади, але і вивчення реального процесу дії права. Тут доцільно скористатися досягненнями різних соціологічних і психологічних юридичних концепцій, соціології права. Теорія законності, таким чином, повинна подолати свій дещо ідеалістичний характер: адже стовідсоткової законності, як показують дослідження, не було в жодній країні ні в минулому, ні на сучасному етапі.

Література

1. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. / А.Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 621 с.
2. Сырых В.М. Истинность и правильность как критерии теоретической эффективности норм права. / В.М. Сырых // Эффективность закона (методология и конкретные исследования). – М., 1997. – С. 21.
3. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории). / В.В. Лазарев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 207 с.
4. Нерсесянц В.С. Право: многообразие определений и единство понятия / В.С. Нерсесянц // Сов. государство и право. – 1983. – № 10. – С. 28-34.
5. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права: Теоретические вопросы / И.Я. Дюрягин. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1973. – 247 с.
6. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. / П.Е. Недбайло. – М.: Юрид. лит., 1960. – 511 с.
7. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2007. – 760 с.
8. Матузов Н.И. Теория государства и права: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и дополненное / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – 776 с.
9. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1966. – 252 с.
10. Невзоров І.Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Невзоров Ігор Львович. – Харків, 2003. – 39 с.
11. Козюк М.Н. Законность и национально-государственные интересы / М.Н. Козюк // Современные проблемы публично-правового и частно-правового регулирования: теория и практика. – Уфа, 2005. – С. 62.
12. Вязов А.Л. Принцип справедливости в современном российском праве и правоприменении: Теоретико-правовое исследование: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Вязов Андрей Леонтьевич. – Москва, 2001. – 38 с.
13. Бойко Д.В. Законность и усмотрение в правоприменительной деятельности: вопросы теории: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бойко Дмитрий Валентинович. – Волгоград, 2011. – 36 с.
14. Коренев А.П. Нормы административного права и их применение / А.П. Коренев. – М., 1979. – С. 80-81.

Професійна культура юриста як конституційний критерій суспільної проблеми України (теоретико-правові аспекти)

У статті розглядається професійна культура юриста як конституційний критерій суспільної проблеми держави.

Ключові слова: професійна, правова культура, особистість юриста, мораль, етика, юридична діяльність.

Ян Аронов
аспірант

Університет економіки та права «КРОК»

Профессиональная культура юриста как конституционный критерий общественной проблемы Украины (теоретико-правовые аспекты)

В статье рассматриваются профессиональная культура юриста как конституционный критерий общественной проблемы государства.

Ключевые слова: профессиональная, правовая культура юриста, личность юриста, мораль, этика, юридическая деятельность.

Jan Aronov

Post-graduate student of «KROK» University

Professional culture as a constitutional lawyer criterion of public problems of the Ukrainian State (theoretical and legal aspects)

The article is devoted to the professional culture of lawyer, as substantial criteria of social problem.

Key words: professional, legal culture of lawyer, personality of lawyer, morality, ethics, legal activity.

Постановка проблеми

У юридичній, філософсько-правовій, методологічно-правовій літературі думка щодо співвідношення професійної культури юриста та суспільства і правових реалій у ньому дедалі частіше висвітлюється та розвивається на підставі різних теоретико-практичних підходів. Сучасна правова наука оперує певними поняттями, категоріями професійної культури, її відносинами та зв'язками з суспільними проблемами. Дослідження об'єктивної природи професійної культури юриста, яка є різноджерельною, зазначення її властивостей, які можуть формувати критерій суспільної проблеми, аналіз різних підходів, правових категорій закладають підвалини якісних параметрів нашого суспільства, які слід впроваджувати для належних перетворень.

Складність і багатогранність юридичної професії не вичерпується тільки шаблонами і приписами. Професійна культура юриста повинна ґрунтуватись на законах добра, справедливості, розуміння часу і ситуації, лояльності, внутрішній культурі і переконаннях, виробленні власного професійного імунітету від професійної деформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Слід наголосити, що проблемі професійної культури юриста приділяли увагу Сливка С., Легеза М., Соколов В., Натуркач В., Чупринський Б. та багато інших дослідників. Втім, розгляд зазначеної проблеми у всій її широті та багатогранності позитивних і негативних аспектів залишається актуальним. Як і аналіз становлення і вироблення власної реальної правомірної поведінки, естетики професійної діяльності, недопущення і виключення девіантності.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В умовах формування правової держави, професійна культура юриста на сучасному етапі потребує якіснішого, цільового і змістовного підходу. Відповідно, вирі-

шення суспільних проблем української держави у даному аспекті вимагають істотного покращення. Професіоналізм юриста визначає ефективність застосування чинного законодавства, процесів його реформування. Юрист діє від імені держави, використовуючи у своїй діяльності закони і нормативні акти, захищаючи державні, корпоративні чи інші суспільні інтереси. Професійна культура юриста є фаховою рисою, яка безпосередньо пов'язана з визначенням правового статусу юриста, а специфіка професійної культури юриста зумовлює наявність різних спеціалізацій. Тобто, у правомірній діяльності повинна відображатися її суть.

Формулювання цілей статті

Здійснити теоретико-правовий аналіз аспектів, що стосуються професійної культури юриста, через процеси суспільних проблем, особистісне становлення і вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток суспільних відносин привертає сьогодні значну увагу до професійної культури юриста, його особистості, моралі, етики, діяльності тощо. В умовах реформування правових інституцій, що у реаліях сьогодення набуває динамізму, професійна культура юриста, як конституційний критерій суспільної проблеми нашої держави на сучасному етапі, ставить на порядок дня потребу якіснішого, цільового і змістовного підходу. Забезпечення і дотримання конституційних вимог є основним, ключовим і фундаментальним принципом ефективного функціонування держави, орієнтованої на демократичні і правові цінності. Саме турбота про права і свободи людини і громадянина, гідні умови життя, дотримання соціальних, екологічних, політичних та інших прав, життєзабезпечення всіх сторін існування і розвитку громадянського суспільства є необхідною умовою демократичного розвитку. Один із головних обов'язків держави і всіх її управлінських органів після здобуття Україною незалежності є саме

гарантування прав і свобод, здійснення демократичних перетворень, формування громадянського суспільства, розбудова правової держави, у якій людина, її життя, здоров'я, честь гідність, недоторканість і безпека визначаються найбільшою соціальною цінністю [1; ст. 27-30].

Одним із визначальних чинників втілення в життя наведених вище завдань стає професійна культура юриста з її складовими елементами. Необхідність підвищення рівня професійної культури юриста визначає її специфічні риси. Професійна культура юриста відрізняється від професійної категорії інших професій. Адже вона, власне, є своєрідним стилем життя. Глибокі і повні правові знання, вміння застосувати їх на практиці, відповідальність, правосвідомість – це далеко не повний морально-психологічний компонент, що повинен бути динамічним в професії юриста. У даному контексті досить аргументованою, на наш погляд, є артикуляція думки Б. Чупринського, що професійну культуру юристів, її принципи варто розглядати як такі, що обумовлені найбільш важливими закономірностями суспільного розвитку і механізмом правового регулювання, як нормативно-регулятивні основи, вагомими засади, вихідні положення, ідеї, які є орієнтирами, вимогами до здійснення такого регулювання і мають найвищу імперативність та загальну значимість, визначають процеси формування правової свідомості, законслухняності, правомірної поведінки та соціально-правової активності особи [2; с. 296].

Безумовно, формування професійної культури юриста має відповідати світовим стандартам, але не означає, що ми повинні ігнорувати традиції українського народу, набутий досвід, національну культуру і засади виховання.

Формування професійної культури юриста відбувається як через зовнішні, так і внутрішні чинники впливу на особистість. Співпадають і є актуальними думки В. Натуркача, який звертає увагу на те, що сьогодні не можна не враховувати того факту, що у світі всі суспільства повертаються до права, зокрема в США близько

50%, а в Англії – 40% випускників навчальних закладів є юристами. У провідних державах, як свідчать соціологічні дослідження, на 10 осіб, що працюють у різних сферах, припадає 1 юрист. Подальший розвиток України і соціально-економічні зміни, що відбуваються, не можливі без кваліфікованих спеціалістів у галузі права, покликаних надавати юридичну допомогу населенню країни.

Слід пам'ятати, що професія юриста не тільки користується попитом в умовах ринкової економіки, але є однією з кращих, оскільки так само, як і професія лікаря, дає можливість допомагати людям, приносить користь суспільству. Завданням ВНЗ і державних та громадських організацій, які мають відношення до юридичної освіти, є прийняття належних заходів задля якісної підготовки в Україні юристів, які відповідали б вимогам сучасного розвитку суспільства [3; с. 61].

Взаємообумовленість освіти і професійної культури юриста є основою фахової підготовки юриста з високою загальною та професійною культурою. На думку С. Сливки, сама філософія освіти дає змогу дослідити процес соціалізації особи, у даному випадку особи юриста, яку доцільно розглядати у культурно-логічному вимірі, оскільки діяльність юриста – поліфункціональна. Він не тільки знавець букви і духу закону, в ньому поєднується духовно-моральний наставник, політолог, психолог, педагог, економіст та ін. Це вимагає засвоєння елементів різних видів культур, що своєю чергою розкриває творчий потенціал юриста, а в підсумку сприяє реалізації його можливостей через юридичну практику. Іншими словами, правова соціалізація юриста полягає у поступовому засвоєнні ним елементів різних видів культур та їхнє включення у професійну діяльність [4; с. 227].

У контексті вищезазначеного цілком логічним і послідовним у розвитку і становленні української державності, демократизації суспільства слід зазначити, що професійна культура юриста повинна формуватися поетапно, а основи її повинні закладатися під час навчання, здобуття

освіти за фахом. Не можна заперечувати і те, що окремі основи юридичних знань повинні закладатися у свідомість ще з дитячого віку, всі інші складові набувають у процесі діяльності, усвідомлення професійної культури, адаптації до професії у виконанні службових і функціональних обов'язків. Проте формування професійної культури юриста, досягнення професійних вершин, становлення його як професіонала, виснажлива праця протягом багатьох років для кожного являється індивідуальною. Окреслені етапи у формуванні професійної культури, відповідно, впливають і на мораль юриста.

Подаючи дефініцію означеного поняття, М. Легеза зауважує, що теорія моралі є специфічний, імперативно-цілісний спосіб ставлення людини до дійсності. Певною мірою такий підхід можна визначити як феноменологічний. Бути моральним означає бути певним чином, так само, як бути аморальним – означає бути протилежним способом. Питання полягає в тому, чим саме мораль відрізняється від інших способів буття. Очевидно, відповідь на це запитання може бути дана не відразу. Перший крок полягає у наступному: бути в моралі – означає бути зобов'язаним. Буття – в обов'язку – перша необхідна умова моралі, хоча, з іншого боку, не можна твердити, що будь-хто, хто є зобов'язаним, водночас перебуває в моралі. Тобто обов'язок – необхідна, але недостатня умова моралі. Від моралі в модулі обов'язку слід відрізняти мораль у модулі виконання обов'язку [5; с. 405].

Відповідно, професійна мораль юриста, її основа становить регулювання службових взаємин, допомога правильного визначення виконання професійних обов'язків, а у практичній діяльності оптимальність у реалізації. Як саме фахова риса, професійна культура пов'язана з відповідним правовим статусом юриста. Саме специфіку професійної культури представляє існуюча кількість різних спеціалізацій, вияв яких відображається у правомірній діяльності, яка визначається насамперед професійною орієнтацією, ефективністю, професіоналізмом. Невід'ємною скла-

довою професіоналізму юриста є права культура, це структурне поєднання морально-психологічних, розумових і вольових взаємозалежних властивостей, які відповідно взаємодіють, відображаються у світоглядній, професійній і іншій діяльності, а також у повсякденних реаліях особистого життя. Складовою професійної культури юриста є також і правосвідомість – морально-психологічний компонент особистості, що перебуває у постійній динаміці, змінюючись, поновлюючись у результаті взаємодії із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Сьогодні необхідні певні умови для формування правосвідомості: вона повинна відповідати історичним традиціям, моральності українського народу, забезпечувати розвиток провідних інститутів громадянського суспільства, сприяти інтеграції України до європейського і світового демократичного простору. Одним із ключових факторів у формуванні цього важливого елемента є верховенство права в Україні, побудова правової, демократичної держави.

Носієм правосвідомості у суспільстві є юристи, що професійно займаються юридичною діяльністю. Слід уточнити, що головним критерієм носія професійної правосвідомості є саме діяльність, пов'язана із застосуванням норм права, а не наявність юридичної освіти. Особливістю правосвідомості є те, що вона повинна відповідати певним критеріям: високому рівню правових знань, основним правовим принципам (презумпція невинуватості), принципам рівності всіх перед законом, високою повагою до права, закону, демократичним цінностям.

На формування професійної правосвідомості юриста впливають і інші чинники, соціально-політичні (юристи досить часто виступають від імені державної влади), соціально-правові, пов'язані з тим, що юристи відображають принцип чинного права, якість законодавчих, урядових та відомчих актів.

До соціально-правових факторів можна віднести стан правосвідомості населення, працівників державних і недержавних установ, з якими юристи працюють, юри-

дичні гарантії законних і ефективних способів дії співробітників, їхню юридичну захищеність перед необ'єктивною оцінкою їхніх дій, правовий статус юристів, їхню озброєність юридичними повноваженнями.

Велику роль у формуванні правосвідомості юристів відіграють соціально-психологічні фактори – конфліктність роботи, постійні контакти зі злочинцями та аморальними елементами, неофіційні корпоративні настрої (цілі, норми, цінності соціальної групи); задоволення або незадоволення роботою; престиж роботи.

Великий вплив на формування правосвідомості юристів здійснюють культурно-етнічні фактори, які містять у собі і загальний рівень культурного розвитку працівників, і елементи «батьківської» культури.

Як зазначає М. Соколов, з чим цілком можна погодитись, у загальному родовому понятті професійної правосвідомості юристів розрізняється правосвідомість окремих категорій осіб, які займаються юридичною діяльністю. «Єдина в своїй основі професійна правосвідомість юристів виступає в процесі правозастосовної діяльності не інакше, як у вигляді професійної правосвідомості конкретних груп державних службовців, які виконують точно визначені правові завдання, що реалізують правові норми особливими методами і в специфічних, притаманних тільки даному органу формах» [6; с. 19].

На основі цього можна вирізнити професійну правосвідомість адвокатів, суддів, слідчих і т. д. Професійна правосвідомість державних службовців відрізняється способом відображення ними свого функціонального призначення в системі юридичної діяльності.

Сьогодні правосвідомість студентів, майбутніх фахівців-юристів не відповідає їхній правовій орієнтації як на світових засадах, так і на побутовому рівні. Підвищена терпимість до порушень кримінально-правових заборон, до злодійської поведінки осіб близького кола, особистісні дотримання вимог кримінального законодавства свідчать про серйозні недоліки правового виховання молоді.

Юридична школа здатна лише формувати професійну правосвідомість майбутніх фахівців-юристів на базі адекватно сформованої правосвідомості.

Як правило, фахівці-юристи добре знають норми права, що визначають їхню компетенцію, а також регламентують порядок їхньої службової діяльності. З часом, в залежності від правових норм, що віддаляються від сфери суспільних відносин, юрист постійно повинен працювати як спеціаліст, рівень його знань щодо положень законодавства знижується, навіть часом до норм випускника середнього юридичного закладу. Багато юридичних робітників не знають норм, що визначають правові засади їхньої професійно-юридичної групи в цілому.

Для правосвідомості майбутніх юристів особливого значення набуває ставлення до злочинності і заходів боротьби з нею. У зв'язку з цим розглянемо особливості формування правосвідомості за певними правилами:

1) наявність твердої точки зору на злочинну поведінку суб'єктів та осуд посягань на цінності, які охороняються законом;

2) недопустимість порушень соціальних принципів та правових норм;

3) суворе і неухильне знання та додержання законності, високий рівень оцінки правопорядку і законності;

4) негативна реакція на злочинність, неприйняття її, переконаність у необхідності активної боротьби з нею;

5) більш високий рівень вимог до санкцій за правопорушення порівняно з іншими законослухняними громадянами: орієнтація на жорсткість покарання;

6) більш висока оцінка власної діяльності і діяльності свого відомства, ніж інших.

З цього випливає, що необхідно приділяти більше уваги системі вимог у навчанні, які висуваються до юриста – випускника вищого навчального закладу:

1) морально-етична (засвоєння гуманістичних принципів моралі, уміння ними керуватися на практиці);

2) політична (знання політичної страте-

гії та тактики держави, провідних політичних партій і рухів, уміння користуватися інструментарієм політичної діяльності і бути політично активним);

3) психологічна (знання психічного складу особи, уміння користуватися психодіагностикою під час вирішення юридичної справи);

4) естетична (виражається в службовому етикеті, мові спілкування, зовнішньому вигляді юриста, естетичному вигляді оформлених ним документів та ін.)

Висновки

Існує необхідність досліджувати правову свідомість, тому що вона є ознакою демократичної держави та фактором поваги до права. Саме від рівня правової свідомості громадянина залежить рівень розвитку суспільства в цілому.

Основними спеціальними засобами попередження і подолання деформацій професійної правосвідомості є:

- Створення умов, коли юристи заці-

кавлені в сумлінній і ефективній роботі: матеріальні стимули, моральні стимули, перспектива кар'єрного росту, додаткові відпустки.

- Виважена кадрова політика. Передусім ідеться про домінування принципу професіоналізму при доборі юридичних кадрів. Даний принцип охоплює низку вимог до юриста. По-перше, це належний освітній рівень. По-друге, наявність досвіду роботи і (або) здатність юриста швидко опанувати нові знання, вміння. По-третє, активне, творче ставлення до своєї професії.

- Удосконалення юридичної освіти. Йдеться і про введення нових технологій навчання, і прозорість вступних іспитів, і високий рівень знань викладацького складу. Важливо привести у відповідність до сучасних вимог професійне навчання і виховання юристів, інших державних службовців, проводити систематичну роботу з підвищення рівня правової культури всіх суб'єктів правоохоронної системи України.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (Зі змінами і доповненнями, внесеними законами України, 2004, 2011, 2013, 2014, 2016 рр). Ст.ст. 27, 28, 29, 30. – Вид. ОБСЄ в Україні, 2016 р.
2. Чупринський Б.О. Формування професійної культури майбутніх юристів як соціальна проблема. Вісник № 2 Львівського інст. ВС при НАВС України. – Львів, 2003. – 327 с.
3. Натуркач В.Я. Про якість юридичної освіти в Україні Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства в Україні. Випуск XII. – Збірник наукових статей. – Ів.-Франківськ: «ПЛАЙ». – 245 с.
4. Сливка С. Юридична антологія. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.
5. Легеза М.А. Політична етика: реальність чи утопія? Актуальні проблеми політики. – Збірник наукових праць. – Вип. № 19. – Одеса: «Юридична література», 2004. – 545 с.
6. Соколов В.И. Профессиональное сознание юристов. – М.: Наука, 2008. – 224 с.

Загальна характеристика нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади

Питання ролі та місця місцевих органів публічної влади в системі державної влади займає досить важливе місце. Ефективність та дієвість прийняття місцевими органами публічної влади нормативно-правових актів і є певною мірою способом реалізації завдань та функцій відповідних органів.

Демократична держава, що прагне до втілення європейських стандартів в управління, як показують практика та досвід, завжди має самостійний, розвинутий та дієвий механізм прийняття та дії нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади. Тому розгляд даного питання варто розпочати з базового визначення загальної характеристики нормативно-правового акта, що приймається місцевими органами публічної влади, а розкриття його основних ознак, властивостей та характеристик дасть можливість ґрунтовніше підійти до визначення ролі, місця та призначення нормативно-правового акта місцевого органу публічної влади.

***Ключові слова:** місцеві органи публічної влади, нормативно-правовий акт, місцеве самоврядування, державні місцеві адміністрації*

Общая характеристика нормативно-правовых актов местных органов публичной власти

Вопросы роли и места местных органов публичной власти в системе государственной власти занимают весьма важное место. Эффективность и действенность принятия местными органами публичной власти нормативно-правовых актов и является, в определенной степени, способом реализации задач и функций соответствующих органов.

Демократическое государство, которое стремится к воплощению европейских стандартов в управлении, как показывают практика и опыт, всегда имеет самостоятельный, развитый и действенный механизм принятия и действия нормативно-правовых актов местных органов публичной власти. Поэтому рассмотрение данного вопроса следует начать с базового определения общей характеристики нормативно-правового акта, который принимается местными органами публичной власти, а раскрытие его основных признаков, свойств и характеристик позволит основательно подойти к определению роли, места и назначения нормативно-правового акта местного органа публичной власти.

***Ключевые слова:** местные органы публичной власти, нормативно-правовой акт, местное самоуправление, местные государственные администрации*

General characteristics of normative-legal acts of local public authorities

Questions of the role and place of local public authorities in the state power system are very important. The effectiveness and efficiency of the local public authorities legal acts and are, in some case, ways of the implementing tasks and functions of the bodies concerned.

A developed and democratic state that is endeavoring to the implementation of the European standards in its management, as practice and experience show, always has self-developed and efficient mechanism for adaption and actions of regulatory acts of local public authorities. Therefore, the consideration of this question with a basic definition the General characteristics of a regulatory act which is accepted by the local public authorities, disclosure of its main features, properties and characteristics allows thorough approach to define the role, place and purpose of the regulatory legal act of the local public authority.

Key words: local public authorities, legal act, local government, local state administration

Постановка проблеми

Під основою організації й діяльності місцевих органів публічної влади можна розуміти систему нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми та методи діяльності місцевого органу публічної влади, а також їхню роль та значення в системі публічної влади загалом.

Поняття публічної влади є не однозначним та суперечливим у наукових колах, у першу чергу це зумовлено тим, що дане поняття не визначене на законодавчому рівні. Реалізація функцій публічної влади на місцях виражається насамперед у прийнятті відповідними органами нормативно-правового акта. Актуальними є: власне, дослідження місця та ролі нормативного акта місцевого органу публічної влади, як засобу реалізації його функцій та повноважень; визначення загальної характеристики нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади, їхніх властивостей та ознак задля повного розуміння кола суб'єктів, які можуть видавати відповідного роду нормативно-правовий акт місцевого органу публічної влади; призначення нормативно-правового акта, механізму його дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогодні до дослідження та розкриття даного питання зверталися такі науковці, як О.А. Бажинова [1], В.І. Борденюк [2], Н.С. Тимофеев [10], О.В. Чернецька [11] та інші. Проте ці та інші автори не звернули уваги на уніфікацію нормативно-правового акта, який може прийматися як органом місцевого самоврядування, так і державними адміністраціями на місцях.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми, сформульовані у цілях статті

- 1) виокремлення ознак та ключових властивостей нормативно-правового акта місцевого органу публічної влади;
- 2) визначення місця нормативно-правового акта місцевого органу публічної влади в системі правотворчості;
- 3) формулювання найбільш чіткого визначення нормативного акта місцевого органу публічної влади шляхом аналізу законодавства та думок науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для повного та всебічного дослідження даного питання слід звернутися до відповідної нормативно-правової бази. Насамперед, у Конституції України суб'єктом

місцевого самоврядування визначено територіальну громаду, яка може як безпосередньо, так і через обрані нею органи здійснювати свої повноваження. Водночас Конституція України встановила основні засади організації та діяльності місцевого самоврядування на всій території країни, наділила територіальні громади і їхні представницькі органи низкою функцій та повноважень щодо прийняття рішень у фінансово-економічній, соціально-культурній, громадській та інших сферах місцевого життя [3].

Крім того, в дослідженні даного питання потрібно звернутися до двох законодавчих актів, що регулюють та визначають статус, завдання місцевих органів публічної влади.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення [6].

Місцеве самоврядування, своєю чергою, здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [2].

Поряд із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» діє Закон України «Про державні місцеві адміністрації», який зазначає, що виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади.

Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а та-

кож реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [7].

Виходячи з вищевказаного, можемо визначити, що система місцевих органів публічної влади складається з двох елементів: органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій, правовий статус, завдання та функції яких регулюються двома законами України, що в принципі ускладнює практичне тлумачення місцевих органів публічної влади як цілісної категорії.

Аналізуючи законодавство та наукові дослідження, можна твердити про те, що нормативні акти місцевих органів публічної влади – це юридичні акти місцевої правотворчості. Вони діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Даними актами встановлюються норми, що регулюють місцеві відносини і не мають конкретного, персоніфікованого адресата.

Безсумнівно, що нормативно-правові акти місцевих органів публічної влади, будучи різновидом нормативних актів, мають ознаки та властивості, що притаманні усім нормативно-правовим актам. Разом з цим вони мають і свої особливості.

Варто зазначити, що відповідні ознаки та характеристики нормативно-правового акта місцевого органу публічної влади можна розглядати в багатьох аспектах, оскільки думка науковців щодо визначення поняття правового акта неоднорідна.

До прикладу, юридична енциклопедія тлумачить, що нормативно-правовий акт, офіційний, письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархії, підпорядкованості, яка і визначає юридичну силу документа. До нормативно-правових належать закони і підзаконні акти. Нормативно-правовий акт відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим для виконання, має документальну форму закріплення, забезпечується у виконанні державою, у тому числі примусовими засобами [12].

Вітчизняний правник О.Ф. Скакун ви-

ходить із ширшого розуміння поняття «правовий акт», а тому вказує на такі його ознаки: 1) виражає волю (волевиявлення) уповноваженого суб'єкта права, його владні веління; 2) має офіційний характер, обов'язковий для виконання; 3) спрямований на регулювання суспільних відносин; 4) встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини; 5) може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає юридичний результат (встановлення правових норм, їхнє застосування); 6) становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки [8, с. 312].

М.В. Тесленко окреслює такі загальні ознаки правових актів, за допомогою яких можна визначити їхню роль та місце у правовій системі: 1) правовий акт – це письмовий документ певного роду, який має особливу форму вираження інформації, що міститься в ньому; 2) офіційний характер правового акта полягає у його виданні від імені уповноваженого державою органу; 3) прийняття правових актів допускається суворо в межах компетенції органів; 4) правовий акт має цільову орієнтацію, адже в ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси; 5) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин; 6) правовий акт має певну структуру; 7) правовий акт є загальнообов'язковим [9, с. 242-243].

Враховуючи вищенаведене, варто виділити основні ознаки нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади:

1) Письмова форма та визначена структура.

2) Загальнообов'язковість. Тобто виданий нормативно-правовий акт є обов'язковим до виконання для певного кола осіб чи конкретного суб'єкта, якому він адресований.

3) Прийняття суб'єктами місцевих органів публічної влади в межах нормотворчої компетенції. Усі нормативно-правові акти місцевих органів публічної влади приймаються виключно уповноваженими на те суб'єктами, що чітко прописано у законодавстві України, а також регулюються від-

повідними нормативно-правовими актами місцевих органів публічної влади, в першу чергу статутом територіальної громади.

4) Універсальність. Нормативно-правові акти місцевих органів публічної влади є універсальним інструментом регулювання різноманітних відносин, що має міжгалузевий та комплексний характер. Це виявляється в тому, що нормативно-правові акти місцевих органів публічної влади є джерелами багатьох галузей права (конституційного, фінансового, господарського, земельного, адміністративного тощо).

5) Офіційність. Офіційність підтверджується використанням державного герба на бланку та печатці, при цьому допустимим є використання поряд із державною місцевою символікою (наприклад, герба міста, села).

6) Цільова орієнтація та вольовий характер. Нормативно-правовий акт, виданий в системі місцевих органів публічної влади, має насамперед інтерес локального характеру, обумовлений власне інтересом окремої територіальної громади та головною функціональною метою місцевих органів публічної влади – вирішенням питань місцевого значення.

7) Особливий предмет регулювання – питання місцевого значення. Питання місцевого значення стосуються широкого кола сфер управління, однак пов'язані з безпосереднім забезпеченням життєдіяльності територіальної громади, локальною спрямованістю та вирішенням конкретних проблем громадян (затвердження місцевого бюджету, управління комунальною власністю, організація благоустрою тощо). Ключовим повноваженням місцевих органів публічної влади є компетенція у фінансових питаннях. Основним фінансовим нормативно-правовим актом є місцевий бюджет, який має спеціальний статус та є засобом забезпечення реалізації інших нормативно-правових актів.

8) Локальний характер територіальної дії. Адресатами нормативно-правових актів місцевих органів публічної влади можуть бути громадяни, які проживають або перебувають у певний час на території адміністративно-територіальної оди-

ниці, а також розташовані в її межах підприємства, установи, організації. Локальність породжує близькість розташування суб'єкта прийняття й адресата нормативно-правового акта. З одного боку, тут кожний має більше шансів бути обраним або призначеним до нормотворчого органу, з іншого, для громадян створюються широкі можливості участі у нормотворчому процесі та впливу на прийняття рішень.

Наведені вище ознаки нормативного правового акта місцевого органу публічної влади дають підстави визначати нормативний правовий акт місцевого органу публічної влади як дію, яка встановлює, змінює або відмінює правові норми, або змінює сферу дії правових норм, що регулюють місцеві відносини.

Поряд з ознаками, що характерні нормативно-правовим актам місцевих органів публічної влади, їхню характеристику доповнюють юридичні властивості. Необхідність виділення юридичних властивостей нормативних правових актів місцевого органу публічної влади пов'язана з визначенням їхньої сутнісної характеристики.

За загальним правилом, до таких властивостей відносяться: юридична сила актів, їх вольова властивість, владний і підзаконний характер.

Юридична сила правових актів полягає у встановленні, зміні, скасуванні правових норм або зміні сфери їхньої дії, а також встановлення, зміні або припинення конкретних правовідносин.

У характеристиці елементів юридичної природи правових актів важливе місце посідає саме питання про юридичну силу, тобто про таку їхню властивість, яка виражає співвідношення, зіставлення одних актів з іншими, їхнім місцем у системі правових актів. Необхідність правового регулювання широкого і різноманітного кола суспільних відносин, постійного обліку змін у цих відносинах обумовлює підвищення наукової та правової обґрунтованості актів, забезпечення логічності й узгодженості їх на всіх рівнях, своєчасності їх прийняття. В умовах побудови

правової держави такі вимоги, безперечно, підвищуються [5].

Юридична сила є властивістю, що притаманна всякому акту незалежно від суб'єкта, який його прийняв, і характеру приписів, що містяться в ньому. Наявність в юридичного акта юридичної сили – умова його життя, а втрата юридичної сили означає припинення дії акта. У цьому розумінні юридична сила – абсолютна властивість акта. Водночас, якщо йдеться про співвідношення актів, то юридична сила вже є не змістовною характеристикою, а показником, що відбиває ієрархію правових актів. Іншими словами, порівняння актів свідчить про відмінність чи ступінь їх юридичної сили, про пріоритет одних актів перед іншими. «Законність немислима за рівності юридичної сили всіх актів», – зазначав П. Недбайло [4, с. 19].

Нормативні правові акти місцевих органів публічної влади наділені певною волевою властивістю. Говорячи про владно-вольовий характер нормативних актів представницьких органів місцевого самоврядування, можна зазначити, що їхнім витоком є саме юридична природа місцевого самоврядування, що виступає, в першу чергу, підсистемою публічної влади та форми реалізації влади на місцях.

Оскільки місцеве управління може здійснюватися як безпосередньо територіальною громадою, так і через представницькі органи, то можна стверджувати, що в нормативних актах представницьких органів воля територіальної громади виражається безпосередньо або опосередковано. Так, представницькі органи місцевого самоврядування виражають волю територіальної громади, надають їй загальнообов'язковий характер та здійснюють це в її інтересах. Саме через представницькі органи місцевого самоврядування громадяни здійснюють владу на місцевому рівні, реалізують своє право брати участь в управлінні місцевими справами через своїх представників [2].

Не можна не погодитися з думкою С. Тимофєєва про те, що «в основі демократичної організації суспільства пови-

нні бути не процедура оформлення волі більшості, тобто перемоги і несприйняття думки інших, а досягнення розуміння, згоди, взяття на себе відповідальності і встановлення системи процедур взаємодії. Прийняття зрозумілих для громадян соціально справедливих рішень і можливості контролю за їх виконанням» [10].

Висновки

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про те, що нормативно-му акту місцевого органу публічної влади притаманні такі ознаки : письмова форма,

загальнообов'язковий для всіх характер дії, прийняття акта уповноваженим на те суб'єктом місцевої публічної влади, локальний інтерес. Властивостями ж визначаються: юридична сила, вольова ознака нормативно-правового акта, владний та підзаконний характер.

Отже, нормативно-правовий акт місцевого органу публічної влади – є письмовий, офіційно прийнятий уповноваженим на те органом місцевого значення акт, що спрямований регулювати відносини локального характеру.

Література

1. Бажинова О.А. Теоретичні засади комунікативної діяльності в сфері державного управління / О.А. Бажинова // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2. – С. 85-90.
2. Борденюк, В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: [монографія] / В.І. Борденюк. М. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
3. Конституція України від 28.06.1996. № 254к / 96-ВР: [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
4. Недбайло П.Е. Советский закон в системе государственно-правовых актов / П.Е. Недбайло // Учен. зап. Львов. гос. ун-та. – 1949. – Т. XIV. – С. 5-20.
5. Нормотворчість місцевого самоврядування: [Електронний ресурс] // Центр законопроектних студій: офіц. сайт. – Режим доступу: URL: <http://lawdrafting.org/normotvorchist-mistsevogo-samovryaduvannya/> (дата звернення: 12.12.2016)
6. «Про місцеве самоврядування» Закон України від 21 травня 1997 № 24 [Електронний ресурс]. Верховна Рада України: офіц. сайт. – Режим доступу: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
7. «Про місцеві державні адміністрації» Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV: [Електронний ресурс]. Верховна Рада України: офіц.сайт. – Режим доступу: URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
8. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
9. Тесленко М.В. Судебный конституционный контроль в Украине: Монография. Вступ. статья В.Ф. Погорилко. – К.: Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 344 с.
10. Тимофеев Н.С. Місцеве самоврядування в системі державних та суспільних відносин. Історія і сучасність. Досвід. – М., 2005. – С. 231-232.
11. Чернецька О.В. Представницькі органи місцевого самоврядування та депутатський мандат: проблеми співвідношення // Часопис Київського університету права. – 2011. – №1. – С. 99.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю070 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – С. 467.

УДК 340:323.281«1929/1932»

Д.А. Пащенко
аспірант кафедри теорії права та держави
Університет державної фіскальної служби України

Нормативно-правова база та практика масових виселень в Україні (1929–1932 рр.)

У статті проаналізована нормативно-правова база та практика масових виселень в Україні. Встановлені різновиди виселень за судовим вироком та інструкції щодо механізму застосування цих репресій.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, адміністративно-територіальні одиниці, репресії, нормативно-правова база.

Д.А. Пащенко
аспірант кафедри теорії права та держави
Університет государственной фискальной службы Украины

Нормативно-правовая база и практика массовых выселений в Украине (1929–1932 гг.)

В статье сделан анализ нормативно-правовой базы и практики массовых выселений в Украине. Определены виды выселений по судебным решениям и инструкции относительно механизма применения этих репрессий.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, административно-территориальные единицы, репрессии, нормативно-правовая база.

D.A. Pashchenko
Ph.d. student of chamber of theory of law and state
University of fiscal Service of Ukraine

Regulatory framework that practice mass evictions in Ukraine (1929–1932)

The article analyzes the regulatory framework and the practice of mass evictions in Ukraine. Installed types of evictions for the verdict and instructions regarding the mechanism of repression.

Keywords: Criminal Code, administrative units, repression, legal framework.

Постановка проблеми

Проблема, яка розглядається, є актуальною з кількох причин. По-перше, аналіз нормативно-правової бази надає можливість висвітлити політику радянського уряду і комуністичної партії Радянського

Союзу щодо режимних територій у 20–30-х роках ХХ ст. По-друге, звернення до історичного досвіду, вивчення та засвоєння уроків минулого, в тому числі і практики ізоляційних заходів у місцевостях, що отримали статус режимних, як і ана-

ліз відповідної регламентної нормативно-правової бази, сприятиме уникненню можливих помилок у цій складній справі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сьогодні у науковій літературі важко знайти інформацію про режимні території та аналітику щодо застосування відповідних обмежувально-ізоляційних заходів, які розповсюджувалися на громадян Радянського Союзу. Окремі фрагментарні згадки зустрічаються у дослідженнях, присвячених історико-правовим аспектам процесу паспортизації в СРСР, проблемам функціонування певних адміністративно-правових режимів. Крім того, в деяких наукових розвідках зазначена проблема побіжно обкреслюється в контексті аналізу діяльності тоталітарної системи. Проте питання нормативно-правової бази та практика масових виселень в Україні (1929–1932 рр.) не знайшло належного висвітлення.

Не вирішеними раніше частини загальної проблеми залишається нормативно-правова база та практика масових виселень в Україні та визначення виселень за судовим вироком та інструкції щодо механізму застосування цих репресій.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення та аналіз нормативно-правової бази, а також практики масових виселень в Україні у зазначений період.

Виклад основного матеріалу дослідження

На рубежі 20–30 рр. ХХ ст. відбувалася еволюція нормативно-правової бази, що регламентувала заборонно-обмежувальні заходи стосовно різних категорій громадян, визнаних державою соціально-небезпечними, і стала підґрунтям для організації масштабних репресій проти селянства.

Подолання хлібозаготівельної кризи, курс на суцільну колективізацію села супроводжувалися так званим розкуркуленням, здійснюваним надзвичайними методами.

Не вдаючись до аналізу всіх передумов та нюансів розгортання масштабних акцій проти селянства, слід підкреслити, що вони були не спонтанними, а добре підготовленими й централізованими. Готувалися до наступу на селянство і в УРСР.

Ухвала Політбюро ЦК КП(б)У про складання списків господарств на «виселення» вийшла ще 5 липня 1929 р. Пізніше, упродовж літа-осені того ж року, республіканські партійні органи неодноразово обговорювали питання щодо «виселення за межі України куркульських та поміщицьких родин» [1, арк. 20, 116].

Проект постанови «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» був затверджений 30 січня 1930 р. Усі, хто підлягав розкуркуленню, в тому числі й члени селянських родин, поділялися на три категорії. Міцних господарів, віднесених до першої (52 тис. дворів), очікували арешти, заслання до таборів і навіть розстріл, а їхніх родичів – депортації; родини другої категорії (112 тис. господарств) – також заслання у віддалені місцевості СРСР; третьої – видалення із власних домівок і розселення за межами рідних сіл. Критерії цієї стратифікації були дуже розмиті, що створювало підґрунтя для свавілля каральних органів, яким доручалося реалізовувати ці заходи.

Суттєвим доповненням до згаданого документа стала інша постанова ЦВК та РНК СРСР від 1 лютого 1930 р. «Про заходи зі зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і боротьби з куркульством», яка конкретизувала заходи щодо селян, віднесених до третьої категорії. Зокрема, в ній надавалося безпрецедентне право місцевим органам влади – крайовим (обласним) виконавчим комітетам – застосовувати всі «необхідні заходи боротьби з куркульством аж до повної конфіскації майна куркулів і виселення їх з меж окремих районів і країв (областей)».

1 лютого 1930 р. вийшла постанова ЦВК та РНК СРСР «Про заходи зі зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарств в районах суцільної боротьби

з куркульством» [2, с. 360], яка надавала крайовим (обласним) виконавчим комітетам право застосовувати у цих місцевостях всі «необхідні заходи боротьби з куркульством аж до повної конфіскації майна куркулів і виселення їх з меж окремих районів і країв (областей)». У такий спосіб уперше було «узаконене» масове позасудове покарання членів селянських родин, зокрема і шляхом примусового видалення з власних домівок.

4 лютого 1930 р. вищій законодавчий та виконавчий органи СРСР видали відповідну секретну інструкцію [3, с. 174], у якій визначалась обов'язкова кількість «куркулів», які мали бути виселені: 3–5% від загальної кількості селянських господарств у межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Диференціювання селянських родин віддавалося на розсуд місцевих активістів, об'єднаних у бідняцько-наймитських комітетах, функції яких взагалі не були чітко виписані.

Порядок розселення селянських господарств третьої категорії мали встановлювати окрвиконкоми. Утім, процедури, виписані в документах, на місцях мало хто дотримувався. Здебільшого перший етап репресій селянських родин здійснювався силами місцевого партійного, комсомольського та комнезамівського активу. Завжди відбувалася конфіскація, а також виселення усіх без винятку членів хліборобської родини з помешкання.

Серед усіх репресованих селян більшість становили ті, які виселялися за межі села: по СРСР 400–450 тис. родин (близько 2 млн. селян), починаючи від квітня 1930 р., були виселені за так званою «третьою категорією» [4, с. 154]. Їх розселяли в межах району або сільради на нових позаколгоспних землях, у так званих «виселках».

За облаштування селян з третьої категорії, переселених у межах однієї місцевості, зазвичай відповідала тамтешня адміністрація. Крайові та обласні органи самі розробляли положення про спеціальні селища «куркулів», принципи функціонування землеробської общини (артілі), їхні права та обов'язки. Крім того, до

справи облаштування селянських родин третьої категорії долучився Наркомзем УРСР, який 21 листопада 1930 р. підготував спеціальний обіжник із цього питання. У ньому дублювалася більшість приписів щодо «переселенських виселків», а також чітко зазначалося, що селян треба наділяти землею «за мінімальними споживчими нормами» на відокремлених ділянках, на найдальших і незручних для сільськогосподарського використання землях, розрахованих на спільне проживання 10–20 господарств [5, с. 248].

Вже на початку 1931 р. після короткої паузи тоталітарний режим пішов на друге коло масових примусових виселень. Радянська держава у лютому надала крайовим та обласним виконкомом, урядам союзних і автономних республік право виселення селянських родин із меж районів суцільної колективізації. Відтепер внутрішньокрайові переселення скасовувалися не лише для другої, а й третьої категорії селянських родин. Тим, кому до часу «пощастило» обмежитися видаленням за межі села, згодом довелося виїжджати у віддалені місцевості СРСР [6, с. 107].

Отже, під час проведення колективізації право застосовувати режимно-обмежувальні заходи до селян надавалося не лише спеціальним судовим чи позасудовим органам, а й місцевій адміністрації, що свідчило про перетворення цих заходів у повсякденну каральну практику.

Як уже зазначалося, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років з розширенням масштабів репресій та кола суб'єктів відбувалася подальша еволюція законодавства та удосконалення практики позасудових репресій.

У зв'язку з проведенням районування 4 листопада 1929 р. вийшов наказ ОДПУ з оголошенням міст і місцевостей, у яких заборонялося проживання особам, висланим в адміністративному порядку. Це були так звані «мінус 6 пунктів», визначених наказом ОДПУ № 172 ще у 1924 р., а також території областей та воєнних округів: 1) Москва і Московська область, 2) Ленінград і Ленінградська область, 3) Ростов-на-Дону і Північно-Кавказький край,

4) Харків і Харківський округ, 5) Київ і Київський округ і 6) Одеса і Одеський округ з заборonoю, крім того, проживання в залежності від певної примітки в постанові Особливої наради [7].

10 січня 1930 р. була ухвалена постанова ВЦВК і РНК РРФСР «Про вислання та заслання, що застосовується за судовими вироками». Визначалися два види вислання за судовим вироком: а) видалення тільки з однієї місцевості і б) кваліфіковане (із заборonoю проживання в певних місцевостях, визначених у спеціальному переліку) і два види заслання (просте і в поєднанні з примусовими роботами). Якщо максимальний строк судового вислання обмежувався 5 роками, то строк заслання міг тривати до 10 років.

Звичайне вислання (п. «а») могло застосовуватися як основна міра «соціального захисту» у разі засудження за будь-який злочин, що за чинним Кримінальним кодексом передбачав санкцію у вигляді позбавлення волі на строк до одного року. Таке покарання призналося у випадку, коли суд визнавав, що «з метою охорони громадського порядку та відповідного впливу на засудженого, доцільним і достатнім стане його усунення з середовища, в якому він перебував».

Як додаткова міра, виселення на строк від одного року могло застосовуватися судом на підставі ст. 23 Кримінального кодексу РРФСР (ст. 21 КК УРСР). При цьому суд забороняв засудженому проживання на території певного округу, автономної області чи автономної республіки, яка не мала окружного поділу. Від суду залежало, чи забороняти, чи ні особі, яка висилалася, проживання в окремих місцевостях за особливим списком (режимні місцевості) НКВС РРФСР за погодженням з НКЮ РРФСР.

Виконання вироку про вислання здійснювалося через місцевий адміністративний орган, якому суд надсилав копію вироку. Від засудженого при оголошенні вироку відбиралася підписка про те, що він зобов'язується виїхати з місцевості, проживання в якій йому заборонено, у тижневий термін після набрання вироком закон-

ної сили і не повертатися до неї упродовж визначеного вироком строку. Висланий мав право проживати за своїми особистими документами в усіх інших місцевостях на власний розсуд і там не підлягав будь-яким видам реєстрації та нагляду.

У разі засудження до вислання із заборonoю проживання в окремих місцевостях також відбиралася підписка-зобов'язання не повертатися туди упродовж всього строку покарання. У разі порушення такої підписки, а також проживання в заборонених місцевостях винні підлягали переслідуванню за 1 ч. ст. 82 Кримінального кодексу РРФСР (ст. 78 КК УРСР), причому визначена судом за цією статтею міра «соціального захисту» в строк вислання не зараховувалася. З моменту виходу цієї постанови всі раніше видані інструкції про порядок вислання та заслання за судовим вироком скасовувалися [8, с. 79-82].

На виконання постанови про вислання за судовим вироком наказом ОДПУ № 19/10 від 11 січня 1930 р. на місяця доводилася інструкція щодо механізму застосування цієї репресії, ухвалені рішенням позасудового органу – Особливої наради при ОДПУ відповідно до ст. «Положення про права ОДПУ у частині вислання та заслання» (див. наказ № 172 от 2 квітня 1924 р.). У перших двох пунктах «а» і «б», як і в постанові ВЦВК і РНК РСФРР, подавалося роз'яснення змісту та процедури таких видів адміністративного покарання, як вислання з певної місцевості з наступною заборonoю проживання там і в деяких інших місцевостях, але вже на строк до трьох років. Передусім зазначалося, що це слід розуміти, як видалення з тієї місцевості, де проживала особа, яка висилалася, із заборonoю проживати там на строк до трьох років. Далі доволі плутано викладалася процедура виконання, яку слід було розуміти наступним чином: а) особу, стосовно якої було ухвалене відповідне рішення, змушували підписати заздалегідь підготовлене для неї «зобов'язання», як правило, упродовж тижня виїхати з тієї місцевості, де їй було заборонено проживати. Окремою ремаркою підкреслювалося, що цей строк може бути скорочений

до одного дня. Зокрема зазначалося: «Ні-якими іншими правовими обмеженнями, так само як і обмеженнями вільного пере-сування і проживання поза забороненою місцевістю, вислана особа не підлягає». На відміну від згаданих осіб, іншій категорії примусово видалених, про яку йшлося нижче в Інструкції у пункті «б», окрім місцевості, звідки вона була виселена, заборонялося проживати у низці населених пунктів, перелічених у додатку до документа. Такий захід, як адмінвигнання мав два види: а) вигнання з заборотою проживання у шести населених пунктах («мінус б») і понад це – з заборотою проживання в прикордонних округах (губерніях) або без такого; б) вигнання з місцевостей відповідно до п. «а» і «б», але з прикріпленням до певного населеного пункту на строк до 3-х років [9].

Для осіб, згаданих у п. «а» та «б», не передбачалося відповідного контролю з боку ОДПУ – ні т.зв. «гласного контролю», ані «агентурного спостереження». З'являтися на регулярну реєстрацію зобов'язувалися тільки ті, хто вислався з прикріпленням до певної місцевості або засилявся у віддаленні райони СРСР.

На порушників цієї відомчої директиви про адміністративне покарання, так само, як і у випадку судового вироку, очікувала вже кримінальна відповідальність. У додатку подавалися списки місцевостей, де заборонялося проживання тим, хто був видалений з обмеженням в'їзду до певних місцевостей (як загальносоюзних, так і по окремих республіках): Московська, Ленінградська області, Північнокавказький край і Дагестан, Харківський, Київський та Одеський військові округи; по РРФСР – додатково всі прикордонні округи та всі центральні округи областей, країв і автономних республік, по БРСР – територія Білоруського військового округу, по Туркменській РСР – міста Ашхабад, Кирки, Мерв та їхні округи; а також уся територія Української, Узбецької, Таджикиської РСР і Каракалпацька АРСР [9].

На тлі посилення репресивної складової на перший погляд дещо дивно виглядали заяви влади про пом'якшення дискримі-

наційних заходів. 22 березня 1930 р. ЦВК і РНК СРСР видали постанову «Про усунення порушень виборчого законодавства Союзу РСР». ЦВК союзних республік запропоновано негайно створити спеціальні комісії для встановлення випадків неправильного позбавлення громадян виборчих прав та протиправного застосування додаткових обмежень у формі виселення з міст [10]. Насправді ці кроки мали декларативний характер і практично не вплинули на загальне репресивне спрямування політики радянської влади.

У період з 1929 р. – до початку 1932 р. здійснювалися заходи з «очищення прикордонної смуги шляхом видалення звідти «непевних» та «підозрілих» категорій осіб.

У протоколі засідання Президії ЦВК СРСР від 17 липня 1929 р. зафіксовано: «Доповнити ст. 13 положення про охорону державних кордонів СРСР приміткою такого змісту: «Особи, які в'їхали й поселилися в межах 7 ½ км смуги СРСР без спеціальних на те дозволів, підлягають видаленню з меж вказаної прикордонної смуги органами ОДПУ в адміністративному порядку» [11, арк. 94-98].

З прикордонних районів масово виселяли ті категорії місцевих мешканців, яких радянська влада вважала «неблагонадійними» чи «шкідливими». За даними вітчизняного дослідника І. Винниченка, прикордонні загони на території УРСР упродовж 1930 р. вилучили з прикордонної смуги 4906 осіб, серед яких значну кількість становив «куркульський елемент» [12, с. 24].

З 22 квітня 1931 р. особи, хоча б раз вислані з прикордонних районів, назавжди втрачали право на постійне проживання в них без відповідного попереднього дозволу ОДПУ навіть у тому випадку, якщо термін виселення вичерпався. Це дискримінаційне обмеження того дня було зафіксоване у наказі ОДПУ № 196/120 «Про заборону в'їзду у прикордонні райони тимчасово і на постійне проживання всім [раніше] висланим в адміністративному порядку». Вказана категорія громадян у разі порушення цього припису видалялася у примусовому порядку упродовж 10 днів [11, арк. 97].

13 грудня 1931 р. була ухвалена постановою РНК СРСР, відповідно до якої упродовж наступного півріччя передбачалося здійснити чергове «очищення» прикордонної смуги від «куркульських, антирадянських, ворожих та соціально-чужих елементів», зокрема й на ділянці, що межувала з Польщею. Замість видалених осіб наказувалося заселити цю місцевість «надійними, перевіреними та нейтральними елементами», здійснюючи при цьому ретельний контроль, аби до новостворених колгоспів не «проникли антирадянські елементи» [11, арк. 94]. На виконання союзної постанови РНК УРСР 15 січня 1932 р. відреагував своєю ухвалою «Про господарське та політичне зміцнення прикордонної смуги», у якій конкретизував зону проведення відповідних заходів: «у всіх районах першої зони і додатково – у найбільш засмічених і важливих у політичному відношенні наступних 10 районах другої зони: Н[овоград]-Волинському, Мархлевському, Шепетівському, Антонинському, Красилівському, Проскурівському, Дунаєвському, Китайгородському, Томашпільському, Бірзульському» [11, арк. 95].

Ці та інші рішення, як і практичні заходи радянської влади, чітко вказували на її наміри у справі санації особливої зони у радянському прикордонні. Втім, керівництво держави намагалося не лише означити, а й інші місцевості, «очистити» від осіб, які позиціонувалися як політичні опоненти.

Карально-репресивні органи стали слухняним знаряддям втілення цього курсу, створюючи відомчі інструкції, які регламентували виконання політичних рішень і в юридичній площині прописували ці заходи. У ті часи тривало унормування та розширення режимних місцевостей, зокрема й заборонених для проживання виселених і деяких інших категорій осіб.

Іманентною ознакою цього та пізнішого періодів розвитку радянського права,

зокрема й у сфері застосування інституту видалення/визнання як у судовому, так і позасудовому порядку, стало впровадження принципу об'єктивного ставлення у провину, за яким кримінальна відповідальність або позасудове покарання у вигляді вислання обґрунтовувалося не реальною провиною тієї чи іншої особи, а суб'єктивною оцінкою, надуманою мотивацією – «причетністю до злочинного середовища», міркуваннями «політичної доцільності».

Окрім цього, більшовицький режим вдався до репресивних заходів у вигляді вислання великої кількості селян за межі рідних сіл, що взагалі не підпадало ані під судову форму покарання, ні під аналогічні заходи, які у протиправний спосіб застосовувалися в адміністративному порядку. Слід наголосити, що дотепер ані історики, ні юристи не знайшли належного визначення, яке вписувало б цю практику в існуючу юридичну (більшовицьку) систему.

Втім, сталінський режим вважав і ці заходи недостатньо ефективними у справі глобального очищення суспільства від дійсних та уявних політичних опонентів. Тому на рубежі 1920–1930-х років тривала підготовка до радикальніших і масштабніших новацій у цій справі, зокрема створення надійних перешкод для вільного пересування в межах країни, режимних обмежень через запровадження паспортної системи.

Висновки

Таким чином, на підставі аналізу наукової літератури та архівних джерел встановлено нормативно-правову базу, яка регламентувала політику радянського уряду і комуністичної партії Радянського Союзу щодо режимних територій у 20–30-х роках ХХ ст. Крім того, доведено, що вивчення та засвоєння уроків минулого, в тому числі і практики ізоляційних заходів у місцевостях, що отримали статус режимних, сприятиме уникненню деяких помилок у цій складній на сьогодні справі.

Література

1. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 7.
2. Кульчицький С.В. Суцільна колективізація українського села // Голод 1932–1933 років в

Україні: причини та наслідки [Текст] : наукове видання / Ред. В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2003. – 888 с.

3. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание, 1927–1939 : Док. и материалы: В 5 т. / Гл. ред. совет: Данилов В., Маннинг В., Виола Л. и др.; Сост. : Ивницкий Н. (отв.), Кудюкина М., Хандурина Е. и др. М. : РОССПЭН, 2000. – Т. 2: Ноябрь 1929 – декабрь 1930. – 927 с.

4. Хлевнюк О.В. Политбюро. Механизмы политической власти в 1930-е годы / Олег Витальевич Хлевнюк. – М. : РОССПЭН, 1996. – 294, [1] с., [4] л. : ил.

5. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 : Збірник документів і матеріалів / НАН України. Інститут історії України / [Упор. Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна / Редкол. С.В. Кульчицький (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1992. – 732 с.

6. Вронська Тамара. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.) / Тамара Вронская. – К.: Темпора, 2013. – 624 с.: іл.

7. Зима В.Ф. Человек и власть в СССР в 1920–1930-е годы: политика репрессий / В.Ф. Зима. – М.: Ин-тут истории, 2010. – 238 с.

8. Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений Правительства РСФСР. – Т. 2 : 1929–1939 гг. – М., 1959. – 496 с.

9. Полян П. География несвободы: об инфраструктуре депортаций и советской режимности // Демоскоп. – № 651-652, 24 августа – 6 сентября 2015 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 5/0651/analit04.php

10. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республ. – 1930. – № 19. – Ст. 212.

11. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 27 (1951 р.). – Спр. 5.

12. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / Ігор Винниченко. – К. : Рада, 1994. – 126 с.

Актуальні питання сутності та змісту примусового виконання судових рішень

У статті досліджено окремі проблемні питання сутності та змісту примусового виконання судових рішень. Встановлено, що право людини на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод включає й таку правомочність, як можливість задіяти законодавчо визначені механізми примусового виконання судових рішень. Проаналізовано співвідношення дефініцій «виконавче провадження» та «примусове виконання судових рішень».

Ключові слова: права людини, виконавче провадження, примусове виконання судових рішень, співвідношення дефініцій.

І.Г. Француз

аспірант

Університет економіки та права «КРОК»

Актуальные вопросы сущности и содержания принудительного исполнения судебных решений

В статье исследованы отдельные проблемные вопросы сущности и содержания принудительного исполнения судебных решений. Установлено, что право человека на обращение в суд за защитой своих прав и свобод включает и такую правомочность, как возможность задействовать законодательно определенные механизмы принудительного исполнения судебных решений. Проанализировано соотношение дефиниций «исполнительное производство» и «принудительное исполнение судебных решений».

Ключевые слова: права человека, исполнительное производство, принудительное исполнение судебных решений, соотношение дефиниций.

I.G. Francuz

graduate student

«KROK» University

Current issues of the nature and content of the compulsory enforcement of court decisions

The article explores some issues of the nature and content of the compulsory enforcement of the court decisions. Established that the human rights to court protection of their rights and freedoms includes the following right – an opportunity to engage legally defined mechanisms of the compulsory enforcement of the court decisions. Analyzed the correlation between definitions of «process of enforcement» and «compulsory enforcement of court decisions».

Keywords: human rights, process of enforcement, compulsory enforcement of court decisions, correlation between definitions.

Постановка проблеми

Дослідження сутності та змісту примусового виконання судових рішень особливо актуально в умовах проведення в Україні конституційної модернізації. Нині однією з основних проблем у сфері виконавчого провадження є саме недосконалість понятійно-термінологічного апарату. Важливо у цьому контексті з'ясувати співвідношення дефініцій «виконавче провадження» та «примусове виконання судових рішень», з тим аби правильно застосовувати у процесі законотворення. Крім того, потрібно чітко визначити зміст права людини на судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці до цього часу однозначно не визначились із ключовими питаннями стосовно питання примусового виконання судових рішень. Хоча окремі з них, досліджуючи ці питання, частково торкалися даної теми, зокрема, серед них слід відзначити таких: Ю.В. Білоусов, Б.В. Гук, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, С.В. Щербак, інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Нині так і залишаються не вирішеними окремі питання щодо співвідношення дефініцій «виконавче провадження» та «примусове виконання судових рішень», що однозначно впливає на сучасну законодавчу діяльність у відповідній сфері.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження актуальних питань сутності та змісту примусового виконання судових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конституція України у статті 3 закріпила припис, за яким права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Вдалою з цього приводу є позиція Кон-

ституційного Суду України, викладена у Рішенні від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011, що для здійснення такої діяльності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи наділені публічною владою, тобто мають реальну можливість на підставі повноважень, встановлених Конституцією і законами України, приймати рішення чи вчиняти певні дії. Особа, стосовно якої суб'єкт владних повноважень прийняв рішення, вчинив дію чи допустив бездіяльність, має право на захист [1]. На нашу думку, фундаментальність цієї конституційної норми полягає у тому, що вона, по-перше, зобов'язує усі державні органи і посадових осіб спрямовувати діяльність на забезпечення безперешкодної реалізації усіма людьми їхніх прав та свобод, зокрема й права на судовий захист порушених прав, а, по-друге, сама ця норма є гарантією забезпечення прав і свобод людини.

У контексті дослідження питання сутності та змісту примусового виконання судових рішень вважаємо доцільним спершу звернути окрему увагу на положення статті 55 Основного Закону України, якою встановлено гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, відповідно до частини першої цієї статті права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а приписами частини другої – кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2].

Взагалі, якщо вдатися до загальнотеоретичних напрацювань у сфері прав людини, то варто відзначити таке. На думку фахівця у сфері конституційного права Ю.В. Данилюка, який, досліджуючи питання змісту конституційних правовідносин, не оминув увагою і позиції науки теорії права [3, с. 354; 4, с. 490], на основі яких зробив вдалий, на наш погляд, висновок, що однією із правомочностей суб'єктивних прав людини є можливість звернутися до відповідних органів державної влади за захистом своїх порушених прав [5, с. 96-97]. Тобто,

поряд із тим, що Конституцією закріплено право кожного на звернення до суду за захистом своїх порушених прав, самі права, якими наділена людина вже передбачають таку правомочність, як можливість звернутися за захистом до суду у випадку порушення цих прав.

Повертаючись до нашої позиції, висловленої вище, стосовно того, що питання примусового виконання судових рішень тісно взаємозв'язане з правом людини на звернення до суду за захистом своїх порушених прав, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на наступному.

Спершу відзначимо позицію Конституційного Суду України, викладену у Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп, за якою частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене. Таким чином, частина перша статті 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так і інших прав та свобод людини і громадянина [6]. Тобто вбачається, що з юридичної точки зору кожна людина має конституційно визначені гарантії судового захисту своїх прав і свобод.

Так, кожна людина, яка бажає захистити свої права та свободи у суді, спершу реалізує своє право на звернення до суду в очікуванні на позитивне для себе судове рішення. Проте для відновлення порушених, оспорених або невизнаних прав людини замало лише судового рішення на свою користь. Адже не завжди судові рішення виконуються добровільно. Причинами тут можуть бути різні обставини як

суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. І саме у таких випадках мають бути задіяні державні механізми щодо примусового виконання судових рішень. На наш погляд, у згаданому вище Рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп варто було б на цьому акцентувати окрему увагу, показавши таким чином зміст права на судовий захист порушених прав.

Відповідно до частини другої нової редакції статті 129 Конституції однією з основних засад судочинства визначено обов'язковість судового рішення (пункт 9). Водночас новелою запроваджених конституційних змін стало розкриття даного принципу судочинства у новій статті 129-1, де поряд із положеннями, за якими судові рішення ухвалюються іменем України та є обов'язковими до виконання, закріплено норму, відповідно до якої держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

На нашу думку, ключовими тут є тези про те, що держава усіма своїми законодавчо визначеними засобами має забезпечувати виконання рішення суду. Тобто забезпечення виконання судового рішення є прямим обов'язком держави в особі її органів та посадових осіб. Така позиція підкріплюється і загальним розумінням сутності юридичного обов'язку. Так, під юридичним обов'язком розуміється визначена міра (вид) належної поведінки суб'єкта правовідношення. Це означає, що від юридичного обов'язку відмовитись не можливо. Він категоричний, вимагає необхідної поведінки [3, с. 354; 4, с. 490]. Ми з таким формулюванням цілком погоджуємось, і в контексті нашого дослідження це означає безумовні дії відповідних суб'єктів щодо забезпечення примусового виконання судового рішення. В іншому випадку, якщо такі суб'єкти не забезпечують такого виконання судового рішення, то вони несуть відповідну юридичну відповідальність за свою протиправну діяльність. Така наша позиція підкріплюється запропонованим визначенням юридичного обов'язку, як

міри необхідної поведінки, що передбачена нормою права зобов'язаній особі та забезпечена до виконання можливістю державного примусу [7, с. 355].

Таким чином, продемонструвавши основні ключові моменти, з якими пов'язане закріплення гарантій примусового виконання судових рішень на конституційному рівні, ми підійшли до розгляду основного питання нашого дослідження – з'ясування сутності, основних ознак, які визначатимуть змістовне наповнення примусового виконання судових рішень, а також продемонструємо співвідношення дефініцій «виконавче провадження» та «примусове виконання судових рішень».

Загальнотеоретична наука пропонує чимало авторських трактувань даних дефініцій. Зрозуміло, що юридична наука у дослідженнях цієї проблематики опирається на власний науково-методологічний апарат, заснований на понятті права.

У цьому контексті важливо навести академічні бачення розуміння сутності дефініцій «виконавче провадження» та «примусове виконання судових рішень», адже з формулювань, у яких вони описуються, можна буде зробити відповідні висновки про їх співвідношення.

Спершу наведемо легальне визначення виконавчого провадження, що міститься у статті 1 Закону України «Про виконавче провадження». Так, виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) – сукупність дій визначених у цьому законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього закону, а також рішеннями, які відповідно до цього закону підлягають примусовому виконанню [8].

На наш погляд, із цього визначення можна зробити наступні висновки.

По-перше, виконавче провадження – це одна зі стадій судового провадження, а саме завершальна. Тобто виконавче про-

вадження здійснюється в межах судового провадження. Щодо такого законодавчого підходу, то у правовій науці звучить критика. Так, на думку Б.М. Гука та С.В. Щербак, така новела є не тільки кроком назад у формуванні та розвитку інституту виконавчого провадження, але й суперечить сучасній концепції реформування правової системи, конституційному принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. По суті законодавець об'єднав судову владу з виконавчою, і справедливо зауважено, що таке положення видається спірним навіть з точки зору юридичної техніки і не відповідає ні Конституції України, ні законодавству України [9; 10, с. 104-105]. На нашу ж думку, такі зауваження вчених є дещо перебільшеними, оскільки якщо виходити із широкого розуміння судового провадження, то можна допустити, що воно має включати й стадію примусового виконання судового рішення.

По-друге, законодавець ототожнює виконавче провадження та примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), що визначені статтею 3 згаданого закону. Тому ми із впевненістю можемо стверджувати, що примусове виконання судових рішень – це також сукупність дій, вчинених законодавчо визначеними суб'єктами в межах їх повноважень. Проте про таку тотожність можна говорити, якщо виконавче провадження розглядати у вузькому значенні.

По-третє, примусове виконання судових рішень співвідноситься із виконавчим провадженням, взагалі, як ціле і частина, оскільки виконавче провадження включає в себе примусове виконання не лише судових рішень, а й рішень інших юрисдикційних органів та посадових осіб.

По-четверте, виконавче провадження як примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) складається із сукупності певних законодавчо визначених дій уповноважених на це органів і осіб.

Наразі ж звернемо увагу на доктринальні бачення цих питань. Зокрема, в «Юридичній енциклопедії», як першому

в Україні багатотомному систематизованому зводі знань про державу і право, М.Й. Штефаном надається визначення виконавчого провадження, водночас відсутнє визначення примусового виконання судових рішень. Такий підхід науковця обумовлюється тим, що поняття «примусове виконання судових рішень» поглинається поняттям «виконавче провадження», як то вбачається з визначення. Так, відповідно до визначення, запропонованого М.Й. Штефаном в «Юридичній енциклопедії», виконавче провадження – це встановлення цивільним процесуальним законодавством порядку примусового виконання рішень, ухвал, постанов суду та інших юрисдикційних органів. Ним усуваються порушення майнових та особистих немайнових прав громадян і юридичних осіб шляхом застосування процесуальних засобів і способів примусу до осіб, які відмовилися добровільно виконати свої обов'язки у сфері матеріальних правовідносин. Це самостійна і завершальна стадія цивільного судочинства [11, с. 387]. Науково-правовий аналіз цього визначення дає нам можливість зробити наступні висновки:

- таке бачення виконавчого провадження, на нашу думку, свідчить про те, що це дії, які здійснюються в межах лише цивільного процесу. Утім, таке визначення в сучасних реаліях виглядає дещо застарілим, таким, що не враховує новітні тенденції у законодавстві. Так, враховуючи сучасні законодавчі приписи з приводу того, що примусовому виконанню підлягають рішення на підставі, зокрема, таких виконавчих документів, як ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом, варто наголосити, що виконавче провадження, як сукупність дій, встановлюється не лише цивільним процесуальним законодавством, а й іншим процесуальним законодавством;

- виконавче провадження передбачає застосування відповідних процесуальних засобів і способів примусу. На нашу дум-

ку, застосування таких засобів та способів можна узагальнити шляхом використання терміна «застосування примусових дій»;

- виконавче провадження – це стадія відповідного судочинства (не лише цивільного).

Водночас доволі вдало, з нашої точки зору, у даній дефініції окреслено значення виконавчого провадження, яке полягає у тому, що воно гарантує фактичну реалізацію рішень судових органів, завершує юрисдикційну діяльність щодо захисту суб'єктивних прав громадян та організацій, забезпечує зміцнення законності у сфері матеріально-правових відносин, запобігає цивільним і процесуальним правопорушенням та сприяє вихованню громадян і службових осіб у дусі виконання законів України [11, с. 387-388]. Як бачимо, автор вважає, що основною ідеєю виконавчого провадження є захист прав і свобод осіб, з чим ми повністю погоджуємось. Адже самого позитивного судового рішення замало для захисту прав людини – потрібно, аби воно було належним чином примусово виконане в межах виконавчого провадження у випадку відсутності добровільності його виконання.

Наразі ж вважаємо доцільним розглянути наукову позицію щодо розуміння дефініції поняття «виконавче провадження» Б.М. Гука, який відзначив, що однією з основних проблем у сфері виконавчого провадження є саме недосконалість понятійно-термінологічного апарату. Адже правильне розуміння терміна «виконавче провадження», між іншим, позитивно вплине на практику застосування чинного законодавства [10, с. 101]. Так, одразу ж погоджуємося з ученим, який своє чергою підтримав думку Ю.В. Білоусова, що важливість інституту виконавчого провадження полягає у тому, що саме виконавчим провадженням у формі примусового виконання рішень реально відновлюються суб'єктивні майнові права та особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб шляхом їх фактичної реалізації у спосіб та порядок, визначений Конституцією та законами України [12, с. 5; 10, с. 101]. З цього робимо важливий висновок, що при-

мусове виконання судових рішень є формою виконавчого провадження.

Крім того, за його висловлюваннями, примусове виконання судових рішень є найважливішою ділянкою юридичної практики, що відображає ефективність всього механізму правового регулювання суспільних відносин. Фактична реалізація рішень не тільки усуває порушення майнових та особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб, але й запобігає правопорушенням, сприяє зміцненню законності і правопорядку в суспільстві [10, с. 101]. Як бачимо, така позиція вченого співзвучна із думкою, висловленою вище М.Й. Штефаном.

Продовжуючи свої роздуми, Б.М. Гук ставить під сумнів думку про тотожність понять «примусове виконання» та «виконавче провадження», хоча як у теорії, так і на практиці ці два терміни замінюють один одного [10, с. 102]. Ми також пристаємо на таку думку науковця. У даному випадку, вважає дослідник, слід виходити з широкого та вузького розуміння виконавчого провадження.

Так, якщо «виконавче провадження» розглядати у вузькому смислі, то ми неодмінно дійдемо висновку про його тотожність із дефініцією терміна «примусове виконання судового рішення». Саме така концепція, на нашу думку, закладена й у Законі «Про виконавче провадження». Адже примусове виконання судових рішень – це діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами у відповідності до норм чинного законодавства, основною метою якої є примусова реалізація (практичне втілення в життя) прийнятого судом рішення на користь позивача. Під примусовістю у даному випадку мається на увазі можливість застосування заходів державного примусу. При цьому, додамо, що тут «виконавче провадження» та «примусове виконання судового рішення» виступають як ціле і частина, оскільки примусове виконання судового рішення, поряд із примусовим виконанням рішень інших органів та посадових осіб, є лише однією із форм виконавчого провадження.

Водночас, як наголошує Б.М. Гук, якщо

виконавче провадження розглядати як сукупність правових норм, які регулюють умови і порядок виконання рішень судів, які підлягають примусовому виконанню у разі їх невиконання добровільно [12, с. 11], то тут слід вести мову про виконавче провадження як про об'єктивне виконавче право, що об'єднує у собі правові норми, які регулюють організаційно-правові засади примусового виконання рішень та механізм реалізації примусових заходів, а тому про тотожність термінів «виконавче провадження» та «примусове виконання судового рішення» не може йтися [10, с. 103].

Подібне бачення міститься й у дослідженні С.В. Щербак, де відзначається, що виконавче провадження слід розглядати у декількох значеннях: перш за все, як сукупність норм, що регулюють відносини, які виникають з приводу примусової реалізації виконавчих документів; по-друге, як процедуру вчинення виконавчих дій державним виконавцем, починаючи з відкриття виконавчого провадження до його закінчення; по-третє, як конкретну справу, що перебуває у державній виконавчій службі та має свій реєстраційний номер [13, с. 117]. Як бачимо, така позиція співпадає з наведеними вище роздумами, за тим виключенням, що виконавче провадження розглядається і як конкретна справа. Утім, підбиваючи ризик, Б.М. Гук пропонує своє визначення виконавчого провадження, за яким – це сукупність правових норм, які регулюють організаційно-правові засади примусового виконання рішень, а також процесуальні правовідносини учасників юридичного процесу з реалізації рішень судів та інших органів (посадових осіб) [10, с. 104]. Як бачимо, автор у даному випадку виходить із широкого розуміння виконавчого провадження, за яким його не можна ототожнювати із примусовим виконанням судових рішень. Проте дослідник чомусь на підставі проведеного аналізу робить висновок про тотожність термінів «примусове виконання» та «виконавче провадження».

Деякі науковці визначають виконавче провадження як сукупність дій і право-

відносин, що виникають між учасниками процедури примусового виконання рішень органами державної виконавчої служби [14, с. 7]. На наш погляд, хибність цього визначення полягає у тому, що його автори знехтували тим фактом, що дії суб'єктів примусового виконання судового рішення охоплюються відповідними правовідносинами.

Висновки

Отже встановлено, що поряд із тим, що Конституцією закріплено право кожного на звернення до суду за захистом своїх порушених прав, самі права, якими наділена людина вже передбачають таку правомочність, як можливість звернутися за захистом до суду у випадку порушення цих прав. Крім того, право людини на звернення до суду за захистом своїх пору-

шених, оспорених або невизнаних прав і свобод включає й таку правомочність, як можливість задіяти законодавчо визначені механізми примусового виконання судових рішень, завдяки чому повною мірою відбувається реалізація права людини на судовий захист своїх прав, тобто поновлюються порушені, оспорені або невизнані права і свободи.

Встановлено, що поняття «виконавче провадження» слід розглядати у широкому та вузькому смислах. Якщо «виконавче провадження» розглядати у вузькому смислі, то воно тотожне із терміном «примусове виконання судового рішення» та співвідноситься як ціле і частина, оскільки виконавче провадження включає в себе примусове виконання не лише судових рішень, а й рішень інших юрисдикційних органів та посадових осіб.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14.12.2011 р. № 19-рп/2011 // Вісник Конституційного суду України. – 2012. – № 1. – С. 84.
2. Конституція України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Теория государства и права / [Кененов А.А., Кузьмин Э.Л., Лейст О.Э. и др.] ; под ред. М.Н. Марченко. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – 431 с.
4. Теория государства и права : Курс лекций / [Байтин М.И., Григорьев Ф.А., Зайцев М.И. и др.] ; под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
5. Данилюк Ю.В. Конституційні правовідносини в Україні: питання теорії та практики : Монографія / Ю.В. Данилюк; за заг. ред. О.Л. Копиленка. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 191 с.
6. Рішення Конституційного Суду України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – С. 169. – Ст. 25.
7. Теория государства и права / [Алексеев С.С., Васьков П.Т., Дюрягин И.Я. и др.] ; под ред. Алексеева С.С. – М. : Юрид. лит., 1985. – 480 с.
8. Про виконавче провадження: Закон України від 2.06.2016 р. № 1404-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 53. – С. 36. – Ст. 1852.
9. Щербак С. Ошибочное законодательное определение исполнительного производства // Юридическая практика. – 2006. – № 19 (437). – 9 мая. – С. 14-15.
10. Гук Б.М. Проблеми дефініції поняття виконавчого провадження / Гук Б.М. // Університетські наукові записки. – № 1 (29). – 2009. – С. 101-106.
11. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – 1998. – 672 с.
12. Білоусов Ю.В. Виконавче провадження: Навч. посібник / Білоусов Ю.В. – К.: Прецедент, 2005. – 192 с.
13. Фурса С.Я. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : Науково-практичний коментар / Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1172 с.
14. Фіолевський Д.П. Державна виконавча служба України : Навч. посіб. / Фіолевський Д.П., Лобанцев С.Ю., Мезенцев Є.І.; Під заг. ред. Д.П. Фіолевського. – К.: Алерта, 2004. – 564 с.

Юридична відповідальність як форма державного примусу

У статті досліджується загальне розуміння юридичної відповідальності у контексті державного примусу. Аналізується співвідношення між соціальною та юридичною відповідальностями. Юридична відповідальність розглядається як покарання, обов'язок та специфічне правовідношення на підставі наукових концепцій.

Ключові слова: державний примус, юридична відповідальність, обов'язок, покарання, правовідношення, форма.

А. Шевчук
аспірант

Університет економіки та права «КРОК»

Юридическая ответственность как форма государственного принуждения

В статье исследуется общее понимание юридической ответственности в контексте государственного принуждения. Анализируется соотношение между социальной и юридической ответственностями. Юридическая ответственность рассматривается как наказание, обязанность и специфическое правоотношение на основании научных концепций.

Ключевые слова: государственное принуждение, юридическая ответственность, обязанность, наказание, правоотношение, форма.

A. Shevchuk
Postgraduate,
«KROK» University

Legal responsibility as a form of state coercion

Article examines the common understanding of legal liability in the context of state coercion, analyzes relationship of social and legal responsibility. Legal responsibility is viewed regarding the main scientific concepts: as a punishment, a duty and a specific legal relationship.

Keywords: state coercion, legal responsibility, duty, punishment, legal relationship, form.

Постановка проблеми

Юридична відповідальність як форма державного примусу була та є предметом загальнотеоретичних та галузевих наукових досліджень, але тим не менше і сьогодні залишається низка дискусійних питань, які потребують додаткового вивчен-

ня. Існування проблем, які потребують необхідного дослідження, продиктоване кардинальними змінами в різних сферах суспільного життя, що безумовно впливають на подальше реформування законодавства та правотворчу і правозастосовну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальні проблеми юридичної відповідальності (ретроспективної та позитивної) досліджувались такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, Ю.В. Баулін, С.М. Братусь, М.В. Вітрук, О.В. Зайчук, М.С. Кельман, В.В. Копейчиков, О.О. Красавчиков, І.А. Кузьмін, О.Е. Лейст, Д.А. Ліпінський, М.В. Макарейко, М.С. Малєїн, О.Г. Мурашин, Д.Г. Нохрін, М.М. Оніщенко, О.А. Осауленко, П.М. Рабинович, О.Ф. Скакун, В.В. Сташис, В.А. Тархов, М.Х. Фарукшин, Р.Л. Хачатуров, А.С. Шабуров, Л.С. Явич та ін. Однак незважаючи на досить широке висвітлення у юридичній літературі цієї проблеми, все ще залишаються окремі дискусійні питання, які потребують комплексного дослідження в контексті юридичної відповідальності як форми державного примусу, з урахуванням сучасних досягнень теорії права.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значний внесок провідних учених у розробку проблематики, існуючі дослідження юридичної відповідальності як форми державного примусу, як правило, свідчать про відсутність єдиного погляду. Наукові роботи здебільшого присвячувались висвітленню юридичної відповідальності як форми державного примусу у площині публічного та приватного права. З огляду на це авторське дослідження зазначеної проблеми сфокусовано суто на публічно-правовій природі юридичної відповідальності виключно як заходу державного примусу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження юридичної відповідальності як якісної різновидності державного примусу, що дасть можливість, по-перше, ґрунтовно опанувати суть механізму правової охорони суспільних відносин, по-друге, з'ясувати роль і значення заходів державного примусу, що застосовуються, по-третє, сформулювати

рекомендації щодо виявлення та попередження правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Юридична відповідальність як захід державного примусу здійснюється на підставі та в межах закону, отже є правовою формою державного примусу, хоча в наукових працях, характеризуючи юридичну відповідальність як держаний примус, використовуються різні терміни («вид», «засіб» тощо).

Для розуміння особливостей юридичної відповідальності як однієї з форм державного примусу є потреба дослідити загальне трактування юридичної відповідальності. В сучасній юридичній науці панує неоднозначність теоретичних підходів до розкриття змісту цього правового явища. Проблема юридичної відповідальності обумовлена множинністю і різноманітністю визначень поняття «юридична відповідальність» та відсутністю нормативної конструкції юридичної відповідальності. З цієї причини для подальшого формулювання висновків про зв'язок державного примусу та юридичної відповідальності вважається доцільним представити і проаналізувати існуючі теоретичні підходи до тлумачення дефініції «юридична відповідальність».

Дослідження феномена юридичної відповідальності, на наш погляд, не можливе без з'ясування її родового поняття – соціальної відповідальності як основи будь-якої відповідальності. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне на початку висвітлили точку зору провідних теоретиків, які в першу чергу пов'язують юридичну відповідальність із цією базовою категорією. Тому юридичну відповідальність необхідно дослідити щодо взаємозв'язку із соціальною, з урахуванням юридичної специфіки.

О.Ф. Скакун розглядає юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, що має двохаспектне розуміння: «юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державновладного (примусового) визнання особою

втрат благ особистого, організаційного та майнового характеру за вчинене правопорушення» [1, с. 431].

Подібну точку зору поділяють М.С. Кельман та О.Г. Мурашин, розглядаючи юридичну відповідальність як один зі специфічних проявів соціальної відповідальності. Юридична відповідальність – соціальна відповідальність, регламентована правовими нормами. Необхідність правової регламентації – правового оформлення відповідальності особи – знаходить своє пояснення в цінності самого права, об'єктивній властивості (нормативності, формальна визначеність норм, забезпечення їх організованим державним примусом та ін.), яка робить її в більшості випадків найефективнішим регулятором суспільних відносин [2, с. 190-191].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко також розглядають юридичну відповідальність як особливий різновид соціальної. Юридична відповідальність – це застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [3, с. 293].

В.В. Копейчиков називає юридичну відповідальність видом соціальної відповідальності, яка має характерні ознаки: а) зовнішній характер; б) застосування лише за здійсненні правопорушення; в) зв'язок з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів; г) визначеність у нормах права. Основною рисою юридичної відповідальності вчений називає її тісний зв'язок з правом і державним примусом. Тому юридичну відповідальність він пропонує розглядати як правовідносини, в яких держава має право застосувати певні заходи примусу до суб'єктів, які скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [4, с. 204].

Подібна позиція простежується і в працях російських науковців (М.В. Вітрук, І.А. Кузьмін, Р.Л. Хачатуров, Д.А. Ліпінський та ін. [5; 6; 7].

Юридична відповідальність реалізується шляхом застосування заходів держав-

ного примусу і посідає особливе місце в системі цих заходів.

Досліджуючи юридичну відповідальність як захід державного примусу, І.С. Самошенко та М.Х. Фарукшин вважають, що юридична відповідальність є однією зі сторін державного примусу, що полягає, в кінцевому результаті, в застосуванні юридичних санкцій до правопорушників [8, с. 123].

Заслужує на увагу з цього приводу точка зору У. Кетруш, який пропонує наступне визначення: «юридична відповідальність як правова форма державного примусу – це реакція держави і її органів на протиправне та каране діяння (правопорушення). Відповідальність виражається у застосуванні до винного суб'єкта заходів юридичної відповідальності» [9, с. 32].

Хоча юридична відповідальність і не може існувати поза межами державного примусу та тісно пов'язана з ним, ототожнювати ці категорії не можна, оскільки, крім юридичної відповідальності, існують інші заходи державного примусу (заходи припинення, попередження, захисту тощо).

Якщо юридичну відповідальність розглядати як форму державного примусу у вигляді покарання, то покарання є фактичною (реальною) реалізацією примусових заходів.

У правовій літературі юридична відповідальність також тлумачиться з точки зору певного обов'язку правопорушника. Без обов'язку, на нашу думку, не існує юридичної відповідальності, адже обов'язок є підставою для подальшого розвитку правовідносин між державою і правопорушником. В обов'язку фіксується можливий варіант майбутньої поведінки правопорушника, який ґрунтується на державному примусі.

Так, окремі вчені вважають, що юридична відповідальність – це виконання основного обов'язку, що існував до правопорушення, або виконання нового обов'язку, що виник у результаті правопорушення [10, с. 69]. Підтримують таку позицію інші вчені (Р.Л. Хачатуров, Д.А. Ліпінський В.К. Бабаєв, П.М. Рабінович,

В.В. Лазарев, В.М. Корельський, М.В. Вітрук [7; 11; 12; 13; 14; 5]), які вважають, що зміст цього обов'язку полягає у зазначенні правопорушником певних правових негативних наслідків.

Незважаючи на різноманітність поглядів на концепцію «юридична відповідальність як обов'язок» слід підкреслити, що ознакою обов'язку, в окремих випадках, є саме примусовий характер виконання, що стосується більшою мірою специфіки цивільно-правової відповідальності, коли суб'єкт добровільно не відшкодовує заподіяні збитки.

Наступною концепцією юридичної відповідальності є підхід, за яким, на думку Р.З. Лівшица, юридична відповідальність розглядається як осуд та реакція держави і суспільства на правопорушення [15, с. 147].

Безумовно, будь-яке правопорушення має викликати реакцію суспільства, яка може мати різний характер, а саме від суспільного осуду до визнання особи винною в судовому порядку.

Даний підхід є дискусійним, адже реакції держави на правопорушення шляхом застосування різних заходів державного примусу замало для розуміння сутності юридичної відповідальності. На нашу думку, реакція суспільства на правопорушення більшою мірою відноситься до принципу невідворотності юридичної відповідальності, зміст якого визначається як обов'язкова реакція суспільства на правопорушення.

Дослідження юридичної відповідальності як правовідношення обумовлена тим фактом, що юридична відповідальність не може існувати поза правовідносинами. Відповідно до даної концепції І.А. Кузьмін ототожнює юридичну відповідальність з охоронними правовідносинами, аргументуючи свою позицію тим, що суб'єкти, об'єкти та зміст як елементи складу правопорушення повністю охоплюються обсягом юридичної відповідальності [6, с. 21].

На думку Д. Лук'янця, розгляд юридичної відповідальності крізь призму її сутності як різновиду правовідносин є досить зручним з огляду на те, що правовідносини мають чітку структуру з визначеною

кількістю елементів, які, своєю чергою, мають яскраво виражені ознаки, придатні для використання в цілях наукової класифікації [16, с. 7].

О. Лейст пропонує під юридичною відповідальністю розуміти динамічні правовідносини між правопорушником і державними органами або між потерпілим і заподіювачем шкоди [17, с. 170].

Д.А. Ліпінський та Р.Л. Хачатуров вважають, що відповідальність за правопорушення є атрибутом правовідношення, який включає: обов'язок правопорушника; обов'язок компетентного органу застосувати до правопорушника передбачені санкцією правової норми заходи юридичної відповідальності; реальне визнання несприятливих наслідків (динаміка названого атрибуту правовідношення) [7, с. 186].

Б.Т. Базилев, як прибічник цієї теорії, розглядає юридичну відповідальність як охоронні правовідносини, підставами виникнення яких є правопорушення, а специфіка відношення відповідальності полягає в тому, що межах даних правовідносин здійснюється покарання [18, с. 70].

Визначення юридичної відповідальності в контексті теорії правовідносин дало можливість сформулювати висновок, що правовідношення юридичної відповідальності значно складніше, ніж власне юридична відповідальність. Складність та комплексність цих правовідносин у тому, що вони ґрунтуються на нормах матеріального і процесуального права.

Висновки

Дослідження інституту юридичної відповідальності як форми державного примусу дало підстави сформулювати наступні висновки:

- юридична відповідальність – це правова форма одного з видів державного примусу;
- метою застосування юридичної відповідальності є покарання особи, яка скоїла правопорушення;
- юридична відповідальність за вчинене правопорушення здійснюється на основі державного примусу та забезпечується

суто примусовою силою держави в публічному порядку;

- норма юридичної відповідальності (охоронна норма) визначає умови застосування та види покарання (передбачені санкцією) при вчиненні особою забороненого законом діяння;

- реалізувати норми відповідальності може тільки посадова особа відповідного уповноваженого державного органу;

- підставами застосування відповідальності є правозастосовний акт уповноваженої посадової особи, що набрав законної сили, в якому встановлені фактичні і юридичні підстави скоєного правопорушення.

Отже, юридична відповідальність як форма тісно пов'язана з державним примусом. Державний примус є обов'язковою та основною ознакою всіх охоронних заходів, у тому числі і юридичної відповідальності.

Література

1. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 656 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права: підручник. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
3. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
4. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
5. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности: монография. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 259 с.
6. Кузьмин И.А. Юридическая ответственность и ее реализация : учеб. пособие / И.А. Кузьмин. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2013. – 219 с.
7. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : монография. – СПб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.
8. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971. – С. 123-124.
9. Кетруш У. Правовые формы государственного принуждения: классификация и особенности / У. Кетруш // Закон и жизнь. – 2010. – № 5. – С. 30-33.
10. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 43.
11. Общая теория государства и права / под общ. ред. В.К. Бабаева. – Н. Новгород, 1993. – С. 461-462.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. – Л.: Край, 2007. – 188 с.
13. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 996. – 472 с.
14. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА – М), 2002. – 616 с.
15. Лившиц Р.З. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
16. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності / Д. Лук'янець // Юридична Україна. – 2004. – № 3. – С. 4-11.
17. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) : монография. – М.: МГУ, 1981. – 240 с.
18. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 347.962.1

А.П. Заєць
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
доктор юридичних наук, професор,
Університет економіки та права «КРОК»
Д.І. Комаров
магістр,
Університет економіки та права «КРОК»

Узагальнений аналіз нормативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні: реалії і перспектива

У даному дослідженні викладено результати досліджень щодо визначення та обґрунтування ролі нормативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні, доведено, що на сьогоднішньому етапі розвитку, пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві.

Ключові слова: *інформація, охорона інтелектуальної власності.*

А.П. Заець
член-корреспондент Национальной академии
правовых наук Украины,
доктор юридических наук, профессор,
Университет экономики и права «КРОК»

Д.И. Комаров
магистр,
Университет экономики и права «КРОК»

Обобщенный анализ нормативно- правовых основ формирования охраны интеллектуальной собственности в Украине: реалии и перспектива

В статье изложены результаты исследований по определению и обоснованию роли нормативно-правовых основ формирования охраны интеллектуальной собственности в Украине, доказано, что на сегодняшнем этапе развития, приоритетным ресурсом являются знания, которые становятся новой актуальной основой конкурентоспособной деятельности экономических субъектов в современном глобальном хозяйстве.

Ключевые слова: информация, охрана интеллектуальной собственности.

A. Zayets
Corresponding member of National Academy
of legal Sciences of Ukraine,
doctor of legal Sciences, professor,
“KROK” University

D. Komarov
master,
“KROK” University

The generalized analysis of the legal framework for the formation of intellectual property protection in Ukraine: realities and prospects

The article presents the results of research on the definition and justification of the role of normative-legal foundations of intellectual property protection in Ukraine, it is proved that at the present stage of development, priority resource is knowledge, which becomes the new basis of competitive activities of economic actors in the modern global economy.

Keywords: information, protection of intellectual property.

Постановка проблеми

Головний недолік сучасної ситуації, що склалася у сфері охорони інтелектуальної

власності у нашій країні, можна характеризувати як відсутність розуміння повною мірою значення внеску об'єктів інтелекту-

альної власності у процес виробництва і реалізації конкурентоздатної продукції за умов ринкової економіки та, відповідно, необхідності їхньої правової охорони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Результативна стратегія розвитку нормативно-правової охорони інтелектуальної власності повинна опиратися на центральний сьогочасний ресурс – знання, іншими словами, на наслідок інтелектуального, духовного створення, а тому інтелектуальна власність стає актуальною підвалиною розвитку комплексу сьогоденних відносин власності. Дослідженням питання нормативно-правових засад охорони інтелектуальної власності в Україні приділяють увагу такі вітчизняні автори: Н.О. Кузнецова, О.Л. Кохановська, Ю.Л. Бошицький, М.Ю. Потоцький, П.М. Цибульов та ін.

Результати їхніх досліджень дають можливість отримати більш чітке уявлення про значення нормативно-правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Станом на сьгодні залишаються не достатньо визначеними цивільно-правові форми охорони права інтелектуальної власності, зокрема особисті немайнові та майнові права; склад об'єктів та суб'єктів права інтелектуальної власності за чинним законодавством України, які підлягають цивільно-правовій охороні; значення і роль інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності в соціально-економічному розвитку України. Потребує науково-теоретичного аналізу і система захисту права інтелектуальної власності за чинним законодавством України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування провідної ролі нормативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні, а також виявлення шляхів її ефективного використання.

Основні результати дослідження нормативно-правових засад формування ох-

рони інтелектуальної власності в Україні мають бути орієнтованими на ті сучасні тенденції, що вже панують у розвинених європейських країнах світу: формування суспільства знань, економіки знань, інформатизація суспільства та його подальша інтелектуалізація.

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності створювалося в умовах її незалежності, майже з нової сторінки. Воно повинно відповідати міжнародним договорам, базуватися на дворівневому підході в регулюванні відносин у сфері інтелектуальної діяльності, свобода здійснення якої гарантується Конституцією України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Недосконалість нормативно-правового забезпечення охорони інтелектуальної власності все ще є одним із чинників, який перешкоджає створенню в Україні ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Закони України щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності не приведені у відповідність із Цивільним кодексом України, що негативно впливає на захист прав інтелектуальної власності.

Так, Конституція України у ст. 54 гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Відповідно до ст. 41 Конституції кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1, ст. 41].

Разом із тим, оскільки Конституція України визначає лише загальні засади регулювання відносин у галузі інтелектуальної власності, важливе місце відводиться актам спеціального законодавства, що по-

діляються на кодифіковані акти та поточне законодавство.

Посилення захисту прав інтелектуальної власності в Україні пов'язане з приведенням законодавства України у відповідність із законодавством ЄС згідно із Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (1629-15), затвердженою Законом України від 18 березня 2004 року [2].

Так, в Україні існує низка проблемних питань щодо механізму правозастосування нормативних актів у сфері охорони інтелектуальної власності.

Загальні положення про право інтелектуальної власності та основні об'єкти цього права викладено у Книзі четвертій Цивільного кодексу України (статті 418–508) [5].

У главі 16 Господарського кодексу України передбачено норми про використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності (статті 154–162) [8].

Як слушно зазначає П.М. Цибульов, правовідносини у сфері інтелектуальної власності в Україні регулюються окремими положеннями Кримінального, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Поряд із цим в Україні діє низка спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності. Це закони України: «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про племінну справу у тваринництві», «Про захист від недобросовісної конкуренції». Крім того, окремі норми, що стосуються права інтелектуальної власності, містяться в багатьох інших законах України.

У випадку, коли необхідно врегулювати спори щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності між фізичними або юридичними особами України та іноземних держав, верховенство перед національними

законами мають міжнародні договори у сфері інтелектуальної власності, до яких приєдналася Україна [14, с. 16-17].

Значну за обсягом групу правових актів у сфері регулювання відносин інтелектуальної власності складають так звані «підзаконні» нормативно-правові акти. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» від 27 грудня 2001 року, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених)» від 10 серпня 1994 року (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 серпня 1997 року) та ін.

Оскільки нормативних актів такого роду дуже багато, важливе значення при регулюванні відносин інтелектуальної власності мають також міжнародні угоди. Зокрема це конвенції, до яких приєдналася Україна (наприклад, Стокгольмська конвенція «Про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності» від 14 червня 1967 року), двох- та багатосторонні міжнародні договори у цій галузі за участю України (наприклад, Угода про співробітництво в галузі охорони авторського права і суміжних прав від 24 вересня 1993 року, ратифікована Законом від 27 січня 1995 року, Угода про співробітництво по припиненню правопорушень у сфері інтелектуальної власності від 6 березня 1998 року, ратифікована Законом від 21 вересня 2000 року).

Не є джерелом правового регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні судовий прецедент.

Разом із тим, слід зазначити, що питання визначення місця та ролі судової практики в регулюванні договірних відносин набуває нового змісту в сучасних умовах та все частіше наголошується на тому, що застосування прецеденту в правовій діяльності нашої країни є нагальною потребою, для реалізації якої створені як правові, так і політичні передумови. Причиною цього є велика кількість прогалин у законодавстві, а також наявність у законодавстві форму-

лювань, що дають підстави по-різному тлумачити їхній зміст. Практичне значення при здійсненні захисту прав інтелектуальної власності мають: Оглядові листи Вищого господарського суду: «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності» від 27 червня 2008 року, «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти промислової власності (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» від 15 липня 2010 року, «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» від 30 червня 2009 року, Постанова Верховного Суду «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 4 червня 2010 року, Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 19.11.2013 № 01-06/1658/2013 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності»,

Рекомендації Вищого господарського суду «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» від 29 березня 2005 року та ін.

Однак положення окремих нормативно-правових актів в деяких питаннях дублюють один одного, а в інших не узгоджуються між собою.

Критика в бік українського законодавства в даній сфері спричинена певними розбіжностями між національним законодавством щодо інтелектуальної власності та міжнародних норм чи актів ЄС.

Не можна розглядати законодавство як стабільний елемент у силу динамічного розвитку суспільних відносин та їхнього правового регулювання, через що і відбувається періодичне оновлення нормативного базису.

Слід погодитися з думкою Потоцького М.Ю. того про те, що законодавча тенденція до посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері інтелектуальної власності в умовах економічно нестабільного рівня життя населення може призвести до криміналізації цієї сфери [15, с. 124].

Так, Україна веде міжнародну співпрацю у сфері охорони інтелектуальної власності як із міжнародними, так і регіональними інституціями. Зокрема, триває плідна співпраця з ВОІВ, що знаходить відображення і в участі у роботі керівних органів, комітетів, робочих груп вказаної організації, і в участі у союзах та договорах, які нею адмініструються (наприклад, Паризька конвенція з охорони промислової власності, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків, Договір про патентну кооперацію та ін.).

Крім того, налагодженою є двостороння міжурядова співпраця у сфері інтелектуальної власності України з окремими державами, а також неурядовими організаціями (наприклад, із Міжнародною організацією з охорони промислової власності, Міжнародною федерацією патентних повірених тощо).

Приєднання до міжнародних договорів та міждержавних угод щодо охорони інтелектуальної власності дає змогу забезпечити повноцінне функціонування державної системи охорони інтелектуальної власності на рівні розвинутих країн. Внаслідок приєднання до таких договорів та угод Україна стає активним і повноцінним учасником системи міжнародного співтовариства, що ґрунтується на таких угодах.

Участь України в деяких договорах та угодах (наприклад, у Договорі про патентну кооперацію, Мадридській угоді про міжнародну реєстрацію знаків та Протоколі до неї) забезпечує спрощення процедури отримання правової охорони відповідних результатів інтелектуальної діяльності в іноземних державах шляхом подання однієї заявки на одній мові, користуючись, у разі потреби, послугами одного патент-

ного повіреного, замість здійснення цієї процедури для кожної країни окремо.

Повністю погоджуємося з наступною думкою Ю.Л. Бошицького: незважаючи на те, що в Україні існує система охорони прав інтелектуальної власності, яка відповідає міжнародним стандартам, необхідно вирішувати на законодавчому рівні питання наближення до законодавства Євросоюзу в сфері охорони промислової власності, а саме: попередження порушень прав винахідників непрямого використання винаходів, ліцензування, перехресного ліцензування, запровадження податкових пільг не тільки для винахідників, а й підприємців, що будуть використовувати винахід.

Удосконалення правотворення у сфері інтелектуальної власності повинно відбуватися комплексно й послідовно, спираючись на відповідну спеціальну національну програму, яка підпорядкована не швидкоплинним інтересам тих або інших політичних та комерційних сил, а інтересам усього суспільства.

Оптимізація правотворення у сфері інтелектуальної власності в Україні ефективно сприятиме розвитку наукового та інтелектуального потенціалу української нації, здійсненню економічного прориву в умовах світової економічної кризи, виходу до сфери виробництва високих інноваційних технологій та входження до числа економічно розвинутих держав. Удосконалення законодавства у сфері інтелектуальної власності, усунення певних прогалин у праві сприятиме запобіганню правопорушенням в цілому, зміцнить економічну сферу впливу при міжнародному співробітництві, надасть можливість нашій країні впевненіше розвиватися у галузі інноваційної діяльності. [16, с. 213-18].

Н. Кузнєцова та О. Кохановська стверджують, що «...цьому сприяє ряд факторів, у тому числі формування здатного для його втілення у життя законодавства та повноцінної судової практики, завдяки якій формуються узагальнені єдині підходи до вирішення спорів, пошук адекватних форм і способів захисту прав авторів, винахідників, розв'язок наукових досліджень та ін. ...» [17, с. 23].

Не ставлячи під сумнів важливість адаптації національного законодавства до норм міжнародного законодавства та законодавства ЄС, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що, в першу чергу, необхідно узгодити національні законодавчі акти у цій сфері, усунути існуючі колізії та прогалини. Адже запровадження нових норм, навіть таких, які відповідають міжнародним стандартам, у несистематизоване, неузгоджене національне законодавство може створити ще більше колізій, що негативно позначиться на охороні прав інтелектуальної власності.

Висновки

Інтелектуальна власність стає найбільш важливим стратегічним ресурсом економічного розвитку України. Актуальність даної проблеми вимагає глибокого і всебічного дослідження даного складного соціально-економічного феномену, за допомогою інвестування державних матеріальних ресурсів та коштів на всебічному розвитку інтелектуальної діяльності.

Правова охорона у сфері інтелектуальної власності здійснюється шляхом встановлення законодавчих та інших нормативно-правових актів, які безпосередньо впливають на стан охорони та захисту суб'єктивних прав суб'єктів права інтелектуальної власності на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності.

Завданнями правової політики держави в зазначеній сфері визначено інституційну розбудову й посилення ефективності державного управління у сфері охорони інтелектуальної власності, яка включає в себе організаційно-правові, карні, виховні та інші заходи.

Отже, найважливішим завданням, що стоїть сьогодні перед Україною у сфері охорони інтелектуальної власності, є підвищення рівня формування цивілізованого ринку інтелектуальної власності, забезпечення належної охорони об'єктів інтелектуальної власності та досягнення належного рівня роботи механізмів імплементації європейського законодавства до національного законодавства України і їхньої гармонізації.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 30. – Ст. 141.
2. Конституція України від 28. 06. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
3. Кримінальний кодекс України від 05. 04. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 11-12. – Ст. 614.
5. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 1308.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18. 03. 2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 40-42. – Ст. 419.
7. Податковий кодекс України від 02.12. 2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 13-14. – Ст. 357.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18,19-20, № 21-22. – Ст. 144.
9. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №47. – Ст. 256.
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №41-42. – Ст. 529.
11. Закон України «Про Адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 27. – Ст. 61.
12. Закон України «Про Нотаріат» від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №39. – Ст. 103.
13. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №31-32. – Ст. 53.
14. Цибульов П.М. Основи інтелектуальної власності [підручник] / П.М. Цибульов – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – 124 с.
15. Потоцький М.Ю. Господарсько-правовий захист інтелектуальної власності в Україні: монографія / М.Ю. Потоцький. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. – 620 с.
16. Бошицький Ю.Л. Інтелектуальна власність в сучасній Україні – актуальні питання модернізації та правового регулювання //Часопис Київського університету права, 2013. – № 1. – С. 213-218.
17. Н.О. Кузнецова, О.Л. Кохановська. Проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Україні // Право України. – 2011. – №3. – С. 21-29.

Д.І. Ткач
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних питань,
Університет економіки та права «КРОК»

Міжнародно-правовий аспект зовнішньої політики України за Президента В.А. Ющенка

У статті аналізується роль суб'єктивного чинника у зовнішній політиці України часів президента В.А. Ющенка. Зазначається, що відносини України з Європейським Союзом, розвиток діалогу з Північноатлантичним Альянсом декларувалися Президентом як пріоритетні. Те ж саме було і в стосунках із ключовими стратегічними партнерами – США та Росією. Наголошено на зусиллях, які здійснював В.А. Ющенко для зміцнення регіональних позицій України та її міжнародного авторитету.

Ключові слова: Україна, Президент України, В.А. Ющенко, зовнішня політика, Європейський Союз, НАТО, США, Росія.

Д.И. Ткач
доктор политических наук, профессор,
проректор по международным вопросам,
Университет экономики и права «КРОК»

Международно-правовой аспект внешней политики Украины при Президенте В.А. Ющенко

В статье анализируется роль субъективного фактора во внешней политике Украины времен президента В.А. Ющенко. Отмечается, что отношения Украины с Европейским Союзом, развитие диалога с Североатлантическим Альянсом декларировались Президентом как приоритетные. То же самое было и в отношениях с ключевыми стратегическими партнерами – США и Россией. Отмечаются усилия В.А. Ющенко, направленные на укрепление региональных позиций Украины и ее международного авторитета.

Ключевые слова: Украина, Президент Украины, В.А. Ющенко, внешняя политика, Европейский Союз, НАТО, США, Россия.

Tkach Dmytro
Professor, doctor of political Sciences,
Vice-rector for international Affairs
KROK University

International legal aspects of foreign policy of Ukraine under President Viktor Yushchenko

The article examines the role of subjective factor in the foreign policy of Ukraine under the Presidency of Viktor Yushchenko. It is noted that relations between Ukraine and the European Union,

development of the dialogue with the North Atlantic Alliance were declared by the President as a priority. The same thing happened in the relations with key strategic partners - the USA and Russia. The efforts made by V. Yushchenko to strengthen regional positions of Ukraine and strengthening of its international authority are specified.

Keywords: *Ukraine, President of Ukraine, Viktor Yushchenko, foreign policy, the European Union, the NATO, the USA, Russia.*

Постановка проблеми

Розглядаючи роль особистості у зовнішній політиці України, необхідно наголосити, що за роки існування незалежної держави кожний із президентів проводив власну зовнішню політику, практично відмовляючись від здобутків попереднього. Ті рішення, які ухвалювалися главою держави, значною мірою залежали від його суб'єктивного бачення тих чи інших проблем, а це, своєю чергою, залежало від психологічних рис керівника держави. Для України така проблема є і досі актуальною, оскільки, незважаючи на 25-річне існування незалежної держави, і сьогодні наявна залежність зовнішньої політики від особистих рішень Президента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формуванню психологічного портрета Президента присвячена робота Ю.Ф. Пачковського [1], психологічний портрет В.А. Ющенка досить детально дослідили також Т. Воропаєва, В. Піскун, А. Ціпка [2]. Дослідженню проблематики ролі особистості у зовнішній політиці України присвячено роботу О.А. Базалук [3].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У сучасній психологічній та політичній науці значна увага приділяється аналізу політичної характеристики діяльності В.А. Ющенка. Однак у вітчизняній науці проблематиці щодо ролі суб'єктивного фактора у прийнятті зовнішньополітичних рішень приділено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз ролі особистості у зовнішній політиці України за часів президентства В.А. Ющенка.

Основний матеріал дослідження

Ця стаття є продовженням досліджен-

ня щодо ролі суб'єктивного чинника у зовнішній політиці України. Як видно з міжнародної діяльності Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми саме президенти України відігравали ключову роль в управлінні державою. Ця ж сама тенденція простежується й у практиці Президента В.А. Ющенка.

В.А. Ющенко прийшов до влади в грудні 2004 р. на хвилі всенародної довіри та всесвітнього визнання. Його стоячи вітали у Парламентській Асамблеї РЄ, радо приймали у столицях ЄС та світу. Президент тоді заявляв, що зовнішня політика України «буде направлена не проти когось, а виключно на реалізацію українських інтересів... Ми хочемо активізувати наші відносини зі стратегічними партнерами і вивести їх на якісно новий рівень» [4].

На жаль, ці гучні декларації не були забезпечені копіткою роботою з втілення їх у життя. Чому так сталося? Причину варто шукати саме в суб'єктивному чиннику. Наведемо лише кілька штрихів із психологічного портрета В.А. Ющенка [5].

З перших днів свого правління В.А. Ющенко намагався продемонструвати свою незалежність від Кремля. Послідовно відстоював інтереси українства, захищав його історію, культуру і мову. Водночас робив це не завжди коректно, викликаючи гостру критику з боку тих країн, історичні події з якими пропонувалося переоцінити.

Йому властиві нерішучість, пасивна політична позиція. Обійняти високі державні посади, як-от керівника Нацбанку чи Прем'єр-Міністра, В.А. Ющенко буквально умовляли. Політика та поважні крісла – це було не для нього, але, наділений слабким характером, він давав себе умовити посісти ці посади. Сам В.А. Ющенко не приховував, що політика йому чужа, і він її ненавидить.

В.А. Ющенко проводив абсолютно без-

дарну кадрову політику. Він оточив себе людьми, які уміло ним маніпулювали, на словах декларуючи підтримку його політики, а насправді наживалися, використовуючи високі посади, що і зіграло відчутну роль у падінні рейтингу Президента. Знамениті «любі друзі», «куми» та «побратими» привели його до політичного краху.

З іншого боку, третій Президент України, незважаючи на м'якість свого характеру, виявився надзвичайно конфліктною та непоступливою людиною. Його постійне протистояння з Ю.В. Тимошенко, з більшістю у Верховній Раді шкодило не тільки внутрішньополітичному життю країни, але створювало негативний імідж України у світі.

Саме на посаді президента забуяла безпідставна самовпевненість та занижена самокритичність В.А. Ющенка. Він і сьогодні щиро вважає, що критика на його адресу – то від заздрості або того, що українці просто не оцінили належно його колосальні задуми щодо відродження національної свідомості народу.

Однією із найбільших вад Президента була відсутність дисципліни та неповага до тих людей, з якими в межах службових обов'язків йому належало спілкуватися. Ще будучи Прем'єр-Міністром, він призначав комусь із глав обласних адміністрацій зустріч на дев'яту ранку, а приймав о 15.00, натомість проводив час за бесідою з якимось митцем чи істориком. Те ж саме відбувалося і під час візитів в Україну високих гостей, які, в порушення міжнародного протоколу, годинами чекали В.А. Ющенка.

Кажуть, що мати Віктора Андрійовича – Варвара Тимофіївна, коли почула звістку про призначення сина Прем'єр-Міністром України, сказала, що їхню сім'ю спіткала велика біда; вважаємо, що біда тоді спіткала й Україну.

Усі вищезгадані складові психологічного портрета В.А. Ющенка справили неабиякий вплив на зовнішню політику України. І врешті рещт провідні країни світу, впливові міжнародні організації припинили підтримувати Україну.

Спробуємо дослідити все по порядку.

З перших днів свого президентства В.А. Ющенко визначив пріоритетним напрямом зовнішньої політики курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

21-23 лютого 2005 р. Президент України В.А. Ющенко відвідав з робочим візитом Брюссель. Це була перша поїздка глави держави до ЄС і штаб-квартири НАТО. Головною метою відвідання столиці Бельгії була участь у засіданні Комісії «Україна-НАТО», зустрічі з керівництвом Європейської Комісії та лідерами провідних держав світу.

23 лютого 2005 р В.А. Ющенко вилетів до Страсбурга, де виступив на засіданні Європарламенту та заявив: «Перспектива членства в Євросоюзі є найбільш ефективним стимулом як для реформ усередині країни, так і для зближення з об'єднаною Європою. Ціль моєї країни, головна задача нового Уряду і моя особисто – вступ України в Євросоюз. Ми готові підтвердити серйозність проголошених намірів щоденною кропіткою роботою». Більше того, він наголосив, що «Україна не зупиниться на шляху євроінтеграції, навіть якщо не буде відчувати підтримки Європейського Союзу» [6].

Перші підсумки співробітництва України з ЄС були підбиті в Києві 1 грудня 2005 р. на ІХ саміті Україна – ЄС. В.А. Ющенко дав високу оцінку саміту, назвавши його «найуспішнішим з усіх дев'яти таких зустрічей на найвищому рівні, проведених до цього часу. Оскільки він має конкретні результати, які завершилися і підписанням відповідних угод, і прийняттям знакових політичних рішень для наших двосторонніх відносин». За словами Президента України, під час саміту сторони «відзначили ефективність виконання нашого основного документа – Плану дій у всіх його шести спектрах». При цьому особливо було наголошено на успіхах у реалізації Плану дій у сферах економіки, безпеки, юстиції та внутрішніх справ [7].

Однак керівництво ЄС, країн-членів чекало від України не декларацій, а масштабних перетворень в економіці, подальших кроків у демократизації суспільства, боротьбі з корупцією, реформуванні пра-

воохоронних органів, судової системи, створенні умов для подальшого розвитку громадянського суспільства.

Реалізацію цих завдань унеможливило протистояння між В.А. Ющенком, Ю.В. Тимошенко та Верховною Радою. Постійні чвари між цими гілками влади блокували спроби Президента впровадити в життя будь-які реформи. Не останню роль у цій ситуації зіграли психологічні особливості В.А. Ющенка, його впертість, не бажання йти на компроміс та сліпа впевненість у власній правоті. Ю.В. Тимошенко також мала схожі риси характеру, тому ситуація зайшла у глухий кут. Це все уважно відслідковували наші західні партнери, робили невтішні для України висновки щодо її європейського майбутнього.

У серпні 2006 р. Прем'єр-Міністром України став В.Ф. Янукович – людина проросійських поглядів, євроскептик, який не бачив України ні в ЄС, ні тим паче в НАТО. Якщо з Ю.В. Тимошенко у В.А. Ющенка були розбіжності щодо темпів євроінтеграції, то з новим прем'єром – абсолютно полярні погляди на ці процеси.

Від самого початку свого президентства В.А. Ющенко прагнув значно активізувати процес співробітництва з НАТО. У квітні 2005 р. українська сторона передала Генеральному Секретарю НАТО Початковий дискусійний документ. Цим документом були започатковані консультації з Альянсом щодо спрямування діяльності органів державної влади України на підготовку до членства в НАТО. У цьому ж році було прийнято документ «Поглиблення співпраці Україна – НАТО: пріоритети на найближчий період», яким Альянс визначив ключові сфери надання допомоги Україні, а саме: зміцнення демократичних інституцій, співробітництво у реформуванні системи оборони і безпеки, розв'язання проблем, пов'язаних із соціально-економічними наслідками військової реформи.

Завдяки реалізації цього документа в Україні з'явився реальний шанс приєднатися до Плану дій щодо членства, що створювало реальні перспективи вступу. Але на заваді реалізації цих райдужних

перспектив знову постає суб'єктивний фактор.

В.А. Ющенко не втомлюється заявляти про бажання інтегруватися в ЄС та НАТО, проте, з іншого боку, Прем'єр-Міністр В.Ф. Янукович під час візиту до Брюсселя у вересні 2006 р. заявив про неготовність України приєднатися до Плану дій щодо членства. Тоді Президенту потрібно було наполягти на своєму та вимагати від глави Уряду узгоджених позицій у лінії дотриманні єдиного вектора у зовнішній політиці, але В.А. Ющенко знову проявив слабохарактерність і спустив усе на гальмах. Відсутність єдності позицій представників різних гілок української влади щодо членства в НАТО дратувала наших західних партнерів, що унеможливлювало прогрес на шляху євроатлантичної інтеграції.

Втім, варто наголосити, що у В.А. Ющенка на той час було достатньо повноважень, щоб основи зовнішньополітичного курсу України залишилися незмінними.

Помаранчева революція відкрила шлях до значного покращення стосунків зі Сполученими Штатами Америки, які значно погіршилися в останню каденцію Л.Д. Кучми. У квітні (04 – 08) 2005 р. відбувся візит В.А. Ющенка до США. Прийняли Президента України в Америці з великою повагою та надією. Виступаючи в конгресі США у Вашингтоні, Президент України заявив, що до листопада 2005 р. Україна має стати членом СOT, висловив сподівання, що влада США скасує поправку Джексона-Веніка, яка обмежувала торговельні відносини з Україною, і підписав з Джорджем Бушем заяву про стратегічне партнерство двох країн [8].

З усіх цих позицій Україна отримала повну підтримку, це підтверджується тим, що США скасували торговельні санкції, накладені на Україну ще за часів президентства Л.Д. Кучми. На початку грудня 2005 р. Україні було надано статус держави з ринковою економікою (що було зроблено не в останню чергу за сприяння США). 18 листопада 2005 р. Сенат США скасував обмежувальну зовнішньоторговельну поправку Джексона-Веніка для України.

Під кінець каденції В.А. Ющенка від-

носини України з США значно погіршилися. Наші заокеанські партнери просто стомилися від непередбачуваності української політики, розбрату між усіма гілками влади та імітацією реформ. На кінець 2010 р. Україна у пріоритетах американської зовнішньої політики опинилася на 50-у місці. США повністю зосередилися на Афганістані та Ірані, й Україна не могла розраховувати хоч на якусь їхню підтримку.

Наступним стратегічним напрямом зовнішньої політики України часів В.А. Ющенко була Російська Федерація. Третій український Президент у своїй внутрішньо та зовнішньо політичній лінії намагався керуватися виключно ідеологічними установками. Він був впевнений, що Бог його визначив на цю посаду, щоб поновити історичну справедливість щодо українства. І тому його дії, спрямовані на визнання воїнів УПА рівноправними учасниками Другої світової війни на рівні з радянськими солдатами, визнання Бандери та Шухевича Героями України, перегляд ролі Мазепи в історії України, створення незалежної від Москви української автокефальної церкви та інше саме і були для В.А. Ющенко втіленням в життя його месіанської ролі в новітній добі.

Зрозуміло, що такі кроки, помножені на європейські та євроатлантичні прагнення України, надзвичайно сильно дратували керівництво Росії.

У той же час Росія мала значний вплив на частину українського політикуму, яка не розділяла ідеологічних уподобань В.А. Ющенко, а також протягом тривалого часу формувала «п'яту колону» на основі «антиукраїнської ідеї». Все це значно вплинуло на зміст українсько-російських двосторонніх відносин. Президентство В.А. Ющенко викликало значне загострення стосунків України з РФ. Між Росією та нашою державою в цей період сталося чимало дипломатичних протистоянь, що вилилося в низку негативних для України наслідків, зокрема в економіці. Відповідальність за це покладається на третього Президента.

Різноманітні суперечки спровокували

кризові явища, найвідчутнішими елементами яких стали газові війни, які тривали протягом усієї каденції В.А. Ющенко і заслуговують на особливу увагу.

Розглянемо лише один раунд «газової війни» між Україною та Росією, який відбувся наприкінці 2008 – на початку 2009 років. У цей час В.В. Путін уже посідав посаду прем'єр-міністра, однак за своїм впливом залишався першою особою Російської держави.

Підписання в січні 2009 р. пакета українсько-російських газових договорів, розрахованих на 10-річний період, не зняло гостроти у відносинах обох країн. Причина була в асиметрії зобов'язань і можливостей сторін. «Газпром» вийшов на рівень європейських цін у відносинах із «Нафтогазом України», зберігши для себе колишній рівень тарифів на транзит газу. Компанія «Нафтогаз України» протягом строку дії контрактів перебувала під загрозою серйозних штрафних санкцій за недобір газу, – тоді як «Газпром» не ніс відповідальності за незабезпечення обсягів транзиту. До того ж для української сторони став неможливим експорт газу, який ідентифікується як реекспортний. «Газпром» же отримав від України колосальну преференцію – і можливість роботи 100% «дочки» на її внутрішньому ринку. Така асиметрія мала по суті навмисне-дискримінаційний характер і не відповідала партнерським принципам. У результаті газового конфлікту між Москвою та Києвом 7 січня 2009 р. було зупинено транспортування російського газу до Європи, що, як переконалась європейська сторона, стало можливим лише за ініціативи Росії. Згодом, 19 січня в Москві з підписанням угоди між прем'єр-міністрами України Ю.В. Тимошенко та Росії В.В. Путіним було відновлено транспортування російського газу до Європи [10].

Газовий конфлікт викликав загострення політичного та економічного становища в Україні і породив хвилю роздратування в Європі, посиливши прагнення диверсифікувати джерела постачання газу. І хоча російська сторона досягла частково своїх цілей, все ж результатом протистояння стало

і значне падіння її авторитету як країни-постачальника газу, а також суттєві економічні втрати «Газпрому». В кінцевому підсумку «газової війни» 2008 – 2009 років зі схеми постачання природного газу в Україну з Росії було виключено посередника – компанію «RosUkrEnergo», яка перебувала під контролем бізнесмена Д. Фірташа, якого чимало експертів вважали близьким до Президента України В.А. Ющенко та лідера Партії регіонів В.Ф. Януковича. А прямі втрати російського «Газпрому» через призупинення транзиту газу територією України були оцінені у 1,5–2 млрд доларів. Коментуючи конфлікт, В.В. Путін зазначав, що «Газпрому» довелося тимчасово зупинити більше 100 свердловин [11].

Головний інтерес, який переслідувала Росія під час «газової війни» 2008-2009 рр., полягав у встановленні остаточного контролю над українським вищим керівництвом та ключовими сегментами української економіки (насамперед – отримання контролю над ГТС України). Окрім того, мало місце бажання зі сторони російського керівництва отримати реванш за «помаранчеву революцію» й отримати максимальні гарантії щодо проросійської направленості української політики.

Як наслідок, частково «Газпром» реалізував одну з вище наведених цілей шляхом отримання доступу до кінцевого споживача в Україні. Зокрема, за домовленостями з НАК «Нафтогаз України» дочірня компанія російської монополії «Газпром сбыт Украина» отримала частку (до 25 %) українського газового ринку. Щодо контролю над українською ГТС, то додамо, що контроль над газотранспортною системою став основою для врегулювання газових відносин Росії з Вірменією та Білорусією. В обох країнах «Газпром» став власником чи акціонером газопровідних мереж чи електростанцій.

Для Європи головним наслідком останньої російсько-української «газової війни» стала реальна активізація пошуку альтернативних джерел постачання енергоресурсів до країн ЄС. У результаті відбулося відновлення інтересу до проекту «Набукко», реалізація якого тим не менше

залишається під великим питанням з огляду на проблему наповнення трубопроводу необхідними обсягами природного газу та проблему пошуку фінансування проекту Світовим банком заявлено лише про надання 25% фінансових коштів для «Набукко»). Таким чином, «газова війна» 2008 – 2009 рр. призвела до загальних програшів як Росії, так і України. Крім того, заклала підвалини нового газового конфлікту між Росією та Україною, що неминуче виник наприкінці 2009 – на початку 2010 років, оскільки умови старого контракту (поч. 2009 р.) або порушувалися, або не виконувалися [12].

Претензії Росії на територію нашої держави, конфлікти, пов'язані з об'єктами навігації та гідрографії, «м'ясо-молочна війна» були спробою Москви вплинути на Україну з метою відмови від вступу в НАТО.

Саме за президентства В.А. Ющенко в українсько-російські відносини закладалася міна уповільненої дії, яка вибухнула у 2014 р. анексією Криму та війною на Донбасі. Третій український Президент чітко продемонстрував керівництву РФ, куди може привести незалежна політика України, і Росія зробила все, щоб до влади в країні прийшов проросійський В.Ф. Янукович. Що трапилося далі, добре відомо. Висновок може бути один: зовнішню політику держави не можливо здійснювати на емоціях, без врахування об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Ще одна ідея, яку плекав В.А. Ющенко, також мала на меті протистояння російському домінуванню, а саме перетворення України на регіонального лідера за допомогою субрегіональної інтеграції. Приклад країн Вишеградської четвірки підказував Україні саме цей простий шлях до європейської та євроатлантичної інтеграції. Тож були обрані уже існуючі структури, а саме: ГУАМ, ОЧЕС.

В.А. Ющенко поставив перед дипломатичною службою країни завдання вести ГУАМ на рівень повноцінної міжнародної організації, зі штаб-квартирою цієї організації у Києві. Уже в травні 2006 р. на Саміті ГУАМ у Києві було прийнято

декларацію, якою проголошено створення міжнародної регіональної організації – «Організація за демократію і економічний розвиток – ГУАМ» із секретаріатом у Києві. У цьому документі наголошувалося, що діяльність ГУАМ спрямована на зміцнення демократії, дотримання верховенства права, основних прав і свобод людини, економічний розвиток держав та забезпечення безпеки і стабільності. Була підтверджена і необхідність посилення взаємодії в цілях сталого розвитку держав ГУАМ шляхом динамічного економічного зростання, забезпечення соціальної злагоди та охорони навколишнього середовища [13].

Але, на жаль, ГУАМ так і не перетворилася у впливову регіональну організацію. В.А. Ющенко не мав такого міжнародного авторитету, щоб стати лідером Організації, та і особисті його якості не давали змоги зіграти цю надзвичайно важливу роль для країн-членів.

Щодо ОЧЕС, то головний акцент робився на поглибленні економічної співпраці країн регіону, максимальному використанні потенціалу України як транзитної країни енергоресурсів до Європи.

Чотирнадцятого лютого 2008 р. в Києві відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн Чорноморського регіону і Євросоюзу. Вона стала гідним завершенням головування України в ОЧЕС і першим самітом в такому форматі. В Україні такий масштабний саміт відбувся вперше, були присутні більше сорока делегацій. Брюссель представляла єврокомісар з питань зовнішніх відносин і політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер. Вона зробила сенсаційну заяву про готовність ЄС виділити 1,7 млрд євро на розвиток Чорноморського регіону [14].

За підсумками роботи саміту В.А. Ющенко заявив, що «Україна підтримує і повністю поділяє головну ідею регіональної ініціативи ЄС – досягти зближення між Чорноморським регіоном і Європейським Союзом завдяки конкретним проектам». Український Президент у якості пріоритетних сфер співробітництва назвав врегулювання «заморожених» конфліктів,

розвиток транспортної інфраструктури, створення зони вільної торгівлі, гарантування енергетичної безпеки і гуманітарне співробітництво.

Ще одна ініціатива В.А. Юценка, яка була спрямована на утвердження України в ролі регіонального лідера, – це врегулювання Придністровського конфлікту. В березні 2005 р. Президент запропонував для цього план під назвою: «До урегулювання, через демократію». Український план і перші його сім кроків базувалися насамперед на основних положеннях Конституції Республіки Молдова. Метою плану була «реінтеграція Молдови на основі єдності території і державної влади, демократизації політичного устрою». На все це відводилося три етапи, кожний з яких мав тривати не більше шести місяців. На першому етапі Україна пропонувала парламенту Молдови прийняти не пізніше липня 2005 р. закон про основні положення статусу Придністров'я і провести під міжнародним контролем не пізніше жовтня – листопада вибори до Верховної Ради Придністров'я. Молдова зобов'язувалася визнати результати цих виборів. За планом України, єдиним суб'єктом міжнародного права повинна залишатися Молдова, а Придністров'я має стати республікою в її складі зі своєю конституцією, символікою, трьома офіційними мовами – молдовською, українською і російською, а також правом встановлювати зовнішні контакти в економічній та гуманітарній сферах. На другому етапі новообрана Верховна Рада Придністров'я мала делегувати своїх представників до комісії парламенту Молдови, яка повинна розробити закон про особливий правовий статус Придністров'я. Третій етап передбачав «повне врегулювання придністровської проблеми, правове забезпечення особливого статусу Придністров'я у складі Молдови». На цьому етапі передбачалася розробка договору між Молдовою, Україною і ОБСЄ про гарантії цього статусу. Договір мав затвердити парламент Молдови, після чого набути сили Закон про особливий статус Придністров'я, а Верховна Рада регіону – прийняти власну конституцію. «План

Ющенко» допускав прями контакти представників світового співтовариства з Придністровською Молдовською Республікою без участі Молдови. Документ не містив вимог виводу російського військового контингенту з території Придністров'я, на чому наполягала Молдова.

Коментуючи київський план, міністр закордонних справ і євроінтеграції Молдови Андрій Стратан зазначав, що план «семи кроків» зовсім не означає визнання державності придністровського режиму, як це може здатися на перший погляд. Український колега Андрія Стратана Борис Тарасюк повідомляв, що пропозиція В.А. Ющенко провести дострокові вибори до Верховної Ради регіону – не визнання державності Придністров'я, а лише спосіб узаконити статус посередника. Міністр реінтеграції Молдови Василій Шова підкреслював, що Україна розглядає Придністровський регіон, як частину цілої і неподільної Молдови. А російський посол Ніколай Рябцов, який в цілому позитивно оцінив українську ініціативу, сказав: «Якщо допустити міжнародні організації до моніторингу виборів до Верховної Ради Придністров'я, це не означатиме визнання легітимності Придністров'я як держави, а лише підвищить ступінь легітимності самих виборів». Більшість учасників кишинівського саміту (на саміті ГУАМ – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова 22 квітня 2005 р.), де були представлені «сім кроків», позитивно оцінили прагнення України зайняти активну позицію у врегулюванні конфлікту [15].

Отже план В.А. Ющенко став надбанням усіх учасників переговорного процесу. Розпочалося втілення його у життя. Першим кроком було утворено новий переговорний формат 5+2, а саме: Молдова, Придністров'я, гаранті РФ, ОБСЄ, Україна, спостерігачі США, ЄС.

Проте 22 липня 2005 р. без погодження з Україною парламент Молдови прийняв законопроект про статус Придністров'я. Згідно з документом російські миротворці повинні були залишити регіон до 31 грудня 2006 р., а Придністров'я позбавлялося статусу республіки з набутих статусом

і входило на правах автономії до складу Молдови. Регіон мав увійти в єдиний економічний, митний і фінансовий простір Молдови, але й отримати власну конституцію і уряд, сформований Верховною Радою Придністров'я – законодавчим органом, який обирався б всенародним голосуванням. Цей закон був стримано негативно оцінений посередниками у врегулюванні (Росія, Україна, ОБСЄ).

Практично все, про що йшла мова у плані В.А. Ющенко, цей закон перекреслював. У Придністров'ї цей закон був прийнятий у багнети. Молдовани відмовилися від тих принципових домовленостей, які були напрацьовані за роки переговорного процесу. Логіку молдовського керівництва не можливо було зрозуміти. Фактично у них була можливість вирішити проблему, яка накопичувалася роками. Але наперекір здоровому глузду вони від цього відмовилися. Причина імовірно в тому, що і в Молдові, і у Придністров'ї є потужні політичні, бізнесові сили, яким взагалі не потрібне врегулювання. І тільки-но справа доходить до конкретної перспективи у вирішенні проблеми, вони докладають усіх зусиль для консервації існуючої ситуації.

Щодо Придністров'я, то молдовани дуже активно працювали на міжнародній арені, щоб представити республіку виплодком зла. Її звинувачували у виробництві та торгівлі зброєю, людьми, контрабанді наркотиків. Україна ініціювала проведення міжнародного моніторингу придністровських підприємств, які могли виготовляти зброю. Ця перевірка показала, що такої можливості ці заводи не мають. Для виготовлення, наприклад, установки залпового вогню «Град», про що на всіх усюдах кричали молдовани, у Придністров'я не було комплектуючих, які їм могли надавати лише Україна чи Росія. Остання могла поставляти їх тільки через Україну, а це було неможливо, бо дозволу на транспортування таких вантажів українська сторона не надавала.

Для розвіювання міфу про контрабанду зброї та наркотиків через кордон Київ ініціював створення на українсько-молдовському кордоні місії Європейсько-

го Союзу для надання допомоги у митних та прикордонних питаннях. Дозвіл на роботу місії в країні вимагав прийняття відповідного рішення Уряду України. МЗС з великими труднощами вдалося в короткий відтинок часу домогтися належної постанови Кабінету Міністрів, і вже 7 жовтня 2005 р. на контрольно-пропускному пункті українсько-молдовського кордону Паланка Міністр закордонних справ України Борис Тарасюк разом із Віце-прем'єр-міністром, Міністром закордонних справ Республіки Молдова Андрієм Стратоном та Членом Європейської Комісії з питань зовнішніх зносин та європейської політики сусідства Бенітою Ферреро-Вальднер підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо Місії європейської Комісії з надання допомоги у питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова.

30 листопада 2005 р. в Одесі відбулася урочиста церемонія відкриття Місії ЄС з питань кордонів на території України та Республіки Молдова. Місія ЄС під назвою EUBAM на українсько-молдовському кордоні працює і сьогодні та повністю розв'язала всі розмови про чорні діри на кордоні і сприяння контрабанді з боку України.

Далі потрібно було реалізувати ще одне положення «плану Ющенко», а саме запросити до переговорного процесу представників США та ЄС. Формат переговорного процесу 5+2 (Молдова, Придністров'я, Росія, Україна, ОБСЄ; спостерігачі США та ЄС) був запущений навесні 2005 р. Як основна тема на засіданнях цього формату головним чином обговорювався український план урегулювання.

Література

1. Ю.Ф. Пачковський. Психологічний портрет президента. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/22689> – Назва з екрана.
2. Т. Воропаєва, В. Піскун, А. Ціпка. Портрет НЕ Президента. Україна молода 18.11.2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1291/188/45671/> – Назва з екрана.
3. Коррупция в Украине: ментальность правителей и судьба народа. Геофилософия Украины. К. – МФКО, 2016. – С. 321.
4. «ПОЛІС» «Президентство В. Ющенко: здобутки та прорахунки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docus.me/d/929003/?page=20> – Назва з екрана.
5. В. Ющенко. Психологический портрет (по методу SWOT-анализа). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://polittech.org/2012/10/26/viktor-yushhenko/http://polittech.org/2012/10/26/viktor-yushhenko/> – Назва з екрана.

Інтерес провідних країн світу до «плану Ющенко» був величезний. Українські дипломати зробили все для того, щоб зняти всі перешкоди на шляху до його реалізації. Але для його втілення у життя потрібна була тверда і настирлива позиція Президента. І тут знову спрацювала м'якотілість українського лідера. Молдова на той час повністю залежала від поставок електроенергії з України, більше того – заборгувала за цей продукт 30 млн дол. США, крім цього, існувала ще низка боргових зобов'язань Кишинєва перед Києвом. МЗС України запропонувало В.А. Ющенку скористатися цією ситуацією і примусити молдован чітко слідувати українському плану. Президент на це зголосився, але на переговорах не став загострювати ситуацію і практично погодився з молдовською пропозицією, тим самим перекреслив власний план урегулювання.

Висновки

Підбиваючи підсумок президентства В.А. Ющенко з позиції суб'єктивного фактора, потрібно зазначити, що з урахуванням його психологічних особливостей він не був готовий виконувати роль Президента України. Його м'якотілість, безхарактерність, розхлябаність, відсутність самодисципліни та завищені власні самооцінки стали на заваді здійсненню покладених на нього завдань як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави. Все це завдало міжнародному іміджу України відчутного удару, унеможливило подальше просування на шляху євроінтеграції.

6. Корреспондент.net / 23 лютого 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/253985-yushchenko-ukrayina-ne-zupinitsya-na-shlyahu-evrointegraciyi> – Назва з екрана.
7. 9-й Саміт Україна – ЄС (Київ, 1 грудня 2005). Спільна заява. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/page/open/id/2853> – Назва з екрана.
8. Новейшая хронология. События 2005 года в Украине. «Время» №1. – 2006. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ytime.com.ua/img/forall/vremya_z/top5.jpg – Назва з екрана.
9. Взаимоотношения Украины и России в энергетической сфере. Центр Разумкова / Національна безпека і оборона, №4. – 2009. – С. 24-27. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD108_rus_3.pdf – Назва з екрана.
10. Nesterov. A. Russia-Ukraine ‘Gas War’ Damages Both Economies [Electronic resource]. – Available at: <http://www.worldpress.org/Europe/3307.cfm>
11. Russia-Ukraine gas war again? [Electronic resource] – Available at: <http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=117597&d=28&m=12&y=2008>
12. Белковский С. Геоэкономические итоги «большой газовой войны» России [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1140500760> – Назва з екрана.
13. Співробітництво в рамках Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/guam> – Назва з екрана.
14. Тоцький В.Є. «Чорноморська синергія» та «східне партнерство» – нова регіональна політика ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/viewFile/1514/1432> – Назва з екрана.
15. ГУУАМ закінчився Кишинівською декларацією. Румунія хоче бачити Росію / Українська правда, 22 квітня 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2005/04/22/3009122/> – Назва з екрана.

УДК 347.211

А.Й. Француз
*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

О.О. Дудкін
*здобувач ступеня вищої освіти «Магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Захист прав інтелектуальної власності у судовому порядку

У даному дослідженні розглядається метод захисту права інтелектуальної власності у судовому порядку та іншими уповноваженими державними органами.

Ключові слова: адміністративний захист, судова охорона, інтелектуальна власність.

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»*

А.О. Дудкин
*соискатель степени высшего образования «Магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Защита прав интеллектуальной собственности в судебном порядке

В данном исследовании рассматривается метод защиты права интеллектуальной собственности в судебном порядке и другими уполномоченными государственными органами.

Ключевые слова: административная защита, судебная охрана, интеллектуальная собственность.

A. Frantsuz
*Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines
“KROK” University*

O. Dudkin
*Competitor of higher education degree “Master”
“KROK” University*

Intellectual property rights in court

In this research the method of defense of right of intellectual ownership is examined in the judicial order and by other authorized agents by public organs.

Keywords: defense, judicial, guard of intellectual.

Постановка проблеми

Головний недолік сучасної ситуації, що склалася у сфері охорони інтелектуальної власності у нашій країні, можна охарактеризувати як відсутність розуміння повною мірою значення внеску об'єктів інтелектуальної власності у процес виробництва і реалізації конкурентоздатної продукції за умов ринкової економіки та, відповідно, необхідності їхньої правової охорони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Результативна стратегія розвитку нормативно-правової охорони інтелектуальної власності повинна опиратися на центральний сьогочасний ресурс знання, іншими словами – наслідок інтелектуального, духовного створення, а тому інтелектуальна власність стає актуальною підвалиною розвитку комплексу сьогоденних відносин власності, як зазначають у своїх працях Підпригора О.А.; Підпригора О.О.; Дроб'язко В.С.; Дроб'язко Р.В.; Сергєєв А.П.; Крайнев П.П.; Демченко Т.С.; Зинов В.Г.; Цибульов П.Н. та ін. Результати їхніх досліджень дають можливість отримати більш чітке уявлення про те, як вирішуються спори у судовому порядку.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У сьогоднішніх реаліях дуже важлива проблема – це захист робіт і фонограм. «Піратська» продукція обертається на українському ринку паралельно з дозволеною продукцією. Заходи протидії цьому «явищу» поки не принесли відчутних результатів. Інший важливий аспект проблеми – охорона авторських робіт і фонограм в мережі Інтернет.

Формулювання цілей статті

У даному дослідженні обґрунтовується провідна роль нормативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні, а також виявлення шляхів її ефективного використання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основні результати дослідження нор-

мативно-правових засад формування охорони інтелектуальної власності в Україні мають бути орієнтованими на ті сучасні тенденції, що вже панують у розвинених європейських країнах світу: розвиток суспільства знань і економіки знань, інформатизація суспільства та його подальша інтелектуалізація.

Не юрисдикційна форма захисту права інтелектуальної власності включає дії юридичних і фізичних осіб щодо захисту права інтелектуальної власності та інтересів, що охороняються законом, які здійснюються ними самостійно, без звертання за допомогою до державних або інших компетентних органів (самозахист прав). Відповідно до ст. 19 ЦК України самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. При цьому способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Особа, право інтелектуальної власності якої порушене, може сама обирати способи самозахисту, або ці способи самозахисту можуть встановлюватися договором. Маються на увазі лише законні засоби самозахисту, такі, наприклад, як відмова здійснити певні дії, передбачені укладеним договором про передачу майнових прав інтелектуальної власності або ліцензійним договором, відмова від виконання недійсного договору тощо.

Захисту прав авторів та виконавців сприяє норма ч. 2 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», якою передбачено, що судові витрати, понесені автором, та витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката (чи згідно зі ст. 84 ЦПК і фахівця в галузі права), включаються до розміру збитків, а отже компенсуються потерпілому. Але така норма не передбачає повернення витрат, якщо на платних засадах допомогу надавав не адвокат чи фахівець в галузі права, а інша особа. Вважаємо, що це не справедливо. На договірних умовах автор може залучити до захисту своїх прав у суді тих осіб, які здатні, на його думку, надати кваліфіковану допомо-

гу. Тому потрібно змінити відповідне положення ч. 2 ст. 52 Закону і записати таке: «...а також витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги особи, яка її надавала».

Потрібно унеможливити виникнення ситуацій, за яких суб'єкт права на захист, вигравши справу, виявиться неспроможним оплатити судові витрати. Особливо дана проблема актуалізувалась з набранням чинності нового Цивільного процесуального кодексу України. Тому слід, відповідно, уточнити й аналогічне положення ст. 84 ЦПК України, у якій замість «або іншого фахівця в галузі права» слід записати «або іншої особи».

Реалізація права на захист у суді відбувається у двох аспектах: матеріальному та процесуальному. Процесуальний аспект має багато недоліків. Зокрема, це затягування розгляду справ, вплив (тиск) на діяльність суду з боку органів державної влади, відсутність необхідних технічних засобів для фіксації судових засідань, для ознайомлення з доказами. Прикладом затягування розгляду є справа про припинення порушення авторських прав за позовом. Рік тривав розгляд спору між двома вченими-математиками. Суд зобов'язав до винесення рішення у справі судом заборонити друкувати спірні наукові праці. Проте за півмісяця до того, як виконавець надав ухвалу суду, журнал опублікував статтю [7].

Проблемним і законодавчо не забезпеченим на належному рівні залишається механізм захисту особистих немайнових прав творців у галузі аудіовізуальних мистецтв.

Судова практика свідчить, що судді часто необізнані зі специфічною термінологією, що призводить до помилок у веденні протоколів судових засідань, до неправильного тлумачення обставин справи, показань свідків. У разі виникнення спірних питань, пов'язаних з аудіовізуальними творами, з якими суду необхідно ознайомитися. На жаль, не завжди є такі можливості, оскільки аудіовізуальні твори зафіксовано, як правило, на різних матеріальних носіях, а відповідною технікою суди не забезпечені.

Наприклад, під час судового розгляду справи за позовом режисера-постановника О. Зиріна до акціонерного товариства Р. про відшкодування моральної шкоди, стягнення компенсації у зв'язку з порушенням авторського права та призупинення ліцензії Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення позов було задоволено!

Не сприяє захисту прав і необізнаність суддів, відсутність у них спеціальних знань з права інтелектуальної власності. В одному з рішень суду читаємо таке: «Доказів того, що відповідачем використовувався твір позивачки без дозволу останньої судом добуто не було» (йдеться про запитання і переробку твору) [9]. Виникає логічне запитання, а чому суд не встановив наявності дозволу позивачки, адже це простіше, бо мають бути письмові докази – тобто договір. Якщо його немає, то це й означає використання без дозволу. Недарма піднімається питання про створення спеціалізованих судів, як це має місце у Великій Британії, США, Німеччині, Швеції [10]. Захист прав творців повинен здійснюватися за короткий час, оскільки його значення може виявитися втраченим у разі запізнення.

Механізм захисту має бути таким, щоб забезпечувати саме вчасний захист, оскільки, поки суд розглядає справу, відповідач часто встигає знищити або приховати докази порушення прав творців. Тому необхідними є вжиття тимчасових заходів з метою забезпечення доказів. Новий ЦПК виправив недолік попереднього закону і надав можливість особі, яка захищає права, звернутися до суду із заявою про забезпечення доказів до пред'явлення нею позову і без повідомлення порушника прав про застосовувані способи забезпечення доказів. Такий підхід закріплено і в Директиві ЄС № 2004/48/ЄС.

В Україні захист авторського права і суміжних прав ефективніший, ніж захист права промислової власності, а судовий захист прав інтелектуальної власності більш дієвий порівняно з позасудовим. Цьому посприяла й участь України в усіх основних міжнародних угодах стосовно

авторських і суміжних прав, і більш-менш вдала остання редакція Закону «Про авторське право і суміжні права», і відсутність обов'язкових реєстраційних процедур з метою правової охорони творів чи об'єктів суміжних прав. Проте слабкою ланкою захисту авторських прав є права авторів розміщених у мережі Інтернет творів та права інтелектуальної власності на комп'ютерні програми. Розвиток техніки свідчить і про перспективність захисту прав на комп'ютерні програми нормами патентного права. Але це складніше, оскільки потребує реєстрації винаходу чи корисної моделі, хоча в Україні така реєстрація можлива.

На практиці виникають складні ситуації, що свідчать про відсутність єдиного розуміння комп'ютерної програми. В одному з оглядових листів про узагальнення судової практики з авторського права і суміжних прав Вищий Господарський Суд України, аналізуючи судову справу, поєднав комп'ютерну програму із сервером, пояснюючи, що в окремих випадках комп'ютерна програма є частиною сервера і про її використання як твору у розумінні ст. 441 ЦК України говорити не можна [11]. З таким тлумаченням розуміння комп'ютерної програми не можна погодитися, адже сервер і комп'ютерна програма – змістовно різні поняття, і сервер може працювати не лише з даною комп'ютерною програмою, а й з деякими іншими. А ось щодо використання комп'ютерної програми, то його види слід конкретизувати у законі. Хоча питання про використання комп'ютерних програм, що належать до технології, мають відношення до роботи самого комп'ютера, остаточно не вирішене і в світовій практиці, тому складно захистити і права на них [12]. В іншому випадку суд не зміг з'ясувати, що таке комп'ютерна гра, вважаючи, що вона не тотожна комп'ютерній програмі, та, враховуючи відсутність у законі будь-якого визначення цього поняття, питання про порушення прав інтелектуальної власності на неї розглядати відмовився [13]. Потребує вдосконалення і захист суміжних прав.

Особисті немайнові права виконавців опинилися під загрозою у зв'язку з використанням виконань у рекламі, у мобільних телефонах, у зв'язку з піратством, у зв'язку з появою численних способів відтворення об'єкта. Тому, на нашу думку, важливу роль у захисті особистих немайнових прав виконавців, що порушуються при використанні об'єктів суміжних прав, можуть і повинні відігравати організації колективного управління правами виконавців. У договірному порядку на вимогу суб'єкта суміжних прав вони можуть визначати правовий режим використання виконань, наприклад, забороняючи їхнє розміщення у рекламі, де нерідко порушуються особисті немайнові права інтелектуальної власності: право на ім'я, право на забезпечення якості запису виконання та протидію перекрученню, спотворенню чи іншій суттєвій зміні, що може завдати шкоди честі і репутації виконавця. Організації колективного управління, виконуючи свої функції, уповноважені відслідковувати випадки вчинення правопорушень суб'єктами, які використовують права інтелектуальної власності членів вказаних організацій.

Безперечно, потрібні і зміни до Закону України «Про авторське право і суміжні права». Слід визначитись, чи використання виконань у рекламі та мобільному зв'язку доцільно визнати обмеженням майнових прав виконавців, а отже дозволити таке специфічне використання виконань без вказівки імен виконавців та допустити скорочення виконань, чи визнати таке використання виконань виключним правом суб'єкта суміжних прав, який надаватиме дозвіл на відсутність вказівки імені виконавця при використанні виконання та на скорочення виконання. Очевидно, в інтересах виконавців більш прийнятний другий варіант.

Таким чином, правовий захист особистих немайнових прав інтелектуальної власності прямо залежить від стану законодавства України у сфері інтелектуальної власності та діяльності судів, інших державних і недержавних інституцій, задіяних у захисті права інтелектуальної

власності. Система захисту права інтелектуальної власності потребує приведення її до світових стандартів. Це питання має вирішуватися державою. У майбутньому, як і сьогодні, захист права інтелектуальної власності в Україні визначатиметься також рівнем правосвідомості та правової культури населення. У сучасному світі інтелектуальна, творча діяльність набуває дедалі більшого значення у різних сферах людської діяльності. Ефективність економічних, політичних, соціальних перетворень, що відбуваються в Україні, перебуває у прямій залежності від широкого використання творчого інтелектуального потенціалу держави, ефективності функціонування системи державної охорони та захисту інтелектуальної власності.

Конституція України гарантує свободу художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських і суміжних прав, моральних і матеріальних інтересів громадян, пов'язаних з різними видами творчої інтелектуальної діяльності. Тому особливо увагу привертає питання правового статусу автора твору, створеного в результаті виконання службового завдання чи трудового договору. ЦК України (прийнятий 16 січня 2003 р.), який набув чинності з 2004 року, ввів безліч новел у цивільне право, які безпосередньо вплинули на основні положення та принципи регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та використанням об'єктів інтелектуальної власності. Правовий статус автора «службового» твору закріплено ст. 429 ЦК України. Сьогодні абсолютна більшість об'єктів права інтелектуальної власності створюється у зв'язку з реалізацією трудових відносин. Регулювання правових відносин, пов'язаних зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності, коли автор (творець) перебуває у відносинах трудового найму, як вже зазначалося, зазнало корінних змін у ЦК України, тому зупинімося на висвітленні найбільш суттєвих.

По-перше, звертає на себе увагу той факт, що законодавець у ст. 429 ЦК України, на відміну від ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права»,

не оперує поняттям «службовий» твір, а використовує словосполучення «об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового законодавства».

Такий підхід законодавця можна пояснити двома факторами: 1) у ст. 429 ЦК України відбулося запозичення національним законодавством термінологічних підходів, що існують у законодавстві інших країн світу, наприклад, Німеччини, Грузії; 2) також можна припустити, що законодавець прагнув до більш доступного сприйняття змісту закону потенційними суб'єктами правовідносин, пов'язаних із створенням та використанням службових творів, шляхом термінологічного спрощення. Проте, незалежно від мети, якою керувався законодавець, формулюючи назву та зміст ст. 429 ЦК України, в результаті правознавці отримали термінологічну неузгодженість загального закону (ЦК України) із спеціальним законом (Законом України «Про авторське право і суміжні права»). Тому для усунення термінологічної неузгодженості доцільно було б замінити словосполучення «об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового законодавства», яке використовується у ст. 429 ЦК України, на «службовий» твір.

По-друге, законодавець у ст. 429 ЦК України пов'язує врегулювання правовідносин щодо створення та використання службових творів лише «виконанням трудового договору».

Висновки

В Україні захист прав інтелектуальної власності – це передбачена законодавством діяльність уповноважених державою органів виконавчої та судової влади з визнання, поновлення та усунення перешкод, які заважають суб'єктам права інтелектуальної власності реалізацію їхніх прав та законних інтересів.

Способи захисту права інтелектуальної власності прописані ЦКУ (п. 2 ст. 16).

У спеціальному законодавстві України з питань інтелектуальної власності визначено недостатньо способів захисту прав інтелектуальної власності, їхня дія мало-ефективна.

Література

1. Конституція України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 72 с.
2. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
3. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – №25-26. – Ст. 131.
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. // ВВР України. – 1994. – №13. – Ст. 64.
5. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. // ВВР України. – 1992. – №48. – Ст. 650.
6. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. // ВВР України. – 1993. – №1. – Ст. 1.
7. Закон України «Про кінематографію» від 13 січня 1998 р. // ВВР України. – 1998. – №22. – Ст. 114.
8. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. // ВВР України. – 1994. – №10. – Ст. 43.
9. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. // ВВР України. – 1991. – №20. – Ст. 249.
10. Закон України «Про видавничу справу» від 5 червня 1997 р. // ВВР України. – 1997. – №32. – Ст. 206.
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності» від 5 квітня 2001 р. // ВВР України. – 2001. – №23. – Ст. 117.
12. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу Української РСР» від 4 лютого 1994 р. // ВВР України. – 1994. – №24. – С. 687.

УДК 341.9: 656.07(022)

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук, професор,
проректор, декан юридичного факультету,
Університет економіки та права «КРОК»

І.В. Біленко
магістр,
Університет економіки та права «КРОК»

Міжнародні перевезення в міжнародному приватному праві

У даному дослідженні узагальнюється інформація щодо міжнародних перевезень в міжнародному приватному праві, розглядаються питання правового регулювання здійснення міжнародних перевезень, а також можливі способи вирішення колізійних питань, що виникають в процесі здійснення міжнародних перевезень.

Ключові слова: міжнародні перевезення, міжнародне приватне право, колізійні приписи, договори перевезень.

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук, профессор,
проректор, декан юридического факультета,
Университет экономики и права «КРОК»

И.В. Биленко
магистр,
Университет экономики и права «КРОК»

Международные перевозки в международном частном праве

В данном исследовании обобщается информация о международных перевозках в международном частном праве, рассматриваются вопросы правового регулирования осуществления международных перевозок, а также возможные способы решения коллизионных вопросов, которые возникают в процессе осуществления международных перевозок.

Ключевые слова: международные перевозки, международное частное право, коллизионные предписания, договоры перевозок.

V. Hizhevskyy
candidate of legal sciences, professor,
Prorector, dean of the law faculty,
“KROK” University

I. Bilenko
master,
“KROK” University

International carriage in the international private law

Information on international carriages in the international private law and questions of legal

regulation international carriage, and possible ways to address conflicting issues that arise in the course of international carriages are summarized in the article.

Keywords: *international carriage, private international law, conflict regulations, contracts carriage.*

Постановка проблеми

Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях. Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюється відповідно до національної програми з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою (ст. 1 Закону України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. [1]). Намагання України вступити до Європейського Союзу сприяють розвитку як зовнішньоекономічних, так і приватних особистісних міжнародних відносин. У цих умовах роль і значення міжнародного приватного права зростає, а правове регулювання транспортної діяльності має бути одним із пріоритетних напрямів у вдосконаленні системи законодавства України.

Правове регулювання міжнародних перевезень є складним і багатогранним процесом, для вивчення особливостей якого необхідно проаналізувати міжнародні й національно-правові акти у сфері відносин перевезення, які будуть корисними для підготовки студентів вищих навчальних закладів, а також для діяльності юристів, дослідників правового регулювання міжнародних перевезень на науковому та науково-практичному рівнях, практиків міжнародних транспортних і транспортно-експедиторських компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багато вітчизняних та іноземних науковців займалися питаннями правового регулювання приватноправових угод, зокрема угоди з міжнародного приватного права, і договірних відносин, включаючи і відносини з міжнародних перевезень з урахуванням останніх тенденцій щодо зміни законодавства. Ці проблеми розглядалися в роботах таких учених, як Б.В. Бабін, Дж. Бееле, М.В. Гасеєць, В.К. Гіжевський,

Е.Ф. Демський, А.С. Довгерт, Д.В. Зеркалов, Кирххоф Ганс, Х. Кетц, К. Цвайгерт, П.Р. Левковець, В.С. Маруніч, О.В. Столярський та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Питання правового регулювання міжнародних перевезень вирішувалися багатьма вченими, але розглядалися у спектрі окремих транспортних перевезень, в залежності від виду транспорту. Узагальнення положень здійснення та визначення відповідності нормативно-правовим актам міжнародних перевезень в міжнародному приватному праві не знайшло широкого відображення в юридичній науці.

Формулювання цілей статті

Метою даної роботи є систематизація та комплексний аналіз міжнародних та національних нормативних актів України, що регулюють міжнародні перевезення вантажів, пасажирів і багажу різними видами транспорту. Враховуючи такі цілі, нами були сформовані наступні задачі:

1. систематизувати джерела правового регулювання міжнародних перевезень;
2. визначити учасників договірних відносин у галузі міжнародних перевезень;
3. проаналізувати колізійні норми, що містяться в договорах та конвенціях про міжнародні перевезення;
4. визначити відповідальність перевізника при міжнародних перевезеннях пасажирів та багажу;
5. визначити судову форму захисту прав пасажирів щодо виконання договору міжнародного перевезення пасажирів та багажу.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах гнучка, надійна, недорога транспортна система, яка дає можливість здійснювати міжнародні перевезення, набуває вирішального значення.

Оскільки ефективність економічного співробітництва між країнами багато в чому залежить і від рівня розвитку міжнародного перевезення, яке покликане забезпечувати перевезення вантажів і пасажирів з однієї країни в іншу.

Не зважаючи на те, що в міжнародно-правовій літературі тривалий час точилася дискусія щодо визначення поняття міжнародних перевезень, всі висновки вели до того, що під міжнародними перевезеннями слід розуміти переміщення вантажів або пасажирів, що здійснюються з допомогою будь-якого виду транспорту, якщо таке переміщення має міжнародний характер: місце відправлення та місце призначення знаходяться на території різних країн. На мою думку, саме це розуміння міжнародного перевезення відповідає сучасним напрямкам розвитку міжнародно-правової науки в галузі міжнародних перевезень.

Під міжнародним перевезенням розуміється перевезення вантажів між двома і більше державами, що виконується на умовах, які встановлені міжнародними угодами, які укладені цими державами. Характерною особливістю правового регулювання у цій сфері є те, що основні питання перевезень вирішуються в міжнародних угодах (транспортних конвенціях),

що містять уніфіковані норми, однаково визначають умови міжнародних перевезень вантажів, пасажирів та багажу.

Класифікація міжнародних перевезень включає багато різних критеріїв щодо виду транспорту, кількості використовуваного транспорту, об'єкта перевезень, маршруту тощо (рис. 1).

Визначаючи специфіку міжнародних перевезень, важливо окреслити джерела права, які можуть регулювати їх правовідносини. До цих джерел відносяться внутрішнє законодавство, міжнародний договір, іноземне законодавство, що містить імперативні норми, які підлягають застосуванню українськими авіакомпаніями як суб'єктами міжнародного приватного повітряного права у разі здійснення перевезень до цих країн (ідеться, насамперед, про законодавство ЄС), акти міжнародних організацій, судова практика як накопичений досвід однакового застосування законодавчих норм та звичаї у вигляді типових договорів або рекомендованих правил поведінки в галузі страхування (перестраховання) ризиків при здійсненні міжнародних перевезень та використанні авіаційних об'єктів.

Питання співвідношення основних джерел (внутрішньодержавного права та міжнародного договору) вирішене в Консти-

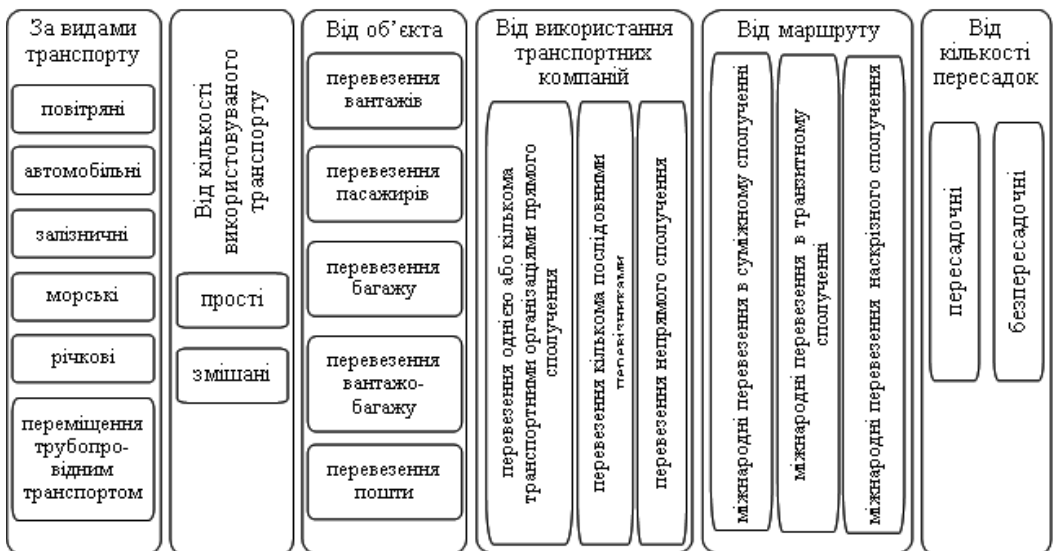

Рис. 1. Класифікація міжнародних перевезень

туції України, законах «Про міжнародні договори України» [2] та «Про міжнародне приватне право» [3], ЦК України (ст. 10) [4], ГК України [5] та інші законодавчі акти. Відносини, пов'язані з перевезенням пасажирів та багажу, регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Законодавство України у даній сфері можна розділити на групи: 1) нормативно-правові акти, які врегульовують організацію міжнародних перевезень в Україні, 2) законодавство зі здійснення міжнародного вантажоперевезення та 3) законодавство із врегулювання транспортних перевезень різними видами транспорту.

Найвагомішими вважають положення перевезень, що установлюють ЦК України (глава 64) та ГК України (глава 32) [4, 5]. Однак варто зауважити, що ЦК України регулює договірні відносини перевезень взагалі, а ГК України – як акт спеціальної спрямованості – лише перевезення вантажів.

До основних нормативних актів, що регулюють транспортні договори, належать: Статут автомобільного транспорту УРСР 1969 р.; Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р.; Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. [1]; Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р. [6]; Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р. [7]; Статут залізниць України від 6 квітня 1998 р. [8]; Закон України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р. [9].

Істотне значення для регулювання відносин перевезення мають нормативні акти Уряду України й Міністерства інфраструктури (транспорту), видані на виконання прямого доручення, які містяться в транспортних уставах і кодексах. Широкий спектр наказів Міністерства інфраструктури України визначає правила перевезення вантажів різними видами транспорту.

Цей перелік невичерпний, тому в процесі регулювання відносин перевезення можна застосовувати й інші акти законодавства.

Наявність міжнародних угод та звичай як джерел права є особливістю міжна-

родного приватного права. Тому можна небезпідставно говорити про подвійність джерел міжнародного приватного права. Це дало можливість сформулювати модель системи правового регулювання міжнародних перевезень, яка представлена на рис. 2.

Євроінтеграційні процеси в Україні та її входження в міжнародне транспортне співтовариство посприяло становленню і розвитку законодавчого врегулювання міжнародних перевезень.

Міжнародне перевезення вантажів, пасажирів та багажу здійснюється на основі договору перевезення, що має двосторонній взаємний характер [10]. Такий договір оформлюється шляхом видачі належного транспортного документа:

- для морських перевезень – коносамент (bill of lading);
- для повітряних перевезень – авіатransпортна накладна (air waybill);
- для автомобільних перевезень – автотransпортна накладна (road transport document);
- для залізничних перевезень – залізнична накладна (rail transport document);
- для комбінованих перевезень – документ комбінованого перевезення (multimodal transport document).

Договір – це угода двох або кількох осіб (сторін) про встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин і є найпоширенішою формою виникнення зобов'язання. Договір вважається укладеним, коли сторони досягли згоди з усіх істотних умов. Розрізняють дві стадії укладення договору: пропозиція однієї сторони укласти договір (оферта) і прийняття пропозиції (акцепт).

На підставі цього застереження учасниками відносин перевезення є перевізник, відправник, вантажоотримувач, пасажир, інші транспортні організації, котрі беруть участь у процесі перевезення.

Договір про перевезення вантажу є реальним (він вважається укладеним у момент здачі вантажу транспортній організації для перевезення), сплатним та двостороннім.

Договір перевезення вантажу не від-

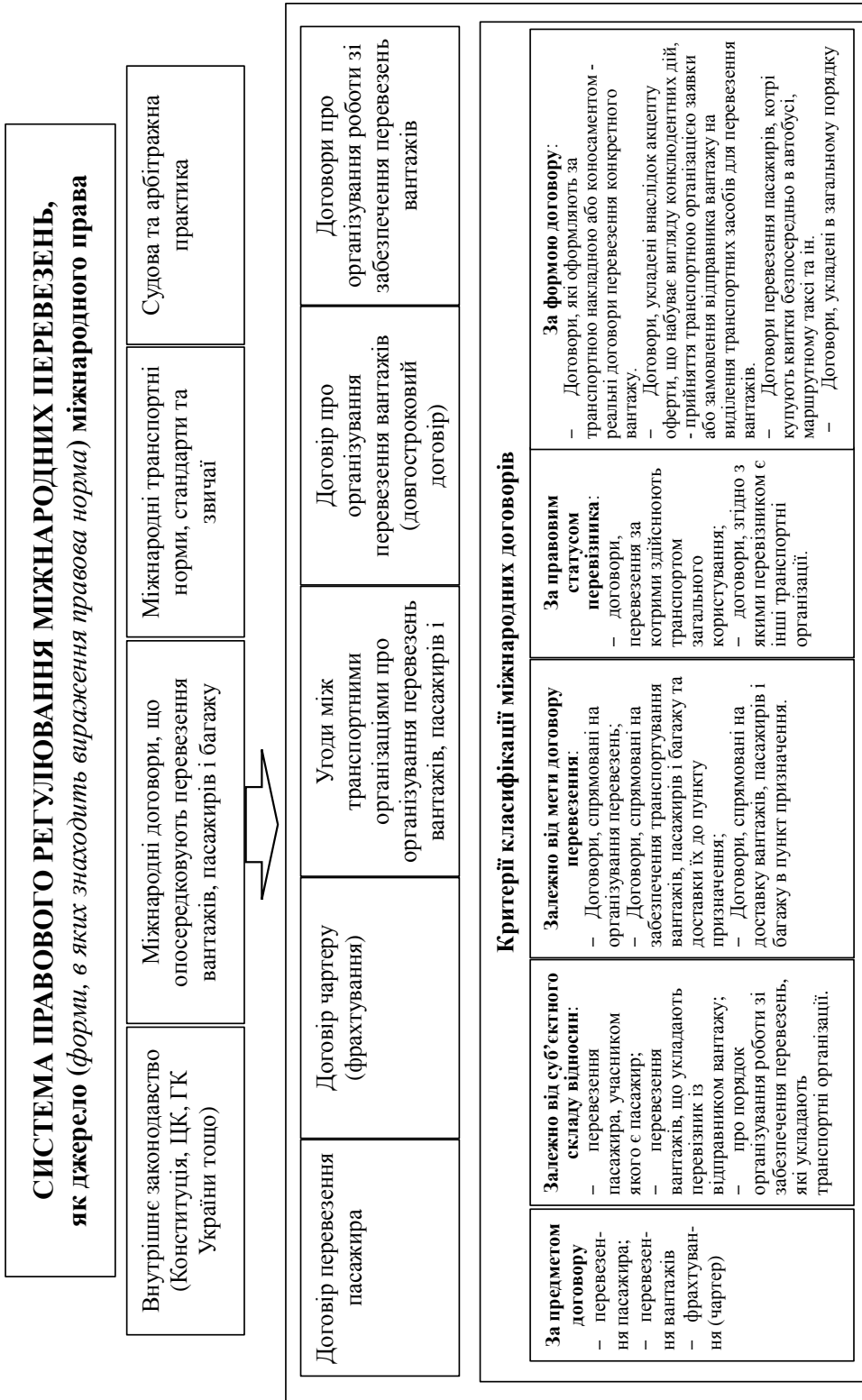

Рис. 2. Загальна модель системи правового регулювання міжнародних перевезень

носиться до числа класичних цивільно-правових договорів. Тому всі спроби зарахувати його до того чи іншого типу (виду) приречені на невдачу. Достатньо ознайомитися з найбільш поширеними точками зору, щоб зрозуміти безперспективність прагнення їхніх авторів беззастережно «підігнати» цей договір під ту чи іншу типову модель договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 909 ЦК України договором перевезення вантажу є договір, за яким одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачеві), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Цей вид договорів укладається, як і інші господарські договори, в письмовій формі, до якої пред'являються спеціальні вимоги. Так, згідно із ч. 2 ст. 307 ГК та ч. 3 ст. 909 ЦК України укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносаменту або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами). Перевізник зобов'язаний забезпечувати вантажовідправників бланками перевізних документів згідно з правилами здійснення відповідних перевезень.

Сторони договору: перевізник та відправник, проте учасником у виконанні договірних зобов'язань (однією із зобов'язаних сторін) є отримувач вантажу – особа, визначена відправником, яка може і не брати участі в укладенні договору перевезення вантажу, однак повинна мати договірні відносини з відправником (скажімо, бути покупцем за договором поставки, укладеним з відправником).

Сторони договору міжнародного перевезення:

- перевізник – зобов'язується доставити вантаж відправника до пункту призначення та передати його особі (одержувачу), уповноваженій отримати вантаж;
- відправник – зобов'язується сплати-

ти за перевезення вантажу встановлену плату.

Розглядаючи перевізника як одного з учасників договірних відносин, це поняття проаналізоване в різних законодавчих актах. У Митному кодексі України зазначено, що «перевізник – особа, яка здійснює перевезення товарів через митний кордон України та/або між митними органами на території України або є відповідальною за такі перевезення» [11]. В законах України «Про транспортно-експедиторську діяльність», «Про прикордонний контроль» та «Про ратифікацію Правил перевезення вантажів у міжнародному прямому вантажному залізнично-поромному сполученні між портами України та портами Турецької Республіки, що мають залізничне сполучення, між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки» розглянуто та дано визначення поняттю «перевізник» відповідно до вимог цих законодавчих актів. Найбільшу кількість визначень наведено в наказах митної та прикордонної служб щодо здійснення міжнародних перевезень та проїзду територією країни.

Міжнародні перевезення, в залежності від виду транспорту, можуть здійснюватися залізничним, автомобільним, повітряним, морським, річковим транспортом. Розрізняють прямі перевезення, тобто здійснювані одним видом транспорту, та змішані або комбіновані, здійснювані кількома видами транспорту. За договором перевезення транспортна організація (перевізник) зобов'язується доставити пасажирів, вантаж, багаж до пункту призначення в іншій державі, видати вантаж (багаж) уповноваженій особі (одержувачу). Відправник чи пасажир зобов'язані оплатити таку послугу. Міжнародним вважається перевезення, здійснюване між двома чи більшою кількістю держав. Особливістю договору міжнародного перевезення є застосування матеріальних норм права на підставі колізійних принципів, передбачених міжнародними договорами, національним законодавством чи транспортним документом, виданим перевізником. Колізійними прив'язками, що переважно

застосовують для обрання матеріального законодавства при відправленні вантажу, є закон країни відправлення, при його видачі в кінцевому пункті – закон країни призначення. Застосовують також закон перевізника та закон країни суду.

Особливість міжнародних транспортних відносин полягає у наявності іноземного елемента: перевезення здійснюється за кордон, причому іноземний елемент властивий процесу переміщення, що складає сутність транспортної діяльності.

Правове регулювання відносин, які виникають із здійснення міжнародних перевезень, має специфіку.

Найважливіші умови здійснення міжнародних перевезень визначені у міжнародних угодах – транспортних конвенціях, що є основним джерелом регулювання у цій сфері відносин. Угоди містять уніфіковані матеріально-правові норми, необхідні для врегулювання колізій, що найчастіше виникають при морських та автомобільних міжнародних перевезеннях. Звичайно уніфіковані норми міжнародних договорів регулюють вимоги до перевізної документації, порядку приймання вантажу до перевезення та його видачі у пункті призначення, умови відповідальності перевізника, процедуру заявлення претензій і позовів.

Відповідно до ст. 922 ЦК за затримку у відправленні транспортного засобу, що перевозить пасажирів, або запізнення у прибутті такого транспортного засобу до пункту призначення перевізник сплачує пасажиrowі штраф у розмірі, встановленому за домовленістю сторін транспортними кодексами (статутами). Перевізник звільняється від відповідальності, якщо це сталося внаслідок: непереборної сили; усунення несправності транспортного засобу, яка загрожувала життю або здоров'ю пасажирів; інших обставин, що не залежали від перевізника.

Питання відповідальності перевізника за договором міжнародного перевезення пасажирів регулюється конвенціями і угодами, присвяченими цим перевезенням різними видами транспорту. У них досить виразно сформульовано таку підставу від-

повідальності перевізника, як шкоду, заподіяну в результаті смерті пасажирів, або заподіяння йому тілесних ушкоджень. Таке формулювання зафіксоване в Афінській конвенції 1974 р. [12], а також у Монреальській конвенції 1999 р. [13].

Міжнародні транспортні конвенції мають і колізійні норми, до яких звертаються у разі відсутності уніфікованих матеріально-правових норм. Переважно договірні колізійні норми відсилають до національного законодавства.

Аналіз судової практики свідчить, що склалась неоднакова практика щодо визначення підсудності цивільних справ, у яких однією зі сторін є іноземний перевізник.

Як приклад, можна розглядати позов Особи до компанії А. (Італійські авіалінії) «про захист прав споживача та відшкодування моральної шкоди». Печерський районний суд м. Києва ухвалою від 14 жовтня 2008 р. заклав провадження у справі за цим позовом, обгрунтувавши свій висновок тим, що відповідачем у справі є іноземна юридична особа, а її представництво в Україні не має повноважень на ведення справи в суді; національне законодавство не може застосовуватися до правовідносин, що виникли між сторонами безпосередньо в Італії (переліт за маршрутом Флоренція – Мілан) [14].

Розглядаючи інший позов Особи 1 та Особи 2 до авіакомпанії «Австрійські авіалінії» про відшкодування моральної шкоди у колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області, судом було висловлено іншу правову позицію та залишено без змін ухвалу Залізничного районного суду м. Львова від 15 липня 2008 р. про відкриття провадження у справі за позовом. Відповідач в особі Голови представництва у м. Києві просив скасувати ухвалу як таку, що прийнята з порушенням правил виключної підсудності, а представництво у м. Львові не є юридичною особою. Виходячи з того, що позивачі купували квитки в Залізничному районі м. Львова, тобто за місцезнаходженням відповідача, апеляційний суд дійшов висновку, що позовна заява відповідала вимогам ст. 119 ЦПК і підстав для

її повернення згідно зі ст. 121 ЦПК чи для відмови у відкритті провадження згідно зі ст. 122 ЦПК не було, тому і немає підстав для скасування ухвали [14].

Повністю погодитися з висновками судів у наведених справах не можна. Але при пред'явленні позову до іноземного авіаперевізника судам слід враховувати, що відповідно до ст. 76 Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» [3] суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у випадках, якщо зокрема на території України знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи-відповідача.

Згідно з п. 3 ч. 1 зазначеної норми суди можуть приймати до свого провадження і розглядати справи з іноземним елементом у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України.

За ст. 3 названого закону, якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлено цим законом, застосовуються правила цього міжнародного договору. Аналогічне правило міститься і у ч. 5 ст. 8 ЦПК – у разі невідповідності закону України міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір.

Так, за правилами, визначеними п. 3 ст. 20 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, підписану у м. Мінську 22 січня 1993 р., встановлено виключну компетенцію, яка не може бути змінена угодою сторін, стосовно подання позовів до перевізників, що впливають з договорів перевезення вантажів, пасажирів і багажу, за місцем перебування управління транспортної організації, до якої у встановленому порядку була пред'явлена претензія.

Згідно зі ст. 33 Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [13], укладеної 28 травня 1999 р. у м. Монреалі (дата набрання чинності для України – 6 травня 2009 р.), позов про відповідальність повинен бути

поданий за вибором позивача на території однієї з держав-сторін або до суду за місцем знаходження перевізника, або за місцем його основної діяльності, або за місцем, де знаходиться комерційне підприємство, через яке був укладений договір, або до суду місця призначення перевезення. Щодо шкоди, заподіяної у результаті загибелі або тілесного ушкодження пасажирів, позов про відповідальність може бути поданий до одного із згаданих судів, або на території держави-сторони, в якій пасажир на момент події має основне і постійне місце проживання, і до якої або з якої перевізник надає послуги, пов'язані з повітряним перевезенням пасажирів на власних повітряних суднах або на повітряних суднах іншого перевізника на підставі комерційної угоди, і в якій цей перевізник здійснює діяльність, пов'язану з повітряним перевезенням пасажирів, використовуючи приміщення, орендовані самим перевізником чи іншим перевізником, з яким він має комерційну угоду, або які належать йому або іншому перевізнику. Процедура визначається законом, який застосовує суд, до якого подано позов.

Таким чином, при визначенні підсудності справ щодо спорів, які виникають з міжнародних повітряних перевезень, необхідно у відповідності до ст. 3 Закону № 1023-XII надати пріоритет нормам міжнародного права.

Слід зазначити, що норми конвенцій про міжнародні перевезення є імперативними, а специфіка регулювання міжнародних перевезень може виявлятися у відображенні норм міжнародних договорів у національному законодавстві без попередньої ратифікації, підписання або ж приєднання до них. Таке явище відоме за назвою рецепційного ефекту міжнародного договору. Воно є достатньо поширеним.

Міжнародне перевезення має широке коло джерел правового регулювання як на міжнародному, так і національному рівні. Характерною особливістю правового регулювання в цій сфері є те, що основні питання перевезень вирішуються в міжнародних угодах (транспортних конвенці-

ях), що містять уніфіковані норми, одноманітно визначальні умови міжнародних перевезень вантажів і пасажирів. У зарубіжній літературі звертається увага на те, що навряд чи знайдеться інша галузь права, у якій є така кількість міжнародних угод про уніфікацію правових норм, як у цій галузі.

Колізійні прив'язки, які застосовують під час міжнародних перевезень – це закон місця відправлення пасажирів (вантажу), закон місця реєстрації транспортного засобу, закон країни призначення, транзиту, а також закон країни-перевізника.

Колізійні принципи, що діють у сфері міжнародних перевезень, отримали закріплення в національному законодавстві держав, у міжнародних універсальних конвенціях, а також двосторонніх (регіональних) угодах. При виборі відповідної колізійної норми слід дотримуватися певної «ієрархії»: перевагу перед національними нормами мають міжнародні колізійні норми. При колізії, що виникає між міжнародними універсальними і міжнародними регіональними нормами, як правило, роблять вибір на користь регіональних норм. Однак це не є правилом, і при вирішенні питання слід враховувати низку факторів: конкуренцію загальної та спеціальної норм, дату ратифікації та набрання сили міжнародного договору. У міжнародних угодах, прийнятих останнім часом, колізійні норми універсальних договорів аналогічні колізійним нормам двосторонніх договорів. Цим знімається колізія між універсальною та регіональними нормами.

Існування колізійних норм забезпечує можливість звільняти правотворчі органи від необхідності прийняття спеціальних нормативних актів з метою ліквідації правових протиріч, а також полегшити правозастосовну практику, забезпечивши її системою узгоджених норм.

Специфіка колізійних норм як засобу подолання колізій та прогалин у праві виявляється у її функціях; предметі; змісті та структурі. Функції колізійної норми характеризуються як напрями її впливу на

процес регулювання. Як правило, вирізняють три різновиди функцій, що забезпечуються колізійними нормами.

Найбільш поширеними колізійними прив'язками в галузі транспортних перевезень є:

- закон місця відправки товару. У відповідності до статті 285 Конвенції про міжнародне приватне право (Кодекс Бустаманте 1928р.) про порядок фрахтування морського і повітряного судна регулюється місцем відправки товару [15];

- закон місця спричинення шкоди. Так, закон Румунії відносно регулювання відносин міжнародного приватного права 1992 р. визначає, що шкода, завдана повітряним судном на поверхні, регулюється законом тієї держави, на території якого така шкода була завдана [16];

- особистий закон перевізника. Згідно з польським законом про міжнародне приватне право 1965 р., якщо сторони не мають місця знаходження чи місця проживання в одній і тій же державі і не здійснили вибору права, то застосовується до зобов'язань з договору перевезення право держави, у якій в момент укладення договору перебував перевізник [16].

Висновки

Таким чином, правове регулювання міжнародних перевезень повинне бути уніфіковане, оскільки це забезпечує зручність у правозастосуванні за напрямками: уніфікації понятійного апарату, вимог до засобів перевезення, оформлення вантажів, проходження митних процедур, врахування позицій сторін перевезень та національних інтересів, наразі щодо збереження транспортної інфраструктури. Отже, міжнародні перевезення регламентуються нормами міжнародного приватного права, оскільки суб'єктом правовідносин є іноземні фізичні і юридичні особи, за предметом правового регулювання вони є приватними відносинами, за джерелами регулювання, в першу чергу, це національне законодавство, а відповідальність є цивільною та застосовується у вигляді відшкодування шкоди.

Література

1. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 №232/94–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709–ІВ // Відомості Верховної ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
4. Цивільний кодекс України Кодекс від 16.01.2003 № 435–ІВ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356 (з наступними змінами та доповненнями).
5. Господарський кодекс України. Кодекс від 16.01.2003 № 436–ІВ // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
6. Кодекс торговельного мореплавства України. Кодекс від 23.05.1995 № 176/95–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. – Ст.349.
7. Закон України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 №273/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 40. – Ст. 183.
8. Статут автомобільного транспорту Української РСР. Постанова Ради Міністрів УРСР № 401 від 27.06.1969. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/401-69-%D0%BF>.
9. Закон України «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001р. №2344–ІІІ // Офіційний вісник України. – 2001. – № 17. – Ст. 719.
10. Анцелевич Г.О. Міжнародно-правова регламентація транспортних перевезень / Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук, Л.І. Ковалевська. – К. : Зовнішня торгівля, 2004. – 288 с.
11. Митний кодекс України. Кодекс від 13.03.2012 № 4495–VІ // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 1175.
12. Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу від 13 грудня 1974 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_094.
13. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень. Міжнародний документ від 28.05.1999 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 33. – Ст. 1163.
14. Аналіз судової практики з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009–2012 рр.). Офіційний сайт «Верховний Суд України». [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/69ADBC2062A1CE23C2257B7C004ABE02](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/69ADBC2062A1CE23C2257B7C004ABE02).
15. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте). США. Міжнародний документ від 20.02.1928 (Гавана). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_419.
16. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право: Підручник. – 4-те вид., перероб і допов. / Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк – К.: Атіка, 2012. – 500 с.

М.В. Григорчук
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Досудове врегулювання як спосіб вирішення господарського спору

У статті досліджено природу і сутність досудового врегулювання як легітимного способу вирішення господарських спорів. Автор статті детально проаналізував взаємозв'язок матеріальної і процесуальної складових у загальному механізмі захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. Акцентовано увагу на правових колізіях, виявлених під час дослідження проблем, пов'язаних із визначенням місця і ролі досудового врегулювання спорів у господарському праві України.

Ключові слова: досудове врегулювання, господарський спір, захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, господарський процес, Господарський процесуальний кодекс України, суб'єкт господарської діяльності.

М.В. Григорчук
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственного-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

Досудебное урегулирование как способ решения хозяйственного спора

В статье исследованы природа и сущность досудебного урегулирования как легитимного способа решения хозяйственных споров. Автор статьи подробно проанализировал взаимосвязь материальной и процессуальной составляющих в общем механизме защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования. Акцентировано внимание на правовых коллизиях, выявленных в ходе исследования проблем, связанных с определением места и роли досудебного урегулирования споров в хозяйственном праве Украины.

Ключевые слова: досудебное урегулирование, хозяйственный спор, защита прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования, хозяйственный процесс, Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, субъект хозяйственной деятельности.

M.V. Hryhorchuk
candidate of sciences (law),
docent of the department of public law disciplines
«KROK» University

Pre-trial settlement as a means of resolving a commercial dispute

This article explores the nature and essence of the pre-trial settlement as a legitimate means of commercial disputes resolving. The author has analyzed in detail the relationship of substantive and procedural components in general mechanism of protection of rights and legal interests of business entities. The attention is focused on the legal impacts that are identified during the in-depth study of

the issues associated with the definition of place and role of the pre-trial settlement of disputes in the commercial law of Ukraine.

Key words: *pre-trial settlement, commercial dispute, protection of rights and legally protected interests of economic agents, business process, Commercial Procedure Code of Ukraine, business entity.*

Постановка проблеми

Економіка України, потерпаючи від впливу тіньової і корупційної складових, залишається заручницею окремих видів правовідносин, які на певних стадіях засвідчують необхідність застосування досудових шляхів врегулювання господарських спорів. Такій ситуації певною мірою сприяє негативний імідж судової влади України, і для більшості суб'єктів господарювання видається достатньо обґрунтованим рішення оминати судові процедури в частині вирішення конфліктних питань, що визріли ході під час виконання господарських договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання досудового врегулювання спорів було предметом досліджень таких учених-юристів, як І.А. Балюк, В.Д. Чернадчук, Ю.В. Волочай, Т.С. Дунайло та інші. Більшість науковців приділили увагу саме науково-теоретичним аспектам досудового врегулювання господарських спорів.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Будучи формально визнаними у розділі II Господарського процесуального кодексу України частиною господарського процесу, досудове врегулювання господарських спорів фактично виходить за межі процесуальних дій, які виникають лише за умови включення офіційних судових процедур. Саме ця обставина виводить інститут досудового врегулювання господарських спорів за межі судового процесу, відмежовуючи сторони конфлікту від втручання інструментів державного примушування, а також включення в нього господарського суду з чітко визначеними повноваженнями щодо винесення об'єктивного і неупередженого рішення в кожному конкретному спорі господарського характеру.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження ролі і значення досудового врегулювання як способу вирішення господарських спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з положеннями Господарського кодексу України, зокрема частиною 1 статті 3, під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Балюк І.А., розглядаючи проблеми, пов'язані з використанням правового регулювання досудового порядку вирішення господарських спорів, зазначає, що правові норми, які регулюють відносини досудового врегулювання спорів, не повинні міститися в ГПК України, а для правового закріплення таких норм доцільно застосувати підзаконні акти [2].

Як показує практика, а також документи вищих судових інстанцій, питання фізичного перебування нормативної бази для досудового врегулювання господарських спорів у Господарському процесуальному кодексі України абсолютно необґрунтоване і таке, що суперечить головному його призначенню – визначати порядок провадження в господарських спорах.

Нині чинним Господарським процесуальним кодексом така ознака (нормативно окреслене коло завдань) взагалі не береться до уваги, оскільки законодавець упустив необхідність роз'яснення завдань, які покладаються на господарські суди, для забезпечення конституційного порядку господарювання, захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності.

Якщо звернутися до основ законодав-

чої техніки і при цьому врахувати те, що господарський процес тісно пов'язаний з іншими галузевими процесами з вирішення спорів про право, то у даному конкретному випадку доцільно звернутися, наприклад, до положень Цивільного процесуального кодексу України, де статтею 1 (Завдання цивільного судочинства) визначено, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [3].

Аналогічний підхід дотримано під час формування завдань адміністративного судочинства, де статтею 1 Кодексу адміністративного судочинства України окреслено його призначення (повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства).

Узагальненими завданнями адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин [4].

Статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України визначено завдання кримінального провадження, якими є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5].

Відправним пунктом, який легітимізує досудовий порядок врегулювання будь-якого, у тому числі й господарського спору, є конституційне положення, передба-

чене частиною 3 статті 124 (Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди) Конституції України. Даним положенням зазначено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору [6].

На теперішній час це положення Конституції не діє, оскільки жодна галузь права не застосувала положення щодо обов'язковості досудового порядку врегулювання спору. Господарський процес не є виключенням з цього правила, оскільки рішенням Конституційного Суду України практично нівельовано норми розділу II (Досудове врегулювання господарських спорів) Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК).

Разом з тим, положеннями даного розділу передбачено можливість досудового врегулювання господарських спорів [7]. Проведений аналіз структури ГПК показує, що цілком очевидна ситуація стосовно правових механізмів з вирішення спірних питань в господарській діяльності між суб'єктами, які наділено правом на звернення до господарського суду, отримала неоднозначне тлумачення як з боку науковців, так і практиків, насамперед суддів.

Розглядаючи можливості щодо правового розв'язання господарського спору, управнений суб'єкт самостійно обирає найбільш прийнятні для нього і визначені для цього інструменти. Водночас, як уже неодноразово зазначалося, вимоги щодо обов'язкового використання механізмів досудового врегулювання господарських спорів, які встановлено положеннями Господарського процесуального кодексу України, виписані так, що вони суперечать Конституції України саме через імперативну складову, яка в них закладена.

Так, статтею 5 (Основні положення досудового врегулювання господарського спору) визначено порядок, згідно з яким сторони господарського спору можуть вдатися до досудових інструментів з його вирішення.

Частиною 1 цієї статті сторонам надається право застосувати заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою, тобто на сторони

не покладається обов'язок щодо неухильного виконання цієї процедури як одного з етапів господарського процесу.

Вміщуючи порядок досудового врегулювання спорів у межі ГПК, законодавець допускає можливість застосування інших легітимних інструментів в межах господарського процесуального законодавства України.

Надане уповноваженим на звернення до господарського суду суб'єктам право досудового врегулювання господарських спорів не є загальним, оскільки законодавчо визначено правовідносини, на які цей порядок не поширюється. До таких правовідносин віднесено спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення щодо стягнення на заставлене майно.

Виходячи з того, що за своєю природою господарські спори є похідними від економічної діяльності учасників правовідносин, на сторону, яка порушила права й охоронювані законом інтереси іншого учасника правовідносин, покладається обов'язок усунути самостійно такі порушення, а потерпіла сторона набуває права на судовий захист своїх порушених прав і інтересів.

З огляду на статус учасників господарського спору право вибору інструментів правового врегулювання надається стороні, чиє право чи інтерес порушені або можуть бути порушені. При цьому позиція сторони, яка формально порушила закон, значення не має, оскільки запускається в дію правовий механізм досудового врегулювання господарських спорів. Законодавчо визначено, що першим процесуально легітимним кроком для врегулювання господарського конфлікту є пред'явлення претензії.

Так, згідно з положеннями статті 6 ГПК підприємства та організації, що порушили майнові права і законні інтереси інших підприємств та організацій, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії.

Як бачимо, даним положенням введено цілком декларативний принцип, який жодним чином не сприяє досягненню цілей, окреслених зазначеним розділом кодексу.

Порядок розгляду претензії встановлено статтею 7 ГПК, згідно з яким надається місячний строк і він обчислюється з дня одержання претензії.

Займаючи активну позицію щодо захисту свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, вдаючись до застосування досудових форм врегулювання господарського спору, автор претензії повинен бути готовим до виконання своєї частини процедури, оскільки гіпотетично винувата сторона, будучи зрівняна з ним у правах, може застосувати заходи, які завершать господарський спір до перенесення його в судову залу, чи, навпаки, заведуть ситуацію в глухий кут, і єдиним виходом залишиться ініціювання судового розгляду.

Для сторін спору факультативно встановлена можливість задовольнити вимоги про звірку розрахунків, провести судову експертизу або пристати на пропозицію вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спірних питань. Разом із тим залишається дискусійним питання, в який спосіб поза межами судового процесу і хто саме має право призначити судову експертизу.

Законодавством передбачено зворотню реакцію суб'єкта господарювання, від якого обгрунтовано вимагають усунення порушень права чи дотримання охоронюваного законом інтересу. Так, статтею 8 ГПК передбачено обов'язок звинуваченого в порушенні права чи охоронюваного законом інтересу письмово повідомити автора претензії про результати її розгляду.

Чинною нормою передбачено право потенційного відповідача визнати претензію повністю або частково. Іншим варіантом дій є забезпечене право відхилити претензію.

зію повністю або частково з одночасним зазначенням мотивів такого рішення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії.

Якщо провести попереднє узагальнення положень статей 7 і 8 ГПК, то об'єднуючим елементом, окрім загального спрямування на досудове врегулювання господарського конфлікту, законодавець вводить нову категорію, а саме «заявник».

Оскільки поняття «заявник» обґрунтовано вважається похідним від поняття «заява» (чис-небудь повідомлення, звернення до кого-небудь з викладом якихось відомостей, положень, думок; письмове прохання, оформлене за певним зразком, що подається на ім'я офіційної особи або до установи чи організації) [8], то коректним поясненням змісту «заявник» є автор заяви або той, хто звертається з заявою, подає її.

Поняття «претензія» має таке, що відрізняється від заяви семантичне походження, оскільки означає вимагання чогонебудь від когось, пред'явлення своїх прав на що-небудь; вияв незадоволення ким-, чим-небудь; образа на когось, що-небудь [9].

З наведеного вище випливає, що елементи прохальності чи інформативності, які є базовими при оформленні заяви, некоректно приєднані до категорії «претензія». У такий спосіб відбулося необґрунтоване розширення обсягу поняття «претензія», яке є ключовим елементом досудового врегулювання господарського спору, і який запускає в дію правові механізми, пов'язанні з вольовим врегулюванням господарського конфлікту через вияв незадоволення діями сторони договору.

Оцінюючи роль і значення претензійної вимоги, Чернадчук В.Д. зазначає, що претензія як матеріально-правова вимога одного з учасників спірних правовідносин до іншого являє собою засіб урегулювання конфлікту самими сторонами без втручання господарського суду [10].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів» скасовано статтю 9 Кодексу, якою було встанов-

лено відповідальність за порушення строків розгляду претензії [11].

Волочай Ю.В. зазначає, що після внесення змін до ГПК України претензійний порядок вирішення спору є правом суб'єктів господарювання, а не обов'язком, як це було раніше. Слід звернути увагу, що обов'язковість його застосування може зводитися лише до волі учасників, яку вони за бажанням можуть закріпити в договорі у формі застереження про те, що спори між ними, які пов'язані з укладенням, розірванням, виконанням цього договору, можуть бути передані на вирішення господарського суду лише за умови дотримання порядку досудового врегулювання, який закріплений у розділі II ГПК України [12].

Статтею 10 передбачене досудове врегулювання розбіжностей, що виникають під час укладення господарських договорів. Так, спори, що виникають при укладенні господарських договорів, можуть бути подані на вирішення господарського суду.

На відміну від виключеної статті 9, якою було передбачено реальну фінансову відповідальність порушника навіть не стільки самого закону, а лише щодо строків надання відповіді чи залишення претензії без відповіді, стаття 10 встановлює порядок тих правовідносин, які не настали в часі, а відтак не породжують ніяких обов'язків сторін одна перед одною.

Під час досліджень функціонування правових механізмів досудового врегулювання господарських спорів, постала низка запитань до положень статті 11, яка визначає досудовий порядок вирішення спорів, що виникають у разі зміни та розірвання господарських договорів.

Під час означення суб'єктів господарювання, яким надається право на використання цього порядку, законодавець обмежує їхнє коло до «підприємства чи організації». Це означає, що для інших суб'єктів, яким надано право звернення до господарського суду (установи, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу

суб'єкта підприємницької діяльності, державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності) таке право не діє, оскільки вони не можуть бути включені до категорії «підприємства і організації».

Детальний аналіз положень статті 11 зумовлює необхідність взяти до уваги положення глави 20 (Господарські договори) Господарського кодексу України [13].

Так, статтею 188 (Порядок зміни та розірвання господарських договорів) визначене коло суб'єктів, які наділені правом реалізувати наміри щодо подальшого дотримання положень чинних між ними господарських зобов'язань. Такими суб'єктами є «сторони», що повною мірою відповідає положенням статті 1 (Право на звернення до Господарського суду) Господарського процесуального кодексу України.

Порівняльний аналіз положень статей 11 (Досудове врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та розірвання господарських договорів) ГПК і статті 188 (Порядок зміни та розірвання господарських договорів) ГК засвідчує факт недотримання законодавцем правил законодавчої техніки, що проявляється в неправомірному обмеженні положеннями статті 11 переліку суб'єктів досудового врегулювання, яким надано право на використання досудових механізмів вирішення господарських спорів.

Зазначена проблема вирішена Конституційним Судом України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року (Справа №1-2/2002).

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18; 19-20; 20-21. – Ст. 144.
2. Господарське процесуальне право. Навч. посіб. // І. А. Балюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 224 с. – С. 16.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.ru/ukr/tspk/1/default.htm>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2007 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35-36, 38. – Ст. 446.

У прийнятому рішенні Конституційний Суд зазначає, що положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановленням законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист [14].

Далі Рішенням КСУ зазначено, що право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають спосіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності у договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Висновки

Отже, застосування досудових форм врегулювання господарських спорів є правом, а не обов'язковим етапом, який передувє зверненню до суду учасника правовідносин за захистом свого порушеного права або охоронюваного законом інтересу. При цьому необхідно зазначити, що дане положення процесуального законодавства неоднозначно оцінювалося господарськими судами, що породжувало обґрунтовані нарікання з боку сторін господарських правовідносин.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-V // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9-10, 11-12, 13. – Ст. 88.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991р. № 1798-XII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page2>.
8. Словник української мови (Академічний тлумачний словник). -[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zajava>
9. Господарське процесуальне право України. Підручник. // За заг. ред. В.Д. Чернадчука, В.В. Сухоноса, В.П. Нагребельного та ін. – Суми: Університетська книга. – 2006. – С. 52.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів». – Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2705-15>
11. Волочай Ю.В., Ткач С.С. Досудове врегулювання господарського спору / Ю.В. Волочай, С.С. Ткач // Методична рекомендація Кременчуцького районного управління юстиції. – 2010. – 20 с.
12. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року (Справа №1-2/2002). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

УДК 347.65/.68

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук, професор,
проректор, декан юридичного факультету,
Університет економіки та права «КРОК»

А.М. Веремієнко
студентка VI-го курсу юридичного факультету,
спеціальність «Правознавство»,
Університет економіки та права «КРОК»

Особенности захисту спадкових прав у судовому та нотаріальному порядку в Україні

У даному дослідженні розглядаються основні способи захисту спадкових прав в Україні, а саме, захист спадкових прав у судовому та нотаріальному порядку.

Ключові слова: спадкові права, суд, нотаріат України.

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук, профессор,
проректор, декан юридического факультета,
Университет экономики и права «КРОК»

А.М. Веремиеенко
студентка VI-го курса юридического факультета,
специальность «Правоведение»,
Университет экономики и права «КРОК»

Особенности защиты наследственных прав в судебном и нотариальном порядке в Украине

В данной работе рассматриваются основные способы защиты наследственных прав в Украине, а именно, защита наследственных прав в судебном и нотариальном порядке.

Ключевые слова: наследственные права, суд, нотариат Украины.

V. Hizhevskyy
Candidate of Legal Science, Professor,
Prorector, Dean of the Faculty of Law,
“KROK” University

A. Veremiyenko
student VI-year student of the Faculty of Law,
specialty “Jurisprudence”
“KROK” University

Peculiarities of protection of inheritance rights in judicial and notary in Ukraine

The main methods of protection of inheritance rights in Ukraine are considered in this article. There are protection of inheritance rights in court and by notary.

Key words: inheritance rights, the court, the notaries of Ukraine.

Постановка проблеми

На даний час досить актуальною є тема захисту спадкових прав, з цього приводу є безліч дискусій, дослідники сучасних наук відстоюють думку щодо збереження і розширення способів захисту прав громадян, у тому числі спадкових. Так, здебільшого під поняттям захисту прав розуміють більш вузьке поняття, таке, як охорона від прямих порушень, в той час як існує необхідність у тому, щоб розглядати дану проблему з іншої, власне ширшої точки зору. Прикладом розширення шляхів вирішення ситуацій, що часто зустрічаються при виникненні спадкових правовідносин, є подолання малої забезпеченості чи незабезпеченості прав і свобод; низького рівня належних умов і засобів їх реалізації, не враховуючи прямих протиправних посягань на ці права. Вирішенням такої проблеми загалом є введення заходів соціально-економічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження в галузі спадкового права проводили та проводять такі автори, як С.С. Бичкова, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка, О.Є. Кухарев, О.С. Мазур, Є.О. Харитонов та ін. Результати їхніх досліджень дають можливість отримати чіткіше уявлення про особливості захисту спадкових прав у судовому та нотаріальному порядку в Україні.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проблеми судового захисту спадкових прав в окремому провадженні та його співвідношення із захистом спадкових прав у порядку позовного провадження розглянуто, але практика свідчить, що проблема захисту спадкових прав залишилась. І в ній основним каменем спотикання є особливість захисту спадкових прав громадян в судовому, а саме позовному та нотаріальному порядку. Не вирішене питання тут у тому, що відсутні чітко сформовані способи захисту прав спадкування.

Формулювання цілей статті

Цілі, що автор планує досягнути: дослідити проблему, що виникла; розвинути тему для обговорень; підштовхнути до її вирішення; висвітлити два основних способи захисту спадкових прав; розкрити особливості цих способів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Почнемо з того, що розглянемо два основних способи захисту спадкових прав, а саме:

- захист спадкових прав у нотаріальному порядку;
- захист спадкових прав у судовому порядку.

У першому випадку спадкове право

особи і громадянина можна захистити в нотаріальному порядку. Для того щоб дослідити даний спосіб, спочатку потрібно визначити, що варто розуміти під поняттям нотаріат України.

Так, нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності (ст. 1 Закону України «Про нотаріат»).

Це поняття містить у собі суб'єктивну та об'єктивну сторони діяльності нотаріату, а також мету вчинення нотаріальних дій.

Суб'єктивна сторона поняття вказує на систему нотаріальних органів (державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси).

Об'єктивна ж сторона вказує на повноваження нотаріальних органів і посадових осіб стосовно кола тих дій, які вони відповідно до Закону України «Про нотаріат» можуть вчиняти. При цьому вчинення передбачених законом нотаріальних дій не повинно викликати спору, оскільки предметом нотаріальної діяльності є справи, в яких відсутній спір як такий, і якщо в процесі вчинення нотаріальної дії він виникає, то підлягає вирішенню в органах суду чи арбітражного суду, а сама нотаріальна дія в такому разі зупиняється до набуття рішенням законної сили.

Для прикладу заходів попередження порушення спадкових прав осіб, візьмемо охорону спадкового майна. Вона здійснюється для захисту прав спадкоємців, відказодержувачів та інших заінтересованих осіб, з метою збереження майна [8, с.123].

Виконавець заповіту вживає заходів щодо охорони спадкового майна і управління ним за власною ініціативою чи за вимогою спадкоємця. Такий самий обов'язок покладений і на нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Заходами з охорони спадкового майна є:

- оцінка й опис спадкового майна;
- внесення готівки, яка належить до складу спадщини, на депозит нотаріальної контори;

- передача цінних паперів, валютних цінностей, дорогоцінних металів та каменів, а також виробів із них на зберігання в банк;

- передача майна, що вимагає управління (частка у статутному капіталі, цінні папери, виключні права), в довірче управління;

- передача окремих речей на зберігання спадкоємцям або іншим особам [8, с. 123].

Щодо спадкування можна зазначити, що право прийняти спадщину, яке виникає у спадкоємця в момент її відкриття, означає також можливість спадкоємця відмовитися від спадщини. Відмова від спадщини, як одна з гарантованих спадкоємцю можливостей, врегульована статтями 1273-1275 Цивільного кодексу України [7, с. 618].

Втім, не всі способи захисту даних прав закріплені чинним законодавством, деякі з них використовуються в нотаріальній практиці. Одним із таких способів захисту та гарантування спадкових прав є захист прав однієї особи за рахунок інтересів іншої особи, що виражається в написанні заяви про відмову від спадщини, в якій зазначається те, що особа, яка відмовляється від спадку, в подальшому, тобто протягом 6 місяців (період прийняття спадщини), не буде претендувати на неї, висловлювати претензій у вигляді звернення до суду. Тим самим здійснюється захист прав на спадкування тієї особи, що не відмовляється та готова прийняти спадщину.

Також можна виділити ще два способи захисту спадкових прав осіб у нотаріальному порядку, такі як:

- спадкування за правом представлення;
- спадкування за спадковою трансмісією.

Спадкування за правом представлення – це спадкування за законом, яке передбачає появу у певних спадкоємців права на спадкування за умови смерті до відкриття спадщини того з їхніх родичів, хто був би спадкоємцем. Таким чином, його власні спадкоємці ніби представляють у спадкових відносинах особу, яка одержала би права на спадкування, якби була живою на час відкриття спадщини [10, с. 377].

Якщо спадкоємець за заповітом або за законом не встиг прийняти спадщину і помер після її відкриття, право на належну йому частку спадщини переходить до його спадкоємців. Це називається спадковою трансмісією. Зазначена частка спадщини відходить до його спадкоємців за законом або, якщо він встиг скласти заповіт, до його спадкоємців за заповітом [9, с. 231].

Отже, дослідивши вище сказане, можна зробити висновок, що, використовуючи такі два підходи в нотаріальній практиці, необхідно здійснювати захист спадкових прав тієї особи, яка може одержати права на спадкування та має право прийняти спадщину, що належить їй за законом.

У другому випадку спадкове право особи і громадянина можна захистити в судовому порядку. Наприклад, реалізація права громадян на розпорядження своїм майном на випадок смерті шляхом складання заповіту значною мірою залежить і перебуває у нерозривному зв'язку з тими засобами та механізмами, за допомогою яких відбувається здійснення волевиявлення заповідача. Одним із таких засобів виступає інститут виконання заповіту, який надає спадкодавцеві можливість доручити певній особі (фізичній або юридичній) здійснення заповідальних розпоряджень у точній відповідності з його волею.

Виконання заповіту можна визначити як цивільне правовідношення, ініціатором

якого виступає, як правило, заповідач, за яким на фізичну чи юридичну особу (виконавця заповіту) покладається обов'язок щодо здійснення комплексу дій, спрямованих на реалізацію положень, які містяться у заповідальному розпорядженні [7, с. 604-605].

Що ж це означає? Здебільшого певні дії, які має виконати спадкоємець, є умовою, за якою особа успадкує те чи інше майно, якщо виконає останнє розпорядження спадкодавця. Такою умовою, для прикладу, може бути: «одружитися чи вийти заміж за термін прийняття спадщини, тобто за 6 місяців». Якщо ж особа не бажає виконувати такої умови та, крім того, така умова порушує чинні норми законодавства, а саме згідно з ч.1 ст. 24 Сімейного кодексу України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка; примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається, спадкоємець має право звернутися до суду для захисту своїх спадкових прав, тобто скасування даної умови в судовому порядку та отримання законно успадкованого майна.

Висновки

Отже, розглянувши та ознайомившись із вище викладеним, можна визначити два основних способи захисту спадкових прав людини та громадянина, а саме – захист спадкових прав у нотаріальному порядку та захист спадкових прав у судовому порядку.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 18.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 39. – Ст. 383; 1998. – № 35. – Ст. 241; 2000. – № 32. – Ст. 245; № 50. – Ст. 257.
3. Цивільний кодекс України. Прийнятий 16 січня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.
4. Сімейний кодекс України //ВВР України. – 2002. – № 21-22. – С. 135.
5. Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 296/5.
6. Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.; За заг. ред. С.С. Бичкової / Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання. Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2006. – 498 с.
7. Дзера О.В., Боброва Д.В., Довгерг А.С та ін.; За ред. Дзери О.В., Кузнєцової Н.С. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. — К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
8. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навч. посіб. – К. Істина, 2005. – 312 с.
9. Кухарєв О.Є. Спадкове право України: Навч. посібник / О.Є. Кухарєв. – К. : Алерта, 2013. – 328 с.
10. Мазур О.С. Цивільне право України: Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
11. Харитонов Є.О. Коментар до Цивільного Кодексу України. – К. : Істина, 2003. – 773 с.

УДК 347.2: 349.4

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук, професор,
проректор, декан юридичного факультету,
Університет економіки та права «КРОК»

Ю.Г. Хомутовська
студентка 2 курсу магістратури,
Університет економіки та права «КРОК»

Ведення державного земельного кадастру в Україні та країнах східного партнерства

Проаналізовано системи земельного кадастру України та країн східного партнерства. Досліджено досягнення сусідніх країн, а саме Білорусі та Польщі, у веденні реєстраційних та кадастрових систем.

Ключові слова: державний земельний кадастр, реєстрація земельних ділянок, кадастрова система, геоінформаційна система.

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук, профессор,
проректор, декан юридического факультета,
Университет экономики и права «КРОК»

Ю.Г. Хомутовская
студентка 2 курса магистратуры,
Университет экономики и права «КРОК»

Ведение государственного земельного кадастра в Украине и странах восточного партнерства

Проанализированы системы земельного кадастра Украины и стран восточного партнерства. Исследованы достижения соседних стран, а именно Беларуси и Польши, в ведении регистрационных и кадастровых систем.

Ключевые слова: государственный земельный кадастр, регистрация земельных участков, кадастровая система, геоинформационная система.

V. Hizhevskyy
candidate of legal sciences, professor,
prorector, dean of the law faculty,
“KROK” University

Y. Khomutovska
2nd year student of Magistracy,
“KROK” University

Maintenance of the state land cadastre in Ukraine and in eastern partners

The analysis system of land cadastre Ukraine and the countries of the Eastern Partnership.

Studied achievements of neighboring countries, namely Belarus and Poland to conduct registration and cadastral systems.

Keywords: *state land cadastre, land registration, cadastre system, geographic information system.*

Постановка проблеми

Проголошення незалежності Україною, державою колишнього пострадянського простору, сприяло реформуванню економіки країн загалом та земельних відносин зокрема. З дня прийняття першої постанови Верховної Ради «Про земельну реформу» минуло більше 25 років. Хоча пройшло вже стільки часу, але земельна реформа ще й досі не дійшла до свого логічного завершення: публічна кадастрова карта не містить повної інформації про земельні ділянки, частина даних внесена з помилками, деякі земельні ділянки зовсім відсутні, ринку продажу земель сільськогосподарського призначення не існує, більша частина ринку оренди знаходиться «в тіні», а деякі категорії землі не мають чіткого правового статусу або ж використовуються не прозоро. Зважаючи на всі ці проблеми у земельній сфері, слід було б узяти до уваги досвід держав-сусідів, а саме Білорусі, країни, яка, так само як і Україна, є країною колишнього пострадянського простору, та Польщі – країни Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження окремих аспектів даної проблематики проводили та проводять такі вітчизняні автори-правознавці, як С.В. Гринько, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, Д.М. Старостенко, М.В. Шульга, З.В. Яремак та фахівці у галузі землевпорядкування, ґрунтознавства та оцінки земель, зокрема: А.П. Вервейко, С.Л. Гоштинар, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Цілі реформування існуючої земельно-кадастрової системи України є досить не однозначними з точок зору різних дослідників. У науковій літературі не всі проблеми ведення державного земельного

кадастру знайшли адекватне відображення. Треба приділити увагу подальшому вивченню світового та європейського досвіду щодо інформатизації кадастру, забезпечення публічного доступу до кадастрових даних, побудови кадастрово-реєстраційних систем тощо.

Формулювання цілей статті

Провести аналіз правового регулювання ведення державного земельного кадастру в Україні, Білорусі та Польщі, окреслити перспективи вдосконалення законодавчого забезпечення ведення державного земельного кадастру в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основною особливістю правової системи розвинутих країн є перевага приватного права над публічним, закріплення принципів розподілу влади, забезпечення конституційного контролю, забезпечення місцевого самоврядування. Зарахування до певної правової сім'ї є умовним, правова система кожної країни є динамічною та з кожним днем зазнає змін, доповнень та покращень. Земельне законодавство не стоїть на місці, на сьогодні прийнято низку законів та нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносини, але незважаючи на це деякі питання державного земельного кадастру і досі не врегульовані та потребують вивчення досвіду держав-сусідів.

У відповідності до Закону України «Про Державний земельний кадастр» Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їхнє цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їхню оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами [1].

«Дуальна система» реєстрації прав на нерухоме майно та ведення державного

земельного кадастру була запроваджена з прийняттям Закону України «Про Державний земельний кадастр». Принцип дії цієї системи полягає в тому, що одна система веде базу даних про земельні ділянки, а друга – проводить реєстрацію прав на них. Державна реєстрація земельної ділянки полягає у внесенні до Державного земельного кадастру передбачених Законом України «Про Державний земельний кадастр» відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера.

Ведення Державного земельного кадастру здійснюють центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів та його територіальні органи. Держателем Державного земельного кадастру є центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Адміністратором Державного земельного кадастру є державне підприємство, що належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів і здійснює заходи зі створення та супроводження програмного забезпечення Державного земельного кадастру, відповідає за технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист відомостей, що містяться у Державному земельному кадастрі [1].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру» внесення відомостей і надання таких відомостей у складі центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів та його територіальних органів здійснюють державні кадастрові реєстратори. Земельній ділянці, відомості про яку внесені до Державного земельного кадастру, присвоюється кадастровий номер, який є її ідентифікатором у Державному земельному кадастрі. Система кадастрової нумерації земельних ділянок є єдиною на всій території України. Законом передбачено співпрацю органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, з органом державної реєстрації прав [10]. Так, він одночасно з державною реєстрацією земельної ділянки надає орга-

ну державної реєстрації право на інформацію про:

- державну реєстрацію земельної ділянки (дату державної реєстрації, орган, що здійснив таку реєстрацію);
- кадастровий номер, площу, місце розташування земельної ділянки;
- кадастровий план зареєстрованої земельної ділянки в електронній (цифровій) формі.

Своєю чергою орган державної реєстрації прав одночасно з державною реєстрацією речового права на земельну ділянку надає органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, інформацію про:

- суб'єкта права власності на земельну ділянку;
 - суб'єкта речового права на земельну ділянку;
 - державну реєстрацію права власності на земельну ділянку, права користування (сервітут) земельної ділянки, права постійного користування, права оренди (суборенди) земельної ділянки;
 - права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
 - права забудови земельної ділянки (суперфіцій);
 - дату державної реєстрації, реєстраційний номер земельної ділянки у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно із зазначенням відомостей про її кадастровий номер та орган, що здійснив державну реєстрацію [2].
- З першого січня 2013 року в он-лайн мережі опубліковано відомості про земельні ділянки, що містяться в Державному земельному кадастрі України. Публічна кадастрова карта розміщена у відповідному розділі офіційного сайту Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру і включає в себе наступну інформацію :
- у цифровому форматі – ортофото плани України;
 - кордон України, кордони областей, районів та населених пунктів;
 - індексно-кадастрові карти;
 - відомості щодо земельних ділянок:

їхня площа, межі, кадастрові номери, цільове призначення, форма власності;

- карта ґрунтів України .

Для громадян України публічна кадастрова карта дає можливість:

- перевірки за кадастровим номером наявності земельної ділянки у Державному земельному кадастрі України та відсутність помилок і невідповідностей в його відображенні;

- можливість заповнення форми зворотного зв'язку у разі відсутності земельної ділянки на публічній кадастровій карті або виявленні помилок [3].

А.Г. Мартин [8, с. 33-35] проаналізував усі складові частини Державного земельного кадастру відповідно до Земельного кодексу України та встановив проблемні питання його ведення. Це дослідження виявило велику кількість проблем у системі Державного земельного кадастру та землеустрою. Автором здійснено спробу поєднати всі проблеми в одній статті, проте перерахування не містять у собі вказівок щодо вирішення наведених проблем, а сама публікація носить постановочний характер. Відзначимо низку принципових проблем, які до цього часу навіть не порушувалися, а саме: збереження межових знаків, винесених на місцевість; зменшення юридично не значущих відомостей про земельні ділянки, які необхідні для процедури реєстрації земельних ділянок та прав на них; приведення Публічної кадастрової карти України у відповідність до реального використання земельних ділянок. Висновки у більшості випадків декларативні, проте мають раціональну складову для прийняття у майбутньому необхідних нормативно-правових актів.

Кадастр нерухомості Польщі являє собою єдину систему, яка систематично оновлюється та підтримується на державному рівні. Постійно відбувається збір інформації, що стосується земельних ділянок, будівель та споруд, їхніх власників або інших фізичних чи юридичних осіб, у власності чи користуванні яких перебувають земельні ділянки, будівлі та споруди.

Реєстрація прав на земельні ділянки здійснюються в двох формах: у вигляді

ведення земельного кадастру та реєстрації права власності на землю. Земельний кадастр ведеться органами державної влади та служить в якості бази для розрахунку податків. Кадастр – це не тільки дані, що вказують межі об'єкта нерухомості, але і тип землі, і в разі сільськогосподарських і лісових земель – категорії якості, а також дані, що стосуються власників та користувачів нерухомості.

Реєстрація земельних ділянок в реєстраційних системах використовується для реєстрації права власності та інших прав, пов'язаних з нерухомістю, а також для реєстрації обмежень та обтяжень на земельні ділянки. Головною функцією реєстрації земельних ділянок є створення надійної правової основи для забезпечення використання земель за цільовим призначенням та є надійною основою для укладення договорів довгострокового іпотечного кредитування.

Державний земельний кадастр Польщі ґрунтується на чотирьох основних принципах:

- охоплення;
- уніфікація;
- повнота;
- надійність.

Принцип охоплення полягає в тому, що всі землі і будівлі в межах території Польщі охоплюються кадастром. Тобто усі земельні ділянки повинні міститися в державному земельному кадастрі.

Принцип уніфікації системи земельного кадастру полягає в тому, що він буде збережений у відповідності із загальними правилами і принципами для всіх типів землі.

Принцип повноти складання кадастру полягає в тому, що, крім внесення основних даних про всі земельні ділянки та будівлі, люди, чії земельні ділянки і будівлі увійшли в кадастр, зобов'язані надавати інформацію в територіальні органи влади про будь-які зміни, які охоплюються кадастром. Цей обов'язок покладається також на суди і нотаріальні контори, які за законом зобов'язані направити в повноважний орган копії судових рішень та цивільно-правових угод протягом 30 днів з дня прийняття.

Принцип надійності складання кадастру означає, що дані, які стосуються земельних ділянок та будівель, є єдиним джерелом інформації. Дані, які стосуються опису землі (місце розташування, межі, тип і категорія земель), є обов'язковими для громадян і державних чи муніципальних органів влади. У разі розбіжності між цими даними і даними, що надійшли в процесі реєстрації земельних ділянок, всі записи реєстрації повинні бути скориговані на основі даних земельного кадастру.

Дані, що містяться в земельному кадастрі, є основним джерелом інформації для: планування та розрахунків податків, державних і приватних платежів, державної статистики та управлінь земельними ресурсами. Що стосується ринку нерухомості, то вони забезпечують захист майнових інтересів сторін [6].

Земельними питаннями Польщі займається Головне управління геодезії та картографії. До складу Служби Геодезії та картографії входять:

1. Органи нагляду геодезії та картографії:

- головний геодезист країни,
- воевода, що виконує завдання за допомогою провінційних інспекторів з нагляду.

2. Органи адміністрації геодезії та картографії:

- маршал воеводства, що входить до складу управління маршала,
- староста, що входить до складу правління повіту.

Сучасний Польський кадастр відповідає таким цілям, які адаптовані під сьогоденні проблеми:

- правове забезпечення;
- забезпечення оподаткування;
- забезпечення управління інфраструктурою;
- забезпечення відображення існуючого стану на картах та планах ;
- оцінка вартості нерухомості;
- забезпечення просторового планування;
- оцінка впливу на навколишнє середовище.

На даний час існуючі звіти щодо земельних ділянок та об'єктів нерухомого

майна мають принципові недоліки. Перший з яких – це поділ системи Кадастру нерухомості та реєстру земельних ділянок, а також застосування інформації, що міститься в них. Іншим прикладом є низька якість даних, зібраних в записах про земельні ділянки і будівлі, та невідповідність даних у цих системах, також ступінь оновлення існуючих кадастрових даних є низькою.

Останнім часом у Польщі почалася реалізація проекту PHARE 2000 та його логічне продовження PHARE 2001 під назвою «Побудова інтегрованої кадастрової системи» та проекту PHARE 2003 «Векторизація кадастрових карт в Польщі», який фінансується з коштів Європейського Союзу. Існування Інтегруючої електронної платформи ІРЕ, яка міститиме інформацію регіональних (воєводських) баз кадастрових даних, утримується до 2020 року. Авторизовані користувачі кадастрової інформації. ІРЕ матимуть доступ он-лайн до ІРЕ, яка гарантуватиме зв'язок із зовнішніми системами, зокрема Центральною базою даних іпотечних книг, системами PESEL і REGON.

Відповідно до білоруського законодавства державний земельний кадастр – це сукупність систематизованих відомостей та документів про правовий режим, стан, якість, розподіл, господарське та інше використання земель та земельних ділянок [9].

Державний земельний кадастр Білорусі ведеться за єдиною для всієї країни системою. Об'єктами державного кадастрового обліку є земельні ділянки незалежно від форми власності та пов'язані з ними інші об'єкти нерухомого майна.

Національне кадастрове агентство Білорусії веде такі інформаційні ресурси державного земельного кадастру:

- єдиний реєстр адміністративно-територіальних і територіальних одиниць Республіки Білорусії (реєстр АТО і ТО);
- єдиний державний реєстр нерухомого майна, прав на нього та договорів з ним (ЕДРН);
- реєстр найменування вулиць і доріг (реєстр вулиць);

• реєстр вартості земельних ділянок державного земельного кадастру (реєстр вартості);

• реєстр цін на земельні ділянки державного земельного кадастру (реєстр цін).

Реєстр АТО і ТО містить інформацію про об'єкти адміністративно-територіального поділу Республіки Білорусь (області, райони, сільські ради, населені пункти) і території спеціального режиму використання (національні парки, заказники, заповідники, пам'ятники природи).

У реєстрі міститься інформація про 28000 об'єктів. Інформація про об'єкт включає:

• унікальний номер;
• код за класифікатором «Система позначень об'єктів адміністративно-територіального поділу та населених пунктів» (СОАТО);

• найменування;
• найменування адміністративного центру;

• категорію і підпорядкованість.

ЕДРН реєстр містить інформацію про зареєстровані об'єкти нерухомого майна (земельні ділянки, капітальні будівлі, ізольовані приміщення), права і обмеження прав на ці об'єкти та договори з цими об'єктами.

У реєстрі міститься інформація про 5260000 об'єктів нерухомого майна, в тому числі про:

- 1460000 земельних ділянок;
- 1780000 капітальних будівель;
- 2020000 ізольованих приміщень.

Інформація про об'єкт включає:

• кадастровий (для земельних ділянок) або інвентарний (для капітальних будівель та ізольованих приміщень) номер;

• адресу;
• призначення;
• основні характеристики;
• відомості про права та обмеження прав;

• відомості про правовласників;
• відомості про цивільно-правові угоди;
• відомості про документи, на підставі яких зареєстровано об'єкт, право і обмеження прав.

Реєстр вулиць містить інформацію про

елементи вулично-дорожньої мережі населених пунктів Республіки Білорусь.

У реєстрі міститься інформація про 74000 елементів вулично-дорожньої мережі. Інформація про елементи вулично-дорожньої мережі включає:

• унікальний номер населеного пункту, в якому розташований елемент вулично-дорожньої мережі, за реєстрами АТО та ТО;

• назву елемента вулично-дорожньої мережі;

• тип елемента вулично-дорожньої мережі (вулиця, проспект, провулок та ін.).

Інформація реєстру вулиць використовується при внесенні в ЕДРН адрес об'єктів нерухомого майна.

Реєстр вартості містить інформацію про кадастрову вартість земель населених пунктів Республіки Білорусь. Інформація до реєстру заноситься за результатами проведення кадастрової оцінки земель. У реєстрі міститься інформація про кадастрову вартість земель:

- 200 міст;
- 24000 сільських населених пунктів;
- 4700 садівничих товариств.

Реєстр містить інформацію про кадастрову вартість земельних ділянок і вартість 1 кв. м землі в оціночних зонах населених пунктів.

Реєстр цін містить інформацію про договори з нерухомим майном. У реєстрі міститься інформація про 1120000 договорів, у тому числі про:

- 54500 договорів із земельними ділянками;
- 371900 договорів з капітальними будівлями;
- 638600 договорів з ізольованими приміщеннями.

Інформація про договори включає:

- адресу об'єкту нерухомого майна;
- основні характеристики нерухомого майна;
- дату договору;
- ціну договору.

На сайті Національного кадастрового агентства розміщена Публічна кадастрова карта Білорусі, на якій можна знайти наступну інформацію:

- ортофотоплани в цифровому форматі;
- кадастрову вартість земель;
- реєстр адміністративно-територіальних і територіальних одиниць Республіки Білорусь;

- відомості щодо земельних ділянок: їхні адреси, площу, межі, кадастрові номери, цільове призначення, форму власності;
- геоінформацію (автомобільні дороги, залізниці, річки, водосховища, рослинність та інше);

- про вуличну мережу;
- про межі оціночних зон;
- про капітальні будови м. Мінськ;
- про зони обслуговування територіальних організацій щодо реєстрації.

Для громадян Білорусі публічна кадастрова карта дає можливості:

- знайти інформацію про земельні ділянки, що мають кадастрові номери;
- дізнатися оціночну вартість земельних ділянок;
- отримати інформацію про функціональне призначення земель;
- знати межі червоних ліній;
- мати зворотний зв'язок [5].

У програмі соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2016 – 2020 роки заплановано:

- провести роботу щодо оцінки нерухомого майна з метою подальшого переходу на обчислення податку на нерухомість від кадастрової вартості майна;

- реалізацію Національного плану дій із запобігання деградації земель (включаючи ґрунти); удосконалення порядку ведення державного земельного кадастру на основі впровадження прогресивних технологій (у тому числі дистанційного зондування Землі);

- створення єдиної системи планування в рамках адміністративно-територіальних утворень різного рівня;

- спрощення класифікації земель за їх видами.

Провівши аналіз Публічної кадастрової

карти, ми дійшли висновку: незважаючи на те, що право займатися геодезичними роботами в Білорусі мають лише ліцензовані державні підприємства, це не дало змогу уникнути невідповідності Публічної кадастрової карти реальному стану об'єктів нерухомості. Тому, на нашу думку, Публічна кадастрова карта Білорусі не забезпечує основних функцій, пов'язаних із веденням державного земельного кадастру.

Висновки

Проаналізувавши досвід держав-сусід, можна зробити висновок, що Польща, яка почала свій шлях до створення кадастрових реєстрів ще в 1918 році, вже далеко попереду України. Однак наша держава, використавши досвід Польщі для укладання земельно-кадастрових реєстрів, може значно скоротити часові витрати для досягнення поставленої мети. Білорусь, яка, так само як і Україна, перші кроки в земельній реформі розпочала після прийняття незалежності у 1991 році, змогла чітко визначити свої пріоритети в процесі реформування земельних відносин, що дало змогу наповнити Публічну кадастрову карту Білорусі більш змістовною інформацією, але достовірність деяких відомостей на цій карті, так, як і в Україні, на нашу думку, не відповідає реальному стану речей.

Прагнення України до вступу в Європейський Союз вимагає від нашої держави дотримання усіх європейських стандартів та вимог у сфері земельних відносин. Правило 18 ISPIRE [7] рекомендує, щоб усі земельні ділянки в кадастровому реєстрі та їхні площі були подані у векторному зображенні та були публічними, а також були вказані права на них. Створення в Україні публічної кадастрової карти дало змогу частково вирішити цю проблему, однак поки що відсутній достатній обсяг інформації, необхідний для здійснення операцій із земельними ділянками та нерухомістю.

Література

1. Закон України «Про Державний Земельний кадастр» від 07 липня 2011 року № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2012. – № 8. – Ст. 61.

2. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 року № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2004. – № 51 – Ст. 553.
3. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/?s=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0+%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0>
4. Публічна кадастрова карта України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta>
5. Агенція по геодезії, картографії і кадастру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cadastre.bg>
6. Головне управління геодезії та картографії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geoportal.gov.pl>
7. Д 2.8.1.6.INSPIRE Data Specification on Cadastral Parcels – Cuidelines. [Електронний ресурс]. – Назва з екрана.
8. Мартин А. Г. Проблеми державного земельного кадастру Землеустрій і кадастр. / А.Г. Мартин // Науково-виробничий журнал «Землеустрій і кадастр». – К., 2010. – Вип.3. – С. 33-50.
9. Кодекс Республіки Беларусь о земле 23 июля 2008 г. – № 425-3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kodeksy.by/kodeks-o-zemle>
10. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» № 1051 від 17.10.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF>

УДК 341.244.3

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук, професор,
проректор, декан юридичного факультету,
Університет економіки та права «КРОК»

О.В. Чубов
магістр,
Університет економіки та права «КРОК»

Значення Угоди ТРІПС для українського законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності

У даному дослідженні розглядається значення Угоди ТРІПС для українського законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності. У дослідженні також значну увагу приділено перелікові питань, принципів, стандартів, що потребують подальшої міжнародно-правової регламентації в рамках Світової організації торгівлі (СОТ).

Ключові слова: інтелектуальна власність, захист права інтелектуальної власності, українське законодавство, Угода ТРІПС, Світова організація торгівлі (СОТ).

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук, профессор,
проректор, декан юридического факультета,
Университет экономики и права «КРОК»

А.В. Чубов
магистр,
Университет экономики и права «КРОК»

Значение Соглашения ТРИПС для украинского законодательства в сфере защиты прав интеллектуальной собственности

В данном исследовании рассматривается значение Соглашения ТРИПС для украинского законодательства в сфере защиты прав интеллектуальной собственности. В исследовании также значительное внимание уделено перечню вопросов, принципов, стандартов, которые нуждаются в дальнейшей международно-правовой регламентации в рамках Всемирной организации торговли (ВТО).

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, защита права интеллектуальной собственности, украинское законодательство, Соглашение ТРИПС, Всемирная организация торговли (ВТО).

V. Hizhevskyy
candidate of legal sciences, professor,
Prorector, dean of the law faculty,
“KROK” University

O. Chubov
master,
“KROK” University

The value of the TRIPS Agreement for the Ukrainian legislation in the sphere of protection of intellectual property rights

This study is considered important TRIPS Agreement to Ukrainian legislation on IPR protection. The study also focused considerable attention on the list of principles, standards that require further international legal regulation within the World Trade Organization (WTO).

Keywords: *intellectual property, protection of intellectual property rights Ukrainian legislation, the TRIPS Agreement, the World Trade Organization (WTO).*

Постановка проблеми

Важливим кроком інтеграції України до Європейського Союзу та забезпечення її економічного розвитку є адаптація та гармонізація законодавства до європейсько-правових стандартів, особливо у сфері захисту результатів інтелектуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питань захисту права інтелектуальної власності в межах європейського досвіду та європейського права здійснюють такі вітчизняні автори, як: Ольга Заграук, В. О. Потехіна, І.В. Тіманюк, З.М. Мнушко, В.М. Тіманюк, Г.В. Анікіна, Є.О. Руденко, Т.В. Гринько, Н.В. Степаненко, В.М. Троцька, О.П. Світличний та ін. Результати їхніх досліджень дають можливість отримати чіткіше уявлення про значення Угоди ТРІПС та особливості захисту права інтелектуальної власності.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Інтелектуальна власність (ІВ) у європейських економічних відносинах нині набуває дедалі більшого значення. З огляду на це спостерігається прагнення до уніфі-

кації національних законодавств шляхом укладення міжнародних договорів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення норм Угоди ТРІПС, а також порівняльний аналіз відповідності українського законодавства основним принципам Угоди ТРІПС у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з найважливіших угод у сфері інтелектуальної власності є Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС). Ця Угода є одним із прикладів міжнародного договору нового покоління, що надає правове закріплення змінам у житті міжнародного співтовариства та започатковує новий етап в еволюції правової охорони інтелектуальної власності – глобальний, який характеризується найменш гнучким підходом до охорони ІВ [5, с. 56].

В Угоді ТРІПС беруть участь понад півтори сотні країн, що дає підставу говорити про її універсальність. Цей документ широко пояснює та захищає інтелектуальну власність у світовій величині. Можна вважати, що саме ця Угода вперше дала змогу усунути різницю у правових сис-

темах окремих країн і навіть привести до загального знаменника континентальну та англо-американську правові системи.

На відміну від інших угод, що стосуються правового регулювання певних об'єктів інтелектуальної власності, норми ТРІПС стосуються фактично усіх об'єктів (літературних та художніх творів, комп'ютерних програм, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, географічних зазначень тощо) [1]. Ця Угода закріплює найефективніший міжнародно-правовий механізм протидії порушенням у сфері правової охорони інтелектуальної власності, заснований на систематизації та вдосконаленні всіх попередніх досягнень, зафіксованих в укладених раніше міжнародних угодах, відкриває можливість для використання високоефективних механізмів вирішення спірних питань, які стосуються інтелектуальної власності [3].

Угода ТРІПС встановлює мінімальні стандарти для визнання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності і конкретні процедури та механізми захисту прав інтелектуальної власності. Основний принцип Угоди ТРІПС (стаття 3) полягає в тому, що кожна країна-член Світової організації торгівлі (СОТ) буде надавати іншим членам не менш сприятливі умови з охорони їхньої інтелектуальної власності, ніж ті, що надаються власним громадянам. Усі країни-члени СОТ повинні дотримуватися цих стандартів [7, с. 100].

До них висуваються наступні вимоги:

- термін захисту майнових авторських прав має бути не менше п'ятдесяти років після смерті автора;

- авторське право має надаватися автоматично і не може залежати від виконання жодних формальностей, таких як реєстрація;

- комп'ютерні програми в аспекті авторського права розглядають як літературні твори і мають ті ж умови захисту;

- патенти мають надаватися в усіх галузях технології, однак допускаються винятки з метою захисту суспільних інтересів. Термін захисту майнових прав, що надаються патентом, має складати не менше 20 років [3].

Україна долучилася до Угоди ТРІПС одночасно зі вступом до СОТ 5 лютого 2008 року. Важливість її:

- ця Угода регулює питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності;

- у межах цієї Угоди встановлено цивільно-правові, адміністративно-процесуальні та кримінально-процесуальні процедури із захисту інтелектуальної власності, а також запроваджено конкретні цивільні, карні й митні санкції;

- Угода ТРІПС закріплює пріоритетність врегулювання суперечок шляхом переговорів [6, с. 35-37].

Визначений законодавством України пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством зобов'язує приведення українського законодавства у відповідність до норм міжнародних договорів, у тому числі до вимог Угоди ТРІПС. Тому Україна відповідно до положень ТРІПС підписала конвенції, нормам яких має відповідати національне законодавство у сфері інтелектуальної власності. В Україні прийнято низку законів (Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» тощо), які стали наближенням українського законодавства до міжнародних норм, спрямованих на приведення національного законодавства у повну відповідність до норм Угоди ТРІПС.

Через це останніми роками під впливом Угоди ТРІПС Україна значно зміцнила законодавство у сфері захисту прав на результати інтелектуальної власності.

Більшість положень національного законодавства в цілому відповідає основним її вимогам. Однак процес приєднання до міжнародних конвенцій та договорів ще не завершений. Незважаючи на чималу низку спеціальних нормативно-правових актів в Україні ринок інтелектуальної власності

досі нерегульований і хаотичний, а практика застосування законодавства продовжує виявляти проблеми, пов'язані з невідповідністю деяких його норм положенням міжнародного права [8].

Серед найактуальніших проблем у сфері інтелектуальної власності в Україні залишаються:

- недооцінка економічного значення охорони інтелектуальної власності;
- неналежний захист авторського права та суміжних прав у мережі Інтернет;
- відсутність попереджувальних заходів порушень прав інтелектуальної власності;
- низька правова культура, спричинена економічними чинниками українського суспільства;
- недостатня кількість фахівців у сфері інтелектуальної власності.

Найбільший вплив на національну сферу захисту інтелектуальної власності мають такі міжнародні структури:

- Світова організація торгівлі (СОТ);
- структури Європейського Союзу (Європейська комісія, Європейська асоціація вільної торгівлі);
- Всесвітня організація інтелектуальної власності.

На існування неналежного захисту приватних прав власності на результати інтелектуальної діяльності впливає високий рівень правопорушень у цій сфері, і це завдає величезних збитків у різних галузях економіки. Відсутній повноцінний контроль за результатами інтелектуальної діяльності в цивільному обігу, тому значна частина податкових надходжень до держбюджету залишається в тіні [4].

Такий стан викликає занепокоєння з боку торговельних партнерів України. Неспроможність забезпечити належний захист прав на результати інтелектуальної праці негативно впливає на імідж на-

шої країни, яку регулярно вносять до всіх списків найбільших піратів світу.

Європейський Союз, інтеграція до якого є ключовим напрямом зовнішньої політики нашої держави, висунув низку вимог, які Україна повинна ще виконати.

Висновки

Результати дослідження дають змогу сформулювати висновки про те, що норми українського законодавства в цілому відповідають положенням Угоди ТРІПС, проте ще містять деякі розбіжності, які потребують удосконалення. Вони стосуються правової охорони географічних позначень, патентів, товарних знаків, об'єктів авторського права (літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру; виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми та ін.) [2, ст. 8], захисту від недобросовісної конкуренції, неузгодженості в термінах правової охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Зміни до чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності мають бути спрямовані на встановлення відповідності актів українського законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та приведення їх у відповідність до норм міжнародного права, посилення дієвості і доступності правових і адміністративних механізмів захисту прав інтелектуальної власності.

Таким чином, на даний момент Україна під впливом Угоди ТРІПС певною мірою адаптувала національне законодавство до норм міжнародних угод, у тому числі до ТРІПС. Отже, лише постійний процес удосконалення правового регулювання інтелектуальної власності в Україні має шанси вивести нашу державу на новий рівень у зазначеній сфері.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №13. – Ст. 64.
3. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. [Електрон-

ний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/981_018 // Протокол про внесення змін до угоди ТРІПС від 06.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/981_054

4. Заграюк О. Реформи у сфері інтелектуальної власності починаються з усвідомлення важливості їх виконання [Електронний ресурс] / О. Заграюк // Юридичний Вісник України № 17. Режим доступу: http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/reformy_u_sferi_intelektualnoi_vlasnosti_pochynaiutsia_z_usvidomlennia_vazhlyvosti_yikh_vykonannia-publication/

5. Потехіна В. О. Інтелектуальна власність. За ред. І. І. Дахна.: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 414 с.

6. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності: Підручник. – Вид. 2, змін. і доп. / К.: НУБіП України, 2016. – 355 с.

7. Тіманюк І. В. Вплив міжнародної угоди ТРІПС на дотримання прав інтелектуальної власності у фармації // І.В. Тіманюк, З.М. Мнушко, В.М. Тіманюк // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2012. – №1. – С. 100-102.

8. Актуальні питання охорони та захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні України: Збірник тез круглого столу (м. Хмельницький, 25 березня 2016 року). – Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи, 2016. – 88 с.

УДК347.73

В.Ю. Горєлова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Поняття фінансово-правової відповідальності як самостійного виду відповідальності

У статті розглядається поняття фінансово-правової відповідальності як самостійного виду відповідальності. Наголошується на позитивному та негативному її аспектах.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, держава, суспільство, фінансове право.

В.Ю. Горєлова
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственного-правовых наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Понятие финансово-правовой ответственности как самостоятельного вида ответственности

В статье рассматривается понятие финансово-правовой ответственности как самостоятельного вида ответственности. Делается акцент на позитивном и негативном её аспектах.

Ключевые слова: финансово-правовая ответственность, государство, общество, финансовое право.

V. Horielova
Candidate of Legal Sciences,
docent of department of state legal sciences,
University of economy and right «KPOK»

Concept of financially-legal responsibility as an independent type of responsibility

The concept of financially-legal responsibility is considered in the article as an independent type of responsibility. Accent is put on a positive and negative aspect.

Keywords: financially-legal responsibility, state, society, financial right.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні спостерігається стрімка динаміка розвитку політичних, соціальних, економічних перетворень, кризь призму яких видно суттєві перетворення у сфері фінансового права, потреба в чому

за наявності нестабільності гостро відчувається. Необхідність цих перетворень впливає з перебудови владно-майнових відносин, що стосуються розподілу, перерозподілу, використанню та мобілізації державних фондів заради мети вирішен-

ня поставлених перед суспільством соціальних завдань. Тим самим наростає потреба в детальній розробці фінансового права, яке відповідало за своєю суттю новітньому стану суспільства, перспективам та спрямуванню розвитку держави. Тема фінансово-правової відповідальності на сьогодні залишається однією із найбільш дискусійних. Суперечливими є не тільки питання, що стосуються природи фінансово-правової відповідальності, порядку її застосування, визначення її ознак та складу, а й сам факт існування такого виду відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам фінансового права присвячують свої праці такі науковці, як Л.К. Воронова, І.А. Сікорська, Є.В. Карманов, Л.А. Савченко, О.П. Орлюк, А.Й. Іванський, Я.І. Карапейчик, І.П. Устінова та інші.

В основному вчені досліджують фінансово-правову відповідальність як самостійний вид відповідальності та розглядають її крізь призму правових санкцій та державного осуду (Л.К. Воронова, А.Й. Іванський, М.П. Кучерявенко та ін.).

Дуже стисло в науковій літературі фінансово-правову відповідальність розглядають як явище, що включає позитивний та негативний аспекти (О.А. Мусаткіна, Я.І. Карапейчик).

Водночас існує інша наукова позиція, відповідно до якої фінансово-правову відповідальність взагалі недоцільно розглядати як самостійний вид відповідальності, оскільки фінансові санкції мають місце в різних галузях права, і таким чином фінансово-правову відповідальність зручніше розглядати як різновид адміністративної відповідальності (Р.А. Усенко, А.П. Альохін та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сучасний етап наближення до розвитку фінансового права характеризується значними змінами, що відбуваються у процесі реформування бюджетної та податкової систем. Втім, залишається не визначеним

теоретичне питання фінансово-правової відповідальності, що безумовно є важливим фундаментом усього механізму фінансової системи та дієздатності норм фінансового права. Коло даного питання ускладнене тим фактом, що на сьогодні в жодному нормативному акті не закріплено визначення фінансово-правової відповідальності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування доцільності та необхідності нормативно-правового закріплення такого самостійного виду відповідальності як фінансова відповідальність, визначивши її позитивний та негативний аспекти.

Вклад основного матеріалу дослідження

Якщо проаналізувати основу слова «відповідальність», то помітно, що в багатьох західних мовах воно будується на основі латинського дієслова «respondere» – обіцяти, обмінюватись, відповідати. Поняття відповідальності не лише є однією зі складних юридичних конструкцій, а й завжди існувало як суперечливе та мінливе явище в соціумі. Відповідно, загальне поняття відповідальності вимагає наявності суб'єкта відповідальності з обов'язковим посиленням на об'єкт відповідальності. Вважається, що термін «відповідальність» було вперше вжито в наукових джерелах психологом Альфредом Бейном у 1865 році, який розглядав відповідальність у полі «звинувачення» та «покарання» [1, с. 247]. Втім, витоки розуміння терміна «відповідальність» сягають сивої давнини, бо за дослідженнями істориків слово «відповідь» у книзі «Повість минулих літ» більш відповідало сучасному уявленню про поняття «відповідальність» [2, с. 30]. Можна сказати, що між суспільством та індивідом завжди існує взаємозв'язок, в якому суспільство покладає на індивіда обов'язок вчиняти суспільно-корисне. Сучасному правовому суспільству ставиться в обов'язок сприяти суб'єкту в здійсненні ним своїх прав та нести за це відповідальність.

Юридичній відповідальності, як одному з різновидів соціальної відповідальності. притаманні всі її суттєві риси та ознаки, що реалізуються у суспільстві задля забезпечення громадського порядку, захисту суспільних та державних інтересів. Особливістю юридичної відповідальності є те, що її межі регламентовані правовими нормами. Суть загального поняття «юридична відповідальність» можна звести до поєднання юридичних конструкцій: «обов'язок правомірної поведінки» та «реалізація санкцій».

Одним із різновидів юридичної відповідальності є фінансова відповідальність. Категорія «фінанси» тут історично обумовлена та за своєю природою тісно пов'язана з державою, якій для виконання своїх функцій необхідні грошові кошти.

Більшість учених розглядають фінансову відповідальність лише як засіб державного впливу та державного осуду. Так, на думку А.Й. Іванського, фінансово-правова відповідальність – це державний осуд, що має прояв з точки зору суб'єктивного права як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності [3, с. 12]. Подібної думки дотримується науковець О.П. Орлюк, визначаючи фінансово-правову відповідальність як міру державного осуду, що має прояв у нормативному та забезпеченому державним примусом у фінансовому праві обов'язку суб'єкта фінансового правопорушення зазнавати заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня, припинення бюджетного фінансування) за вчинене ним правопорушення у сфері публічної фінансової діяльності [4, с. 84]. Тобто в цих визначеннях акцент зроблено на тому, що фінансова відповідальність передбачає реалізацію санкцій, втім, існують погляди щодо того, що фінансово-правові санкції – це заходи фінансово-правової відповідальності, які застосовуються уповноваже-

ними на те органами державної влади до фізичних та юридичних осіб за порушення фінансового законодавства та полягають у застосуванні до правопорушника додаткових обтяжень майнового характеру [5, с. 96]. Однак «фінансово-правова відповідальність» є значно ширшою за змістом, ніж «фінансова санкція». Таким чином, наведені визначення фактично наголошують на існуванні лише негативного аспекту фінансово-правової відповідальності, з чим важко погодитися.

Однак існує і протилежна думка, відповідно до якої державний примус, закріплений у санкції фінансової норми, виступає як обов'язкова ознака позитивного аспекту реалізації фінансової відповідальності. На відміну від негативного аспекту реалізації фінансової відповідальності державний примус, на думку Я.І. Карапейчика, реалізується на психологічному рівні як загроза настання негативних наслідків у випадку порушення вимоги диспозиції, а тому позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності покликаний відбити зв'язок диспозиції, санкції і правомірної поведінки [6, с. 208]. Тобто примус передбачає необхідність виконання певних вимог та правил фінансового права, що забезпечують нормальне функціонування суспільства. У демократичній правовій державі такі вимоги та правила знаходять своє відображення у певних соціальних регуляторах, серед яких не лише норми права, а й норми звичаю, моралі, традиції.

Відповідно до вимог Ст. 67 Конституції України, на кожного покладено зобов'язання сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [7]. Тобто фінансова відповідальність в позитивному аспекті завжди знаходиться в тісному зв'язку з такою категорією, як «зобов'язання» та «обов'язок». У цій конструкції фінансова відповідальність проявляється в межах бюджетного законодавства, де категорія «зобов'язання» має різновиди: «бюджетне зобов'язання», «гарантійне зобов'язання», «боргове зобов'язання» (ст. 2 Бюджетного Кодексу України) [8], а також податкового законодавства: «податковий обов'язок», «подат-

кове зобов'язання» (п. 14.1.179 ст. 14; ст.ст. 36-38 Податкового Кодексу України) [9]. І хоча зазначене бюджетне та податкове законодавство України застосовує ці поняття, загального правового тлумачення поняття «фінансові зобов'язання» в законодавстві немає. В кожному окремому з наведених нормативних актів надається визначення «зобов'язання», однак воно трактується виключно виходячи з ідей відповідного закону, не співвідносячи з цілями фінансового права. Так, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 2 Бюджетного Кодексу України, бюджетне зобов'язання – це будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому [8], а відповідно до п.п. 14.1.179 ст. 14 Податкового Кодексу України, податкове зобов'язання – загальна сума податку на додану вартість, одержана (нарахована) платником податку у звітному (податковому) періоді [9]. Як вбачається з наведених трактувань, фінансове бюджетне зобов'язання, як і податкове зобов'язання, пов'язане з договірними відносинами, що своєю чергою має відсильний характер до господарського чи цивільного права. Крім того, предметом наведених термінів, виходячи з бюджетного та податкового законодавства, можуть бути лише грошові кошти та валютні цінності. Предмет же фінансової відповідальності, крім грошового (майнового) критерію, має також інформаційний.

Виходячи з вище наведеного, можна дійти висновку, що фінансово-правова відповідальність може суміщати притаманне цивільному праву поєднання певною мірою приватних і публічних інтересів, втім, таке поєднання завжди носитиме умовний характер: надаючи пріоритет публічним інтересам, суб'єкти фінансово-правової відповідальності не мають права самостійно визначати зміст фінансових прав та обов'язків.

Не виникає сумнівів, що в правовій

державі будь-яка відповідальність є двосторонньою, а саме: відповідальність держави перед особою та навпаки, відповідальність особи перед державою. Суть фінансово-правової відповідальності акцентує увагу на її владному характері, але така її особливість не дає права робити виключення. І хоча в діючому законодавстві України і не існує прямої вказівки на фінансову відповідальність держави перед особою, можна все ж таки помітити певні риси позитивної фінансової відповідальності держави перед особою. До прикладу, Верховна Рада України, ухвалюючи закон про бюджет, закріплює на законодавчому рівні певний об'єм зобов'язань перед громадянами задля реалізації їхніх основних прав і свобод. Таким чином позитивна відповідальність держави припускає наявність певних рівнів самоконтролю, саморегуляції та самооцінки.

Основною рисою позитивної фінансово-правової відповідальності держави перед особою мають бути різнобічні попереджувальні заходи правопорушень у сфері фінансового права фізичними та юридичними особами, заходи позитивного впливу, що мають на меті спонукання осіб до вимірної поведінки, а також зацікавлення в дотриманні норм фінансового права.

З наведеного вбачається можливим говорити про самостійність такого виду відповідальності, як фінансово-правова відповідальність. По-перше, це впливає з того, що вона знаходиться в межах фінансового права, яке є самостійною галуззю. По-друге, фінансово-правова відповідальність є охоронним засобом фінансового правопорядку в цілому. По-третє, фінансово-правова відповідальність застосовується (негативний аспект) до правопорушника саме у межах фінансово-правових норм, тобто підставами притягнення до фінансово-правової відповідальності є фінансове правопорушення – протиправна дія або бездіяльність, що тягне застосування до порушника спеціальних фінансово-правових санкцій. По-четверте, в межах фінансово-правової відповідальності перебувають як фізичні особи, так і юридичні, а також державні органи та

держава зокрема. До того ж фінансово-правова відповідальності застосовуються значним колом уповноважених на те державними посадовими особами, метою діяльності яких є відновлення майнових інтересів потерпілої сторони.

Висновки

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що існує самостійний вид відповідальності – фінансова. Позитивний аспект фінансової відповідальності держави перед суб'єктами права проявляється в охоронному характері, а негативний – у право відновлювальному (компенсаційному) характері.

Позитивну фінансову відповідальність держави перед особами можна визначити як обов'язок держави (в особі її органів та посадових осіб) створити такі сприятливі фінансові умови, за яких фізичні та юри-

дичні особи спроможні сумлінно виконувати взяті на себе фінансові обов'язки, а також впровадити заходи щодо запобігання правопорушень у сфері фінансового права фізичними та юридичними особами.

Негативна (ретроспективна) фінансова відповідальність держави – це має бути проголошений обов'язок держави відшкодувати завдану їй фінансовими органами та посадовими особами шкоду особі у сфері фінансових відносин.

Позитивна фінансова відповідальність фізичних та юридичних осіб – це сумлінне виконання встановлених законом та взятих на себе обов'язків у сфері фінансового права. Негативний аспект фінансової відповідальності фізичних та юридичних осіб – впровадження заходів із застосування примусу уповноваженими на те органами влади до особи-порушника щодо певних видів обтяжень майнового характеру.

Література

1. Розанова В.А. Психология управления. Учебное пособие / В.А. Розанова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа» «Инте-Синтез». – 1999. – 352 с.
2. Мініна І.А. Корпоративна соціальна відповідальність як форма реалізації позитивної юридичної відповідальності / І.А. Мініна // Адвокат. 2009. – №7. – С. 30-32.
3. Іванський, Андрій Йосипович. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження [Текст] : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / А. Й. Іванський; Одес. нац. юрид.акад. – Одеса : [б. и.], 2009. – 36 с.
4. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 635 с.
5. Занфіров М.В. До питання щодо співвідношення фінансово-правової відповідальності та фінансових санкцій / Занфіров М.В. // Принципи фінансового права: матеріали міжнарод. науч.-практ. конф., (г. Харків 19-20 апреля 2012 г.) / редкол.: В.Я.Таций, Ю.П. Битяк, Л.К. Воронова и др. – Х., 2012. – С. 95-98.
6. Карапейчик Я.І. Фінансова відповідальність як категорія фінансового права. Позитивний та негативний (ретроспективний) аспекти / Я.І. Карапейчик // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: право. – 2013, Вип. 5. – С. 207-210.
7. Конституція України від 8 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. (в редакції від 30.09.2016).
8. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572. (В редакції від 11.06.2016)
9. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13-14, 15-16, 17. – Ст. 112.

О.О. Наумова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки,
Університет економіки та права «КРОК»,
адвокат

Порушення професійного права адвоката на адвокатський запит та його гарантії в Україні

У статті проведено системний аналіз порушення професійного права адвокатів на адвокатський запит. Автором виокремлено три основні групи причин порушення права адвоката на отримання належної відповіді на адвокатський запит, наведено рекомендації щодо уникнення та подолання такого порушення. Надано оцінку порушень адвокатами порядку звернення з адвокатським запитом.

Ключові слова: адвокат, адвокатський запит, професійні права адвоката, інформація, адміністративна відповідальність.

Е.А. Наумова
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки,
Університет економіки та права «КРОК»,
адвокат

Нарушение права адвоката на адвокатский запрос и его гарантии в Украине

В статье проведен системный анализ нарушения профессионального права адвокатов на адвокатский запрос. Автором выделены три основные группы причин нарушения права адвоката на получение ответа на адвокатский запрос, приведены рекомендации с целью избежать данных нарушений и преодолеть их. Дана оценка нарушениям адвокатами порядка обращения с адвокатским запросом.

Ключевые слова: адвокат, адвокатский запрос, профессиональные права адвоката, информация, административная ответственность.

O. Naumova
*Ph.D. in Economics, Assistant Professor of Marketing
and Economic Behavior Department,
«KROK» University,
an attorney*

Breaches of attorney's rights to the attorney's request and the guarantees in Ukraine

The paper reflects on the systematic analysis of the violations of professional attorney's right to the attorney's request. The author identified three main groups of the reasons for the violations of the

attorney's right to receive a reply to the attorney's request, recommendations for their avoidance and overcoming are revealed. The attorney's violations of the procedures for applying with the attorney's requests are evaluated.

Keywords: attorney, attorney's request, professional attorney's rights, information, administrative responsibility.

Постановка проблеми

Адвокатська діяльність передбачає, насамперед, надання кваліфікованої юридичної допомоги для здійснення представництва прав та інтересів клієнта і безперешкодного доступу до правосуддя для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод (щодо фізичних осіб) та інтересів клієнта. Відповідно до ст. 131² Конституції України виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення за винятками, передбаченими ч. 4 цієї статті [1]. Тому адвокатська монополія збільшує вимоги до ефективності та високого рівня якості послуг адвокатів.

Одним із інструментів досягнення адвокатом позитивних результатів зі збору інформації та письмових доказів є адвокатський запит, правовий статус якого врегульовано п.1 ч.1 ст. 20 та ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Проведене нами опитування адвокатів м. Києва та аналіз судової практики дали можливість дійти висновку про системний характер порушень гарантій професійного права адвокатів на звернення з адвокатськими запитами, що підкреслює актуальність досліджень за даним напрямом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання використання адвокатського запиту як засобу збору адвокатом інформації досліджуються в працях багатьох науковців та практиків, зокрема Ю. Грабовського, В. Гвоздія, А. Гурської, В. Клочка, А. Нерсесяна, Руденко Н., М. Смоковича М. та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

А. Нерсесян виокремлює інформаційну

складову соціальної функції адвокатури: «адвокат і адвокатура в цілому виступає важливим суб'єктом інформаційних відносин у суспільстві, особливо це стосується відносин у сфері правосуддя. Так, зокрема, право на адвокатський запит надає адвокату можливість отримати інформацію, потрібну йому в рамках процесуальної діяльності» [3, с. 289].

Законні гарантії щодо надання інформації та копій документів, які вимагає адвокат, визначають його статус як належного суб'єкта збирання доказів для захисту прав, свобод та інтересів клієнта.

Ю. Грабовський [4, с. 37] стверджує, що «право адвоката на запит є одним із найбільш важливих його прав та одним з основних засобів отримання адвокатської інформації, без якого якісне здійснення юридичної допомоги є значно важчим або навіть неможливим».

Водночас проведений нами аналіз адвокатської практики показав, що в Україні набула широкого поширення стійка практика порушення прав адвоката на адвокатських запитах.

Так, Н. Руденко зазначає, що «найбільш поширеними є порушення у вигляді неповноти тексту, відповіді не по суті запиту, затягування строків виконання, а також завальовані відмови, такі як необґрунтовані переадресації або проміжні відповіді» [5].

Формулювання цілей статті

Метою даної статті автором обрано аналіз причин порушення права адвоката на отримання відповіді на адвокатський запит, способів його уникнення та подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правовий статус адвокатського запиту визначено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2]. Право на звернення з адвокатським запитом, у тому числі щодо отримання копій доку-

ментів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб), адвокату надано пунктом 1 ч. 1 ст. 20 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Відповідно до ч.1 ст. 24 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» «адвокатський запит – це письмове звернення адвоката до таких суб'єктів, як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, підприємства, установи й організації незалежно від форми власності та підпорядкування, громадські об'єднання про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту» [2].

Отже, адвокатський запит – це письмовий документ адвоката, який він має право направити до вищевказаних суб'єктів на підставі договору про надання правової допомоги клієнту для збирання інформації та письмових доказів.

Проведений аналіз законодавства й результатів опитування адвокатів м. Києва дав нам можливість виокремити причини відмови в наданні відповіді на адвокатський запит та згрупувати їх у три групи, що відображено на рис. 1.

Перше місце серед причин обіймають порушення вимог закону суб'єктами надання відповіді на адвокатський запит (надалі за текстом – адресати): органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, підприємства, установи й організації, незалежно від форми власності та підпорядкування, громадські об'єднання. На другому місці серед причин відмови у відповіді на адвокатський запит – витребування інформації з обмеженим доступом, на третьому місці – порушення вимог закону адвокатом під час складання адвокатського запиту.

Розглянемо детально кожен групу перешкод на шляху до отримання адвокатом необхідної інформації та копій документів для надання клієнту правової допомоги, які відображено на схемі 1:

1) Адвокатський запит стосується інформації з обмеженим доступом і вимоги надати копії документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом. У цьому разі не відбувається порушення професійних прав адвоката, оскільки це не суперечить ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

До інформації з обмеженим доступом відповідно до ст. 21 Закону України «Про інформацію» [6] та ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [7]

Рис. 1. Причини відмови у відповіді на адвокатський запит.

Складено автором

Схема 1. Відмова в отриманні витребуваної інформації та копій документів за адвокатським запитом.

Складено автором

відносять конфіденційну, таємну та службову інформацію.

Наприклад, у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Берекет-М» до Сімферопольської міської ради Автономної Республіки Крим про визнання протиправними дії Сімферопольської міської ради Автономної Республіки Крим щодо відмови надати рішення, прийняті на засіданнях сесії Сімферопольської міської ради Автономної Республіки Крим про передачу майна (земельної ділянки) у власність та користування, а також про зобов'язання Сімферопольської міської ради Автономної Республіки Крим надати запитувани рішення протягом п'яти робочих днів із дня набрання чинності рішенням суду, Севастопольський апеляційний адміністративний суд в ухвалі від 22.11.2011 р. у справі №2а-5563/11/0107 зазначив, що в запитуваних позивачем рішеннях міститься інформація про фізич-

них та юридичних осіб, а саме: прізвища, імена, по батькові, адреса розташування належного їм на праві власності нерухомого майна, розміри земельних ділянок, які виділялися у власність, розташування земельних ділянок, які на сьогодні вже можуть бути приватною власністю. Відповідач не має права надавати таку інформацію без згоди осіб, яких вона стосується. Тобто суд визначив, що інформація, яка міститься в рішеннях ради, є конфіденційною [8].

Тому перед складанням адвокатського запиту адвокат має переконатися, що інформацію, яку він запитує, законом не віднесено до інформації з обмеженим доступом. Адвокату доцільно вказати в адвокатському запиті, що витребувана інформація не віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. У разі, якщо запитувана інформація все ж належить відповідно до закону до інформації з обмеженим доступом, адвокат має з'ясувати:

- чи може дана перешкода бути усунена шляхом надання клієнтом дозволу на збирання ним такої інформації у встановленій законом формі;

- або така інформація є суспільно необхідною відповідно до ст. 29 Закону України «Про інформацію» [6], тобто: «свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо».

Якщо документ містить інформацію, яку законом віднесено до обмеженого доступу, у такому випадку адресат має право надати адвокату витяг із цього документа лише в частині інформації, яка не наділена статусом «інформація з обмеженим доступом».

Так, наприклад, В. Ключко та А. Гурська [9] рекомендують «для вирішення проблеми конфіденційності інформації запитувати не інформацію про особу, а інформацію про дії відповідного органу щодо реєстрації чи внесення відповідних даних чи щодо розгляду певних звернень».

2) Порушення адвокатом вимог закону щодо оформлення адвокатського запиту:

2.1) До адвокатського запиту не додано посвідчені адвокатом копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (надалі – БПД), що є порушенням вимог ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Серед практиків тривалий час точиться дискусія навколо правомірності надання інформації в запиті про особу клієнта, що відображена в ордері. Зокрема В. Гвоздій вказує, що, «додаючи ордер, адвокат змушений розкрити інформацію про особу свого клієнта, яка законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» віднесена до адвокатської таємниці» [10]. В. Гвоздій обґрунтовує свою думку тим, що

«адвокат реалізує безпосередньо надане йому законом право на отримання інформації, і це не повинно розглядатися як конкретна дія в інтересах того чи іншого клієнта» [10].

Задля дотримання адвокатом даної вимоги закону в тексті адвокатського запиту слід зазначити додані до запиту копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання БПД та надсилати адвокатський запит адресату поштою цінним листом з описом поштового вкладення. Засвідчення зазначених копій документів до адвокатського запиту виконується відповідно до п.п. 5.26, 5.27 Національного стандарту України Державної уніфікованої системи документації, Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації «Вимоги до оформлювання документів», затверджених наказом Держспоживстандарту України від 07.04.2003 р. №55. Так, засвідчення копії документа повинно містити такі обов'язкові елементи, як: «Згідно з оригіналом», назва посади, особистий підпис особи, яка засвідчує копію, її ініціалів та прізвища, дата засвідчення копії [11].

2.2.) Адвокатський запит некоректно складено адвокатом, оскільки стосується надання консультацій і роз'яснень положень законодавства, що є порушенням вимог ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Наприклад, постановою Вищого адміністративного суду України 06.11.2013 р. №К/800/36050/13 [12] ухвалено нову постанову, якою у позові Адвокатському об'єднанню «Головань і партнери» до Державної реєстраційної служби України про визнання протиправними дії щодо не надання відповіді на запит та зобов'язання відповідача надати інформацію на запит відмовлено. «Адвокатське об'єднання «Головань і Партнери» звернулося до Державної реєстраційної служби України із запитом, в якому просило повідомити, чи необхідно вносити до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомості про всіх адвокатів

– учасників адвокатського об'єднання та вказати на підставі яких документів вносятся до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відомості про зміну складу учасників адвокатського об'єднання. Відповідач листом повідомив позивача про те, що відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2] адвокатський запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства, а порушені в адвокатському запиті позивача питання стосуються надання консультацій і роз'яснень положень законодавства. Крім того, у зазначеному листі позивачу рекомендовано звернути увагу на положення ст.ст. 19, 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців», в яких передбачено порядок внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі, та визначено порядок державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи. Державна реєстраційна служба України розглянула запит позивача у відповідності до вимог чинного законодавства, а тому підстави для зобов'язання відповідача повторно розглянути запит позивача про надання інформації відсутні» [12].

2.3) Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у разі, «якщо задоволення адвокатського запиту передбачає виготовлення копій документів обсягом більш як десять сторінок, адвокат зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк. Розмір таких витрат не може перевищувати граничні норми витрат на копіювання та друк, встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 740» [13].

У випадку, якщо для адвоката достатнім є отримання не копії, а сканкопії документа, відшкодування адвокатом фактичних витрат на копіювання документів здійснювати не потрібно. Сканування (переведення в електронну форму) документів не є способом виготовлення копій документів, і, відповідно, розпорядник інформації не

може вимагати стягнення з адвоката плати за сканування документів [14].

3) Відсутність відповіді на адвокатський запит. Є найбільш поширеним випадком в адвокатській практиці серед вітчизняних адвокатів. Це, безумовно, свідчить про низький рівень поваги до професійних прав адвоката.

Для відстеження отримання адресатом адвокатського запиту його необхідно надсилати цінним листом з описом поштового вкладення. Даний формальний спосіб контролю за отриманням адресатом адвокатського запиту зменшує імовірність неотримання адвокатом відповіді на нього і, у разі необхідності, дає можливість притягнути порушника до адміністративної відповідальності.

4) Відмова в наданні інформації, у тому числі необгрунтована.

Під час аналізу адвокатської практики нами було з'ясовано, що серед адресатів частим явищем є відмова в наданні інформації у зв'язку з тим, що адвокат не належить до кола осіб, яким може бути надана запитувана інформація без посилення на те, що запитувана інформація належить до інформації з обмеженим доступом, адресат не має відношення до запитуваної інформації, або ж адвокат має декілька адрес робочого місця.

Так, ухвалою Вищого адміністративного суду України 15.12.2014 р. у справі №К/800/17139/15 встановлено, що «ані Закон України «Про доступ до публічної інформації», ані Закон України «Про інформацію» не встановлюють обмежень щодо надання запитуваної адвокатом інформації – копії витягу з рішення Октябрської районної у м. Полтаві ради від 23.08.2012 р. «Про передачу у власність земельних ділянок для будівництва та обслуговування жилих будинків, господарських будівель і споруд для ведення садівництва», згідно з п.п. 12-12.2 якого певній фізичній особі передано у власність земельну ділянку, а відмова надати таку інформацію порушує право адвоката та його клієнта на доступ до інформації та положення ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [15].

Наприклад, постановою Шевченківського районного суду м. Києва від 16.06.2016 р. у справі №761/20338/16-п встановлено, що «в діях генерального директора ПрАТ «ЦЕНТР АГРОПРОМИСЛОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ» наявний склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 212-3 КУпАП, через відмову надати відповідь на адвокатський запит у зв'язку з тим, що адресою робочого місця адвоката, відповідно до Витягу з Єдиного реєстру адвокатів України, вказана одна адреса, а в ордері, долученому до адвокатського запиту, зазначена інша адреса» [16].

Так, адресою робочого місця адвоката є місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності або адреса фактичного місця здійснення адвокатської діяльності, якщо вона є відмінною від місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності. У разі наявності кількох адрес робочих місць адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України вноситься лише одна адреса робочого місця адвоката відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 17 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

5) Несвоєчасне надання відповіді на адвокатський запит.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру» [2] адресат «зобов'язаний не пізніше 5 робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, у разі надання значного обсягу інформації, в тому числі, потреби пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути продовжено до 20 робочих днів з обґрунтуванням причин такого продовження, про що адвокату письмово повідомляється не пізніше 5 робочих днів з дня отримання адвокатського запиту».

б) Неповне надання інформації на адвокатський запит.

Наприклад, постановою окружного адміністративного суду м. Києва від 16.06.2013 р. у справі №826/7564/13-а задоволено позов адвоката до Державної

податкової інспекції у Голосіївському районі міста Києва Державної податкової служби про визнання протиправними бездіяльності та дій, зобов'язання вчинити. «Адвокат просив відповідача надати інформацію щодо того, чи було НВКП «МІТІС» платником ПДВ на момент видачі йому ТОВ «Спецмонтажприлад» податкових накладних від 28.02.2012 № 29 та від 20.04.2012 № 10. У відповіді на адвокатський запит відповідач вказав на те, що запитувана інформація доступна на www.sts.gov.ua. Відповідач у листі зазначив, що за вказаним запитом адвокат зможе оцінити, чи було НВКП «МІТІС» платником податку на додану вартість у період з 28.02.2012 по 20.04.2012. Суд дійшов висновку, що відповідач у порушення вимог положень ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не надав позивачу інформацію на адвокатський запит позивача» [17].

7) Надання адвокату інформації, що не відповідає дійсності.

Наприклад, постановою Деснянського районного суду м. Києва від 04.12.2015 р. у справі №754/16351/15-ц встановлено, що «адресат, в порушення вимог ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надав відповідь на адвокатський запит адвоката, яка не відповідає дійсності, тобто вчинив адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч.5 ст. 212-3 КУпАП» [18]. Порядок дій адвоката в разі настання випадків порушення гарантій професійного права адвоката на адвокатський запит, викладених в пунктах 3-7, полягає в якнайшвидшому зверненні до Ради адвокатів регіону, в якому сталося правопорушення, із заявою про притягнення адресата (посадової або службової особи) за порушення права на адвокатський запит до адміністративної відповідальності в порядку ч.5 ст. 212-3 КУпАП з метою оформлення та направлення до суду складеного уповноваженим Радою адвокатів регіону адміністративного протоколу. За наслідками розгляду відповідного протоколу Ради адвокатів регіону про адміністративне правопорушення суд може визнати ви-

ним порушника та накласти адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі від 425 грн. до 850 грн. (за повторне порушення протягом року розмір штрафу подвоюється).

Висновки

Проведений нами аналіз реалізації в Україні професійного права адвоката на адвокатський запит дає підстави стверджувати про його систематичне порушення, що має прояв не лише в несвоєчасній та неповній відповіді, а також у незаконній відмові, наданні недостовірної інформації, ігноруванні обов'язку надати відповідь на адвокатський запит органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, підприємствами, установами й організаціями, громадськими об'єднаннями. З боку адвокатів зустрічаються непоодинокі випадки недотримання вимог до оформлення адвокатського запиту та необхідних додатків до нього, що є свідченням низького професійного рівня таких адвокатів,

що негативно позначається на рівні якості правової допомоги клієнту.

Аналіз вітчизняної судової практики за 2013–2016 рр. з притягнення посадових та службових осіб за порушення права на адвокатський запит до адміністративної відповідальності в порядку ч.5 ст. 212-3 КУпАП показав, що кількість таких порушень має тенденцію до збільшення. Така ситуація пояснюється відсутністю дієвих адміністративних важелів впливу, зокрема невисокими адміністративними штрафами, які накладаються на винних осіб, та двомісячним строком накладання адміністративного стягнення.

Водночас необхідно наголосити на важливості гарантій професійного права адвоката на отримання ним інформації відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», оскільки це є запорукою дотримання права клієнта на ефективний правовий захист його порушених, невизнаних або оспорюваних прав, інтересів та свобод.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР, редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. №5076-VI, редакція від 01.01.2017, підстава 1791-19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
3. Нерсесян А.С. Соціальна функція адвокатури як невід'ємного елементу правосуддя в демократичному суспільстві / А.С. Нерсесян // Часопис Київського університету права. – 2014. – №. 2. – С. 287-290.
4. Грабовський Ю.Л. Адвокатський запит як засіб отримання адвокатської інформації / Ю.Л. Грабовський // Інформація і право. – 2015. – №. 2. – С. 32-38.
5. Руденко Н.В. Запрос адвоката: почему нас игнорируют? / Н.В. Руденко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs/autor_58.htm.
6. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 №2657-XII, редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. №2939-VI, редакція від 01.05.2015, підстава 319-19 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
8. Смокович М. Довідка про вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами положень Закону України Про доступ до публічної інформації / М. Смокович, Н. Богданюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13#n11>
9. Клочко В. Неправомірна відмова в наданні відповіді на адвокатський запит / В. Клочко та А. Гурська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika-nepravomirna-vidmova-v-nadanni-vidpovidi-na-advokatskiy-zapit.html>
10. Гвоздїй В. П'ять плюсів і мінусів закону про адвокатуру / В. Гвоздїй // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122911>
11. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. вимоги до оформлювання

документів ДСТУ 4163-2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/standarty-i-normativi/ministerstva-i-vedomstva/dstu/7699-dstu-4163-2003-vim>

12. Постанова Вищого адміністративного суду України 06.11.2013 р. №К/800/36050/13 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://precedent.ua/>

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. №740 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/740-2011-p>

14. Інструкція про порядок відшкодування фактичних витрат на копіювання або друк документів, затверджена наказом Косівського районного суду Івано-Франківської області 12.06.2012 р. №02-01/12 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ks.if.court.gov.ua/sud0910/vidsh_vitrat/

15. Ухвала Вищого адміністративного суду України 15.12.2014 р. у справі №К/800/17139/15 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://precedent.ua/>

16. Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 16.06.2016 р. у справі №761/20338/16-п // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radako.com.ua/news/rizni-adresi-robochogo-miscya-advokata-ne-ie-pidstavouu-dlya-nenadannya-vidpovidi-na>

17. Постанова окружного адміністративного суду м. Києва від 16.06.2013 р. у справі №826/7564/13-а // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cases.legal/uk/act-uk1-31944411.html>

18. Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 04.12.2015 р. у справі №754/16351/15-ц // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radako.com.ua/news/sudova-praktika-nadannya-nedostovirnoyi-informaciyi-yak-pidstava-dlya-administrativnoyi>

УДК 340.13:[656.051+656.11](045)

А.В. Кравченко
аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Науковий керівник: *І.С. Окунев*, кандидат юридичних наук

Термінологічні проблеми законодавства щодо безпеки дорожнього руху

Досліджено тенденції процесів у сфері безпеки дорожнього руху України, стан її понятійного врегулювання та вплив зазначених тенденцій на стан аварійності у дорожньому русі. Надано оцінку сучасному стану правового забезпечення безпеки дорожнього руху України та описано шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, правове регулювання, термінологічний апарат, юридична техніка, нормотворчість.

А.В. Кравченко
аспірант,

Університет економіки і права «КРОК»

Научний керівник: *І.С. Окунев*, кандидат юридических наук

Терминологические проблемы законодательства о безопасности дорожного движения

Исследованы тенденции процессов в сфере безопасности дорожного движения, состояние его понятийного урегулирования и влияние указанных тенденций на состояние аварийности в дорожном движении. Дана оценка современного состояния правового обеспечения безопасности дорожного движения Украины и описаны пути его усовершенствования.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, правовое регулирование, терминологический аппарат, юридическая техника, нормотворчество.

A. Kravchenko
postgraduate student,
“KROK” University

Dissertation advisor: *I.S. Okuniev, PhD.*

Terminological problems of road traffic safety legislation

Researched trends in road traffic safety of Ukraine, status of its discourse regulation and their influence on road accidents level. Provided evaluation of current state of normative regulation in road traffic safety area and provided ways of its improvement.

Keywords: road traffic safety, law regulation, discourse, legal technique, legal drafting.

Постановка проблеми

Тільки за період з 01.01.2015 по 30.10.2015 на території України сталося

107324 зареєстрованих дорожньо-транспортних пригод (ДТП), в яких загинуло 31242 особи та 25028 було травмовано [1].

Такий стан справ є вкрай несприятливим як для учасників дорожнього руху (ДР), так і для держави, адже у кінцевому наслідку матеріальні збитки, втрата життя та здоров'я негативно позначаються на добробуті як громадян, так і на рівні економки в цілому. До причин високої аварійності відносять відсутність: (а) необхідної координації структур, які займаються або так чи інакше пов'язані з системою безпеки дорожнього руху (БДР); (б) відповідальності відповідних органів за рівень смертності на дорогах; (в) довгострокових Стратегії та Програми з підвищення рівня БДР; (г) оцінки виконаних у цій сфері заходів [1].

На нашу думку, означений перелік причин ДТП не є вичерпним та повним, до нього пропонується додати: низький рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів відповідних правовідносин; дефекти правозастосування і правового тлумачення, а також – системні і якісні недоліки у змісті норм права та організації системи нормативних актів вказаної сфери. Із цього випливає, що актуальним є питання якісного рівня змісту нормативних документів, їхньої ієрархії, а також використання належних методів та прийомів нормотворення.

Безумовною необхідністю є наявність чіткого понятійно-категоріального апарату, який становить важливу передумову формулювання термінів для встановлення правил поведінки, та їх системного взаємозв'язку між собою. Така необхідність корелює з думкою про існування великої кількості визначень терміна «безпека», де в якості основи використовуються такі характеристики, як система та сукупність відносин; захищеність; здатність; сукупність умов та факторів; визначення безпеки як певного стану та ін. [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам БДР присвячені роботи численних іноземних і вітчизняних науковців. Серед них слід відзначити роботи О.О. Акуліної [3], А.О. Бахаєва [4], С.І. Будника [5], В.В. Головка [6], А.Б. Дудаєва [7],

В.Г. Живоглядова [8], О.О. Затолокіна [9], М.К. Керімова [10], Ю.П. Луконіна [11], С.М. Чмирьова [12] та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наявні наукові роботи свідчать про ретельну розробку таких напрямів як адміністративно-правові методи впливу на учасників ДР, статус та повноваження контролюючих органів, а також інфраструктурно-організаційні аспекти стану БДР. Водночас теоретико-правовий аналіз проблем правового регулювання практично не здійснювався і понятійно-категоріальний апарат даної сфери належним чином не розроблявся. Хоча це сприяло б термінологічному структуруванню чинних нормативних документів та могло мінімізувати теперішні показники щодо кількості ДТП [13] внаслідок зменшення випадків неоднозначного тлумачення норм.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження на основі загальнотеоретичного аналізу сучасного стану термінології у сфері БДР України та шляхів вдосконалення правових категорій та нормативно-правових актів. Вказана мета обумовлює постановку та вирішення таких завдань: визначення актуальних проблем термінологічного апарату у сфері БДР та розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Вклад основного матеріалу дослідження

Через відсутність належного теоретико-правового обґрунтування розробка термінів нормативно-правих документів у сфері БДР відбувалася дещо безсистемно.

Так, Правила дорожнього руху (ПДР) України [14] тривалий час (до 15.04.2013 р.) містили заборону здійснення обгону праворуч (п. 14.1), хоча це фактично не було можливим з огляду на визначення терміну «обгін» (п. 1.10), який обов'язково пов'язаний із виїздом на смугу зустрічного руху та, внаслідок цього, в Україні може бути виконаним лише ліворуч.

Звертає на себе увагу й існуюча з 2001 р. до 2013 р. в описовому визначенні дорож-

нього знаку 2.2 «Проїзд без зупинки заборонено» відсутність зобов'язання водія дати дорогу транспортному засобу (ТЗ), що рухаються дорогою, яка перетинається; до 15.04.2013 р. цей знак зобов'язував водія лише зупинитися, але не дати дорогу.

Ще одним прикладом дефекту юридичної техніки може бути повна відсутність до 2013 р. нормативно затвердженого пріоритету дорожніх знаків над дорожньою розміткою – тоді як знаки та розмітка часто суперечать одне одному. За відсутності нормативно затвердженого пріоритету між суперечливими знаками та розміткою водій міг визнаватися правопорушником; це могло спричиняти аварійні ситуації.

Повністю відсутнє у ПДР України [14] і поняття «безпека дорожнього руху», яке, за визначенням, означає «характеристику дорожнього руху, що визначається аварійністю» [15, с. 2]. Однак існуюча дефініція поняття БДР у Державному стандарті навіть не передбачає попередження скоєння ДТП, а лише констатує ту чи іншу величину статистики скоєння. Для порівняння – див. нижче у Таблиці 2 запропоноване визначення терміна із ПДР Республіки Білорусь [16]. Аналогічна ситуація і з визначенням терміна «дорожній рух», який відсутній не тільки в ПДР України, але і в Конвенції про дорожній рух [17] та Законі України «Про дорожній рух» [18].

Аналізуючи інтенсивність внесення змін до нормативних документів, вбачається, що така нормотворча діяльність є нерегулярною, несистемною та у результаті не спрямованою на досягнення збалансованого термінологічного апарату на рівні створення належних умов організації ДР.

Так, інтенсивність внесення змін до ПДР України за тривалий часовий період наведено нижче у таблиці 1.

Для наочності таку інформацію варто проаналізувати у форматі графіка, зображеного нижче на рис. 1, що вказує на основні характеризуючі ознаки внесення змін до ключового підзаконного нормативного акта у сфері БДР. Характерним є трирічний період після набуття чинності ПДР України [14], який характеризується нульовим рівнем кількості внесених змін до них. Це може свідчити про відсутність координації щодо виявлення та внесення необхідних змін внаслідок аналізу: статистики ДТП, пропускну здатності доріг, правозастосовної діяльності, повноти термінологічного апарату.

Як видно на графіку на рис. 1, механізм внесення змін до ПДР України [14] досить активно використовується, проте вчасно не усуває наявних недоліків та дефектів нормативного регулювання. Це опосередковано підтверджується і графіком кількості ДТП на рис. 2 у період з 2006 р. по 2014 р. Зокрема, у період з 2006 р. по 2008 р. відносна інтенсивність внесення змін до ПДР України не тільки не зупинила ріст кількості ДТП, але і збігається зі стрімким її зростанням (збільшення майже удвічі за два роки). Це може свідчити про низьку ефективність внесених змін до ПДР України та відсутність якісного впливу на стан БДР.

Наявний термінологічний апарат у БДР має типові ознаки: недосконалість категоріально-понятійного апарату або його відсутність; неузгодженість різноманітних норм між собою; взаємозалежність норм різних нормативних докумен-

Таблиця 1.

Кількість внесених до ПДР України змін у 2001–2015 р.р., разів

Рік	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зміни, шт.	0	0	0	0	2	0	2	2	4	0	3	1	2	2	1

Джерело: розраховано автором на підставі тексту ПДР України [14]

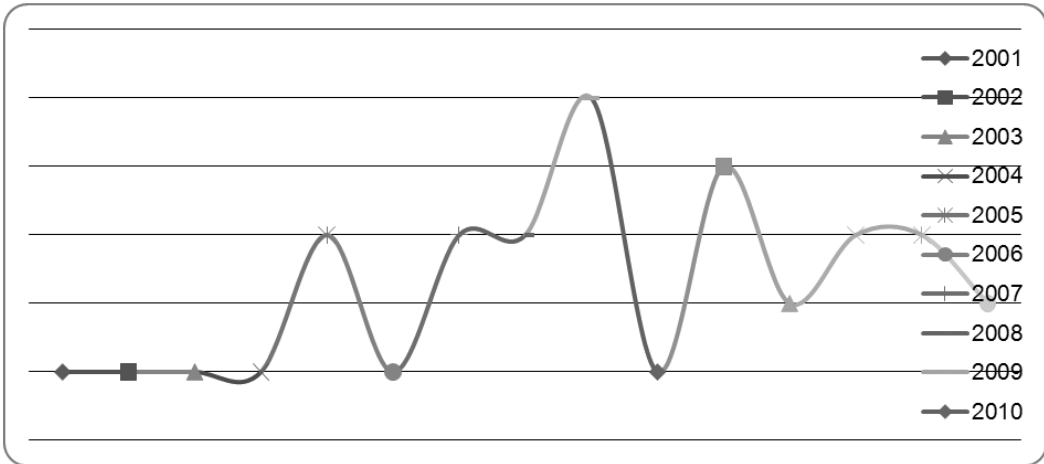

Рис. 1. Графік щодо кількості внесених до ПДР України змін у 2001–2010 рр.

Джерело: розраховано автором на підставі тексту ПДР України [14]

тив; невідповідність так званому принципу «необхідної достатності» тощо. Причому терміни у сфері БДР перебувають у тісному системному зв'язку як із іншими термінами, так і документами. Нижче (текст та Таблиця 2) містяться пропозиції щодо вдосконалення існуючих формулювань норм ПДР України.

З огляду на оптимальне детермінування категорія «дати дорогу» інформативніше сформульована у ПДР Республіки Білорусь [16, п. 2.76]: «надати дорогу (не мати переваги)» – у такому варіанті учасник дорожнього руху (ДР) отримує більш повну інформацію про суть визначення, маючи змогу додатково асоціювати свої дії

зі смисловим синонімом (відсутністю або втратою власної переваги у русі).

Існуюче визначення «дорожньо-транспортної пригоди» наразі не розрізняє механічні транспортні засоби та бездвигунові та потребує уточнення у цьому зв'язку.

У визначенні терміна «маневрування» варто запровадити і дефініцію терміна «перестроювання», яка досі у ПДР України [14] відсутня. Аналогічна ситуація із заборонаю перестроювання на перехрестях, якої в Україні поки що також немає, незважаючи на те, що це безпосередньо може впливати на кількість ДТП в зоні підвищеної небезпеки, якою є перехрестя. Для порівняння, ця заборона присутня у

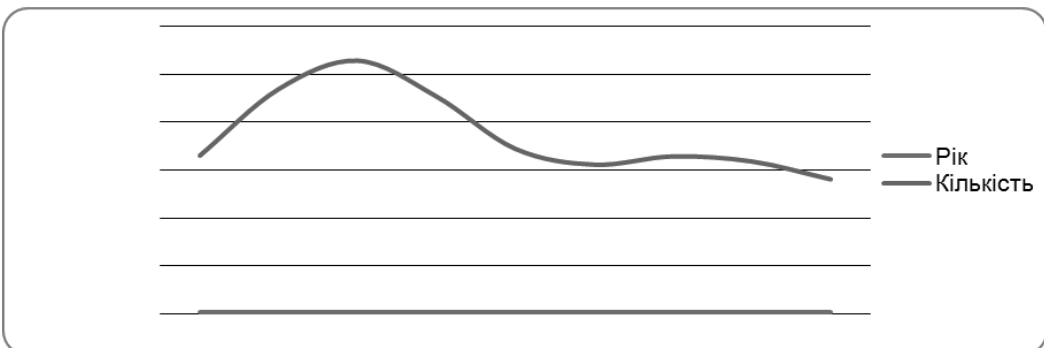

Рис. 2. Графік щорічної кількості реєстрованих випадків ДТП в Україні (за винятком Автономної республіки Крим, Донецької та Луганської областей за період 2006–2014 рр.).

Джерело: розраховано автором на підставі даних сайту Управління безпеки дорожнього руху Національної поліції України [13]

ПДР Республіки Білорусь [16, п. 60].

Визначення «проїзної частини» потребує додаткового посилання на дозвіл руху по ній пішоходів у визначених випадках, оскільки зараз визначення вказаного терміна такий рух фактично забороняє.

Визначення «учасника ДР» в п. 1.10 ПДР України [14] та(або) інших документах як особи, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі, не охоплює такі елементи ДР, як стоянка та(або) зупинка, що не дає підстав вважати таке визначення терміна достатнім.

Абз. 2 п. 8.7 ПДР України [14] у вигляді описового визначення допускає встановлення таблички білого кольору із нанесеною на ній стрілкою зеленого кольору на рівні червоного сигналу світлофора лише із вертикальним розташуванням сигналів. Таке нормативне врегулювання розміщення таблички може не вбачатися достатнім, оскільки: (а) не встановлює конкретної (квадратної) форми таблички білого кольору та розмірів стрілки; (б) не дозволяє використовувати вказаний механізм організації ДР при горизонтальному розміщенні сигналів світлофора (що, однак, широко використовується на практиці).

Абз. 3 п. «е» пункту 8.7.3 пункту 8.7 ПДР України [14] за наявності стрілки зеленого кольору на табличці, встановленій на рівні червоного сигналу світлофора, дозволяє рух у зазначеному напрямку при ввімкненому червоному сигналі світлофора з крайньої правої смуги руху (або крайньої лівої смуги руху на дорогах з одностороннім рухом). Однак таке визначення спричиняє колізію, коли проїзна частина при двосторонньому русі має дві смуги для руху в одному напрямку. У такій ситуації при наближенні до світлофорного об'єкта одиночного ТЗ, який рухається прямо, він згідно з вимогами п. 11.5 ПДР України [14] зобов'язаний займати крайню праву смугу для руху, якщо вона вільна. Відповідно, це унеможливує рух тих ТЗ, водії яких мають намір здійснити дозволений поворот праворуч на червоне світло світлофора – оскільки також зобов'язані робити це лише із крайньої правої смуги. Така незгодженість норм права нівелює нововведену прогресивну норму щодо підвищення пропускну здатності перехресть. Це спричинено тим, що у вказаній ситуації одиночні ТЗ, які не можуть рухатися прямо на заборонний сигнал світлофора та прибули

Таблиця 2

Порівняльна таблиця авторських пропозицій до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до ПДР України» (щодо термінів БДР та пов'язаних норм)

Чинна редакція	Запропонована автором редакція
ПДР України	
1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 1.10. Терміни, що наведені у цих Правилах, мають таке значення:	1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 1.10. Терміни, що наведені у цих Правилах, мають таке значення:
Відсутній	...безпека дорожнього руху – стан дорожнього руху, який забезпечує мінімальну вірогідність виникнення небезпеки (перешкоди) для руху та дорожньо-транспортної пригоди;
...дати дорогу – вимога до учасника дорожнього руху не продовжувати або не відновлювати рух, не здійснювати будь-яких маневрів (за винятком вимоги звільнити займану смугу руху), якщо це може примусити інших учасників дорожнього руху, які мають перевагу, змінити напрямку руху або швидкість;	...дати дорогу (не мати переваги) – вимога до учасника дорожнього руху не продовжувати або не відновлювати рух, не здійснювати будь-яких маневрів (за винятком вимоги звільнити займану смугу руху), якщо це може примусити інших учасників дорожнього руху, які мають перевагу, змінити напрямку руху або швидкість;

Чинна редакція	Запропонована автором редакція
Відсутній	... дорожній рух – транспортних засобів та(або) учасників дорожнього руху по дорозі, у тому числі стоянка та зупинка у межах дороги, та пов'язані з ним суспільні відносини;
дорожньо-транспортна пригода – подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки;	дорожньо-транспортна пригода – подія, що сталася під час руху хоча б одного механічного транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки;
...маневрування (маневр) – початок руху, перестроювання транспортного засобу в русі з однієї смуги на іншу, поворот праворуч чи ліворуч, розворот, з'їзд з проїзної частини, рух заднім ходом;	...маневрування (маневр) – початок руху, перестроювання транспортного засобу в русі з однієї смуги на іншу (надалі – перестроювання), поворот праворуч чи ліворуч, розворот, з'їзд з проїзної частини, рух заднім ходом;
проїзна частина – елемент дороги, призначений для руху нерейкових транспортних засобів. Дорога може мати декілька проїзних частин, межами яких є розділювальні смуги;	проїзна частина – елемент дороги, призначений для руху нерейкових транспортних засобів, а у випадках, передбачених цими Правилами, – для руху пішоходів. Дорога може мати декілька проїзних частин, межами яких є розділювальні смуги;
...учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин.	...учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху (стоянки, зупинки) на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин.
8. РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ 8.7. ...На рівні червоного сигналу світлофора із вертикальним розташуванням сигналів може встановлюватися табличка білого кольору із нанесеною на ній стрілкою зеленого кольору.	8. РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ 8.7. ... Біля червоного сигналу світлофора із вертикальним (горизонтальним) розташуванням сигналів може відповідно до вимог Державного стандарту встановлюватися табличка білого кольору із нанесеною на ній стрілкою зеленого кольору.
10. ПОЧАТОК РУХУ ТА ЗМІНА ЙОГО НАПРЯМКУ Абз. 3 п. 10.3 Відсутній.	10. ПОЧАТОК РУХУ ТА ЗМІНА ЙОГО НАПРЯМКУ Абз. 3 п. 10.3: ... Перестроювання транспортних засобів на перехресті забороняється, окрім перехрестя, на якому організовано круговий рух та(або) виникнення небезпеки для руху та(або) виникнення нерухомої перешкоди для руху.
11. РОЗТАШУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА ДОРОЗІ 11.5. На дорогах, які мають дві і більше смуги для руху в одному напрямку, виїзд на крайню ліву смугу для руху в цьому ж напрямку дозволяється, якщо праві зайняті, а також для повороту ліворуч, розвороту або для зупинки чи стоянки на лівому боці дороги з одностороннім рухом у населених пунктах, коли це не суперечить правилам зупинки (стоянки).	11. РОЗТАШУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА ДОРОЗІ 11.5. На дорогах, які мають дві і більше смуги для руху в одному напрямку, виїзд на крайню ліву смугу для руху в цьому ж напрямку дозволяється, якщо праві зайняті (за винятком наявності у напрямку руху світлофора та таблички на ньому зі стрілкою зеленого кольору біля червоного сигналу згідно з абз. 3 п. «е» пункту 8.7.3 пункту 8.7 цих Правил), а також для повороту ліворуч, розвороту або для зупинки чи стоянки на лівому боці дороги з одностороннім рухом у населених пунктах, коли це не суперечить правилам зупинки (стоянки).

до нього першими, вимушено створюють затримку у дорожньому русі: при вільній крайній лівій смузі вони зобов'язані знаходитися у крайній правій смузі.

Висновки

Наведене підтверджує відсутність сис-

темних та науково обґрунтованих підходів у формулюванні понять та категорій у сфері БДР та неналежне використання правил юридичної техніки у нормотворчій діяльності. У зв'язку з цим категоріально-понятійний апарат сфери БДР потребує суттєвого оновлення та вдосконалення.

Література

1. Пояснювальна записка до постанови Верховної Ради України від 25 листопада 2015 р. №3385 про проведення парламентських слухань на тему: «Стан і перспективи забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху» (23 грудня 2015 року) // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56906
2. Халиуллин Р.Г. «Безопасность: многообразие подходов и проблемы определения понятия // Юридическое образование и наука. – 2007. – №4.
3. Акуликина О.А. Административно-правовая природа ответственности за правонарушения в области дорожного движения : дис. ... канд. юрид. наук: 01.00.14 / Акуликина Олеся Александровна. – Москва, 2008. – 182 с.
4. Бахаев А.О. Административно-правовое регулирование дорожного движения: вопросы безопасности и ответственности : дис. ... канд. юрид. наук: 01.00.14 / Бахаев Антон Александрович – Челябинск, 2009. – 190 с.
5. Будник С.І. Адміністративно-правове забезпечення протидії правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Будник Сергій Іванович – К., 2013. – 20 с.
6. Головкин В.В. Административная ответственность в сфере дорожного движения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Головкин Владимир Владимирович – М., 1993. – 195 с.
7. Дудаев А.Б. Доказательства в производстве по делам об административных правонарушениях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Дудаев Александр Борисович. – М., 1999. – 177 с.
8. Живоглядов В.Г. Методология повышения эффективности управления дорожным движением : дис. ... канд. техн. наук : 05.22.10 / Живоглядов Владимир Георгиевич – Армавир, 2008. – 181 с.
9. Затолокин А.А. Предоставление административных услуг в сфере безопасности дорожного движения министерством внутренних дел Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Затолокин Александр Александрович – Краснодар, 2013. – 194 с.
10. Керимов М.К. Рассмотрение дел об административных правонарушениях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Керимов Мурат Керимович – М., 2009. – 172 с.
11. Луконин Ю.П. Правовые основы контрольно-надзорной деятельности органов внутренних дел в сфере дорожного движения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Луконин Юрий Павлович – Екатеринбург, 1999. – 223 с.
12. Чмырев С.Н. Государственная инспекция безопасности дорожного движения как орган управления в сфере безопасности дорожного движения : организационно-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чмырев Сергей Николаевич – М., 2000. – 181 с.
13. Статистика аварійності в Україні у 2006–2014 рр. // Сайт Управління безпеки дорожнього руху Національної поліції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm>.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» від 10 жовтня 2001 р. № 1306 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.
15. ДСТУ 2935-94 «Безпека дорожнього руху. Терміни та визначення». – Київ: Держстандарт України, 1995. – 16 с.
16. Указ Президента Республики Беларусь от 28 ноября 2005 г. №551 «О мерах по повышению безопасности дорожного движения» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pdd.by/pdd/ru/>.
17. Конвенция о дорожном движении от 08 ноября 1968 г. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_041.
18. Закон України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. №3353-ХІІ // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>.

Y. Sheliashenko
*Head of NGO "Autonomous Advocacy",
Master of Laws, Post-graduate student,
KROK University*

Legal system of Autonomous Advocacy as example of the self-legislation in voluntary association

In the article proposed empirically verified theory of three stages in evolution of legal personality's autonomy: freedom, tradition and law. As a model described private legal system of NGO "Autonomous Advocacy", reinstatement of the Provocatio ad populum (appeal to the people) ancient Roman right, which in modern times means freedom of speech to call for justice and freedom of association to enforce fair laws and legal relations.

Keywords: *personal autonomy, private legal system, evolution of law, freedom of association, advocacy, provocatio ad populum.*

Ю.В. Шеляженко
*Голова ГО «Автономна Адвокатура»,
магістр права, аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»*

Правова система Автономної Адвокатури як приклад самоуправління у добровільному суспільному об'єднанні

У статті запропоновано емпірично перевірену теорію про три етапи еволюції автономії суб'єкта права: свобода, традиція і закон. Як модель, описано приватну правову систему Громадської організації «Автономна Адвокатура», яка відроджує давньоримське право Provocatio ad populum (звернення до народу), що в сучасних умовах означає свободу слова для заклику до справедливості та свободу об'єднань для утвердження чесних законів та правових відносин.

Ключові слова: *особиста автономія, приватна правова система, еволюція права, свобода асоціацій, адвокація, provocatio ad populum.*

Ю.В. Шеляженко
*Глава ОО «Автономная Адвокатура»,
магістр права, аспірант,
Університет економіки і права «КРОК»*

Правовая система Автономной Адвокатуры как пример самоуправления в добровольном общественном объединении

В статье предложена эмпирически проверенная теория о трех этапах эволюции автономии субъекта права: свобода, традиция и закон. Как модель, описана частная правовая система Общественной организации «Автономная Адвокатура», возрождающая древнеримское право Provocatio ad populum (обращение к народу), что в современных условиях означает свободу слова для призыва к справедливости и свободу ассоциаций для утверждения честных законов и правовых отношений.

Ключевые слова: *личная автономия, частная правовая система, эволюция права, свобода ассоциаций, адвокация, provocatio ad populum.*

Challenge problem

Essential problem for modernization and development of legal science in today's global world of human-centered values and individual sovereignty is to determine in empirical research and modeling the nature of personal autonomy, its origin and evolution with legal personality.

A review of recent studies and papers

Recent research and publications on this problem, firstly, include Kai Möller's monograph "The Global Model of Constitutional Rights" (2015) with study of a general right to personal autonomy in contemporary model of constitutional law as right to everything which, according to the agent's self-conception, is in his or her interest, as well as many other studies of personal autonomy: in practice of European Court of Human Rights, by Jill Marshall and Nelleke Koffeman; in practice of Supreme Court of the United States, by Robert A. Sedlern and Thomas Kleven; in criminal law, by Peter Alldridge and Chrisje H. Brants; in civil law, by Aurelia Colombi Ciacchi and Margaret Isabel Hall; in philosophy of law, by Jan-R Sieckmann and Sergey Arkhipov; etc.

Remaining challenges

Despite personal autonomy is well studied in connection with human rights and corporate law, personal autonomy genesis still left without complex practical research in law science.

Draw the objectives of research

Aim of the research is to explore the process of evolution of entity's personal autonomy and to allocate its main stages. For that purpose materials of the NGO "Autonomous Advocacy" were analyzed using scientific methods of systems thinking and dialectics.

Discussion

In the author's study of legal basis of personal autonomy of private persons and organizations problem was revealed with absence of scientific researches and system vision of evolution of individual freedom. Almost all historical and cultural studies of law are dedicated to constructing artificial models of com-

plex conditioned processes with wide spread in society, time and space. Even psychological approaches to study evolution of legal consciousness, or legal awareness based on idea of "legal emotions" (honestly, it means the fear) and "legal literacy" imposed by authorities in system of law enforcement, propaganda and education. In better case, such studies just recognize natural way of forming of legal beliefs in legal relations.

Of course, good expression of the idea of personal autonomy given in Universal Declaration of Human Rights that proclaim as common and consensual standard of humanity freedom of opinion and expression, freedom of thought, conscience and religion, as well as freedom of peaceful assembly and association to form communities for free and full development of personalities (Articles 18-20, 29). Proclaimed even, that all human beings are born free and equal in dignity and rights, and they are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood (Article 1); in the Preamble expressed aspiration for a world in which human beings shall enjoy freedom from fear, mentioned that recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world, and it is essential, if man is not to be compelled to have recourse, as a last resort, to rebellion against tyranny and oppression, that human rights should be protected by the rule of law [1].

Autonomy, in words of Sieckmann, is the central idea of modern practical philosophy and, taken literally, it means self-legislation [2]. According to Jeff King, it includes vision that fashioning life through successful decisions, freedom of choice and control over own destiny is core human interest [3]. European Court of Human Rights (ECHR) many times reaffirmed recognition of personal autonomy as important principle of international human rights law, especially in cases concerning right to respect for private life and freedoms of associations, speech and thought [4][5].

Taking the increasing human freedom as primary aim of law studies is common trend

in the modern world that touched also Ukrainian law science. Volodymyr Kopieichykov, one of the founders and leaders of Ukrainian school of constitutional law, human rights and freedoms, proved the significance of the study of personal autonomy and acknowledged that ignoring of personal autonomy leads to substantive distortion of democracy [6]. Russian jurist Arkhipov proposed theory of three stages of historical development of law: customary law, that attaching infantile human to tribe, clan or family; political law that free human from dictate of affections but still wild human forced to obey some instructions of reasonable behavior by the power of state; and law of individual sovereignty based not on the power but on the wisdom, on the reasonable design of society for harmony and equality between community and personal-ity. Also Arkhipov mentioned as levels of personal development capacity, competence and personal autonomy [7]. That vision of entity's growth in legal status as well as Auguste Comte's Law of Three Stages, despite of my critical view on positivism, leads me to idea that legal knowledge about freedoms and responsibilities is always collected by human in the "theology" of trying, "metaphysics" of ruling and "positivism" of creating.

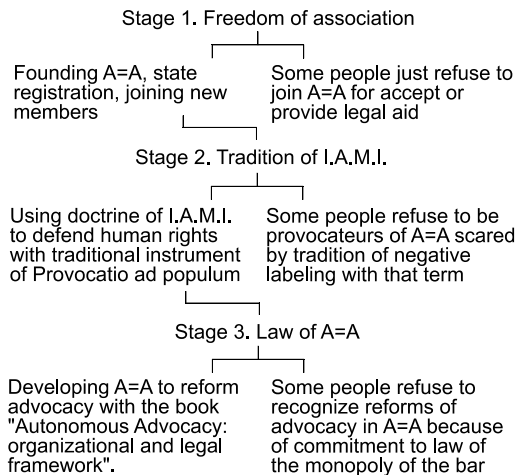
So, according to ideas of classical and contemporary law science and with my own experience I can propose the next theory of

personal autonomy evolution. Personal autonomy as the ability of an entity to live by own laws in its evolution passes through three stages: exercise of freedom and acceptance of responsibility to make tradition; exercise of tradition and acceptance of alternatives to make law; exercise of law and acceptance of reforms to increase freedom with new legal technologies. But oppression of freedom by avoidance of responsibility, alternatives or reforms causes rebellion and interrupts evolution.

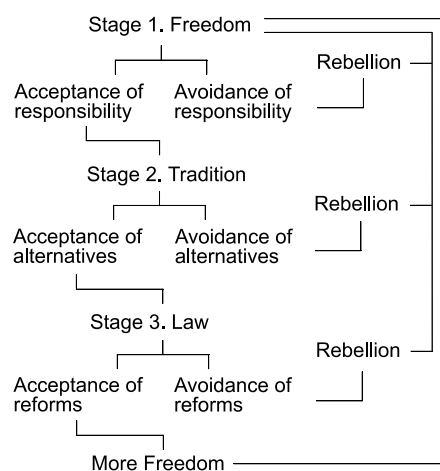
Law is vision and knowledge of forms and freedoms of being, based on practical experience of causality and enforced by natural and social technologies. Such definition of law covers social and scientific norms and leads to idea of autonomy of science, including law science. Laws of nature, empirically described and applied by experts, in particular lawyers, are imaginable as unwritten Constitution of Universethat involve, as a part of human nature, capacity to fight for freedom. That's why ignoring practice of freedom weaken the self-legislation legal doctrine, as well as legal institutions of self-enforcement are weak without respect to related freedoms. Rebellion means error of legal system caused by lack of doctrinal or institutional autonomy.

Going to practice, legal system evolution in Autonomous Advocacy passed through three stages, specified above.

Practical model of development of Autonomous Advocacy (A=A)

Theoretical model of personal autonomy evolution

At the first stage of freedom of association acceptance of responsibility means founding Autonomous Advocacy, getting the state registration, joining new members that needed or can provide legal aid. On that stage for self-legislation the mission of organization was defined and for self-enforcement registers of members was created. As for rebellion, some people just refuse to join Autonomous Advocacy to avoid responsibility.

Let's take a closer look into the mission of Autonomous Advocacy. It is practicing universal methods of legal aid in every legal system. Nature of legal aid is autonomous relations between those who call for help (provocateurs, from the Latin "pro voco" – before call) and those who come to help for call (advocates, from the Latin "ad voco" – toward call). Intention to come for help into every legal system reflected in avoiding statutory regulations for best protection of autonomous relations between advocates and provocateurs. Furthermore, avoiding statutory regulations become a part of legal doctrine of Autonomous Advocacy, justified in the next statement: reasonable mind needs no strict borders and the best written Constitution is empty sheet of paper, because real Constitution of Universe are unity of unwritten laws of nature shown in causative relationship of freedom and responsibility, in conscience of experienced interactions and agreements. Also, Autonomous Advocacy chooses to practice Golden Rule of Morality (treating others as one would wish to be treated oneself) instead of complicated ethical codes and disciplinary regulations, which often tie the hands of human rights defenders within particular legal systems.

Last years a significant increase in rates of court fee and proclaiming monopoly of the bar in the Constitution of Ukraine deprived people of access to justice. Faced tendency of monopolizing law profession and law itself by elites, Autonomous Advocacy was run Demonomolization of the Bar Project based on right of persons to choose their defenders and representatives independently, without intrusion of authorities that must respect choice of people due to natural freedom of association. If authorities imposing to people defenders

and representatives from the members of elite whoneglect interests of the people, such elitism clearly undermining social consensus which is source of law and all sorts of authority. When authorities don't allow people to question its decisions of oppressing human rights for increase privileges of elites, the only way to defend human rights is to question legitimacy of such authorities before the people who let them rule, like in ancient Roman Republic was tradition of Provocatio ad populum, appeal directly to the people who can overrule decision of ruler, for example, revoke condemnation [8]. That's why Autonomous Advocacy aimed for implementation and protection of natural human rights and freedoms in association of called for help independent experienced autonomous advocates and provocateurs who call for help, protection, representation, information, and to realize in modern times ancient law of Provocatio ad populum (appeal to the people), which means freedom of speech to demand justice and freedom of association to create fair laws and legal relations. With that aim NGO "Autonomous Advocacy" registered under No 1462771 in Ukrainian Register of civic associations; short name of NGO is A=A, the law of identity, and motto of A=A is "Ad voco pro sui iuris", which in Latin means "to call for own right".

At the second stage of legal system evolution in Autonomous Advocacy was established tradition of I.A.M.I. as legal doctrine of four forms of defending human rights by autonomous advocates: Independence, Advocacy, Mediation, and Information. Independence means self-organization and defending liberty; Advocacy means legal aid and defending human rights in concrete cases; Mediation means helping people to reach agreements and avoid conflicts; and Information means collection and distribution of legal information, as well as public relations. On that stage for self-legislation a set of procedures was designed such as public criticizing authoritarian policies, formal contracts between autonomous advocates and their provocateurs, interviews for candidates to autonomous advocates, and that procedures led to self-enforcement in private and pub-

lic confidence relations such as popularity of open letters, presence in social networks, and trust between members of organization. For example, founders of A=A became members with status of autonomous advocates using the freedom of association, but joining of new members with such status led to establishing tradition of interview due to high responsibility and qualification requirements for candidates. As for rebellion, on this stage some people refuse to be provocateurs of A=A scared by the elitist tradition of negative labeling with term “provocateur” and avoiding ancient egalitarian alternative.

At the third stage of legal system evolution in Autonomous Advocacy laws of the organization were formulated in the self-legislation book “Autonomous Advocacy: organizational and legal framework” that define general principles, essential norms and rules, such as structure and methods of Autonomous Advocacy, legal statuses of provocateur and autonomous advocate, in particular, regulations of the interview with candidates to advocate; also in the book legal technologies of self-enforcement was described, such as projects, template documentation etc. As for rebellion, some people refuse to accept reforms of advocacy proposed in the book because of commitment to law of the monopoly of the bar. So, ambitions of Autonomous Advocacy to attract more people was bounded by rebellion of non-joining of some conservative people. However, Autonomous Advocacy independently of them can take some advantages of evolution of personal autonomy and stay hope that some day they will see successful evolution and may join Autonomous Advocacy [9]. In any case, projects of Autonomous Advocacy now involved a many participants.

For example, Freedom of Belief Project in cooperation with Ukrainian Council of Free-thinkers and Believers and Institute of Open Religion aimed to help people to live according to their beliefs without breaking the law, even if those beliefs seem wrong to someone, to protect freedom of thought, conscience and religion, principles of personal autonomy and non-discrimination by the deregulation of spiritual life in Ukraine, to remove unjust limitations of the forms in which a religious

organizations can be created, binding to the short list of recognized confessions, to the territory and to the minimum number of 10 founders (whereas the same requirement for other civic associations is 2 persons), to demand state registration of religious organizations in short terms without mandatory investigations of their beliefs by experts and officials that can delay state registration to half-year and more time, in best case, or lead to refusal – in worst case.

Inexpensive Justice Project dedicated to recalculate or avoid unjust court fees overpriced by The State Judicial Administration of Ukraine and fixed in obligations before International Monetary Fund.

Another project, Overcoming Unreasonable Rejection, aimed to public challenge unexplained inadmissibility decisions and unreasonable rejection of so-called “clearly inadmissible” applications in European Court of Human Rights (ECHR). In opinion of Autonomous Advocacy, ECHR violates Article 10 of Universal Declaration of Human Rights (right to a fair trial), because, according to the ECHR website, 85% of applications declared “clearly inadmissible” by a single judge without explaining of reasons. Letters of informing about inadmissibility decision, sent to applicants under Rule of Court 52A, contain no reasons or explanations on rejection without further examination. Applicants can’t understand opinion of single judge, with what exactly admissibility criteria doesn’t meet their applications. Also, ECHR don’t allow applicants to receive a copy of the inadmissibility decision, to challenge that decision or request any further information about it. The only given explanation of that fact is follows: many people write to Strasbourg without any legal advice or assistance. Autonomous Advocacy criticize that explanation as discrimination of applicants by social status, forcing them to reach support of legal community that may not accept applicant’s vision of law or, in countries with catastrophic social inequality (such as Ukraine), many people just can’t receive proper legal advice or assistance. Procedure of Overcoming Unreasonable Rejection Project is follows. Participants give to autonomous advocate their applications to

ECHR and letters of unreasonable rejection, also they authorize Autonomous Advocacy to request and to demand answer from ECHR about reasons, why declared clearly inadmissible their application lodged under Article 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and they give permission to publish application and letter of informing about inadmissibility decision. Copies of documents Autonomous Advocacy communicate to ECHR with requests for explanations of reasons of inadmissibility decisions and with warnings about intention to publish documents with critical remarks and also inform international institutions and public opinion in case if request will remained without appropriate answer after next 3 months. Started at summer 2016, Overcoming Unreasonable Rejection Project will run until ECHR set rule to completely inform every applicant about reasons of inadmissibility decisions and provide procedure of reconsidering such decisions taken by mistake. As a first result, Autonomous Advocacy received letter by Bjorn Berge, director of the private office of the Secretary General and the Deputy Secretary General of Council of

Europe, justifies unreasonable rejection “by the pressing need to concentrate the Court’s limited resources on the admissible cases that raise the most relevant legal issues” and promises changes by the end of 2016 so that the applicants receive a formal judicial decision on their case stating the reason for the decision of the single judge instead of a simple letter from the Registry being currently sent in such cases [10].

Projects of Autonomous Advocacy, such as Demonopolization of the Bar, Inexpensive Justice, Freedom of Belief and Overcoming Unreasonable Rejection show, why people need that private legal system of reinstated in modern times ancient law of *Provocatio ad populum*.

Conclusions

In summary, it was verified on model of Autonomous Advocacy that voluntary association can create own legal system and pass through all stages of personal autonomy evolution which is Freedom, Tradition and Law. The next practical research of personal autonomy genesis may include detection of specified stages on other models and improving the methods of private legal systems design.

References

1. The Universal Declaration of Human Rights / Adopted by the United Nations General Assembly at its 183rd meeting, held in Paris on 10 December, 1948. – Issued by U.N. Department of Public Information. – 1948.
2. Jan-R Sieckmann. *The Logic of Autonomy: Law, Morality and Autonomous Reasoning*. – Hart Publishing: Oxford, 2012. – 262 p.
3. *Judging Social Rights* / Jeff King, University College London. – Cambridge University Press: Cambridge, 2012. – 400 p.
4. William A. Schabas. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. – Oxford University Press: Oxford, 2015. – 1440 p.
5. N.R. Koffeman. *The right to personal autonomy in the case law of the European Court of Human Rights*. – Leiden, 2010. – 71 p.
6. V. V. Kopieichykov. *Democracy and personality*. – Kyiv: Publishing House “Ukraine”, 1991. – 280 p.
7. S. I. Arkhipov. *Legal Personality: Theoretical Study*. – St. Petersburg: R. Aslanov Publishing House “Yuridichesky Center Press”, 2004. – 469 p.
8. Richard A. Bauman. *Human Rights in Ancient Rome*. – Routledge: London, 2012. – 208 p.
9. Yurii Sheliashenko. *Stages of evolution of entity’s personal autonomy on the model of Non-Governmental Civic Organization “Autonomous Advocacy”* / Paper presented at the Ukrainian Perspectives in Global Development Conference on 4 November 2016, Kyiv, Ukraine.
10. Yurii Sheliashenko. *Autonomous Advocacy: organizational and legal framework*. – Kyiv, 2016. – 60 p.

*О.А. Дзусенко
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Проблеми захисту прав на торговельну марку в Україні

У даному дослідженні розглядаються проблеми захисту торговельних марок на території України. Значна увага приділена ризикам, з якими суб'єкт прав на торговельну марку може зіткнутись при захисті своїх прав, а також діяльності органів, що регулюють питання дотримання прав на інтелектуальну власність.

Ключові слова: торговельна марка, бренд, державна служба інтелектуальної власності України.

*А.А. Дзусенко
соискатель степени «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Проблемы защиты прав на торговую марку в Украине

В данном исследовании рассматриваются проблемы защиты торговых марок на территории Украины. В исследовании значительное внимание сосредоточено на рисках, с которыми субъект прав на торговую марку может встретиться при защите своих прав, а также на деятельности органов, направленной на повышение эффективности защиты прав на интеллектуальную собственность.

Ключевые слова: торговая марка, бренд, государственная служба интеллектуальной собственности Украины.

*О. Dzusenko
Master's degree candidate,
"KROK" University*

The problems of trademark protection in Ukraine

The problems of trademark protection in Ukraine are considered in the study. Risks are faced by the subject of trademark rights within the protection of their rights but also activities of the competent authorities are directed to improve the protection of intellectual property rights are focused in this study in particularly.

Keywords: a trademark, brand, State Intellectual Property Service of Ukraine.

Постановка проблеми

Слід зазначити, що за всю історію незалежної України питання захисту прав на інтелектуальну власність не належало до найважливіших та таких, що потребують нагального вирішення. Не винятком є тор-

говельна марка, що є об'єктом інтелектуальної власності. Відтак не пристосоване до реалій сьогодення вітчизняне законодавство спричинило низку проблем, з якими можна зустрітися, захищаючи права на торговельну марку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні чимало вчених розглядали окремі аспекти правової охорони торговельних марок, а саме: А.О. Кодинець, О.А. Рассомахіна, М.С. Коваль, П.Ф. Немеша, В.М. Крижна, Г.О. Андрушук, А.А. Герц, Т.С. Демченко та інші. Крім того, проблеми правової охорони частково досліджували у своїх працях І.А. Близнець, В.В. Бонтлаб, В.С. Дроб'язко, А.М. Іщенко, П.Б. Меггс та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Узагальнюючи результати дослідження, можна сказати, що кожен з авторів не дав чіткого визначення торговельної марки. На жаль, це загальні проблеми не тільки українського законодавства. У світовій практиці є чітке визначення, за яким можна зробити висновок, що не належить до торговельної марки, а не сама дефініція правового явища.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є визначення ризиків та проблем, з якими можна зіштовхнутись, захищаючи права на інтелектуальну власність, а також дій державних органів для запобігання вказаних ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історію виникнення терміна «інтелектуальна власність» часто пов'язують з французьким законодавством кінця XVIII-го століття, хоча перший патентний закон був прийнятий в 1790 році у Сполучених Штатах Америки. Тим не менше у дослідженні Зеніна І.О. [1] стверджується, що саме в патентному законі, прийнятому у Франції 7 січня 1791 року, велику роль відіграла ст. 1, в якій зазначалося, що будь-яке відкриття або винахід є власністю його автора та має бути захищеним відповідно до умов та строків цього закону. При цьому у вступній частині закону наголошувалося на тому, що будь-яка нова ідея, проголошення та здійснення якої може бути корисним для суспільства, належить її авторові, і було б обмеженням прав людини не роз-

глядати промисловий винахід як власність його творця.

Характеризуючи поняття інтелектуальної власності, не можна залишити поза увагою розгляд цього питання міжнародними угодами. В Конвенції Всесвітньої організації інтелектуальної власності зазначено, що інтелектуальна власність включає права, які стосуються: літературних, художніх і наукових досягнень, виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач, винаходів у всіх галузях людської діяльності, наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захисту проти недобросовісної конкуренції, а також усіх інших прав, що відносяться до інтелектуальної власності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах [2]. Отже, можна визначити, що термін «інтелектуальна власність» використовується як збірне поняття, позначаючи собою усі права на результати творчої діяльності і деякі прирівняні до них об'єкти.

Країни з ринковою економікою давно усвідомили значення застосування і належної охорони результатів творчої діяльності, об'єднаних у понятті «інтелектуальна власність», для темпів соціального, економічного та промислового розвитку. Сьогодні в Україні цей інститут фактично переживає період становлення, оскільки радянська доктрина цивільного права ґрунтувалася на визнанні та регулюванні прав авторів творів літератури і мистецтва, відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій як таких, що мають головним чином відносний, а не абсолютний характер. У радянському законодавстві не використовувався термін «інтелектуальна власність». Уперше він був позначений в останні роки існування СРСР – у Законі СРСР від 6 березня 1990 р. «Про власність в СРСР» [3].

Початком становлення українського законодавства про інтелектуальну власність можна вважати прийняття Закону «Про власність» [4], який містить спеціальний розділ «Право інтелектуальної власності». Першим спеціальним актом у цій га-

лузі є Закон України від 21 квітня 1993 р. «Про охорону прав на сорти рослин» [5]. Можна вважати, що саме він заклав початок формування системи спеціального законодавства України про інтелектуальну власність.

Загальні засади охорони права громадян на творчу діяльність містяться у ст. 41 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [6]. Стаття 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [6]. Отже, держава гарантує захист інтелектуальної власності авторських прав громадян, їхніх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з інтелектуальною діяльністю.

На сьогоднішній день інтелектуальна творчість активно використовується для успішної реалізації продукції та збільшення попиту на неї. Важливу роль відіграє індивідуалізація бренду за допомогою спеціальних позначень, що своєю чергою розрізняє ту чи іншу продукцію між конкурентами. Позначення з такими функціями називають торговельною маркою, і вони виконують роль не лише символу для ідентифікації товару (послуг), а також як символ вираження гарантії якості виготовленого продукту. По всьому світу торговельна марка вже давно є невід'ємною частиною торгових відносин між споживачем та виробником, в той час як в Україні тільки починають надавати такому поняттю, як «торговельна марка», більшої уваги. За цих умов виникає потреба для детальнішого підходу в законотворчій діяльності в зазначеному напрямі, щоб забезпечити виробника надійною охороною знаку бренду та створити ефективну систему для захисту прав його власників. У Цивільному Кодексі України (надалі ЦК України), а саме ст. 492. ч. 1. надається таке визначення торговельної марки: «як будь-якого позначення або будь-якої комбінації позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів

(послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів» [7]. На відміну від ЦК України, в Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», що регулює правову охорону торговельної марки, замість поняття «торговельна марка» застосовується визначення «знак»: позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [8].

Варто підкреслити, що у ст. 420 Цивільного Кодексу України торговельні марки (знаки для товарів і послуг) віднесені до переліку об'єктів права інтелектуальної власності [7]. Тому вказані поняття визначаються ЦК України як тотожні.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку, як зазначено у ст. 494 ЦК України, засвідчується свідоцтвом, в якому визначається обсяг правової охорони торговельної марки. Виключенням є лише випадки, коли права інтелектуальної власності на торговельну марку мають міжнародну реєстрацію або визначені в установленому законом порядку як добре відомою [7].

Досить часто в літературі та засобах масової інформації використовують поняття «бренд» замість «торговельна марка», з метою підкреслити, що торговельна марка має певний авторитет та ділову репутацію фірми, що виготовляє той чи інший товар.

З моменту набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку (ст. 495 ЦК України) у власника виникають певні майнові права, а саме: право на використання торговельної марки, виключне право дозволяти або перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки [7].

Але в реаліях сьогодні майже ніхто не може бути повністю захищеним від несанкціонованого використання торговельної марки третіми особами, що в подальшому може негативно вплинути на репутацію виробника, а також сприяти зниженню фінансової вигоди власника прав на торговельну марку. Тому актуаль-

ним є правове забезпечення захисту торговельної марки.

Практика показує, що однією з проблем у захисті прав на торговельну марку в Україні є те, що багато власників таких прав не мають формального і чіткого розуміння, що таке торговельна марка, її економічна цінність, які існують способи захисту власних прав. Лише посягання або неправомірне використання їхньої інтелектуальної власності, що призводить до втрати фінансової вигоди, або загроза настання репутаційних ризиків власників таких прав дають поштовх до детальнішого вивчення цього питання.

Так, нещодавно набула широкого розголосу справа Народного артиста України А. Данилка, а саме його позов проти компанії Монастирський квас та ТОВ «Дарл», що протягом десяти років використовували образ «Верки Сердючки» для популяризації власного продукту. Виявити порушення прав інтелектуальної власності А. Данилку допомогли фани його творчості, оскільки сам артист жодного разу не пересікався з продукцією даної компанії. З цього можна виокремити іншу проблему, а саме: кожен із власників прав на торговельну марку може не усвідомлювати того, що порушуються його права.

За останні роки можемо бачити збільшення судової практики у сфері захисту прав на торговельну марку, про це свідчить статистика Вищого спеціалізованого суду України, але не завжди спір був пов'язаний із виявленням порушення права однієї зі сторін. Частіше випадки звернень до суду були пов'язані з поданням заяв про скасування свідоцтва на торговельну марку за фактом порушення умов надання охорони на неї.

Так, на практиці Державна служба інтелектуальної власності (надалі ДСІВ), що проводить експертизу заяв для реєстрації товарного знака та має перевіряти відповідність знака вимогам законодавства, не може гарантувати, що у суді не буде доведено інше. При цьому Вищий господарський суд України зазначив, що суд не вправі виступати експертом та не може встановлювати схожість знака на власний

розсуд, а висновки, надані спеціалістами поза судом, не можуть вважатися висновком експерта та не можуть оцінюватися на загальних підставах.

Слід зазначити, що за останні роки можна виявити тенденції покращення в роботі ДСІВ. Так, у 2016 році було проведено п'ять семінарів з низки питань, пов'язаних з інтелектуальною власністю, сім круглих столів, в яких брали участь і міжнародні організації, відбулися конференції з питань інтелектуального права, співробітники відомства брали участь у міжнародних тренінгах, за участю ДСІВ пройшла Arzinger International Intellectual Property Conference, де обговорювались процеси реформування сфери інтелектуальної власності, діяльність Всесвітньої організації інтелектуальної власності, проблеми авторського права та прав промислової власності, а також можливість створення спеціалізованих судів у галузі інтелектуальної власності [9].

Останнє з питань є найактуальнішим, оскільки на сьогодні в Україні немає можливостей для розгляду справ про захист прав інтелектуальної власності судьями з відповідною кваліфікацією, що в подальшому може вплинути на кінцеве рішення.

Так, одним із таких випадків була судова справа «Новий канал» проти «1+1» («Ревізор» проти «Інспектор Фреймут»), яка тривала протягом двох років. 17 лютого 2016 року Верховний суд України визнав, що програмою «Інспектор Фреймут» (виходила на каналі 1+1) було незаконно використано формат програми «Ревізор» (Новий канал). Однією з проблем розгляду вказаної справи було те, що подібний прецедент у незалежній Україні був лише двічі, якщо враховувати випадок із телепрограмою «Кунсткамера», хоч там в основі спору були авторські права на саму назву. Відтак першою та єдиною судовою справою був позов І. Кондратюка до телеканалу ТРК про порушення авторських прав на сценарій телепередачі як на літературний витвір. Відтоді мало що змінилось в законодавстві, яке регулює інтелектуальне право, тому, як і десять років тому, проблема полягає у відсутності трактування норм

законодавства щодо об'єкту інтелектуальної власності, а саме, формату, дизайну або концепції (у даному прикладі, як ідея ТБ-проекту). Тому в першому та в другому випадках судді тих чи інших інстанцій віддавали перевагу відповідачеві за наявності фактів порушення авторського права.

Для зменшення вказаних ризиків основним шляхом подолання є створення спеціалізованих судів з інтелектуальної власності.

На сьогодні в межах судової реформи були прийняті поправки до Конституції України, а також до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 липня 2016 року, який вступив у силу 30 вересня 2016 року. Відповідно до цього закону протягом 12 місяців має бути створений Вищий суд з питань інтелектуальної власності [10]. Враховуючи міжнародну практику, Патентні суди давно вже займа-

ли нішу в судовій системі Великобританії, Німеччини, Австрії, Швейцарії та Російської Федерації. Завдяки Патентним судам було поліпшено якість розгляду справ з інтелектуальної власності та вдалося значно скоротити період їхнього розгляду.

Висновки

За декілька останніх років можна бачити тенденції для покращення захисту прав на торговельну марку та інтелектуальну власність в цілому. Відтак, у 2017 році має розпочати роботу Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Державна служба інтелектуальної власності почала активніше працювати з міжнародними організаціями для покращення та спрощення реєстрації прав на інтелектуальну власність, а також виконує системну і послідовну роботу щодо поширення інформації з питань захисту прав інтелектуальної власності, залучаючи широку аудиторію.

Література

1. Зенин И.А. «Гражданское и торговое право зарубежных стран» / И.А. Зенин. – Издательство Юрайт, 2013. – 282 с.
2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 // Підписана у Стокгольмі 14 липня 1967 року зі змінами 2 жовтня 1979 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_169.
3. Закон СРСР «Про власність в СРСР» від 06.03.90 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/>.
4. Закон України «Про власність» від 07.02.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 20. – Ст.249.
5. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 21. – Ст. 218.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
8. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 7. – Ст. 36.
9. Звіти про роботу Державної служби інтелектуальної власності України за 2016 рік // Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/ua/zvity_dsiv_2016
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 31. – Ст. 545.

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 342.951:351

Л.І. Баликіна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Урбаністика і адміністративно- правові методи регулювання боротьби з тютюнопалінням та вживанням алкогольних і слабоалкогольних напоїв у громадських місцях (частина 2)

У статті розглядаються адміністративно-правові методи регулювання боротьби з тютюнопалінням та вживанням алкогольних напоїв у громадських місцях в місті Києві. Наводяться приклади порушення правил поведінки у громадських місцях щодо тютюнопаління та розпивання алкогольних і слабоалкогольних напоїв, а також приклади застосування щодо цього обмежувачих норм. Пропонуються шляхи вдосконалення адміністративно-правових методів регулювання зазначених проблем.

Ключові слова: урбаністика, адміністративно-правові методи регулювання, боротьба з тютюнопалінням, вживання алкогольних і слабоалкогольних напоїв у громадських місцях.

Л.И. Балькина
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

Урбанистика и административно- правовые методы регулирования борьбы с табакокурением и употреблением алкогольных и слабоалкогольных напитков в общественных местах (часть 2)

В статье рассматриваются административно-правовые методы регулирования борьбы с табакокурением и употреблением алкогольных напитков в общественных местах города Киева. Показаны примеры нарушения правил поведения в общественных местах касательно курения и распития алкогольных и слабоалкогольных напитков, а также примеры применения ограничивающих норм в связи с такими нарушениями. Предлагаются пути совершенствования административно-правовых методов регулирования указанных проблем.

***Ключевые слова:** урбанистика, административно-правовые методы регулирования, борьба с табакокурением, употребление алкогольных и слабоалкогольных напитков в общественных местах.*

L. Balykina
PhD in Law,
Senior Lecturer of the Civil Law Department
University of Economics and Law 'KROK'

Urbanistic and administrative and legal methods of regulation of fight against tobacco smoking and the use of alcoholic beverages in public places (part 2)

Methods of regulation of administrative law on tobacco control and drinking alcohol in public in Kyiv are studied in this article. Examples of solecism on smoking and drinking alcohol in public and the use of restrictive regulations are shown. New reforms of methods of regulation of administrative law on this problem are suggested.

***Keywords:** urbanistic, methods of regulation of administrative law, tobacco control, drinking alcohol in public.*

Постановка проблеми

Концепція публічного простору міста, відкритих та загальнодоступних територій стала невід'ємною частиною дослі-

джень фахівців з права, урбаністів та інших експертів із зазначеної проблематики. Незважаючи на відмінності у визначенні поняття «публічний простір», він майже

завжди асоціюється з відкритістю, загальнодоступністю та соціокультурним різноманіттям. Прикладом таких місць можуть слугувати вулиці, площі, парки, які відображають концентрацію міського життя в усій його різнобарвності та непередбаченості. Одним з актуальних питань урбаністики є способи ведення здорового способу життя в умовах мегаполісу. Проблемою, на яку слід звернути увагу, на нашу думку, є тютюнопаління та розпивання алкогольних і слабоалкогольних напоїв у публічних місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зазначена проблематика широко досліджується як вітчизняними, так і міжнародними фахівцями. Дослідження із зазначеної проблематики проводяться науковцями та спеціалістами різних галузей, зокрема О. Балакіревою, Т. Бондар, А. Вієвським, С. Сидяком, О. Сакович та ін.

Не вирішені раніше частин загальної проблеми

В умовах сьогодення муніципальній адміністрації, на нашу думку, необхідно в першу чергу звернути увагу на питання щодо формування нової стратегії подальшого благоустрою міського середовища, створення образу міста та просторового покращення Києва. Існує потреба у створенні функціонального значення публічних просторів, які не просто є елементом міської архітектури, а відіграють визначальну соціальну роль в формуванні ідентифікації Києва, в уявленнях гостей, туристів про візуальний та архітектурний вигляд міста, у підвищенні культури суспільних комунікацій. Проблема боротьби з тютюнопалінням та розпиванням алкогольних і слабоалкогольних напоїв у громадських місцях Києва є не вирішеною. Тому стоїть питання щодо вдосконалення адміністративно-правових методів регулювання визначеної проблематики.

Формулювання цілей статті

У межах даної статті автор ставить собі за мету проаналізувати існуючі адміністративно-правові методи боротьби з

тютюнопалінням та розпиванням алкогольних і слабоалкогольних напоїв у громадських місцях та запропонувати ефективніші, спираючись на успішний зарубіжний досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної України є алкоголізм. Статистика показує стабільне зростання кількості людей, які зловживають алкоголем. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна знаходиться в десятці питущих країн світу [1]. Крім того, зростає кількість в тій чи іншій формі протиправних дій, які пов'язані зі споживанням алкогольних напоїв. Особлива стурбованість з приводу ситуації з поширення алкоголізму серед дітей та підлітків. Соціальні опитування свідчать, що підлітки починають вживати алкоголь з 12 років (хоча згідно з національним законодавством дозволено продавати спиртні напої з 18 років), а 42% учнів хоча б раз були п'яними [2]. Зазначена невтішна статистика змушує науковців та спеціалістів різних галузей шукати нових способів та методів боротьби з наявною проблемою.

Часто судова та правозастосовна практика свідчить про те, що адміністративно-правові засоби, які покликані запобігати і зупиняти правопорушення антиалкогольного законодавства, виявляються неефективними. Сучасна державна політика з протидії алкоголізації населення в нашій країні повинна бути дієвою, тому необхідно враховувати досвід минулих років. На наш погляд, головним завданням має стати посилення заходів покарання разом із послідовним викоріненням причин і умов, які сприяють масовому пияцтву. Антиалкогольній політиці належить бути складовою частиною єдиної соціальної політики, спрямованої на захист життя і здоров'я українських громадян.

Аналізуючи чинні адміністративні норми, бачимо, що найбільш поширеним видом адміністративного покарання є адміністративний штраф. Порівняймо розміри штрафів за правопорушення антиалко-

гольного законодавства і власне кількість таких правопорушень, скоєних, за статистикою, найчастіше (розпивання алкогольної продукції і поява у стані сп'яніння у заборонених законом місцях та громадських місцях). Для більшої об'єктивності оперуватимемо лише мінімально можливим рівнем штрафу, передбаченим як санкція в окремих статтях Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) [3].

1. Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, або поява у громадських місцях у п'яному вигляді що ображає людську гідність і громадську мораль (стаття 178):

- перший раз – штраф 17 гривень;
- повторне вчинення дії протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення – 51 гривня;
- вчинення дії двічі протягом року, за які особа піддавалась адміністративному стягненню – 107 гривні.

2. Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями (стаття 172-20):

- розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів на території військових частин, військових об'єктів або виконання ними обов'язків військової служби в нетверезому стані – 1190 гривень;

- участь начальників (командирів) та інших керівників у розпиванні з підлеглими їм військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв під час виконання ними обов'язків військової служби або невиконання ними заходів щодо відсторонення від обов'язків військової служби осіб, які перебувають у нетверезому стані, або приховування ними випадків розпивання пива (крім безалко-

гольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв чи появи на військовій службі в нетверезому стані підлеглих їм військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів – 2465 гривень;

- повторне вчинення зазначених дій протягом року – 2465 гривень.

Отже ми бачимо, що різниця у розмірі мінімального штрафу є суттєвою. Таку різницю пояснити можна тим, що стаття 172-20 в КУпАП з'явилася у 2015 році, коли були прийняті зміни до законодавства щодо посилення відповідальності військовослужбовців [4]. У зв'язку із зазначеним, пропонуємо законодавцю звернути увагу на статтю 178 КУпАП та збільшити кількість неоподаткованих мінімумів для штрафних санкцій, зважаючи на реалії сьогодення.

Окремо варто зупинитися на відповідальності за розпивання алкоголю неповнолітніми, які досягли шістнадцятирічного віку, тобто такими, що підпадають під статус суб'єктів адміністративного правопорушення і здатні самостійно нести тягар відповідальності. Для них за дане діяння встановлені заходи адміністративного впливу, які передбачені статтею 24-1 КУпАП, без будь-якої альтернативи у вигляді інших видів покарання. Тобто за порушення антиалкогольного законодавства неповнолітні не несуть відповідальності на загальних підставах. На нашу думку, у зв'язку зі збільшенням правопорушень, вчинених особами від шістнадцяти до вісімнадцяти років у стані сп'яніння, необхідно збільшити розміри відповідальності цих осіб чи внести зміни до статті 13 КУпАП, додавши до існуючого в ній переліку статей і статтю 178 – з тим, щоб за вчинення зазначених у ній правопорушень ці особи підлягали відповідальності на загальних підставах.

Водночас за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння передбачена адміністративна відповідальність батьків або інших законних представників [3, ст. 180]. Безумовно, зазначена стаття більшою мірою відповідає меті реалізації суспільно корисних цілей – боротьбі з пияцтвом, ал-

коголізмом, вчиненням правопорушеннями неповнолітніми, недбалим ставленням батьків або інших законних представників до виховання неповнолітніх. Однак, на наш погляд, міра відповідальності, а саме від 102 до 136 гривень, зважаючи на умови сьогодення, є заниженою.

У зв'язку зі сказаним вище, доречно нагадати, що у проєкті Державного бюджету на 2017 рік, з січня 2017 року мінімальний розмір оплати праці в Україні пропонується 1600 гривень [5], що всього на 3,5 % більше ніж у з 1 грудня 2016 році (1544 гривень) [6]. Звичайно, аналізовані нами правопорушення вочевидь не належать до числа деліктів, вчинених особами з високими доходами, однак штраф у розмірі 17 гривень чи 108 гривень навряд чи сприймається як покарання.

Подібний підхід до протидії алкоголізації громадян нашої країни не зовсім відповідає превентивній меті адміністративно-правових методів, що не дає змоги реалізувати наявний у чинному антиалкогольному законодавстві потенціал. Кращим виглядало би прагнення депутатського корпусу ліквідувати ті численні нормативні прогалини, які заважають правоохоронним органам боротися з таким злом.

Для порівняння наведемо кілька прикладів щодо розмірів штрафів та міні-

мальної заробітної платні в інших країнах. В Іспанії офіційна мінімальна заробітна плата становить 756 євро [7], а штраф коливається від 500 до 1000 євро, при чому для неповнолітніх – 500 євро, а для осіб, старших 18 років, – не менше 600 євро [8]. У Франції різниця між зарплатою і штрафами більша, а саме: мінімальна зарплата – 1458 євро [7], штраф – від 200 євро [9]. Таким чином можна побачити, що суми у зазначених країнах у відсотковому значенні різняться між мінімальною заробітною платою і штрафом: в Україні штраф становить 1,1% мінімальної заробітної плати, у Франції – 13,7%, а в Іспанії – 66,1%. Як на наш погляд, коментарі зайві.

Висновки

Отже, в нинішньому вигляді статті 178 та 180 Кодексу України про адміністративні правопорушення та відповідальність неповнолітніх необхідно змінити, а саме підвищити, оскільки розмір адміністративного штрафу за порушення антиалкогольного законодавства необґрунтовано занижений, що не враховує сучасних економічних і соціальних реалій. Беручи до уваги досвід країн Європейського Союзу, необхідно закріпити в нормах національного законодавства більш жорсткі санкції з тим, щоб сприяти ефективній деалкоголізації українського населення.

Література

1. Всемирная организация здравоохранения // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/ru/>. – Назва з екрана.
2. Вживання алкоголю та наркотиків серед учнів і студентів: динаміка та чинники поширення / [Балакірева О. М. та ін.] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC/Buklets/buklet%252005.pdf&ved=0ahUKEwi-ytTJ7vLRAhUDIp0KHUAeALEQFggdMAI&usg=AFQjCNHtoYe4v-tRnLE8YFT74fh8FURKAA&sig2=IsHV9B74NdlWPRpSQuvRYA>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладання обов'язків в особливий період: Закон України від 5 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Стор. 740. – Ст. 92.
5. Проект Закону про Державний бюджет України на 2017 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032.
6. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25 грудня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Стор. 101. – Ст. 54.
7. Какие минимальные зарплаты получают в Евросоюзе // [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <https://ru.tsn.ua/groshi/kakie-minimalnye-zarplaty-poluchayut-v-evrosoyuze-413010.html>. – Назва з екрана.

8. В Испании за распитие спиртных напитков в общественных местах могут оштрафовать на тысячу евро // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transport-journal.com/logistika-i-ekspedirovanie/tamoznya/v-uspanyu-za-raspytye-spyrtnyih-napytkov-v-obschestvennyih-mestah-mohut-oshtrafovat-na-tyisyachu-evro/>. – Назва з екрана.

9. Франция: быт, поведение, меры предосторожности // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agentika.com/ru/encyclopedia/513146f4-1373-4564-b69a-7ce9e5c15994/articles/root/4cca5621-d278-49cc-ac79-f49a5ac91284?version=RCi-1>. – Назва з екрана.

**Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право. Кримінальний
процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343.346.8:342.7:341

A.I. Francuz
doktor nauk prawnych, profesor
kierownik katedry publiczno-prawnych dyscyplin
Wybitny prawnik Ukrainy
Bohater Ukrainy
Uniwersytet ekonomii i prawa "KROK"

Anna Pawlak
Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie,
Radca Prawny w Opolu

**Międzynarodowe regulacje prawne
chroniące dzieci przed cyberprzestępczością**

A.Й. Француз
доктор юридичних наук
професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Заслужений юрист України
Герой України
Університет економіки та права «КРОК»

Анна Павляк
Університет фінансів та менеджменту у Варшаві,
адвокат в Ополе

**Міжнародні закони щодо захисту
дітей від кіберзлочинності**

Постійний розвиток технології зумовлює посилення існуючих і появу нових загроз з використанням комп'ютерів і телеінформаційних мереж. На сьогодні фіксується велика кількість злочинів, які здійснюються через Інтернет. У даній статті аналізується кіберзлочинність та пропонуються шляхи захисту дітей від неї.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, права дитини, кіберзлочинність.

А.И. Француз
д. ю. н., профессор
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Заслуженный юрист Украины
Герой Украины
Университет экономики и права «КРОК»

Анна Павляк
Университет финансов и менеджмента в Варшаве,
адвокат в Ополе

Международные законы по защите детей от киберпреступности

Постоянное развитие технологии приводит к усилению существующих и появлению новых угроз с использованием компьютеров и телеинформационных сетей. На сегодня фиксируется большое количество преступлений, совершаемых через Интернет. В данной статье анализируются киберпреступность и предлагаются пути защиты детей от нее.

Ключевые слова: международно-правовые акты, права ребенка, киберпреступность.

A. Frantsuz
Doctor of Law, professor,
Head of the Civil Law Department
Honored Lawyer of Ukraine,
Hero of Ukraine
“KROK” University
Anna Pavlyak
University of finance and management in Warsaw,
the lawyer in Opole

International laws to protect children from cybercrime

Continuous development of technology leads to strengthening existing and emergence of new threats with use of computers and teleinformation networks. Today a large number of the crimes committed on the Internet. Cybercrime are analyzed and ways of protection of children from them are offered in this article.

Keywords: international legal acts, rights of the child, cybercrime.

Wstęp

Stały rozwój technologii powoduje nasilanie się istniejących oraz pojawianie nowych zagrożeń z wykorzystaniem komputerów i sieci teleinformatycznych. Obecnie wymienić można szeroki katalog przestępstw, które dokonywane są za pomocą Internetu. Są to zarówno przestępstwa związane

z wykradaniem danych, nielegalnym dostępem, „kradzieżą” tożsamości, jak i inne oszustwa komputerowe w tym wyłudzenie pieniędzy, ale także cyberterrorizm, cyberprzemoc, wiele przestępstw o podłożu seksualnym, jak np. cyberpornografia, pedofilia sieciowa, cyberseks, cyberprostyucja, *child*

*grooming*¹, *seksing*², a także internetowy hazard, a nawet internetowa działalność sekt. Wydaje się, iż niemożliwym jest wskazanie wszelkich możliwych przestępczych procedurów mających miejsce w sieci, gdyż wraz z rozwojem technologii, bardzo szybko powstają nowe i ewoluują dotychczasowe patologie.

Ofiarami wielu z cyberprzestępstw są wrażliwe i ufne dzieci, dla których świat wirtualny coraz częściej staje się drugą rzeczywistością. Dostęp do Internetu ma większość osób żyjących w krajach rozwiniętych³. Możliwość pozyskiwania informacji, wymiany kontaktów z osobami z całego świata, uczenia się języków, poznawania nowych technologii – to wszystko sprawia, że rodzice bez wahania umożliwiają dzieciom dostęp do Internetu, niestety bardzo często – bez żadnego nadzoru ze strony dorosłych⁴. Dzieci wycho-

¹ Z j. ang. „uwodzenie dziecka”, polegające na stopniowym nawiązywaniu więzi emocjonalnej z dzieckiem, zaprzyjaźnianiu się z nim, w celu późniejszego wykorzystania seksualnego – zob. A. Andrzejewska, *Dzieci i młodzież w sieci zagrożenia realnych i wirtualnych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, Difin, Warszawa 2014, s. 149 i n.

² Rozumiany jako wysyłanie, szczególnie przez młodzież, wiadomości multimedialnych o zabarwieniu erotycznym, np. nagich zdjęć – więcej G. Kudlak, *Sexting – od zabawy do przestępstwa*, [w:] *Oblicza patologii społecznych*, red. S. Bębas, WSH – Radom 2011, s. 425 i n.

³ Według danych Eurostatu: na początku 2014 r. nieco ponad trzy czwarte (78 %) wszystkich mieszkańców Unii Europejskiej w wieku od 16 do 74 lat korzystało z Internetu, a 81 % gospodarstw domowych deklarowało, że ma dostęp do Internetu: zob. *Dane statystyczne dotyczące społeczeństwa informacyjnego. – gospodarstwa domowe i osoby indywidualne*, tekst dostępny pod adresem: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Information_society_statistics_-_households_and_individuals/pl#Dost.C4.99p_do_internetu [dostęp: 27.12.2016 r.].

⁴ Wg amerykańskich badaczy brak nadzoru ze strony rodziców najczęściej wynika z założenia, że „mojego dziecka to nie spotka”, tak: L.D. Rosen, N.A. Cheever, L.M. Carrier, *The association of parenting style and child age with parental limit setting and adolescent My Space behavior*, „Journal of Applied Developmental Psychology” 2008, Volume 29, Issue 6, s. 469.

wywane w dobie technologii informatycznej, konsumpcjonizmu, erotyzacji codziennego życia, narażone są na negatywne wzorce, które nie uczą się prawidłowych relacji międzyludzkich. Wszystko to sprawia, że stają się bardzo „łatwymi” ofiarami wielu przestępstw z użyciem Internetu. Ofiarami, które zafascynowane światem wirtualnym nie potrafią krytycznie i obiektywnie spojrzeć na uzyskiwane informacje, a z uwagi na poczucie wstydu, strachu, czy bezsilności często nie ujawniają krzywdy, którą im wyrządzono. Dlatego też bardzo ważne jest podejmowanie działań zmierzających do skutecznego zapobiegania, a gdy do przestępstwa już doszło – ścigania i karania sprawców przestępstw popełnianych przy wykorzystaniu technologii informatycznych.

W tym celu niezwykle ważna jest współpraca międzynarodowa oraz wypracowywanie wspólnych, międzynarodowych standardów ochrony użytkowników Internetu, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci. Artykuł ten ma na celu ukazanie prawnych środków ochrony dzieci przed cyberprzestępczością na szczeblu międzynarodowym, z uwzględnieniem standardów uniwersalnych, jak i regionu europejskiego. Przy czym omówiono zarówno regulacje mające bezpośrednio na celu bezpieczeństwo dziecka w cyberprzestrzeni, jak i wybrane normy chroniące dziecko przed krzywdą w ogólności (bez względu na środki, którymi posługuje się sprawca), a także regulacje, które mają na celu zapewnienie ochrony między innymi dziecku przed zagrożeniami płynącymi z nowoczesnych technologii.

W niniejszym artykule przyjęto szeroką definicję cyberprzestępstwa. Podczas X Kongresu ONZ w sprawie Zapobiegania Przestępczości i Traktowania Przestępców zdefiniowano cyberprzestępstwa w wąskim i szerokim sensie. Cyberprzestępstwo w wąskim sensie to „wszelkie nielegalne działanie, wykonywane w postaci operacji elektronicznych, wymierzone przeciw bezpieczeństwu systemów komputerowych lub poddawanych procesom przez te systemy danych”, podczas gdy w szerokim to „wszelkie nielegalne działanie, popełnione za pomocą lub dotyczące systemów lub sieci komputerowych,

włączając w to m.in. nielegalne posiadanie i udostępnianie lub rozpowszechnianie informacji przy użyciu systemów lub sieci komputerowych”⁵. A zatem omawiane w artykule regulacje dotyczą różnych przestępstw z użyciem komputera.

W ramach ochrony międzynarodowej możemy mówić o regulacjach systemu uniwersalnego (ogólnoświatowego) oraz systemów regionalnych (związanych z danym regionem świata). Artykuł ten ukazuje ogólnoświatowe regulacje prawne dotyczące ochrony dzieci przed cyberprzemocą oraz przepisy stanowione w ramach regionu europejskiego – Rady Europy oraz Unii Europejskiej, pomijając analizę regulacji innych organizacji regionalnych, co znacznie przekroczyło ramy opracowania.

Ochrona dzieci przed cyberprzestępczością w systemie uniwersalnym

Uniwersalną organizacją międzynarodową jest Organizacja Narodów Zjednoczonych powstała 24 października 1945 r.⁶, kiedy to – w wyniku złożenia wymaganych dokumentów ratyfikacyjnych – weszła w życie Karta Narodów Zjednoczonych podpisana w San Francisco 26 czerwca 1945 r.⁷ Uniwersalność, czy też inaczej mówiąc powszechność działania ONZ odnosi się do kilku aspektów tego systemu: terytorialnego, gdyż obejmuje on swoim zasięgiem praktycznie cały świat; przedmiotowego, albowiem uwzględnia wszystkie podstawowe kategorie praw człowieka; oraz podmiotowego, który oznacza, że system obejmuje wszystkie państwa członkowskie ONZ⁸.

Głównym aktem prawnym systemu uniwersalnego, regulującym sytuację prawną

⁵ Więcej: A. Suchorzewska, *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożeń cyberterroryzmem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

⁶ *History of the United Nations*, dostępny pod adresem: <http://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/index.html>, [dostęp 20.10.2016].

⁷ Dz. U. 1947 r., nr 23, poz. 90.

⁸ M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2004, s. 178.

dzieci jest Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.). Jest to multilateralna umowa międzynarodowa, zawarta pod auspicjami ONZ, której stroną jest 196 państw całego świata⁹. Z uwagi na fakt, iż konwencja ta uchwalona została w 1989 r. nie zawiera regulacji bezpośrednio odnoszących się do zagrożeń płynących z cyberprzestrzeni.

W artykule 19 Konwencji nałożono na Państwa-Strony zobowiązanie do ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej, krzywdy lub zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych dzieci pozostających pod opieką określonych osób. Jak wskazuje ustęp 2 artykułu 19: „Tego rodzaju środki ochronne powinny obejmować, tam gdzie jest to właściwe, skuteczne przedsięwzięcia w celu stworzenia programów socjalnych dla realizacji pomocy dziecku oraz osobom sprawującym opiekę nad dzieckiem, jak również innych form działań prewencyjnych dla ustalania, informowania, wszczynania i prowadzenia śledztwa, postępowania, notowania wymienionych wyżej przypadków niewłaściwego traktowania dzieci oraz tam, gdzie jest to właściwe - ingerencję sądu”. To zatem od działalności państw zależeć będzie w dużej mierze bezpieczeństwo, w tym cyberbezpieczeństwo dzieci. Wydaje się, iż kluczowym w tym zakresie będzie edukowanie nieletnich na temat potencjalnych zagrożeń.

Jedną z podstawowych form krzywdzenia dzieci jest przemoc seksualna, oznaczająca wykorzystywanie dziecka dla uzyskania przyjemności seksualnej przez osoby dorosłe¹⁰. Ochronę dzieci przed wyzyskiem

⁹ *Status of treaties*, dostępny pod adresem: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en, [dostęp 25.10.2016].

¹⁰ Więcej na temat przemocy seksualnej wobec dzieci: R. Lew-Starowicz, *Przemoc seksualna*, Jacek Santorski & CO, Warszawa 1992; S. Kluczyńska, *Przemoc seksualna wobec dzieci*, „Niebieska Linia” 2002, nr 3; E. Quayle, M. Vaughan, M. Taylor, *Sex offenders, Internet*

seksualnym reguluje art. 34 Konwencji o prawach dziecka, który stanowi, iż: „Państwa-Strony zobowiązują się do ochrony dzieci przed wszelkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych. Dla osiągnięcia tych celów Państwa-Strony podejmą w szczególności wszelkie właściwe kroki o zasięgu krajowym, dwustronnym oraz wielostronnym dla przeciwdziałania:

a. nakłanianiu lub zmuszaniu dziecka do jakichkolwiek nielegalnych działań seksualnych;

b. wykorzystywaniu dzieci do prostytucji lub innych nielegalnych praktyk seksualnych;

c. wykorzystywaniu dzieci w pornograficznych przedstawieniach i materiałach”.

Przepisem subsydiarnym wobec wymienionych wyżej postanowień jest art. 36 Konwencji o Prawach Dziecka, w którym nakazuje się państwom bronienie dziecka przed wszelkimi innymi formami wyzysku, w jakimkolwiek aspekcie naruszającymi dobro dziecka. Jak wskazuje się w doktrynie¹¹ – art. 36 ma umożliwić uzupełnienie ewentualnych luk w regulacjach Konwencji, wynikających z nieprzewidzianych wcześniej zagrożeń dobra dziecka w skutek m. in. rozwoju techniki. Dzięki takiemu elastycznemu sformułowaniu, Konwencja chroni dzieci również przed wszelkimi cyberprzestępstwami. Głównym wyznacznikiem ochrony będzie zagrożenie „dobru dziecka”, bez względu na użyte w tym celu środki. Dzięki tej klauzuli generalnej, Konwencja otwiera się na pozanormatywne systemy. Najczęściej bowiem przyjmuje się, iż „dobro dziecka to zespół wartości duchowych i materialnych, które mają wpływ na prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny dziecka”¹².

child abuse images and emotional avoidance: The importance of values, „Aggression and Violent Behavior” 2006, Volume 11, Issue 1, s. 1–11.

¹¹ Por.: L. Kociucki, *Ochrona dziecka przed złym traktowaniem*, [w:] *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, red. T. Smyczyński, Ars boni et aequi, Poznań 1999, s. 377.

¹² S. L. Stadniczeńko, *Urzeczywistnianie dobra dziecka*, [w:] *Rzecznicтво praw dziecka w Polsce*, red. S. L. Stadniczeńko, Wydaw. PWSZ, Konin – Opole 2002, s. 12, por. także: S. L. Stadniczeńko,

Do kwestii cyberprzemocy można odnieść także inne regulacje Konwencji¹³. Art. 8 Konwencji odnosi się do konieczności podjęcia działań przez Państwa-Strony, mające na celu poszanowanie prawa dziecka do zachowania jego tożsamości, w tym obywatelstwa, nazwiska, stosunków rodzinnych. Regulacja ta swoim zakresem obejmuje również ochronę dziecka przed takimi czynami jak zniesławianie, znieważanie, czy naruszenie wizerunku dziecka w cyberprzestrzeni. Ponadto do kwestii włamań na profile oraz kont dziecka może odnosić się art. 16 Konwencji, który wskazuje, iż „żadne dziecko nie będzie podlegało arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę jego życia prywatnego, rodzinnego lub domowego czy w korespondencję ani bezprawnym zamachom na jego honor i reputację”. Wprawdzie przepisy te nie odnoszą się wprost do cyberprzestępstw, ale z uwagi na ich elastyczną treść, znajdują zastosowanie również w sytuacji krzywdzenia dziecka przy pomocy nowych technologii.

Dużym wyzwaniem dla poszczególnych państw jest walka z przestępstwami na tle seksualnym, których ofiarami są dzieci. Szczególne wytyczne w tym zakresie zawiera Protokół fakultatywny do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz. U. z 2007 r., Nr 76, poz. 494), podpisany i przyjęty przez 173 państwa¹⁴. Protokół ten był między innymi odpowiedzią ONZ na wnioski „Międzynarodowej konferencji w sprawie zwalczania dziecięcej pornografii w Internecie”, która odbyła się we Wiedniu w

Prawo dziecka do wychowania w rodzinie, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S. L. Stadniczeńko, Wyd. RPDz., Warszawa 2015, s. 95.

¹³ *Raport bezpieczeństwa dzieci korzystających z Internetu*, Fundacja Dzieci Niczyje na zlecenie Telekomunikacji Polskiej, Warszawa 2008, s. 22, dostępny na stronie: www.bezpiecznaszkola.men.gov.pl, [dostęp: 15.10.2016 r.].

¹⁴ *Status of treaties*, dostępny pod adresem: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11-c&chapter=4&clang=_en, [dostęp 25.10.2016].

1999 r. i podczas której m. in. wezwano do bliższej współpracy między rządami a przemysłem internetowym. Ważnym krokiem w walce z dziecięcą prostytutką i pornografią, było zdefiniowanie tych procedurów (art. 2 Protokołu), zobowiązanie państw-stron do penalizacji tych czynów (art. 3), do uregulowania zagadnień jurysdykcji oraz możliwości ekstradycji sprawców tych przestępstw (art. 4 i 5), wzmocnienia współpracy międzynarodowej (art. 6 i 10), do podjęcia odpowiednich kroków w celu ochrony ofiar (art. 8), a także do podjęcia odpowiednich środków zapobiegawczych, w tym edukacyjno-szkoleniowych wśród dzieci (art. 9).

Tematyka cyberbezpieczeństwa dzieci podejmowana była także przez Radę Praw Człowieka, która jest głównym organem systemu politycznego ONZ. W rezolucji 7/29 o prawach dziecka przyjętej w marcu 2008 r., Rada Praw Człowieka zapowiedziała odbywanie corocznych całodziennych spotkań dotyczących różnych aspektów praw dziecka. Na ostatnim z tych spotkań, które miało miejsce 7 marca 2016 r., podczas 31 sesji Rady Praw Człowieka, dyskutowano na temat „Technologii informatycznych a wykorzystywanie seksualne dzieci”¹⁵. Celem spotkania było m. in. pogłębienie wiedzy na temat relacji między nowoczesną technologią a prawami człowieka, wymiana dobrych praktyk i doświadczeń w tej sprawie, opracowanie odpowiednich strategii mających na celu ochronę dzieci online, wypracowanie zaleceń, by zapewnić bezpieczny i równy dostęp dzieci do nowych technologii oraz kryminalizację wykorzystywania dzieci w Internecie. Sesje Rady Praw Człowieka stanowią doskonałą okazję do przeglądu sytuacji w zakresie realizacji poszczególnych praw człowieka na świecie. „Jest to forum dyskusji i wymiany poglądów zarówno delegatów państw członkowskich, innych państw, czy całej rzeszy organizacji poza-

¹⁵ Szczegółowy plan spotkania „Technologie informatyczne a wykorzystywanie seksualne dzieci”, dostępny pod adresem: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Pages/31RegularSession.aspx>, [dostęp: 31.10.2016].

rządowych, uczestniczących w obradach jako obserwatorzy”¹⁶.

Przy Radzie Praw Człowieka, w ramach tzw. procedur specjalnych, powoływani są sprawozdawcy, którzy mogą podejmować wizyty w państwach ONZ, rozpatrują skargi indywidualne, wysyłają pilne apele oraz zarzuty do państw z prośbami o wyjaśnienie sytuacji, współpracują z przedstawicielami poszczególnych państw na rzecz poprawy sytuacji, a także sporządzają raporty i wytyczne dotyczące zagadnień związanych z ochroną praw człowieka. W 1990 r. powołany został urząd Specjalnego Sprawozdawcy ds. Sprzedaży Dzieci, Dziecięcej Prostitution i Pornografii¹⁷. Jest on uprawniony do analizowania przyczyn sprzedaży i wykorzystywania seksualnego dzieci, wymiany dobrych praktyk w celu jego zwalczania, promowania środków, aby zapobiegać seksualnemu wykorzystywaniu dzieci i wydawania zaleceń, dotyczących ochrony i wsparcia dzieci będących ofiarami sprzedaży i wykorzystywania seksualnego¹⁸. Jednym z ważnych narzędzi Specjalnego Sprawozdawcy jest składanie rocznych sprawozdań z działań Radzie Praw Człowieka oraz Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ. Sprawozdania te często dotyczą bezpieczeństwa dzieci, w tym ich ochrony w Internecie. Jedno z pierwszych sprawozdań odnoszących się do problematyki wykorzystywania dzieci przez Internet był raport „Rola mediów i edukacji w zapobieganiu komercyjnemu wykorzystywaniu seksualnemu dzieci” z 16 października 1997 r.¹⁹, który powstał między

¹⁶ A. Pawlak, *Mechanizmy monitorowania praw człowieka w systemie ONZ na przykładzie krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Środki ochrony praw człowieka w państwach postsocjalistycznych, Zagadnienia wybrane*, red. A. Frankiewicz, A. Pawlak, AT Wydawnictwo, Kraków 2015, s. 80.

¹⁷ Rezolucja Komisji Praw Człowieka z 7 marca 1990 r., E/CN.4/RES/1990/68.

¹⁸ *Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography*, tekst dostępny pod adresem: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Children/Pages/ChildrenIndex.aspx> [dostęp: 27.12.2016 r.].

¹⁹ *The role of the media and education in preventing and contributing to the commercial sexual*

innymi po pobycie Sprawozdawcy w Stanach Zjednoczonych, gdzie badano problem komercyjnego wykorzystywania seksualnego dzieci przez Internet. W Sprawozdaniu tym podkreślano konieczność aktywnej i skutecznej współpracy między rządami i organizacjami pozarządowymi, otwartości wymiany informacji między tymi podmiotami, a także efektywnego systemu wsparcia finansowego działań mających na celu bezpieczeństwo dziecka.

Kolejnymi raportami Specjalnych Sprawozdawców ds. Sprzedaży Dzieci, Dziecięcej Prostyucji i Pornografii, odnoszącymi się m. in. do cyberprzestępczości były: Sprawozdanie z 13 stycznia 1998 r. „Media a edukacja”²⁰, Sprawozdanie z 23 grudnia 2004 r. „Pornografia dziecięca w Internecie”²¹, a także z 13 lipca 2009 o tym samym tytule²², czy Sprawozdanie z 26 grudnia 2014 r. „Technologie informatyczne a seksualne wykorzystywanie dzieci”²³. Najnowsze ze sprawozdań – z 30 grudnia 2015 r. dotyczyło „Reakcji na popyt na seksualne wykorzystywanie dzieci”, w którym ujęto inny aspekt seksualnego wykorzystywania dzieci – a mianowicie przypomniano państwom członkowskim

exploitation of children, A/52/482, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/277/36/PDF/N9727736.pdf?OpenElement>, [dostęp: 25.10.2016 r.].

²⁰ *The media and education*, E/CN.4/1998/101, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/101/06/PDF/G9810106.pdf?OpenElement>, [dostęp: 25.10.2016 r.].

²¹ *Child pornography on the Internet*, E/CN.4/2005/78, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/100/19/PDF/G0510019.pdf?OpenElement>, [dostęp: 25.10.2016 r.].

²² *Child pornography on the Internet*, A/HRC/12/23, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/146/27/PDF/G0914627.pdf?OpenElement>, [dostęp: 25.10.2016 r.].

²³ *Information and Communication Technologies and the sale and sexual exploitation of children*, A/HRC/28/56, tekst dostępny pod adresem: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/28/56, [dostęp: 25.10.2016 r.].

o obowiązku eliminowania potencjalnych zagrożeń oraz zapobiegania przestępstwom wobec dzieci na tle seksualnym²⁴.

W 2015 roku Specjalny Sprawozdawca ds. Sprzedaży Dzieci, Dziecięcej Prostyucji i Pornografii, obchodził 25-lecie działalności urzędu. Podkreślenia wymaga, iż jest to jedyny z 43 specjalnych sprawozdawców, który szczególnie nacisk kładzie na ochronę dzieci.

Regulacje Rady Europy

Rada Europy jest regionalną organizacją międzynarodową, obejmującą swym zasięgiem teren 47 państw świata, głównie z terenu Europy. Problematyka łamania praw człowieka przy użyciu nowych technologii i związana z tym konieczność szczególnej ochrony została przez Radę Europy zauważona już w latach dziewięćdziesiątych – kiedy to rozpoczął się szybki rozwój komercyjnego Internetu. W związku z tym w Strasburgu, 10-11 października 1997 r. szefowie państw i rządów Rady Europy podczas ich Drugiego Szczytu przyjęli Plan Działania między innymi w celu znalezienia wspólnej odpowiedzi na rozwój nowych technologii, opartej na standardach i wartościach Rady Europy²⁵.

Wśród regulacji Rady Europy odnoszących się do problematyki cyberprzestępczości wobec dzieci wyróżnić należy dwa akty: Konwencję Rady Europy o cyberprzestępczości sporządzoną w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r.²⁶, a także Konwencję Rady Europy z 25 października 2007 r. o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych²⁷ (zwaną również Konwencją z Lanzarote – od miejsca jej podpisania).

W Konwencji o cyberprzestępczości z 2001 r. wskazuje się, iż z uwagi na głębo-

²⁴ *Tackling the demand for the sexual exploitation of children*, A/HRC/31/58, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/294/64/PDF/G1529464.pdf?OpenElement>, [dostęp: 27.12.2016 r.].

²⁵ Pełny tekst Planu Działania na stronie: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168063dced>, [dostęp: 26.10.2016 r.].

²⁶ Dz. U. z 2015 r., poz. 728.

²⁷ Dz. U. z 2015 r., poz. 608.

kie zmiany dokonane na skutek digitalizacji, konwergencji i trwającej globalizacji sieci informatycznych kwestią priorytetową winna być wspólna polityka kryminalna mająca na celu ochronę społeczeństwa przed cyberprzestępczością, między innymi poprzez przyjęcie właściwych przepisów prawnych i wspieranie międzynarodowej współpracy. W Preambule Konwencji podkreśla się również, iż skuteczna walka z cyberprzestępczością wymaga zwiększonej, szybkiej i dobrze funkcjonującej współpracy międzynarodowej w sprawach karnych. W Konwencji tej opisane zostały przestępstwa przeciwko poufności, integralności i dostępności danych informatycznych i systemów, przestępstwa komputerowe, przestępstwa związane z naruszeniem praw autorskich i pokrewnych, a także przestępstwa związane z pornografią dziecięcą.

W artykule 9 ust. 2 Konwencji zdefiniowano pojęcie „pornografii dziecięcej”, przez które rozumie się „materiał pornograficzny, który w sposób widoczny przedstawia: a. osobę małoletnią w trakcie czynności wyraźnie seksualnej; b. osobę, która wydaje się być nieletnią, w trakcie czynności wyraźnie seksualnej; c. realistyczny obraz przedstawiający osobę małoletnią w trakcie czynności wyraźnie seksualnej”. Przy czym osoba małoletnia obejmuje wszystkie osoby poniżej 18 roku życia, natomiast państwo – strona Konwencji może wprowadzić wymóg niższej granicy wieku, która nie może być jednak niższa niż 16 lat. Zgodnie z art. 9 ust. Konwencji przestępstwa związane z pornografią dziecięcą to umyślne i bezprawne produkowanie pornografii dziecięcej dla celów jej rozpowszechniania za pomocą systemu informatycznego, a także oferowanie lub udostępnianie, rozpowszechnianie lub transmitowanie, pozyskiwanie pornografii dziecięcej za pomocą systemu informatycznego, a także posiadanie pornografii dziecięcej w ramach systemu informatycznego lub na środkach do przechowywania danych informatycznych. Konwencja zobowiązuje każde państwo, będące stroną Konwencji do podjęcia odpowiednich środków prawnych i innych dla uznania za przestępstwa w jej prawie wewnętrznym wyżej wymienionych czynów.

Oczywistym jest, iż Konwencja ma na celu ochronę jak największej liczby dzieci i penalizację najszerzej rozumianej pornografii dziecięcej. By jednak uczynić powyższe regulacje elastycznymi i umożliwić ratyfikację Konwencji jak największej liczbie państw, w art. 9 ust. 3 wskazano, iż „Każda ze Stron może zastrzec sobie prawo niestosowania, w całości lub w części, ustępu 1.d. i e. oraz ustępu 2.b. i c.”. A zatem państwa ratyfikujące mogą ograniczyć penalizację czynów związanych z pozyskiwaniem pornografii dziecięcej za pomocą systemu informatycznego dla siebie lub innej osoby oraz posiadaniem pornografii dziecięcej w ramach systemu informatycznego lub na środkach do przechowywania danych informatycznych. Ponadto państwa mogą uznać, iż nie będzie pornografią dziecięcą przedstawienie osoby, która wydaje się być nieletnią, w trakcie czynności wyraźnie seksualnej oraz realistycznego obrazu małoletniej w trakcie tej czynności.

Konwencja o cyberprzestępczości została otwarta do podpisu zarówno dla państw członkowskich Rady Europy, jak i państw z poza organizacji. Aktualnie 49 państw świata ratyfikowało Konwencję o cyberprzestępczości, 6 kolejnych podpisało, lecz jeszcze jej nie ratyfikowało. Wśród krajów nieczłonkowskich Rady Europy Konwencja obowiązuje w Australii, Kanadzie, na Dominikanie, Mauritiusie, w Izraelu, Japonii, Panamie, na Sri Lance oraz w Stanach Zjednoczonych²⁸. Fakt, iż również kraje spoza Rady Europy chętnie przystępują do Konwencji o cyberprzestępczości świadczy o szczególnym uznaniu dla tego aktu na arenie międzynarodowej. Pomimo regionalnego charakteru organizacji, jaką jest Rada Europy, Konwencja zyskała charakter ogólnoświatowy. Jest ona bowiem jedynym aktem międzynarodowego prawa karnego ery społeczeństwa informacyjnego, który wywiera istotny wpływ na ustawodawstwa karne państw-stron Konwencji. W Polsce Konwencja weszła w życie 1 czerwca 2015 r.

²⁸ *Chart of signatures and ratifications of Treaty 185. Convention on Cybercrime. Status as of 29/10/2016*, dostępny na stronie: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=2bTssvsW, [dostęp: 29.10.2016].

Drugi z wymienionych aktów Rady Europy - Konwencja Rady z 25 października 2007 r. o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, powstał jako efekt wielu wcześniej przyjętych zaleceń, planów działania, rekomendacji, czy odbytych spotkań na szczeblu międzynarodowym²⁹. Celem tego aktu prawnego jest zapobieganie i zwalczanie seksualnego wykorzystywania dzieci i niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych, ochrona ofiar takich zachowań oraz promowanie wielopłaszczyznowej współpracy przeciwko seksualnemu wykorzystywaniu dzieci. Konwencja z Lanzarote szeroko reguluje kwestie ochrony dziecka przed krzywdą na tle seksualnym, a ponadto zawiera regulacje bezpośrednio odnoszące się do cyberprzestępczości, jednym z jej celów jest więc ochrona dzieci przed przestępczością seksualną online.

Już w samej Preambule – państwa-akcjonariusze Konwencji zauważają, że seksualne wykorzystywanie dzieci i niegodziwe traktowanie dzieci w celach seksualnych przybrało niepokojące rozmiary, w szczególności jeśli chodzi o wzrost korzystania z technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych zarówno przez dzieci, jak i sprawców przestępstw. W związku z tym należy podjąć odpowiednie działania, z uwzględnieniem specyfiki cyberprzestrzeni.

Konwencja wskazuje jakie czyny mają być przez państwa penalizowane, a wśród przestępstw dotyczących pornografii dziecięcej wymienia się „świadome pozyskiwanie dostępu do pornografii dziecięcej za pośrednictwem technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych” (art. 20 ust. 1 f Konwencji z Lanzarote). Konwencja zawiera także regulację dotyczącą nagabywania dzieci za pośrednictwem Internetu – umyślnego składania dziecku propozycji spotkania w celu popełnienia przestępstwa na tle seksualnym, której

poświęcony został art. 23³⁰. Nakaz prawnego sankcjonowania czynu „uwodzenia” dziecka przez Internet, niezależnie od tego, czy doszło do wykorzystania seksualnego dziecka w rzeczywistości, stanowił istotny krok w stronę zwiększenia bezpieczeństwa dziecka w sieci.

Dla bezpieczeństwa dziecka w Internecie bardzo istotną rolę odgrywa odpowiednia edukacja dzieci od najmłodszych lat, przestrzeganie ich przed zagrożeniami i uświadamianie o potencjalnych ryzykach związanych z używaniem nowoczesnych technologii. Konwencja z Lanzarote zwraca uwagę na aspekt edukacyjny w art. 6. Znajduje się tam zobowiązanie każdego państwa, które ratyfikuje Konwencję, do podjęcia odpowiednich środków (ustawodawczych lub innych) w celu zapewnienia, by dzieci otrzymywały w trakcie swojej edukacji – zarówno na szczeblu podstawowym, jak i ponadpodstawowym - informacje o zagrożeniach oraz o środkach ochrony przed seksualnym wykorzystywaniem dzieci. Przy czym, informacje te mają być opracowane wspólnie z rodzicami dzieci, dostosowane do zmieniających się możliwości rozumienia zagrożeń przez dzieci oraz przekazywane w ramach ogólnej wiedzy na temat seksualności człowieka. W artykule 6 Konwencji podkreśla się jednocześnie, iż podczas takiej edukacji będzie kładziony nacisk na poszczególne sytuacje ryzyka, szczególnie związane z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych. Konwencja z Lanzarote nie poprzestaje jedynie na podkreśleniu konieczności edukacji dzieci, albowiem w art. 8 wskazuje się na potrzebę organizacji kampanii informu-

²⁹ Główne spotkania o których mowa to: I Światowy Kongres Przeciwko Seksualnemu Wykorzystywaniu Dzieci w Celach Komercyjnych (sierpień 1996 r.), II Światowy Kongres w Jokohamie (grudzień 2001), Konferencja w Monaco (kwiecień 2006 r.).

³⁰ Art. 23 Konwencji z Lanzarote stanowi: „Każda ze Stron przyjmuje konieczne środki ustawodawcze lub inne środki w celu zapewnienia karalności umyślnego składania dziecku (...) przez osobę dorosłą za pośrednictwem technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych, propozycji spotkania w celu popełnienia przeciwko dziecku któregośkolwiek z przestępstw określonych na podstawie art. 18 ust. 1 lit. a lub art. 20 ust. 1 lit. a, w sytuacji, gdy za taką propozycją idą faktyczne działania mające na celu doprowadzenie do takiego spotkania.

jących społeczeństwo o zagrożeniach oraz możliwościach ochrony dziecka. Konwencja Rada Europy z 2007 r. w sposób kompleksowy reguluje kwestie ochrony dziecka – tylko bowiem zmiana prawa wewnętrznego, ściśle współpraca międzynarodowa, ale także jednoczesna intensywna edukacja samych zagrożonych oraz podnoszenie powszechnej świadomości na temat seksualnego wykorzystywania dzieci – może przynieść oczekiwane efekty.

Konwencja Rady z 25 października 2007 r. o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych została ratyfikowana przez 41 państw, przy czym wszystkie te państwa są członkami Rady Europy, pomimo, iż akt ten został otwarty do podpisu również dla krajów nieczłonkowskich. Pozostałe 6 państw Rady Europy (Armenia, Azerbejdżan, Estonia, Irlandia, Norwegia i Wielka Brytania) podpisały Konwencję, lecz jeszcze jej nie ratyfikowały³¹.

Wskazane powyżej Konwencje to nie jedyne działania Rady Europy, mające na celu m.in. ochronę dzieci przed cyberprzestępczością. Organizacja ta od wielu lat zajmuje się problematyką ochrony danych osobowych człowieka, w tym także dziecka. W tym celu sporządzono Konwencję Rady Europy o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych, sporządzona w Strasburgu dnia 28 stycznia 1981³²; czy Zalecenie nr R (95) 4 o ochronie danych osobowych w sferze usług telekomunikacyjnych ze szczególnym uwzględnieniem usług telefonicznych. Rada Europy wyznacza również pewne ramy penalizacji cyberprzestępstw - np. w Zaleceniu nr R (89) 9 w sprawie przestępstw komputerowych, zdefiniowano różne przestępstwa komputerowe, a w Rezolucji nr 3

³¹ *Chart of signatures and ratifications of Treaty 201. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. Status as of 29/10/2016*, dostępny pod adresem: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/201/signatures?p_auth=fWJndK2L, [dostęp: 29.10.2016].

³² Dz. U. z 2003 r., nr 3, poz. 25.

przyjętej na 23 Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości w Londynie w 2000 r., uświadomiono potrzebę szybkiego i efektywnego systemu współpracy międzynarodowej do spraw walki z cyberprzestępczością.

Regulacje Unii Europejskiej

Kolejna regionalna organizacja międzynarodowa – Unia Europejska – podejmuje liczne działania mające na celu bezpieczeństwo w sieci zarówno dzieci, jak i wszystkich obywateli. W Preambule Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej³³ podkreślono, iż „w obliczu zmian w społeczeństwie, postępu społecznego oraz rozwoju naukowego i technologicznego, niezbędne jest wzmocnienie ochrony praw podstawowych poprzez wyszczególnienie tych praw w Karcie i przez to uczynienie ich bardziej widocznymi”. Wśród wolności wymienionych w Karcie Praw Podstawowych na pierwszy plan wysuwa się prawo każdego do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 6 Karty). Ponadto każdy ma prawo do poszanowania swego życia prywatnego i rodzinnego, domu i komunikowania się (art. 7 Karty) oraz do ochrony danych osobowych (art. 8 ust. 1 Karty). Te trzy wymienione wolności wydają się być najmocniej zagrożone przez działania cyberprzestępców i choć nie są one kierowane bezpośrednio do dzieci to dotyczą również najmłodszych obywateli.

Prawa dziecka określa art. 24 Karty Praw Podstawowych, wskazując m. in., iż dzieci mają prawo do ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra, a wszystkie działania dotyczące dzieci (zarówno podejmowane przez władze publiczne, ale też przez instytucje prywatne), należy podporządkować najłepszym interesom dziecka. Jest to niezwykle szerokie ujęcie praw dziecka, co z jednej strony podkreśla wagę i zakres konieczności ochrony praw dziecka, z drugiej niestety nie daje wprost podstaw do podjęcia konkretnych działań.

Od połowy lat 90-tych w Unii Europejskiej dają się zauważyć podejmowane działania na rzecz stworzenia ram bezpiecznego korzystania przez dzieci z Internetu. W ramach struk-

³³ Dz. Urz. UE 2012/C 326/02.

tur unijnych wyróżnić możemy przynajmniej 3 rodzaje regulacji prawnych wydawanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa dzieci w Internecie: 1) wydawanie aktów niewiążących (w tym zaleceń, zielonych ksiąg); 2) opracowywanie i wdrażanie wieloletnich europejskich planów działania; a także 3) przyjmowanie regulacji prawnych wiążących co do celów (dyrektyw).

Jednym z pierwszych działań Wspólnot w zakresie ochrony dzieci przed cyberprzemocą było wydanie w 1996 r. Zielonej Księgi o ochronie małoletnich oraz godności człowieka w usługach audiowizualnych i informacyjnych³⁴, nawołującej do międzynarodowego wysiłku w zwalczaniu nielegalnych i szkodliwych dla dzieci treści w Internecie. Dwa lata później – zalecenia Rady z 24 września 1998 roku w sprawie rozwoju konkurencyjności europejskiego przemysłu usług audiowizualnych i informacyjnych poprzez wspieranie ram krajowych mających na celu osiągnięcie porównywalnego i efektywnego poziomu ochrony nieletnich i godności ludzkiej³⁵, podkreślały konieczność rozwoju zabezpieczeń cyfrowych, dzięki którym rodzice mogliby sprawować kontrolę nad treściami dostępnymi dla ich dzieci. Zalecenie to było pierwszym instrumentem prawnym na szczeblu Wspólnot Europejskich dotyczącym zagadnień ochrony małoletnich i godności ludzkiej, odnoszącym się do usług audiowizualnych i informacyjnych udostępnianych publicznie. Kolejnym niewiążącym aktem prawnym Unii Europejskiej było Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie ochrony małoletnich, godności ludzkiej oraz prawa do odpowiedzi w odniesieniu do konkurencyjności europejskiego przemysłu audiowizualnego oraz internetowych usług informacyjnych (2006/952/WE)³⁶. W zaleceniu tym zachęcano państwa członkowskie by m.in. propagowały dzia-

³⁴ *Green paper on the protection of minors and human dignity in audiovisual and information services*, COM(1996)483, dostępny pod adresem: <http://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/20876>, [dostęp: 30.10.2016].

³⁵ Zalecenie Rady 98/560/WE z dnia 24 września 1998, Dz. U. L 270 z 7.10.1998.

³⁶ Dz. Urz. UE L 378/72 z 27.12.2006.

łania umożliwiające małoletnim korzystanie z Internetu w sposób odpowiedzialny, w szczególności poprzez propagowanie wśród rodziców, nauczycieli oraz wychowawców środków czyniących te usługi bezpiecznymi. Państwa powinny też promować działania „ułatwiający identyfikację wysokiej jakości treści i usług przeznaczonych dla małoletnich i dostęp do nich, m.in. poprzez zapewnienie środków dostępu w instytucjach szkolnictwa i w miejscach publicznych”, a także ogólne działania służące szerokiej edukacji. Zalecenie to dotyczyło również technicznych aspektów używania sieci – wskazywano na potrzebę opracowania pozytywnych środków służących małoletnim np. poprzez stosowanie systemów filtrowania, które blokowały przepływ materiałów naruszających godność ludzką.

W ramach struktur unijnych opracowywano i wdrażano także wieloletnie plany mające na celu uczynienie cyberprzestrzeni bezpieczną oraz przeciwdziałanie rozpowszechnianiu treści szkodliwych w sieci. W 1999 r. Parlament Europejski i Rada przyjęły wieloletni plan działania Wspólnoty w zakresie promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu poprzez zwalczanie niezgodnych z prawem i szkodliwych treści w światowych sieciach komputerowych³⁷, który został przedłużony Decyzją z 2003 r.³⁸ na dwa lata, w której ponadto włączono do planu szczególne środki dotyczące krajów przystępujących do Unii Europejskiej. W 2005 r. postanowiono kontynuować wieloletnie wspólnotowe działania i w związku z tym decyzją z 11 maja

³⁷ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 276/1999/WE z dnia 25 stycznia 1999 r. przyjmująca wieloletni plan działań Wspólnoty w zakresie promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu poprzez zwalczanie sprzecznych z prawem i szkodliwych treści w światowych sieciach komputerowych (Dz.U. L 33/1 z 6.2.1999).

³⁸ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1151/2003/WE z dnia 16 czerwca 2003 r. zmieniająca decyzję nr 276/1999/WE przyjmującą wieloletni plan działań Wspólnoty w zakresie promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu w drodze zwalczania sprzecznych z prawem i szkodliwych treści w światowych sieciach komputerowych (Dz.U. L 162/1 z 1.7.2003).

2005 r.³⁹ ustanowiono program „Bezpieczniejszy Internet Plus”. Program ten przyjęty został na lata 2005–2008 i miał na celu promowanie bezpieczniejszego korzystania z Internetu i nowych technologii sieciowych, szczególnie przez dzieci, a także zwalczanie treści sprzecznych z prawem i treści niechcianych przez użytkowników sieci. Kolejne lata (2009–2013) objął program „Bezpieczniejszy Internet” przyjęty Decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 grudnia 2008 r.⁴⁰ Wszystkie te programy zapewniły finansowanie wspólnotowe, dzięki czemu możliwa była realizacja zróżnicowanych inicjatyw. W sprawozdaniu z ostatniego z projektów wskazano, iż „działania objęte programem były kompleksowe i angażowały szeroki krąg różnych grup zainteresowanych stron oraz były ukierunkowane na te grupy”, a cele, które udało się osiągnąć to głównie zwiększanie poziomu świadomości społeczeństwa, zwalczanie treści niezgodnych z prawem, promowanie bezpieczniejszego środowiska w Internecie i utworzenie bazy wiedzy⁴¹.

W maju 2012 r. Komisja Europejska przyjęła „Europejską strategię na rzecz lepszego internetu dla dzieci”⁴², która stawia ważne cele wspólnotowe, takie jak: rozwój kompetencji medialnych dzieci, promowanie bezpiecznych zachowań w Internecie, podnosze-

nie świadomości dzieci na tematy zagrożeń płynących z sieci, stworzenie bezpiecznej przestrzeni w Internecie dla dzieci będącą pod kontrolą rodzicielską, a także zwalczanie nielegalnych treści w Internecie. Cele strategii są osiąganą dzięki kolejnemu projektowi Unii Europejskiej noszącego nazwę: „Łącząc Europę”, opracowanego na lata 2014–2020⁴³. Dzięki środkom z tego projektu we wszystkich krajach unijnych kontynuują swoje działania tzw. Centra Bezpiecznego Internetu, które funkcjonowały w ramach poprzednich programów. Dzięki temu podejmowane są stałe działania na rzecz poprawy bezpieczeństwa dzieci w Internecie takie jak kampanie medialne, konferencje i szkolenia, publikacje, programy edukacyjne w szkołach, ale także przeprowadzane są badania socjologiczne oraz odbywają się dyżury telefoniczne i online, podczas których dzieci mogą zgłaszać zagrożenie cyberprzestępstwami. Dzięki środkom z Unii Europejskiej możliwe są realne działania zwiększające bezpieczeństwo dzieci w Internecie.

Kolejnym niezwykle istotnym rodzajem działań Unii na rzecz bezpieczeństwa dzieci w Internecie są wydawane, wiążące w krajach członkowskich co do celów dyrektywy. Należy wyróżnić tutaj dyrektywę 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego⁴⁴. Dyrektywa ta wyjaśnia niektóre pojęcia prawne i harmonizuje niektóre aspekty w celu umożliwienia sektorowi usług społeczeństwa informacyjnego korzystanie w pełni z zasad rynku wewnętrznego. Szereg jej przepisów odnosi się jednak do ochrony dzieci i godności ludzkiej (dla przykładu – art. 16. ust. 1 lit. e), zgodnie z którym należy

³⁹ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 854/2005/WE z dnia 11 maja 2005 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego programu wspólnotowego na rzecz promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu i nowych technologii sieciowych (Dz. U. L 149/1 z 11.6.2005).

⁴⁰ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1351/2008/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego wspólnotowego programu ochrony dzieci korzystających z Internetu oraz innych technologii komunikacyjnych (Dz. U. L 348/118 z 24.12.2008).

⁴¹ Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: „Ocena końcowa wieloletniego unijnego programu ochrony dzieci korzystających z internetu oraz innych technologii komunikacyjnych (programu Bezpieczniejszy Internet), COM/2016/0364.

⁴² COM/2012/196.

⁴³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „Łącząc Europę”, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010. (Tekst mający znaczenie dla EOG), (Dz. U. L 348/129 z 20.12.2013).

⁴⁴ Dz. U. L 178/1 z 17/07/2000.

zachęcać do opracowania kodeksów postępowania dotyczących ochrony małoletnich oraz godności ludzkiej. Ponadto sprawozdania ze stosowania dyrektywy mają w szczególności dotyczyć zagadnienia ochrony małoletnich (art. 21 Dyrektywy).

Drugim wiążącym aktem, który dotyczy w pewnym zakresie kwestii cyberbezpieczeństwa dzieci jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW⁴⁵. W Dyrektywie tej podkreśla się, iż wykorzystywanie seksualne dzieci powinno podlegać skutecznym, proporcjonalnym i odstraszającym sankcjom, w szczególności jeżeli chodzi o nowe formy niegodziwego traktowania w celach seksualnych ułatwane przez zastosowanie nowych technologii, takie jak nagabywanie dzieci online w celach seksualnych za pośrednictwem portali internetowych sieci społecznościowych i czatroomów. Na szczególną uwagę zasługuje art. 25 dyrektywy, który dotyczy środków wymierzonych przeciwko stronom internetowym zawierającym lub rozpowszechniającym pornografię dziecięcą. Państwa członkowskie mają bowiem obowiązek podejmowania środków niezbędnych do zapewnienia szybkiego usunięcia stron internetowych z pornografią dziecięcą utrzymywanych na ich terytorium, a ponadto państwa członkowskie mogą podejmować środki służące blokowaniu stron internetowych z pornografią dziecięcą na swym terytorium.

Unia Europejska wydaje akty mające chronić przed cyberprzestępczością, ale także podejmuje konkretne działania wspierające państwa członkowskie w tym zakresie. Z dniem 11 stycznia 2013 r. przy biurze Europolu w Hadze rozpoczęło swoją działalność Europejskie Centrum ds. Walki z Cyberprzestępczością, mające chronić obywateli i europejskie przedsiębiorstwa przed przestępstwami w sieci. Centrum podejmuje także liczne działania na rzecz bezpieczeństwa dzieci. Wspiera

ono operacje policyjne w UE związane z walką z wykorzystywaniem seksualnym dzieci podejmując znaczne wysiłki mające na celu zwalczanie nielegalnych działań pedofilów w Internecie. Centrum dostarcza również ciągłego wsparcia operacyjnego oraz analitycznego w ramach dochodzeń, gdzie sprawcy-pedofile, na ukrytych forach, obracają nielegalnymi materiałami przedstawiającymi wykorzystywanie dzieci⁴⁶. Centrum ds. Walki z Cyberprzestępczością stanowi profesjonalne wsparcie dla działań krajowych.

Zakończenie

Regulacje międzynarodowe – uniwersalne oraz regionalne, wytyczają standardy do których dążyć ma państwo członkowskie. Analizując regulacje dotyczące ochrony dziecka przed cyberprzestępczością nasuwają się wnioski odnośnie bardzo zróżnicowanej treści i zakresu poszczególnych regulacji. Zauważyć można dwie tendencje organizacji międzynarodowych: jedna polega na formułowaniu ogólnych zasad ochrony małoletniego, bez szczegółowego dookreślenia jakie dokładnie czyny stanowią cyberprzestępstwa; druga natomiast polega na konkretnym wskazaniu jakie czyny winny być penalizowane i jakie działania podejmowane.

Pierwsza ze wskazanych tendencji stanowi „próbę wyjścia poza myślenie kategoriami poszczególnych zagrożeń i stworzenia kompleksowych regulacji dotyczących bezpieczeństwa dzieci w Internecie”⁴⁷. Tylko bowiem wówczas prawo będzie w stanie w sposób elastyczny określić sytuację dziecka, chroniąc małoletniego również przed nowopowstającymi zagrożeniami. Natomiast pojawiające się kazuistyczne uregulowania mają na celu ujednoczenie ochrony przed cyberprzestępczością w poszczególnych państwach będących członkami danej organizacji. W zakresie bezpieczeństwa dzieci w Internecie ważne są międzynarodowe regulacje

⁴⁶ Więcej: *Komunikat prasowy Komisji Europejskiej z 10 lutego 2014 r.*, dostępny pod adresem: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-129_pl.htm, [dostęp: 29.10.2016].

⁴⁷ K. Kudyba, *Cyberprzestępstwa seksualne na szkodę małoletniego w polskim i amerykańskim porządku prawnym*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015, s. 27.

⁴⁵ Dz. U. L 335/1 z 17/12/2011.

definiujące cyberprzestępstwa i nakazujące penalizację poszczególnych czynów. Ponadnarodowe standardy winny przybliżyć do siebie prawodawstwo poszczególnych państw oraz skłaniać je do współpracy, gdyż przy nieograniczonych możliwościach komunikowania się przez Internet, jedynie współpraca międzynarodowa może przynieść oczekiwane efekty walki z cyberpatologiami. To dzięki wymianie doświadczeń poszczególnych państw możliwe jest szybkie reagowanie na coraz to nowe przestępstwa w sieci.

Mnogość międzynarodowych aktów mających na celu ochronę małoletnich przed cyberzagrożeniami, które posiadają zróżnicowany charakter i zakres jest pozytywnym zjawiskiem. Daje się zauważyć przy tym sytuacja „nakładania się” na siebie poszczególnych zakresów ochrony dziecka w Internecie: 1) jako człowieka; 2) jako człowieka korzystającego z nowoczesnych technologii; 3) jako dziecka; 4) jako dziecka poruszającego się w cyberprzestrzeni. Powyższe wynika z niezaprzeczalnego faktu, iż prawa dziecka są częścią składową systemu praw człowieka i obywatela⁴⁸.

⁴⁸ Na temat praw dziecka jako części składowej systemu praw człowieka i obywatela więcej w: S. L. Stadniczeńko, *Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień...*, s. 37-50.

Bibliografia

- Adamski A., *Cyberprzestępczość – aspekty prawne i kryminologiczne*, Studia Prawnicze – Kwartalnik 2005, nr 4.
- Andrzejewska A., *Dzieci i młodzież w sieci zagrożen realnych i wirtualnych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, Difin, Warszawa 2014.
- Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wydawnictwo UW, Wrocław 2004.
- Kociucki L., *Ochrona dziecka przed złym traktowaniem*, [w:] *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, red. T. Smoczyński, Ars boni et aequi, Poznań 1999.
- Kudlak G., *Sexting – od zabawy do przestępstwa*, [w:] *Oblicza patologii społecznych*, red. S. Bębas, WSH - Radom 2011.
- Kudyba K., *Cyberprzestępstwa seksualne na szkodę małoletniego w polskim i amerykańskim porządku prawnym*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015.
- Kluczyńska S., *Przemoc seksualna wobec dzieci*, „Niebieska Linia” 2002, nr 3.
- Lech-Starowicz R., *Przemoc seksualna*, Jacek Santorski & CO, Warszawa 1992.
- Pawlak A., *Mechanizmy monitorowania praw człowieka w systemie ONZ na przykładzie krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Środki ochrony praw człowieka w państwach postsocjalistycznych, Zagadnienia wybrane*, red. A. Frankiewicz, A. Pawlak, AT Wydawnictwo, Kraków 2015.
- Quayle E., Vaughan M., Taylor M., *Sex offenders, Internet child abuse images and emotional avoidance: The importance of values*, „Aggression and Violent Behavior” 2006, Volume 11, Issue 1.

Oceniając poszczególne systemy ochrony praw człowieka – najbardziej skutecznym i najlepiej chroniącym dzieci przed cyberprzestępstwami wydaje się być system Unii Europejskiej, który funkcjonuje kilkutorowo: ustanawia standardy prawne, ale jednocześnie zabezpiecza konkretne środki finansowe na działania w państwach członkowskich, a ponadto aktywnie działa na polu wspierania współpracy międzynarodowej w zakresie wykrywania przestępstw i ścigania ich sprawców.

Istniejące i przedstawione w niniejszym artykule regulacje prawne winny być w odpowiedni sposób realizowane przez obywateli oraz stosowane przez organy państwa. Dlatego też niezwykle istotna jest odpowiednia postawa i edukacja poszczególnych grup – zarówno dzieci, ich rodziców, jak i np. sędziów orzekających w sprawach cyberprzestępstw, funkcjonariuszy policji, nauczycieli itd. Wydaje się więc, iż (oprócz wszelkich działań penalizujących, ścigających i sankcjonujących) konieczne jest zwiększenie środków na kampanie edukacyjne. Odpowiednia kampania może realnie przyczynić się do większego bezpieczeństwa naszych dzieci. Tylko bowiem dziecko, które jest świadome zagrożenia, będzie w stanie się przed nim obronić, a odpowiedzialny rodzic wesprze swoje dziecko i uda się do odpowiednich służb, które będą reagować szybko i skutecznie na samo zaistniałe zagrożenie.

Report bezpieczeństwa dzieci korzystających z Internetu, Fundacja Dzieci Niczyje na zlecenie Telekomunikacji Polskiej, Warszawa 2008.

Rosen L.D., Cheever N.A., Carrier L.M., *The association of parenting style and child age with parental limit setting and adolescent My Space behavior*, „Journal of Applied Developmental Psychology” 2008, Volume 29, Issue 6.

Stadniczeńko S. L., *Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S. L. Stadniczeńko, Wyd. RPDz., Warszawa 2015.

Stadniczeńko S. L., *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S. L. Stadniczeńko, Wyd. RPDz., Warszawa 2015.

Stadniczeńko S. L., *Urzeczywistnianie dobra dziecka*, [w:] *Rzecznictwo praw dziecka w Polsce*, red. S. L. Stadniczeńko, Wydaw. PWSZ, Konin – Opole 2002.

Suchorzewska A., *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożeń cyberterroryzmem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

Źródła internetowe

Chart of signatures and ratifications of Treaty 185. Convention on Cybercrime. Status as of 29/10/2016, dostępny na stronie: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=2bTssvsW.

Chart of signatures and ratifications of Treaty 201. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. Status as of 29/10/2016, dostępny pod adresem: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/201/signatures?p_auth=fWJndK2L.

Child pornography on the Internet, E/CN.4/2005/78, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/100/19/PDF/G0510019.pdf?OpenElement>.

Child pornography on the Internet, A/HRC/12/23, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/146/27/PDF/G0914627.pdf?OpenElement>.

Dane statystyczne dotyczące społeczeństwa informacyjnego. – gospodarstwa domowe i osoby indywidualne, dane dostępne pod adresem:

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Information_society_statistics_-_households_and_individuals/pl#Dost.C4.99p_do_internetu.

Green paper on the protection of minors and human dignity in audiovisual and information services, COM(1996)483, dostępny pod adresem: <http://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/20876>.

Information and Communication Technologies and the sale and sexual exploitation of children, A/HRC/28/56, tekst dostępny pod adresem: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/28/56.

History of the United Nations, dostępny pod adresem: <http://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/index.html>.

Komunikat prasowy Komisji Europejskiej z 10 lutego 2014 r., dostępny pod adresem: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-129_pl.htm.

Plan działania Rady Europy przyjęty w Strasburgu, 10-11 października 1997 r., tekst dostępny pod adresem: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168063dced>.

Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography, tekst dostępny pod adresem: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Children/Pages/ChildrenIndex.aspx>.

Status of treaties, dostępny pod adresem: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=en.

Szczegółowy plan spotkania „Technologie informatyczne a wykorzystywanie seksualne dzieci”, dostępny pod adresem: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Pages/31RegularSession.aspx>

Tackling the demand for the sexual exploitation of children, A/HRC/31/58, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/294/64/PDF/G1529464.pdf?OpenElement>, [dostęp: 27.12.2016 r.].

The media and education, E/CN.4/1998/101, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/101/06/PDF/G9810106.pdf?OpenElement>.

The role of the media and education in preventing and contributing to the commercial sexual exploitation of children, A/52/482, tekst dostępny pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/277/36/PDF/N9727736.pdf?OpenElement>.

Akty prawne

Karta Narodów Zjednoczonych podpisana w San Francisco 26 czerwca 1945 r. (Dz. U. 1947 r., nr 23, poz. 90).

Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

Protokół fakultatywny do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz. U. z 2007 r., Nr 76, poz. 494).

Rezolucja Komisji Praw Człowieka ONZ z 7 marca 1990 r., E/CN.4/RES/1990/68

Konwencja Rady Europy o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych, sporządzona w Strasburgu dnia 28 stycznia 1981 r. (Dz. U. z 2003 r., nr 3, poz. 25).

Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. (Dz. U. z 2015 r., poz. 728).

Konwencja Rady Europy z 25 października 2007 r. o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (Dz. U. z 2015 r., poz. 608).

Zalecenie Rady Europy nr R (89) 9 w sprawie przestępstw komputerowych, zdefiniowano różne przestępstwa komputerowe.

Zalecenie Rady Europy nr R (95) 4 o ochronie danych osobowych w sferze usług telekomunikacyjnych ze szczególnym uwzględnieniem usług telefonicznych.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE 2012/C 326/02).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1316/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające instrument „Łącząc Europę”, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylające rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010. (Tekst mający znaczenie dla EOG), (Dz. U. L 348/129 z 20.12.2013).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/31/WE z dnia 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego (Dz. U. L 178/1 z 17/07/2000).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz. U. L 335/1 z 17/12/2011).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 276/1999/WE z dnia 25 stycznia 1999 r. przyjmująca wieloletni plan działań Wspólnoty w zakresie promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu poprzez zwalczanie sprzecznych z prawem i szkodliwych treści w światowych sieciach komputerowych (Dz.U. L 33/1 z 6.2.1999).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1151/2003/WE z dnia 16 czerwca 2003 r. zmieniająca decyzję nr 276/1999/WE przyjmującą wieloletni plan działań Wspólnoty w zakresie promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu w drodze zwalczania sprzecznych z prawem i szkodliwych treści w światowych sieciach komputerowych (Dz.U. L 162/1 z 1.7.2003).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 854/2005/WE z dnia 11 maja 2005 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego programu wspólnotowego na rzecz promowania bezpieczniejszego korzystania z Internetu i nowych technologii sieciowych (Dz. U. L 149/1 z 11.6.2005).

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1351/2008/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego wspólnotowego programu ochrony dzieci korzystających z Internetu oraz innych technologii komunikacyjnych (Dz. U. L 348/118 z 24.12.2008)

Zalecenie Rady 98/560/WE z dnia 24 września 1998 w sprawie rozwoju konkurencyjności europejskiego przemysłu usług audiowizualnych i informacyjnych poprzez wspieranie ram krajowych mających na celu osiągnięcie porównywalnego i efektywnego poziomu ochrony nieletnich i godności ludzkiej (Dz. U. L 270 z 7.10.1998).

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/952/WE z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie ochrony małoletnich, godności ludzkiej oraz prawa do odpowiedzi w odniesieniu do konkurencyjności europejskiego przemysłu audiowizualnego oraz internetowych usług informacyjnych (Dz. Urz. UE L 378/72 z 27.12.2006).

УДК 343.346

І.В. Скірський
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання
економіки і правознавства,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки ТНЕУ

К.Є. Поджаренко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового регулювання
економіки і правознавства,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки ТНЕУ

Мотив і мета злочинних порушень чинних правил на транспорті

У статті проаналізовані поняття мотиву та мети як суб'єктивних ознак вчинення злочину. Обґрунтовано позицію, що мотив і мета злочину стосуються і необережних злочинів. Здійснена класифікація мотивів щодо порушень чинних на транспорті правил.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, мотив, мета, необережні злочини.

И.В. Скирский
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры правового регулирования
экономики и правоведения,
Винницкий учебно-научный институт экономики ТНЭУ

К.Е. Поджаренко
кандидат юридических наук,
доцент кафедры правового регулирования
экономики и правоведения,
Винницкий учебно-научный институт экономики ТНЭУ

Мотив и цель преступных нарушений действующих правил на транспорте

В статье проанализированы понятия мотива и цели как субъективных признаков совершения преступления. Обоснована позиция, что мотив и цель преступления касается и неосторожных преступлений. Проведена классификация мотивов преступных нарушений действующих на транспорте правил.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, мотив, цель, неосторожные преступления.

I. Skirskyi
*Ph.D. in Law, Docent,
Associate Professor at the Department of
Legal Regulation of Economy and Law,
Vinnytsia Institute of Economics,
(branch of Ternopil National Economic University)*

K. Podzharenko
*Ph.D. in Law,
Associate Professor at the Department of
Legal Regulation of Economy and Law,
Vinnytsia Institute of Economics,
(branch of Ternopil National Economic University)*

Motive and purpose of criminal violations in current rules of transportation

Article analysis the motive and purpose in commission of a crime, as its subjective traits; justifies the opinion that both motive and purpose of the crimes shall be applied towards unintentional crimes as well; provides the classification of motives concerning violations in current rules of transportation.

Keywords: mental element in crime, motive, purpose, incautious crimes.

Постановка проблеми

Кримінально-правова охорона безпеки транспортного руху є важливою проблемою для України. Більшість злочинів у цій сфері вчиняються по необережності. Тому дослідження даного виду злочинів актуальне, особливо їхніх суб'єктивних ознак, зокрема мотиву та мети. Серед представників науки кримінального права не існує єдності щодо поглядів на ці ознаки у необережних злочинах, у тому числі злочину, передбаченого ст. 291 Кримінального кодексу України (надалі – ККУ). З цієї причини з'ясування ролі мотиву і мети при вчиненні злочину (ст. 291 ККУ) потребує детальнішого теоретичного дослідження як феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам мотиву і мети злочинів, які вчиняються по необережності присвячена низка праць юристів-науковців. Серед них В.І. Антипов, В.І. Борисов, С.В. Гізімчук, Є.М. Зінченко, І.П. Лановенко, А.В. Савченко, І.М. Тяжкова. Окремі теоретичні дослідження проблеми кримінальної відповідальності за порушення чинних

на транспорті правил були представлені у дисертаційних роботах Бабаніна С.В. та Смаля Н.І., але при розкритті змісту суб'єктивної сторони даного злочину автори обмежились тільки деталізацією основної ознаки – вини, а мотиву і меті не було приділено належної уваги.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У науковій літературі проблема суб'єктивних ознак злочинних порушень чинних на транспорті правил у більшості випадків розглядалася з огляду на вину. Мотив і мета досліджувалися на рівні формулювання їхніх дефініцій, тому з'ясування їхньої ролі у скоєнні цього злочину має важливе значення для правильної його кваліфікації та урахування під час призначення покарання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування притаманності мотиву і мети такому необережному злочину як порушення чинних на транспорті правил. Здійснити класифікацію мотивів, показати їхній взаємозв'язок з метою злочину, що в кінцевому резуль-

таті впливає на спосіб поведінки правопо-рушника.

Виклад основного матеріалу дослідження

Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину відіграють, окрім вини, мотив і мета. У теорії кримінального права мотив і мета віднесені, у більшості випадків, до факультативних ознак складу злочину. Але слід зазначити, що мотив і мета як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої поведінки людини.

Однак, щоб розкрити мотиваційну суть людини, необхідно звернутися до такого поняття, як «потреба» [1, с. 392]. Вона є основою людської поведінки. «Люди звикли пояснювати свої дії із своєї свідомості, – так писав Ф. Енгельс, – замість того, щоб свої дії пояснювати із своїх потреб (які в кінцевому результаті віддзеркалюються в голові та усвідомлюються)» [2, с. 493].

Потреби з урахуванням інших особистих чинників формують у особи певне ставлення до суспільних інтересів, що в кінцевому результаті впливають на його поведінку. Від потреби залежить поведінка особи щодо існуючих правових приписів та їх виконання [3, с. 80].

У процесі формування та реалізації потреб за певних умов на перший план виступає та, яка має для суб'єкта наразі вагомніше значення, хоча вона не може гармонізувати із загальною соціальною позицією особи стосовно суспільних інтересів. Але якщо ці потреби для суб'єкта мають більш важливе значення, то він ігнорує правові приписи і спрямовує свої дії на досягнення сформульованої мети.

Потреба як така ще не мотив поведінки, вона виступає мотивом лише тоді, коли усвідомлена і пов'язана з конкретною поведінкою. Потреба як основа поведінки людини дає змогу зрозуміти, чому особа вчиняє той чи інший делікт, коли мотив дає відповідь, заради чого вона це робить.

Розкриваючи категорії «мотив» і «мета», В.К. Колпаков сформулював їх таким чином, що мотив є те, що спонукає до дії. Це суб'єктивна реакція особи на об'єктивну

реальність, стан суб'єкта, який викликає його активність. Останнє спрямоване на досягнення певної мети, тобто певного результату, бажаних наслідків, яких прагне досягти особа шляхом вчинення правопорушення [4, с. 69].

Дещо по-іншому ці категорії визначає С.Г. Стеценко, який під мотивом розуміє усвідомлену причину, яка спонукає особу до скоєння правопорушення, а щодо мети, то вважає, що це очікуваний результат, якого прагне досягти особа шляхом вчинення правопорушення [5, с. 233].

Отже, саме мотив виступає як спрямовуюча та контролююча сила такої поведінки. Мотив регулює та корегує поведінку суб'єкта в конкретній ситуації подібна тому, як кермо спрямовує рух автомобіля. Потреба у цьому випадку є енергією, що приводить автомобіль у рух [6, с. 60].

Традиційно мотив і мета вченими-правниками характеризується в основному на матеріалах умисних злочинів. Але мотив і мета, на нашу думку, притаманні і необережним злочинам, тільки вони мають свої особливості, з цієї причини не можна погодитися з окремими вченими, які стверджують, що мотив і мета у таких злочинах взагалі відсутні [7, с. 24-25].

Дії, що кримінальним законом оцінюються як необережні злочини є різновидом обдуманого поведінки, у протилежному разі були б відсутні підстави відповідальності за таку поведінку. Вона мотивована відповідно до поставленої мети. Тому справедливо Б. Петелін стверджував, що безмотивних злочинів не буває [8, с. 14]. Таку позицію підтримує А.В. Савченко та зазначає, що такий підхід до зазначеної проблеми стосується також і необережних злочинів [9, с. 29].

Поділяючи погляди цих вчених, наша позиція ґрунтується на наступному: ті обставини, що мотив і мета як такі (причому не у кожному випадку) є безпосередньо криминогенами, але вони є такими в результаті «викривлення» при взаємодії із зовнішніми умовами, не дають нам підстав взагалі стверджувати про відсутність мотиву і мети. Так, при скоєнні злочину, передбаченого ст. 291 ККУ, винна особа

може ставити перед собою іншу мету (наприклад, своєчасно прибути на роботу, не спізнитись на автобус тощо).

Така мета реалізується поведінкою особи, яка пов'язана із порушенням правил, які діють на певному виді транспорту. Можливі випадки, коли протиправна поведінка у сфері забезпечення руху транспорту є самоціллю (наприклад, демонстрація своєї «сміливості»). Інша справа, що мотивація у випадку злочинного порушення правил безпеки руху транспорту дещо обмежена, отже немає детального аналізу ситуації і її можливого розвитку, особа керується «короткостроковими» актуалізованими спонуканнями, як правило, «встигнути» або стереотипом поведінки.

Особливість мотивації порушення на транспорті правил пов'язана із наявністю двох елементів: порушення і його наслідки. При цьому для порушення є конкретна мета і мотив (про що йшлося вище), що стосується наслідків, то дії особи не направлені на їх досягнення, у неї немає потреби їх досягти. Отже, специфіка тут пов'язана із певними межами мотивації: вона охоплює власне порушення, а не його наслідки, які особа, як правило, виключає із предмета свого осмислення. Шкідливі наслідки, що настали при цьому, виступають в якості суспільно шкідливого доповнення до того результату, що переслідувала особа в дійсності.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2015 року №14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративне порушення на транспорті» у п. 20 спеціально вказується на обов'язок органів слідства та суду з'ясування мотиву і мети допущених особою порушень правил безпеки дорожнього руху і її ставлення до цих порушень та поведінку після вчинення цього злочину [10]. Таке наголосення викликане необхідністю встановлення справжніх мотивів і мети, що дає можливість визначити форму вини та відмежувати необережні злочини від навмисних. Наслідки навмисного і необережного

злочинів можуть і співпадати. Розмежування цих злочинів здійснюється відношенням особи до наслідків, які настали, і тут відіграють роль мотив і мета діяння, що призводять до наслідків та вказують на характер злочину (навмисний або необережний). Тому нез'ясування мотиву і мети правопорушника й ускладнює правильну кваліфікацію за відповідною статтею ККУ.

Отже, мотиви необережних злочинів не мають безпосереднього зв'язку з результатом, який настав, і сутність справи полягає не в наявності чи відсутності вольового моменту (без нього ніяка практична діяльність не можлива), а в різниці психологічної структури умисної і необережної злочинної поведінки.

В юридичній літературі існують різні підходи до класифікації мотивів злочинів. Але з урахуванням специфіки злочину, передбаченою ст. 291 ККУ, ми використовуємо класифікацію мотивів, запропоновану П.С. Дагелем [11, с. 61], яку на сьогодні підтримують інші вчені. Подібну класифікацію мотивів необережних злочинів в авторській монографії обґрунтовує і А.В. Савченко [9, с. 29].

Вважаємо, що мотиви порушення чинних правил на транспорті належить класифікувати наступним чином:

1. Мотиви, які ізольовані від скоєного злочину, оцінювались з точки зору морально-правових позицій як позитивні. До них можна віднести мотиви виробничого характеру (особа спізнювалась на роботу, а також мотиви захисту, бажання допомогти потерпілому, бажання виконати службовий наказ тощо).

2. Нейтральні мотиви. Ці мотиви не відносяться до реалізації мети виробничого характеру або суспільної ваги, але як такі не засуджуються мораллю та правом. До цієї групи відносяться мотиви, а саме: прагнення задовольнити природні потреби, захоплення якимись предметами або діяльністю, що не мають низького характеру, тощо.

3. Негативні (низькі) мотиви. Вони засуджуються суспільством і до них відносяться такі: користь, хуліганство, помста за правомірну діяльність та інші.

4. Ситуативні мотиви, які виділяють деякі вчені. Даний вид мотиву формується під впливом зовнішніх обставин, які підштовхують особу на порушення певних правил на транспорті [12, с. 778]. Такий мотив виникає та зникає разом із критичною ситуацією, в якій особа опинилась випадково. Безумовно, було б помилкою не враховувати особистість правопорушника, але вирішальним у його поведінці є конкретна ситуація.

Проведена класифікація мотивів, на наш погляд, має важливе не тільки теоретичне, але і практичне значення.

Дослідження матеріалу судової практики за ст. 291 ККУ показало, що на основі негативних мотивів скоєно порушення чинних на транспорті правил близько 18%; з нейтральних мотивів – 35%, а з позитивних та ситуативних мотивів – 47%. Як свідчить практика, у структурі злочинів (ст. 291 ККУ) питому вагу мають позитивні мотиви.

Виокремлення того чи іншого мотиву у відповідній групі мотивів впливає на призначення покарання. Так, мотиви, що значаться у першій групі, можуть бути враховані в якості обставин, що пом'якшують покарання. Третя група мотивів судом може бути врахована як обставини, що обтяжує покарання, а мотиви, що зазначені в другій та четвертій групах, взагалі не впливають на покарання.

Висновки

Мотив і мета хоча і є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, але взаємозалежні та взаємопов'язані. Така єдність виявляється в тому, що мотив у кожному випадку опредмечується в меті, тобто через мету

мотив реалізується (об'єктивується) зовні. Він підштовхує суб'єкта до скоєння конкретних дій. Особа, визначаючи мету своїх дій, окреслює шляхи та способи досягнення мети. Щодо злочину, передбаченого ст. 291 ККУ, то це стосується дій пішоходів, пасажирів та інших учасників дорожнього руху. Разом із тим, кожній меті і через неї мотиву відповідає певний спосіб поведінки, що має суттєве значення для розкриття змісту вини.

Мотив і мета як обставини, що впливають на призначення покарання, повинні бути з'ясовані у кожному випадку вчинення злочину (ст. 291 ККУ), тому що сприяють встановленню особливостей психічного ставлення суб'єкта до порушення відповідних правил безпеки транспортно-го руху та його шкідливих наслідків. Крім цього, без урахування мотиву і мети злочинних порушень на транспорті правил, вирок суду не є повністю обґрунтованим, а в окремих випадках, коли мотив і мета вчинення злочину всупереч вимогам п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України не встановленні та не доведені, такий вирок не відповідає принципу законності, оскільки процесуальний закон (ст. 374) вимагає від суду при формулюванні обвинувачення врахувати мотив кримінального правопорушення [13].

На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що мотив і мета притаманні не тільки умисним, але і необережним злочинам. Вони визначають спрямованість злочинної поведінки суб'єкта та дають можливість пояснити, чому воно було скоєне, а їх точне встановлення сприяє правильній кваліфікації злочинів та призначенню судом обґрунтованого покарання.

Література

1. Немов Р.С. Психология: учебник в 3 кн. – Кн. 1. Общие основы психологии. – 2-е изд. / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1995. – 576 с.
2. Энгельс Ф. Диалектика природы [Текст]: Сочинение. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1965. – Т. 20. – 827 с.
3. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения [Текст] / К.Е. Игошев. – Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 168 с.
4. Колпаков В.К. Административна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.

5. Стеценко С.Т. Адміністративне право України: навчальний посібник [Текст] / С.Т. Стеценко. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.
6. Обуховский К. Психология влечения человека [Текст] / К. Обуховский. – М.: Прогрес, 1971. – 245 с.
7. Рашковская Ш.С. Субъективная сторона преступления [Текст] / Ш.С. Рашковская. – М.: ВЮЗИ, 1961. – 32 с.
8. Петелин Б. Безмотивных преступлений не бывает / Б. Петелин // Советская юстиция. – 1973. – № 22. – С. 13-16.
9. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: Монографія [Текст] / А.В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2015 року №14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» // Вісник Верховного Суду України. – 2016. – № 1. – С. 15-19.
11. Дагель П.С. Неосторожность: уголовно-правовые и криминологические проблемы / П.С. Дагель. – М.: Юрид. лит. – 1977. – 235 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 3.: К-М. – 2003. – 792 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9-13. – Ст. 88.
14. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 листопада 2015 року. – К: Паливода А.В., 2015. – 212 с.

УДК 351.746.2 (477)

І.В. Леоненко
кандидат юридичних наук,
доцент секції приватної детективної діяльності
кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Законодавче забезпечення приватної детективної діяльності: становлення, сучасний стан, шляхи удосконалення та перспективи

У статті наведено аргументи на користь запровадження інституту приватної детективної діяльності в Україні, його становлення та розвитку на сучасному етапі, а також визначено деякі недоліки у проекті Закону України «Про приватну детективну (розишукову) діяльність» (реєстраційний № 3726 від 28.12.2015 р.) та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: *приватна детективна діяльність, приватний детектив, законотворчий процес, закон, проект закону, правова норма, приватні розшукові дії, контроль, договір, приватні детективні послуги.*

И.В. Леоненко
кандидат юридических наук,
доцент секции частной детективной деятельности
кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

Законодательное обеспечение частной детективной деятельности: становление, современное состояние, пути совершенствования и перспективы

В статье приведены аргументы в пользу внедрения института частной детективной деятельности в Украине, его становления и развития на современном этапе, а также определены некоторые недостатки в проекте Закона Украины «О частной детективной (розыскной) деятельности» (регистрационный № 3726 от 28.12.2015 г.) и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: *частная детективная деятельность, частный детектив, законотворческий процесс, закон, законопроект, правовая норма, частные розыскные действия, контроль, договор, частные детективные услуги.*

I. Leonenko
*Candidate of Law (PhD),
 Associate Professor of section of private detective activity
 Department of State and Legal disciplines
 "KROK" University*

Legislative support of private detective activity: development, current status, prospects and ways of improve

The article presents arguments in favor of the introduction the institution of private detective activity in Ukraine, at the present stage of its formation and development, and also identified some shortcomings in the draft Law of Ukraine "On private detective (investigation) activities" (registration number 3726 from 28.12.2015) and the ways of their solutions.

Keywords: *private detective activity, a private detective, the legislative process, the legislator, law, legal norm, private investigative actions, control, contract, private detective services.*

Постановка проблеми

За двадцять п'ять років незалежності в Україні відбулося чимало конструктивних зрушень у політичній, економічній, соціальній та правовій сферах. Особливо жвавим у цьому сенсі виявилось останнє десятиліття. Відповідна активність пояснюється суттєвою трансформацією політичної та правової культури суспільства, зміцненням його національної самосвідомості та прагненням модернізації власних державно-правових інститутів за західно-європейськими стандартами.

Процес інтеграції у Європейське співтовариство залишається незмінним та визначальним вектором у внутрішній та зовнішній політиці України. З огляду на це, враховуючи достатньо швидкі темпи євроінтеграції, що мають місце останні декілька років, нагальною стала потреба у розробці та прийнятті низки законодавчих актів. Не є виключенням, зокрема, й нормативно-правовий акт, що врегульовує основи та порядок організації приватної детективної діяльності.

Сьогодні в усіх промислово розвинених країнах світу приватна детективна діяльність є однією з потужних детективних галузей. Так, у Франції офіційно зареєстровано близько 300 приватних розшукових бюро, але, крім них, існують ще

сотні «неофіційних» детективних контор, що мають назви «Служба спостереження», «Бюро з нагляду» та ін. У Великобританії існують декілька великих та багато дрібних детективних агентств (бюро). Їхні адреси, номери телефонів, факси, «e-mail» широко рекламуються у різноманітних довідниках, а їхніми послугами користуються як приватні особи, так і комерційні підприємства. Всього в країні нараховується близько 2 000 детективів, які несуть службу у приватних детективних бюро. У Канаді, крім цілої армії приватних детективів-одинаків, нараховується близько 200 приватних фірм, зайнятих розшуковим (детективним) бізнесом.

Натомість досить популярна та розповсюджена у світовій практиці приватна детективна діяльність на території України достатньо тривалий час була відсутня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Справа в тому, що в різні історичні періоди інститут приватної розшукової діяльності так і не отримав належного оформлення та не знайшов місця у вітчизняному законодавстві. Причиною цього є те, що з моменту свого заснування держава постійно намагалася монополізувати майже всі функції розшукової діяльності, використовуючи розвідку, контррозвідку, кар-

ний та політичний розшук у своїх власних інтересах. Це пояснює те, що приватний розшук, як різновид підприємницької діяльності, описаний в історичних хроніках нашої держави досить скупо.

З розпадом СРСР в умовах ринкових відносин приватна розшукова діяльність поступово почала відновлюватися на територіях колишніх союзних республік. Деякі країни СНД та Балтії вже мають достатньо розвинену та структуризовану законодавчу базу, на основі якої діють приватні детективні агентства, фірми тощо.

На жаль, цього не можна сказати про нашу країну, де приватна детективна діяльність хоча і здійснюється деякими комерційними структурами, але все ж має неофіційний характер, перебуваючи поза межами законодавчого регулювання.

Дослідження в галузі приватної детективної діяльності проводили та проводять такі вітчизняні автори, як В.К. Гіжевський, С.К. Даниленко, А.П. Заєць, В.С. Ковальський, І.В. Леоненко, О.О. Пунда, В.А. Тимошенко, А.Й. Француз та ін. Результати їхніх досліджень одночасно дають можливість отримати більш чітке уявлення про особливості правового регулювання окремих аспектів приватної детективної діяльності та сприяють поступовому утвердженню відповідного інституту у вітчизняному законодавстві.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У грудні 2015 року законодавцем вперше був розроблений та зареєстрований у парламенті проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (реєстр. № 3726 від 28.12.2015 р.).

19 квітня 2016 року у Верховній Раді України (далі – ВРУ) вирішувалася доля довгоочікуваного законопроекту. За прийняття нормативного акту в першому читанні віддав свій голос 231 народний обранець.

Але незважаючи на актуальність та практичну необхідність у прийнятті вказаного законодавчого акта, існує багато спірних питань щодо низки правових норм та положень, які містяться у ньому.

Враховуючи неоднозначність думок, велику кількість критики та нарікань, що почали надходити з експертного середовища щодо змісту законопроекту, було прийняте рішення направити останній на доопрацювання у Комітет ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.

Більше того, як свідчить аналіз українського законодавства в цілому, законотворчий процес характеризується наявністю в ньому помилок, що призводять до прийняття неякісних нормативних актів як за формою, так і змістом. Досить розповсюдженими є такі види помилок, як: 1) ідентичність змісту загальних та спеціальних норм; 2) застосування норм (положень), що вже містяться в інших законодавчих актах; 3) суперечливість змісту норм; 4) нелогічність структури та змісту, розділів та глав тощо. Серед інших недоліків, які також можна зустріти в національному законодавстві, слід виділити наступні: 1) недосконалість понятійного апарату; 2) впровадження зарубіжного досвіду в діюче законодавство без розробки належного механізму їх реалізації; 3) застосування поза об'єктивною необхідністю певних наукових термінів та конструкцій, внаслідок чого виникає обов'язок внесення відповідних змін до чималої кількості нормативних та підзаконних нормативно-правових актів.

Формулювання цілей статті

Одним із прикладів недосконалого нормотворчого процесу є, зокрема, вищевказаний проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (далі – Законопроект).

На думку автора, у даному дослідженні слід проаналізувати деякі положення законопроекту, виявити недоліки та віднайти шляхи їх усунення з метою удосконалення нормативно-правового акта в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вже сама назва законопроекту видається сумнівною та суперечливою, а тому не може не викликати відповідних запитань з

боку експертів. Справа в тому, що терміни «приватна розшукова діяльність» та «приватна детективна діяльність» мають однаковий зміст, а отже за своєю суттю вони є синонімами. До того ж у світовій практиці не передбачений такий вид комерційної діяльності, як «приватна розшукова діяльність», натомість існує та закріплена законодавчо «приватна детективна діяльність». Відповідно, офіційно не існує такого поняття, як «приватний розшуковець», але є поняття «приватний детектив».

Відповідно до Директиви Європейського парламенту та Ради Європи № 2006/123/ЄС «Про послуги на внутрішньому ринку» детективна діяльність відноситься до сфери послуг [1].

Класифікатором професій ДК 003:2010, що затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 10 серпня 2016 року № 1328), у додатку А «Показчик професійних назв робіт за кодами професій» чітко передбачено професію «приватний детектив» (код КП 2429) [2].

У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників «Безпека господарської діяльності підприємства, установи, організації» (випуск № 99) у розділі «Професіонали» серед іншого передбачена професія «приватний детектив» [3, с. 24].

Нарешті, у Національному класифікаторі України, що затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 року № 457 та який містить класифікацію видів економічної діяльності, однозначно передбачено клас, що включає «діяльність із розслідування та діяльність детективів, будь-яку діяльність приватних детективів незалежно від типу клієнта або цілей розслідування» [4].

Що стосується поняття приватна «розшукова діяльність», на думку автора, воно має більш загальний та універсальний характер. Таке поняття доцільно використовувати у двох контекстах: 1) для означення

відповідного правового інституту («інститут приватної розшукової діяльності») та 2) як складову приватної детективної діяльності («приватна розшукова діяльність, яка включає приватні розшукові дії»).

Досить недосконалим, на думку автора, є надане законодавцем у ч. 2 ст. 1 законопроекту визначення приватної детективної діяльності, відповідно до якого така діяльність являє собою дозволену органами Національної поліції України незалежну професійну діяльність приватних детективів або приватних детективних підприємств (агентств) щодо надання клієнтам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів на підставах та в порядку, що передбачені цим законом [5].

Наведене визначення є занадто узагальненим та належним чином не розкриває сутності приватної детективної діяльності, будучи типовим прикладом недосконалості понятійного апарату в національному законодавстві.

Справа в тому, що переважна більшість приватних розшукових дій, які проводять суб'єкти приватної детективної діяльності, мають негласний характер. Негласність означає неочевидність, прихованість розшукових дій, що проводяться, від осіб, які в них беруть участь, але насамперед від об'єктів, щодо яких вони проводяться [6, с. 554].

Так, наприклад, у частині 1 ст. 12 законопроекту вказується, що суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності під час здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності мають право, зокрема, здійснювати зовнішнє спостереження на відкритій місцевості, в громадських місцях та на транспорті [5].

Зовнішнє спостереження, як приватна розшукова дія, полягає, як правило, у таємному, цілеспрямованому, безпосередньому візуальному, слуховому чи опосередкованому (за допомогою спеціальних технічних засобів) сприйнятті діянь осіб та явищ (подій, фактів, процесів), що мають значення для вирішення детективом конкретних розшукових завдань, у їх фіксації та реєстрації [7, с. 29].

Ще один приклад приватної розшукової дії негласного характеру міститься у п. 9 ч. 1 ст. 12 законопроекту, де зазначено, що суб'єкти приватної детективної діяльності можуть «здійснювати кіно і фотозйомку, відео та аудіо запис, а також застосовувати інші технічні засоби, які не завдають шкоди життю та здоров'ю громадян, навколишньому середовищу, у службових та інших приміщеннях, за письмовою згодою власників цих приміщень» [5].

Слід зазначити, що технічні засоби, які використовують приватні детективи у своїй діяльності, у більшості випадків є спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. Іншими словами, це технічні засоби, устаткування, апаратура, прилади, препарати та інші вироби, спеціально створені, розроблені, модернізовані або пристосовані для виконання завдань з негласного отримання інформації під час здійснення розшукової діяльності [8, с. 1029]. До таких засобів належать, наприклад, спрямований мікрофон, малогабаритна фотокамера, мініатюрна відеокамера, радіозакладний пристрій та ін. Спеціальні технічні засоби також можуть бути закамфльовані під побутові предмети (кулькові ручки, запальнички тощо).

Навіть така звичайна приватна розшукова дія, як усне опитування осіб, може мати як гласний, так і негласний характер. У першому випадку приватний детектив не приховує своєї професії та повідомляє предмет опитування особі, а у другому, навпаки, приватний детектив, використовуючи певну легенду або документи прикриття, видає себе за представника іншої професії (наприклад, журналіста), приховуючи реальний предмет та мету опитування.

Поряд із негласними приватний детектив у своїй професійній діяльності також проводить чимало гласних приватних розшукових дій: 1) звертається із запитами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) ознайомлюється на підпри-

ємствах, в установах і організаціях з необхідними для приватної детективної (розшукової) діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 3) проводить зовнішній огляд споруд, приміщень, інших об'єктів, доступ до яких не обмежений, а за згодою власника проводить їх внутрішній огляд; 4) отримує на договірній основі письмові висновки та усні консультації фахівців та експертів з питань, що потребують спеціальних знань та ін. [5].

Отже, автор вважає, що для розкриття повної суті приватної детективної діяльності необхідно визначити останню, як систему гласних і негласних приватних розшукових дій, які провадяться суб'єктами цієї діяльності на платній договірній основі з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів через надання їм детективних послуг із застосуванням спеціальних технічних засобів у випадках та в порядку, передбачених законодавством.

Серед інших недоліків, що містить законопроект, слід також виділити наявність у ст. 1 положення, що визначає поняття договору про надання приватних детективних послуг. На думку автора, тлумачення поняття відповідного договору є зайвим, оскільки за своєю суттю цей договір є звичайним цивільно-правовим договором, укладення та виконання якого регулюється, зокрема, ст. 626 Цивільного кодексу України. Таким чином, у законопроекті має місце дублювання положень цивільного законодавства України, що є некоректним з огляду на законотворчий процес.

Багато нарікань існує в частині законопроекту, що регулює порядок отримання свідцтва на право займатися приватною детективною (розшуковою) діяльністю, зокрема щодо норм, які встановлюють певні законодавчі вимоги до кандидатів.

Так, згідно з ч. 1 ст. 5 законопроекту приватним детективом може бути громадянин України, який: 1) володіє державною мовою; 2) має вищу юридичну освіту; 3) пройшов спеціальну підготовку з метою здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності чи 4) має стаж роботи в оперативних підрозділах або органах до-

судового розслідування не менше трьох років та 5) отримав у встановленому порядку свідоцтво про право на заняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю [5].

Відразу виникає чимало запитань: 1) Чому саме юридична освіта? 2) Чому необхідний стаж роботи саме в оперативних підрозділах або органах досудового розслідування? 3) Чому визначений саме трирічний термін?

З огляду на вказані обмеження, а також враховуючи те, що відповідно до ч. 1 ст. 22 законопроекту контроль за дотриманням суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності вимог законодавства України здійснює Національна поліція через свої територіальні органи, складається загальне враження, що інститут приватних детективів – це ні що інше, як цивільний відокремлений підрозділ Національної поліції України, що виконує суто комерційні, допоміжні функції. Принаймні саме такий вигляд має проект ЗУ «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» сьогодні, оскільки: 1) дозвіл (свідоцтво, ліцензію) на право заняття приватною детективною (розшуковою) надає Національна поліція України; 2) кандидати на посаду підбираються виключно з числа колишніх працівників правоохоронних органів; 3) контроль за дотриманням законодавства України здійснює Національна поліція. Окрім цього, у частині застосування спеціальних засобів на приватну детективну (розшукову) діяльність розповсюджується дія Закону України «Про Національну поліцію» та Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 1991р. № 49 «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку». Приватний детектив зобов'язаний у письмовій формі повідомити територіальний орган Національної поліції про застосування до особи спеціального засобу [5].

До речі, досі ще не визначений орган, який буде здійснювати нагляд за дотриманням законності суб'єктами приватної

детективної діяльності. У Національній поліції відповідної функції немає. З метою недопущення «кругової поруки» між органами Національної поліції та суб'єктами приватної детективної діяльності, приховування випадків порушення законодавства з боку останніх доцільно було б надати функції нагляду за дотриманням законності: 1) органам прокуратури або 2) спеціально створеному органу у структурі Міністерства юстиції України.

З огляду на вищевикладені обставини, на думку автора, законопроект потребує суттєвих змін і доповнень як у назві, так і в частинах, що регулюють, зокрема: 1) визначення основних термінів; 2) порядок отримання свідоцтва про право на заняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю та 3) контроль та нагляд за дотриманням законодавства України.

Таким чином автор вважає доцільним внесення наступних змін і доповнень у проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (реєстр. № 3726 від 28.12.2015 р.):

1) назву викласти в такій редакції:

Закон України «Про приватну детективну діяльність»;

2) у назвах всіх розділів та у тексті конструкцію «приватна детективна (розшукова) діяльність» замінити на конструкцію «приватна детективна діяльність»;

3) частину 2 статті 1 викласти в такій редакції:

Приватна детективна діяльність – система гласних і негласних приватних розшукових дій, які провадяться суб'єктами цієї діяльності на платній договірній основі з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів через надання їм детективних послуг із застосуванням спеціальних технічних засобів у випадках та в порядку, передбачених цим Законом;

4) частину 5 статті 1 виключити;

5) частину 1 статті 5 викласти в такій редакції:

Приватним детективом може бути громадянин України, який володіє державною мовою, має вищу освіту, пройшов спеціальну підготовку з метою здійснення приватної детективної діяльності, має

стаж роботи в правоохоронних органах або в галузі права не менше трьох років та отримав у встановленому порядку свідоцтво про право на заняття приватною детективною діяльністю;

6) назву розділу VII викласти в такій редакції:

Розділ VII. КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ;

7) розділ VII доповнити статтею 23 такого змісту:

Стаття 23. Нагляд за додержанням законності суб'єктами приватної детективної діяльності

Нагляд за додержанням законності суб'єктами приватної детективної діяльності здійснюють територіальні органи прокуратури України.

Висновки

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що незважаючи на наявність помилок у законотворчій діяльності та недосконалість деяких нормативно-правових актів, тим не менше за порівняно короткий період у нашій державі відбулися позитивні зрушення в галузі приватної розшукової діяльності. Вперше ця діяльність набула ознак окремого правового інституту, що має всі шанси для впровадження у життя та подальшого розвитку. Поряд із цим законодавство, що регулює порядок організації та здійснення приватної детективної діяльності в Україні, передусім повинно бути якісним, тобто таким, що пройшло ретельну перевірку в експертному середовищі, зазнавши необхідних змін та доповнень, а також має бути максимально наближеним до загальноєвропейських стандартів.

Література

1. Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європи «Щодо послуг на внутрішньому ринку»: Страсбург, 12 грудня 2012 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_906
2. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327 «Про затвердження Національного класифікатора України ДК 003:2010». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrliga.com/docs/KP-2010_r2z.htm
3. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників «Безпека господарської діяльності підприємства, установи, організації»: офіційне видання / [розроб. Державною установою Науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин Міністерства соціальної політики України за участю фахівців Всеукраїнської організації Український союз промисловців і підприємців, Університету економіки та права «КРОК» та ін.]. – К., 2011. – 41 с.
4. Національний класифікатор України: Класифікація видів економічної діяльності: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 року № 457. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html>
5. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: Проект Закону України № 3726 від 28 грудня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
7. Землянов В.М. Основы сыскного ремесла. – Минск: Харвест, 2004. – 304 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

Актуальні проблеми психології

УДК 330.3

Б.М. Одягайло
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Університет економіки та права «КРОК»

Інституціоналізація психокультурних значень ринку та її роль у формуванні міжнародних економічних відносин

У статті на основі історико-генетичного підходу обґрунтовано концептуальні засади дослідження ролі інституційних та психокультурних конструктів у формуванні міжнародних ринкових відносин. Теоретично обґрунтоване значення та показана роль психокультурних конструктів у формуванні міжнародного ринкового середовища, а також доведена необхідність його інституціоналізації.

На підставі дослідження доведена відсутність у людини внутрішньої природи оптимізації результатів міжнародної ринкової діяльності та показано, що досягнення цього можливе завдяки зовнішньому впливу інститутів, які необхідно оптимізувати. Запропоновано механізм знищення нелегітимних форм розвитку (корупції, рейдерства, преференційного оподаткування тощо) шляхом створення прийняттого для всіх учасників економічного процесу мотиваційного континіуму в міжнародному масштабі.

Ключові слова: інституціоналізація, інституційні та психокультурні конструкти, міжнародне ринкове середовище.

Б.М. Одягайло
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры международной экономики,
Университет экономики и права «КРОК»

Институционализация психокультурных значений рынка и ее роль в формировании международных экономических отношений

В статье на основании историко-генетического подхода обоснованы концептуальные принципы исследования роли институционализированных психокультурных конструктов в формировании безопасной экономической среды. Теоретически обосновано значение и показана роль психокультурных конструктов в формировании безопасной экономической среды, также доказана необходимость его институционализации.

В результате исследования обосновано положение об отсутствии у человека внутренней природы оптимизации результатов безопасной экономической деятельности и показано, что

достижение этого состояния возможно благодаря внешнему влиянию институтов, которые необходимо оптимизировать. Предложено механизм упразднения нелегитимных форм развития (коррупции, рейдерства, преференционного налогообложения и т.д.) путем создания приемлемого для всех участников экономического процесса мотивационного континуума в международном масштабе.

Ключевые слова: институционализация, институциональные и психокультурные конструкты, международная рыночная среда.

В.М. Odyagaylo
*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of foreign trade and logistics,
University of Economics and Law "KROK"*

Institutional and mental aspects of shaping the secure business environment

In the article on the basis of historical - genetic approach substantiates the conceptual principles of research of the role of institutional and mental constructs in the formation of corporate business environment, in the past and present. The article substantiates the theoretical value and shows the role of mental constructs in the formation of a secure business environment, as well as proves the need for its institutionalization.

A result of research proves the proposition that man has no inner nature of the optimization of the results of secure business activity, and also showed that the achievement of this condition is possible due to the influence of external institutions that need to be optimized. The article proposes mechanism for canceling the predatory forms of development (corruption, raiding, tax rebates, etc.) by creating a motivational continuum acceptable to all participants in the international economic process.

Keywords: institutionalization, institutional and mental constructs, international economic.

Постановка проблеми

Радикальні зміни в національній та міжнародній економіці, що відбуваються останніми роками, потребують використання, поряд із традиційними, нових підходів і засобів розв'язання проблем обґрунтування господарських рішень та управління ризиками при формуванні міжнародного ринкового середовища. Тому актуальною є проблема розробки заходів мінімізації негативного впливу ризиків в міжнародній економічній діяльності, обґрунтування значення й ролі психокультурних конструктів у формуванні міжнародного ринкового середовища, їхньої інституціоналізації та ментальної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням даної проблеми займаються вітчизняні та зарубіжні науковці,

зокрема, значний внесок у розробку проблеми інституціоналізації економічних форм зробили Д. Норт [4], О.І. Вільямсон [6]; еволюційного аналізу економічних змін Р. Нельсон та С. Вінтер [2]; зв'язку свідомого та підсвідомого – К.Г. Юнг [8]; ролі базисних інститутів у трансформаційній економіці – В.Д. Якубенко [9]. Аналіз наукових джерел з проблем інституціоналізації та ментальної ідентифікації економічних форм, їхньої ролі у формуванні міжнародного ринкового середовища свідчить про потребу подальших досліджень.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми та обґрунтувати концептуальні засади дослідження ролі інституційних і психокультурних конструктів у формуванні міжнародних ринкових відносин зокрема і міжнародних економічних відносин в цілому.

Виклад основного матеріалу

Ми стверджуємо, що в основі інституціоналізації бізнесових ер лежать базові психокультурні константи: архетипи та рутини. Перші є підсвідомими прообразами, що сформувались протягом еволюції людини як свідомої істоти. Другі – стійкі усвідомлені стереотипи поведінки. Згідно з підходами психолога К. Юнга [8, с. 113, с. 143-144], система підсвідомих прообразів (архетипів) програмує та мотивує майбутню діяльність в умовах типової реальності. Причому для всієї маси діяльних суб'єктів архетипи є стандартними.

Проникаючи в людську свідомість і не-свідомо спрямовуючи її, вони дають можливість вирішувати типові проблеми або, точніше, розв'язувати типові ситуації шляхом застосування універсальних засобів та прийомів. В основі уніфікації вирішення життєвих проблем лежить нагромаджений у підсвідомості історико-генетичний досвід або закодована інформація. Наші спостереження та знайомство з дослідженнями психологів і психоаналітиків дають підстави стверджувати, що вхід у свідомість теж здійснюється шляхом формування певних стереотипів.

Однак оскільки довкола людини, в оточуючому її середовищі, особливо соціальному, виникає безліч нестандартних, непередбачуваних і невизначених ситуацій, то людина включає свідомість та аналізує їх. Цей процес завжди іде шляхом узагальнення і виникнення нових стереотипів, тепер уже соціальних. Отже весь час виникають прообрази інституцій, спектр яких дуже різноманітний.

Людська свідомість сприймає оточуюче середовище через мову, символи чи знаки, які мають певне значення. Перехід же від однієї структури свідомості до іншої можливий завдяки розвитку значень слів або символів. У науці цей процес називається узагальненням. Рівень розвитку узагальнень представляє собою змістовну структуру свідомості, яка визначає її системну структуру, взаємозв'язок і місце кожної із функцій. Людина може усвідомлювати та діяти тільки на основі певних узагальнень.

Тим більшу роль відіграють узагальнення, чим більше доводиться індивіду спілкуватися з іншими індивідами і узгоджувати свої інтереси. Людина пізнає себе та ототожнює з кимось і будує свою поведінку через певні узагальнення (взірці) та їхній зв'язок.

Сплине дуже багато часу, поки ось оці усвідомлені прообрази будуть витіснені у підсвідомість і стануть архетипами. Але динамічність людської еволюції вимагає більш швидкого їх опанування. Тому з'являються уже безпосередньо соціальні форми інституцій як у неписаній формі, так і знаковій або писаній формі.

Те ж відбувається у виробництві та обміні, які регулюються зовнішніми по відношенню до них архетипами та акумульованою в них історико-генетичною інформацією, відбувається процес їхнього пізнання, усвідомлення і подальшого нагромадження досвіду. Інформація набуває рутинного характеру, а потім трансформується у певні поняття, що втілюються у певних інституціях, які відображають стандарти функціонування виробництва й обміну. Такими можна вважати певні усвідомлені закономірності та тенденції, що знаходять вираз у функціональних залежностях. Отже, функції інституціоналізуються.

Майже всі форми первісної цивілізації, на наш погляд, є своєрідними прото-інститутами, які регулюють задоволення невиразно структурованих первинних потреб за допомогою млявого використання нерозвиненої ресурсної бази (земля, пасовища, мисливські угіддя тощо) та неспеціалізованого виробництва. Таке виробництво практично є маргінальним і буде забезпечувати нижню межу фізичного споживання.

Акцентуємо увагу: на думку еволюціоністів, у поведінці господарчих суб'єктів головну роль відіграють рутини, або стійкі стереотипи поведінки. Цей термін може характеризувати шаблон, що постійно повторюється у діяльності певного суб'єкта чи організації, індивідуальне уміння чи безперебійне ефективне функціонування суб'єкта чи організації. Можна стверджу-

вати, що рутини відображають проміжний механізм переходу від соціального до природного і навпаки.

Зазначимо, що еволюціоністи керуються не оптимізаційними розрахунками, а рутинами [2, с. 120]. Вони стійкі і за зміни оточуючого середовища практично не змінюються, що обумовлено наступним. По-перше, рутини є своєрідними активами фірм, на придбання яких були здійснені безповоротні витрати і заміна яких коштує ще більших витрат. По-друге, заміна рутини може викликати погіршення або ліквідацію відносин як всередині фірми, так і з її партнерами. По-третє, рутини стійкі завдяки їхньому підсвідомому, хоча і соціалізованому походженню. Звідси випливає висновок про відсутність внутрішньої природи оптимізації результатів. Цього можливо досягти завдяки зовнішньому впливу інститутів. Найбільш характерно він проявлявся у Західній Європі, де і сформувались основні принципи інституціоналізації.

Важливо розглянути той період суспільного розвитку, коли економіка, детермінована протоінститутами, переходить до товарно-грошової або ринкової. Ми вважаємо, що в цей період вона більшою мірою починає впорядковуватись культурою. Наведемо одне з типових її визначень: культура є соціальним досвідом людей, соціальною пам'яттю, закріпленою в цінностях, традиціях, нормах, законах існування суспільства, які в сукупності детермінують становлення індивідів [7]. Культура виступає як мірило реалізації й розвитку сутності людини в процесі її соціальної діяльності. З цієї позиції культура не є чимось зовнішнім по відношенню до економічної сфери, вона є її вмонтованим елементом, який можна розглядати трояко.

По-перше, культура надає початкові когнітивні здібності економічним індивідам, даючи їм можливості нагромаджувати знання, використовуючи значні потоки інформації, добираючи і засвоюючи ту, яку вони вважають надійною. При цьому цінність інноваційної інформації в порівнянні з іншими її видами зростає непомірно.

По-друге, з позиції виробника пропонується дешевший товар, і це стає основою постановки його господарчих цілей – мати перевагу у реалізації надлишків виробництва. В той же час попит виступає не тільки як явище платоспроможності, а як культурний феномен – феномен специфічних уподобань, характерних тільки для певного народу чи його окремих прошарків. На перехресті попиту та пропозиції відбувається визначення їхніх параметрів. Пропозиція вимагає розуміння позиції споживача, його культурних стандартів, а попит вимагає засвоєння стереотипів виробника. Але і в одному, і в іншому випадках усвідомлюються і внутрішньо опановуються чужі погляди. Тут відбувається трансформація архаїчної інформації в рутинну.

І, по-третє, культура впливає на вибір засобів реалізації господарських цілей. Цінності, як вищі стандарти поведінки, формують систему оцінок. Ці оцінки приводять до вибору уподобань: що можна використати у якості ресурсу і обрати можливі комбінації його з іншими ресурсами, як ці комбінації оцінити з позиції ефективності і тому подібне. Тут домінує функціональна інформація.

І, насамкінець, вироблені блага навантажуються символами – багатозначними образами, з допомогою яких людина визначає сенс виробничих процесів і своє місце в них. Споживач розпізнає продукт за його символічними ознаками якості. Тут домінує рутинна інформація.

Культура в умовах ринку ідентифікує продукти, стверджує статутні ієрархії, інтерпретує зміст. В той же час ринок стає засобом виробництва і розповсюдження ідентичностей, ареною символічної боротьби за інтерпретацію змісту. Все починається з відносно простих товарних знаків і закінчується формуванням бренду, який має безліч значень і образів. Ці останні передбачають існування відомих споживачу достатньо складних культурних кодів – ключів до їхнього розпізнання. Все це дає змогу виділити товар серед інших об'єктів товарного світу, позиціонувати його як особливий. Аналіз соціо-

культурних значень ринку дає можливість пояснити процеси, що відбуваються в ньому. Це ж відноситься і до інституційних елементів, оскільки культурні імперативи поглинаються інституціями за принципом «матрьошки». Це ж стосується й ієрархічних станів.

Відносна ціна є тим інструментом, який дає змогу здійснити альтернативний вибір. Специфічність активу обмежує можливості вибору партнера. Але тим не менше в умовах обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки є можливість експропріації потоку квазіренти. Тому в угоді повинні бути передбачені гарантії, що запобігають цій експропріації. Але контрагенти завжди володіють неповною інформацією і розробляють контракти як суб'єктивні моделі поведінки. При цьому вони коригують свої моделі досить недосконало. Укладаються так звані неповні контракти. На цьому, можливо, і закінчується досконалий ринок. Р. Коуз [12] стверджує, що контрактні відносини є тотожними ринку, але протилежними ієрархії. Навпаки, за О. Вільямсоном [6], ринок та ієрархія є специфічними формами контрактації, які лежать по різні боки трансакційних витрат.

Щодо трансакційних витрат, то вони є фактором, який формує механізм недосконалого ринку. Вони виникають у результаті того, що інформація має ціну й асиметрично розподілена між агентами обміну. В результаті цього підсумком будь-яких дій контрагентів буде посилення недосконалості ринку. Ефект полягає в тому, що збуджуючі мотиви, закладені в інституціях, передають агентам змішані сигнали. І навіть тоді, коли сучасна інституційна система більше сприяє отриманню вигод від обміну, ніж попередня, все одно виникатимуть стимули обманювати, які, власне, і призводять до недосконалості ринку [4].

Такий механізм найліпше спрацьовує в умовах непрозорості, яка може бути створена різними засобами. Непрозорість спонукає до експропріації, а ця остання найвагомніше виступає в умовах монополії. В ній інформація є спотвореною (прихова-

ною), як це має місце в умовах монополістичної конкуренції. І в умовах олігополії змова є обов'язковою. Недосконалість ринку значною мірою також визначається ієрархічним поєднанням індивідів у компаніях-учасниках ринкових відносин та, особливо, на народногосподарському рівні. Це означає, що структурні зв'язки тут будуються за принципом від вищого до нижчого. Конфліктні цілі індивідів в таких економічних утвореннях приводяться до рівноваги в межах контрактних установок, що забезпечують відносини цих індивідів.

Вище йшлося про те, що на перехресті попиту та пропозиції усвідомлюються та внутрішньо опановуються чужі погляди, в тому числі й на світову економіку, стверджується ідентичне бачення її закономірностей. А це є основою формування міжнародних економічних відносин. Наведемо один із прикладів.

Зростаюча інтернаціоналізація української економіки, яка ще більше підсилилася після вступу України до СОТ, неминуче веде до посилення конкуренції і зростання ризикованості операцій вітчизняних компаній як на внутрішніх, так і міжнародних ринках.

За таких умов надзвичайно актуальним для вітчизняних компаній стає оволодіння ефективними методами оцінки та управління ринковими ризиками. Зарубіжна практика свідчить про те, що керівництво успішних і динамічно зростаючих компаній достатньо широко застосовує управління ризиками як в окремих функціональних сферах бізнесу компанії (функціональний ризик-менеджмент, виробництво, фінанси, кадри і т.п.), так і в межах компанії в цілому (стратегічний, комплексний, інтегральний ризик-менеджмент). Але цей закордонний досвід в Україні потребує відповідної ментальної ідентифікації, щоб усунути зі свідомості українських бізнесменів принципи неупередженої погоні за доходами, рейдерство, корупцію тощо. На практиці це означає, що в нашому суспільстві необхідно анулювати антисоціальні та антигуманні явища, які викликають сьогодні негативний резонанс як у вітчизняній, так і світовій спільноті.

Висновки

Звідси випливають висновки про відсутність у людини внутрішньої природи оптимізації результатів безпечної економічної діяльності. Цього можливо досягти завдяки зовнішньому впливу інститутів, які треба оптимізувати. Конфліктні цілі індивідів у компаніях-учасниках ринкових відносин приводяться до рівноваги в межах контрактних установок, що забезпечують відносини цих індивідів. Не є виключенням і відносини на рівні націо-

нальних економік, які оптимізуються чималою системою інститутів (законами, що регулюють права власності, обмеженнями в діяльності економічних суб'єктів тощо). Отже мова може йти також і про формування та оптимізацію міжнародних економічних відносин.

У протилежному разі домінуватимуть принципи неупередженої погоні за доходами, рейдерство, корупція тощо, тобто, антисоціальні та антигуманні явища, які викликають сьогодні негативний резонанс як у вітчизняній, так і світовій спільноті.

Література

1. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем). – М., 1990. – 312 с.
2. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционный анализ экономических изменений. // М.: 2000. – 420 с.
3. Николаева Л.А., Черная И.П. Экономическая теория: Методическое пособие. – М.: Институт экономики и бизнеса. ВГУЭС, 2000. – 170 с.
4. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 69–91; Институты, идеология и эффективность экономики // От плана к рынку: будущее посткоммунистических республик. – М.: Catallaxy, 1993. – С. 307–319; Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа [Доклад на конференции по проблемам экономических реформ в России. Вашингтон, март 1996 г.] // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
5. Одягайло Б.М. Економіка: транзитивність від найпростішої до глобальної. Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 312 с.
6. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция: – СПб.: Лениздат, CEV Press, 1996. – 689 с.
7. Федорова У.У. Культурологія: Навч. посіб. – К.: ІВЦ. Видавництво «Політехніка», 2005. – 160 с.
8. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: Сборник / Пер. с англ. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.
9. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
10. Ястремський І.С. Удосконалення методів господарювання в десятиї п'ятиріччі. – К.: Наукова думка, 1977. – 150 с.
11. Пивоваров С.Э. Международный менеджмент / Под ред. Пивоварова С.Э., Тарасевича Л.С., Майзеля А.И. – СПб: Питер, 2001. – 576 с.: ил. – (Серия «Учебники для вузов»).
12. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с. – ISBN 5-86461-133-6.

В.А. Янчук
доктор психологических наук, профессор,
ГУО «Академия последипломного образования»,
Республика Беларусь

Развитие идей культурно-исторического подхода Л.С. Выготского в рамках социокультурно-интердетерминистской диалогической метатеории интеграции психологического знания. К 120-летию со дня рождения

Статья посвящена проблеме влияния наследия Л.С. Выготского на процесс культуризации современного психологического знания. Демонстрируется влияние культурного обусловливания на психическую активность в широком спектре ее проявлений в контексте кросс-культурной и культурной психологии. Представляется содержательная характеристика социокультурно-интердетерминистской диалогической метатеории интеграции психологического знания.

Ключевые слова: Л.С. Выготский; диалогический интердетерминизм; культура, культурная обусловленность; принцип диалогической интердетерминации; 4-D пространства психологической феноменологии; социокультурно-интердетерминистская диалогическая метатеория интеграции психологического знания.

V. A. Yanchuk
PhD, professor,
«Academy of Postgraduate Education»,
Belarus

Development of I.S. Vygotski's cultural historical approach ideas within the sociocultural-interdeterminist dialogical metatheory of psychological knowledge integration. To the 120 anniversary since birth

The article is devoted to the problem of L Vygotsky heritage impact on the process of modern psychological knowledge culturalisations. It shows the effect of mental activity cultural conditioning in wide variety of its manifestations in the context of cross-cultural and cultural psychology. Culture is characterised as system interdeternants of sociocultural-interdeterminist dialogical metatheory of psychological knowledge integration. Is submitted substantial characteristic of sociocultural-interdeterminist dialogical metatheory of psychological knowledge integration.

Key words: L. Vygotsky; culture; cultural conditioningness; dialogical interdetermination; psychological knowledge integration; principle of dialogical interdetermination; sociocultural-interdeterminist dialogical metatheory of psychological knowledge integration; 4-D spaces of psychological phenomenology.

Постановка проблеми

120 лет назад молодой человек из провинциальной Беларуси вышел на авансцену только зарождающейся советской психологии и через несколько лет стал в ряд выдающихся психологов современности. Его вклад в развитие психологической науки оказался настолько велик, что это позволило крупнейшему философу и представителю социальных наук Стефану Тулмину назвать его «Моцартом психологии», поместив между такими фундаментальными фигурами, как Фрейд и Пиаже [Wertsch, 1988, с. 81].

Детальный анализ вклада Л.С. Выготского в развитие психологии и его разработки основ культурно-исторического подхода к психологическим феноменам в целом и роли культуры в формировании высших психических функций в частности представлены в широчайшем спектре работ (см., например, Keith K., 2011; Wertsch, 1988; и др.). В то же время значительно меньше внимания уделено собственному историко-культурному контексту, создавшему необходимые предпосылки для актуализации его талантов. Тем более, что в последние годы именно ситуационный (средовый) аспект поведения начал приобретать все большую значимость (Rauthmann J.F. с соавт., 2014).

Итак, историко-культурный контекст, способствовавший формированию и самоактуализации Л.С. Выготского, характеризуется следующими особенностями.

Во-первых, это время трансформаций в российской имперской общественно-политической системе, характеризовавшееся появлением демократических свобод и новых возможностей для появления новых личностей. Свидетельством этому является сама возможность поступления на юридический факультет МГУ человека из «глубинки», получившего к тому же возможность обучаться и в Москве, и в Петербурге, да еще и в Народном университете Шанявского.

Во-вторых, блестящее образование, полученное им в Гомеле, и возможность приобщения к мировому культурному

наследию через книги крупнейших исследователей того времени, имевшиеся в библиотеках. Следует заметить, что на русский язык переводились работы практически всех крупнейших мыслителей того времени. И это сохранялось вплоть до известных событий 1930-х годов. Что создавало возможность приобщения к достижениям мировой интеллектуальной мысли в различных областях знаний, способствуя формированию общекультурной и научной эрудиции.

В-третьих, исходная междисциплинарность, проявившаяся, в частности, в том, что, закончив юридический факультет МГУ, Л.С. Выготский преподавал литературу и психологию в школе, эстетику и историю искусств – в консерватории. Более того, он организовал психологическую лабораторию в Гомельском педагогическом училище, в рамках которой проводил экспериментальные исследования и прочел цикл лекций, послуживших основой для опубликования в 1926 году Педагогической психологии. Будучи культурно развитым человеком, он прорабатывал труды Джемса, Аристотеля, Спинозы, Фрейда, Маркса, Энгельса, Гегеля, Павлова, таких российских формалистов, как Щерба и Потебня, и многих других.

В-четвертых, без каких-либо препятствий он принял активное участие в работе 6-го Всероссийского психоневрологического съезда, открывшегося 6 января 1924 года. Именно после блестящего выступления на этом форуме ученый стал сотрудником психологического института – по приглашению его директора Н.К. Корнилова. В 1925 году он защитил диссертацию на тему «Психология искусства», написанную на основе материалов, собранных в 1916 году в Гомеле.

В-пятых, он имел возможность переписываться с выдающимися исследователями своего времени, вступая с ними в дискуссию, в частности с Пиаже, что говорит о наличии и открытой научной коммуникации, и научного сообщества без границ. При этом в этой коммуникации нет «мэтров» как носителей абсолютных истин и «подчиненных», безропотно во-

площающих их. Есть свободные ученые, заинтересованные в нахождении решений по обсуждаемой проблеме и не стесняющиеся высказывать свое несогласие с тем, что воспринимается как недостаточно аргументированное, и, одновременно, «снимающих шляпу» перед исчерпывающими аргументами, не боясь быть униженными. Речь идет о научном сообществе людей, обладающих чувством собственного достоинства и уважительного отношения к достоинству другого, подчиненных поиску научной истины, как бесконечному процессу открытий, уточнений и переосмыслений.

В-шестых, Л.С. Выготский был искренним приверженцем марксизма, пытаясь применить его идеи к реформированию всех областей интеллектуальной активности и марксистскому анализу мышления в частности. Одной из своих задач он видел ускоренную трансформацию российского (в большинстве своем неграмотного) общества, помогая сформировать «нового советского человека». Поэтому для него было особенно важно выявление условий такого ускоренного формирования личности нового человека. Одним из таких условий было создание всеохватывающего теоретического подхода, стоящего на «трех китах»: 1) генетическом методе развития, в соответствии с которым любой аспект функционирования мышления может быть понят только в контексте понимания его природы и истории становления; 2) выводе о том, что высшие уникально человеческие психические функции имеют социальную и квази-социальную природу; 3) утверждению о том, что высшие мыслительные функции опосредованы культурно обусловленными средствами и знаками, и язык играет центральную роль в этом процессе, предоставляя возможность семиотического опосредования. В связи с последним следует упомянуть о том, что первые работы Л.С. Выготского были посвящены литературной критике, и он участвовал в дебатах русских формалистов, заложивших предпосылки для развития структурализма и других направлений в лингвистике, семиотике и теории литературы.

В-седьмых, Л.С. Выготский, как и многие другие выдающиеся современники (В. Джемс, Дж.-Г. Мид, З. Фрейд и др.), оперировал целостным, междисциплинарным знанием, позволяющим рассматривать человека как системное нефрагментаризированное образование, акцентируя внимание на взаимодействии целого и составляющих его частей. Исследователи того времени обладали уникальной способностью уместать все человекознание в одной голове, коммуницируя друг с другом на основе этого системного видения. Цитируя Л.С. Выготского: «Мы старались исследовать отношение слова к предмету, к действительности. Мы стремились экспериментально изучить диалектический переход от ощущения к мышлению и показать, что в мышлении иначе отражена действительность, чем в ощущении, что основной отличительной чертой слова является обобщенное отражение действительности. Но тем самым мы коснулись такой стороны в природе слова, значение которой выходит за пределы мышления как такового и которая во всей своей полноте может быть изучена только в составе более общей проблемы: слова и сознания. Если ощущающее и мыслящее сознание располагает разными способами отражения действительности, то они представляют собой и разные типы сознания. Поэтому мышление и речь оказываются ключом к пониманию природы человеческого сознания. Если «язык так же древен, как сознание», если «язык и есть практическое, существующее для других людей, а следовательно, и для меня самого, сознание», если «проклятие материи, проклятие движущихся слоев воздуха изначально тяготеет над чистым сознанием», то очевидно, что не одна мысль, но все сознание в целом связано в своем развитии с развитием слова» [1934, с. 336].

К сожалению, на смену таким ученым пришло огромное количество узких специалистов, обладающих узким специализированным знанием о фрагментах, но даже не обсуждающим контекст целостности. Человек же в своем взаимодействии с внутренним и внешним (социаль-

ным и природным) миром выступает как интегрированное целое со всеми своими противоречиями и решениями, обусловленными комплексным влиянием и биологической природы, и экзистенциальной вотканности, и бессознательных процессов, и влияния среды, и многого-многого другого, результирующего его поведение.

Анализ современных исследований и публикаций

Для понимания вклада Л.С. Выготского в культурный переворот в психологии важно отметить и то, что он работал во время безусловного господства бихевиористской экспериментальной традиции в психологии, функционировавшей исключительно в стимульно-реактивной схеме и всячески избегающей какого-либо упоминания, а тем более проникновения в находящийся между стимулами и реакциями «черный ящик», представляющий внутренний мир человека. Л.С. Выготский не побоялся войти в этот черный ящик, наполнив его культурным содержанием в виде языковой знаковой опосредованности, определяющей изменения, возникающие по мере культурного развития. «Открытие» этого ящика и привело к революционным процессам в развитии психологического знания на текущий момент и в перспективе.

Цель статьи

Показать влияние творческого наследия Л.С. Выготского на процесс культуризации и интеграции современного психологического знания. Предоставить содержательную характеристику социокультурно-интердетерминистской метатеории интеграции психологического знания и ее перспективы.

Представление основного содержания

Центральное понятие культурно-исторического подхода «культура» в современном прочтении, вслед за R. Priest, трактуется как научаемая конфигурация понятий, образов, обобщений, представлений, ценностей, норм и других символических элементов, широко разделяемых членами данного общества или социальной груп-

пы, которая функционирует как ориентационная и нормативная структура поведения и как коммуникативная матрица, посредством которой поведение интерпретируется, интегрируется, координируется и санкционируется. Культура не является статичным образованием, а представляет собой живой, саморазвивающийся механизм, качественно прирастающий на каждом последующем витке смены поколений, получающих в концентрированном и критически (или некритически) переосмысленном виде опыт предшествующих.

Культура, как это подчеркивает один из ведущих представителей культурной психологии J. Valsiner, «если она рассматривается как процесс семиотической медиации человеческой жизни, является инструментом, обеспечивающим гибкость человеческой психики при ее столкновении с многообразием обстоятельств... конструирования принципиально нового, раздвижения границ понимания и бытия» [Valsiner, 2014, с. 258]. Следовательно, культура может рассматриваться как медиатор и в контексте обозначенных пространств, а также их компонентов.

Развивая идеи Л.С. Выготского, наработанные на материале мышления и речи, я экстраполировал культурный контекст на все многообразие проявлений психологической феноменологии, описание которого представлено в различных системах парадигмальных координат, подходов и направлений исследований в рамках социокультурно-интердетерминистской диалогической метатеории интеграции психологического знания [Янчук, 2015; 2016 а; 2016 b; 2016 с.; Yanchuk, 2014; 2016].

В рамках метатеории разнокачественное, многомерное и мультипарадигмальное психологическое знание может быть отображено в следующих четырехмерных континуумах, и компоненты каждого находятся в состоянии опосредованной культурой интердетерминации: биологическое ↔ психическое ↔ социальное ↔ культурно обусловленное; осознаваемое ↔ бессознательное ↔ экзистенциальное ↔ культурно-обусловленное; личность ↔

окружение ↔ активность ↔ культурно-обусловленное. Визуализация этих пространств представлена на рис. 2.

Введенные четырехмерные пространства интеграции психологической феноменологии отражают сложившуюся в последние годы тенденцию окультуривания различных областей исследований и выраженного стремления к междисциплинарной интеграции и кооперации. В частности, обсуждая проблематику соотношения культурного и биологического применительно к человеческим эмоциям, D. Matsumoto и H. Hwang показывают, что культура регулирует эмоции посредством субъективных внутренних переживаний (Matsumoto D., Hwang H., 2012). Культура влияет на относительную интенсивность эмоциональных переживаний. Она способствует возникновению культурных эмоций, которые являются уникальными в человеческой культуре и требуют культурных знаний для выявления. Эти эмоции могут быть универсальными, но не обязательно биологически обусловленными, и могут различаться в разных культурах. Например, стыд, чувство вины, ревность и любовь существуют во всем мире, но обладают существенными культурными различиями в отношении культурных обстоятельств, вызывающих их, по форме выражения, функциям и значениям. Культуры также вырабатывают эмоции посредством формирования значений, проявляющихся

в аттитюдах, ценностях и представлениях об эмоциях, требующих высших психических функций, включая абстрактное мышление, память и язык, направляющих то, как человек думает об эмоциях. Все это в высшей степени определяется именно культурой (там же, с. 96).

Комплексное взаимодействие биологического, психического и социального начало активно изучаться и в медицине (Голи З.Х., 2014; Goli Z., Yanchuk V.A., 2012; Goli Z., Yanchuk V.A., Torkaman Z., 2015). Эти факторы были интегрированы в рамках широко признанной биопсихосоциальной модели. В соответствии с этой моделью значительное количество исследований было направлено на определение когнитивных факторов, сказывающихся на боли и недееспособности. Эти работы однозначно продемонстрировали, что аттитюды, представления, ожидания и копинг-стратегии пациента в отношении ожидаемых трудностей, а также сама система здравоохранения могут влиять на описание пациентами своей боли, активность, недееспособность, депрессию и реагирование на лечение. Роль культуры в этом процессе была убедительно показана в выполненном под моим руководством диссертационном исследовании З. Голи «Сравнение представлений, копинг-стратегий и способов регулирования боли у иранских и белорусских пациентов, испытывающих хроническую боль» (Голи

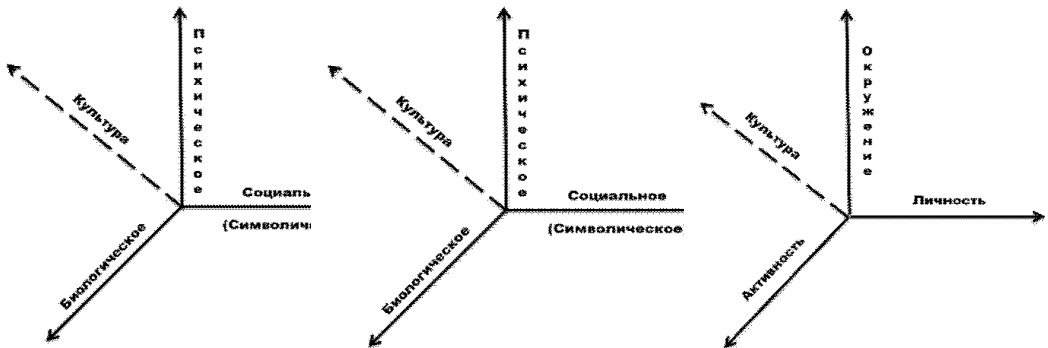

Рис. 2. Четырехмерные континуумы репрезентации разнокачественных природ (биологическое-психическое-социальное), сфер отражаемой реальности (осознаваемое–бессознательное–экзистенциальное) и областей исследований (личность–окружение–активность) психологической феноменологии

З.Х., 2014). Результаты этого исследования показали, что преодоление такого болезненного феномена, как хроническая боль, в существенной степени зависит от характера обращения с пациентом со стороны медицинского персонала, наличия у него психологической мотивации на лечение (Goli Z., Yanchuk V.A., 2012; Goli Z., Yanchuk V.A., Torkaman Z., 2015).

Такого рода исследования стимулировали и интеграцию междисциплинарную, ярким примером которой явилась состоявшаяся в 2014 году в Суджу (Китай) совместная конференция физиков, медиков и психологов, продемонстрировавшая продуктивность совместного обсуждения феномена человека и как биопсихосоциальной сущности, и как физического объекта (Yanchuk V.A., 2014). Именно диалог представителей казался бы качественно отличающихся областей знаний позволил сформировать общее понимание специфики гетерогенности природы человека, своеобразия монодисциплинарных и мультидисциплинарных ракурсов рассмотрения феноменологии поведения и, главное, направлений и потенциальных возможностей в расширении горизонтов и углублении понимания проблематики.

Традиционная концентрация на осознаваемых процессах познавательной активности, благодаря гению Фрейда, была дополнена измерением бессознательного, а в последующем – экзистенциального. В своем взаимодействии с внутренним и внешним миром человек предстаёт не только как познавательная система, перерабатывающая информацию, но и находящаяся под существенным влиянием бессознательного, проявляющегося в формировании отношения к происходящему, прошлому и будущему, направляющему интерпретацию и актуализирующему интернализированные автоматизированные поведенческие алгоритмы и т.п. Человек не только принимает решения и реагирует на происходящее, но и переживает его, будучи вотканным в жизнь, в бытие-в-мире. Блестящая плеяда экзистенциалистов (Хайдеггер, Бисвангер, Сартр, Кьеркегор) акцентировала внимание на вотканности

человека в мир, на его переживания происходящего, связанность с миром, выраженную в бытии-в-мире. В отличие от Фрейда, блестяще препарировавшего болезнь, Кьеркегор пережил ее и описал изнутри. Такого рода вотканность и переживаемость бытия-в-мире, не схватывается классическими инструментами, остается за их рамками. Но она незримо, чувственно присутствует в поведении человека, определяя отношение к нему и интерпретацию, переживание и со-переживание, следовательно, не учитывать ее, значит уходить от реальности жизни, упрощать ее. М. Boss, подчеркивает в этой связи, что только с подключением эпистемологии, обладающей способностью истинного постижения нашего «человеческого-бытия-в-мире», предоставляется возможность понимания комплексности природы поведения человека (1983).

Принцип диалогического интердетерминизма. Особое значение для развития психологического знания представляет вопрос взаимоотношения выделенных компонентов четырехмерных пространств. Традиционная фрагментация психологического знания на все более и более мелкие единицы в поиске своеобразных первоатомов психического приводит к утопанию его в огромном количестве аспектов и деталей, все дальше и дальше уводящих от понимания целостного, системного функционирования. Более того, качества системности психического, выражающегося в том, что в процессе взаимодействия этих отдельных фрагментов образуются новые качества, не сводимые к простой сумме составляющих систему элементов, тот самый гештальт, экспериментально установленный Вертгеймером на примере фи-феномена. Компоненты системы находятся в постоянном взаимодействии, образывая все новые и новые качества и качественно изменяясь на каждом последующем этапе взаимодействия. Реализуется та самая психодинамика, и речь надо вести не о статике, а именно динамике психических процессов и явлений (Valsiner J, Molenaar C.M., Lyra M., Chaudhary N., 2009; Witherington, 2007).

Описание специфики взаимодействия, приводящего к качественному изменению системы, не сводимому к простой сумме составляющих её элементов, посредством классического принципа детерминизма является крайним упрощением реальности. Это послужило исходной предпосылкой обоснования принципа диалогической интердетерминации, содержательная характеристика которого и предлагается заинтересованному читателю.

По существу, речь идет об авторском развитии широко известной трехкомпонентной формулы К. Левина, описывающей поведение как функцию от личности и внешнего окружения $B=f(P, E)$. Переосмысление данной формулы в контексте реципрокной (взаимной) детерминации сделано выдающимся психологом современности А. Бандурой. Характеризуя подход Левина как ненаправленный, он предложил частично двунаправленную трансформацию его формулы в виде $B=f(P \rightleftharpoons E)$. А. Бандура разработал принцип реципрокного детерминизма, представляющий следующее формализованное взаимоотношение данных элементов, отображенное на рис. 2.

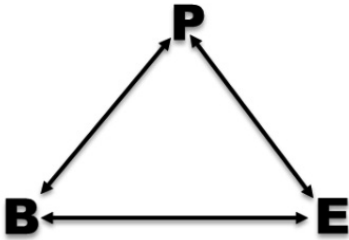

Рис. 2. Состояние реципрокного детерминизма. Где: P – личность; E – внешнее окружение (ситуация); B – поведение

Любое изменение одного из элементов обозначенной триады с неизбежностью приводит к изменениям в двух других, и наоборот. Как подчеркивает А. Бандура, «в процессе реципрокного детерминизма поведение, внутренние личностные факторы и влияние окружения – это взаимозависимые детерминанты друг друга ... поведение и внешние условия функционируют как реципрокно взаимодействующие

детерминанты» (Bandura, 1978, с. 346). По его мнению, «теория социального научения рассматривает реципрокный детерминизм как основополагающий принцип анализа психосоциальных феноменов различных уровней сложности, варьирующихся от внутриличностного развития до межличностного поведения, до интерактивного функционирования организационных и социальных систем» (там же, с. 356).

Эта идея поддерживается результатами фундаментального исследования J. Масу, проведшего нетрадиционный анализ взаимной каузации в буддизме и общей теории систем (1991). Ссылаясь на работы Людвиг фон Бергаланфи по общей теории систем, автор подчеркивает, что «человек не пассивный получатель стимулов, поступающих из окружающего мира, но, в конкретном понимании, созидатель собственного универсума» (там же, с. 81). И далее: «активность в открытых системах, например, такая, как трансформация энергии и информации во взаимодействии с окружающей средой, показывает, что каузальные процессы являются реципрокными или взаимными» (с. 94).

Эта же идея артикулирована в подходе «исторической экологии», развиваемого С.Л. Crumley, который подчеркивает зависимый от обстоятельств и обладающий потенциально широким спектром возможностей характер человеческого приспособления к ограничениям окружающей среды (1994). В соответствии с таким подходом утверждается, что не только человек адаптируется и регулирует свое поведение по отношению к внешней среде, но вместе с тем он прилагает усилия к изменению этой среды в целях достижения состояния устраивающего равновесия.

В развитие представленных подходов мною предложен принцип диалогического интердетерминизма, дополняющий принцип реципрокности интердетерминантой культурной обусловленности, носящей универсальный характер, включив ее также в континуумы биологическое ↔ психическое ↔ социальное и осознаваемое ↔ бессознательное ↔ экзистенциальное. Этим

преодолевается косвенно присутствующее в представленных формализациях К. Левина и А. Бандуры сведение анализа психологической феноменологии только к пространству областей изучения. Отличительные особенности анализируемых подходов наглядно представлены на рис. 4.

В предлагаемом подходе пространство личность ↔ окружение ↔ активность скорее отражает внешнее описание, не претендующее на более глубокие пласты понимания специфики психологической феноменологии. Включение пространства биологическое ↔ психическое ↔ социальное ↔ культурно обусловленное расширяет горизонты видения проблемного поля психологической феноменологии на их комплексность. Природа человека в большей своей части социальна в смысле приоритетности ее символического качества, второсигнальной регуляции поведения. И если не учитывать последнюю, то это приводит к биологизаторству, представляющему многообразие проявлений психического как детерминированного различными комбинациями генов. Налицо все тот же редукционизм, периодически проявляющийся в сенсационных «откры-

тиях» генов криминальности, супружеской неверности и т.п.

Подобные редукции являются не только вульгарным упрощением, рассчитанным на несведущую аудиторию, но и представляют собой социальную опасность в виде судьбы тех лиц, у которых эта комбинация идентифицирована. Не говоря уже о проблеме этического аспекта подобного рода «открытий». Пример того же биопсихосоциального подхода, становящегося все более популярным даже в такой консервативной области знания, как медицина, говорит о значительно более сложном взаимодействии этих детерминант. Не акцентируя внимания на рассмотрении проблемы первичности той или иной интердетерминанты, я акцентирую внимание именно на аспекте взаимной обусловленности и взаимодейстования. Тем более в уже обсуждавшейся культурной обусловленности и биологического, и психического, и социального.

Отношение диалогической интердетерминации подчеркивает элемент взаимовлияющего и взаимоизменяющего его характера. Любое изменение одного из элементов неизбежно приводит и к из-

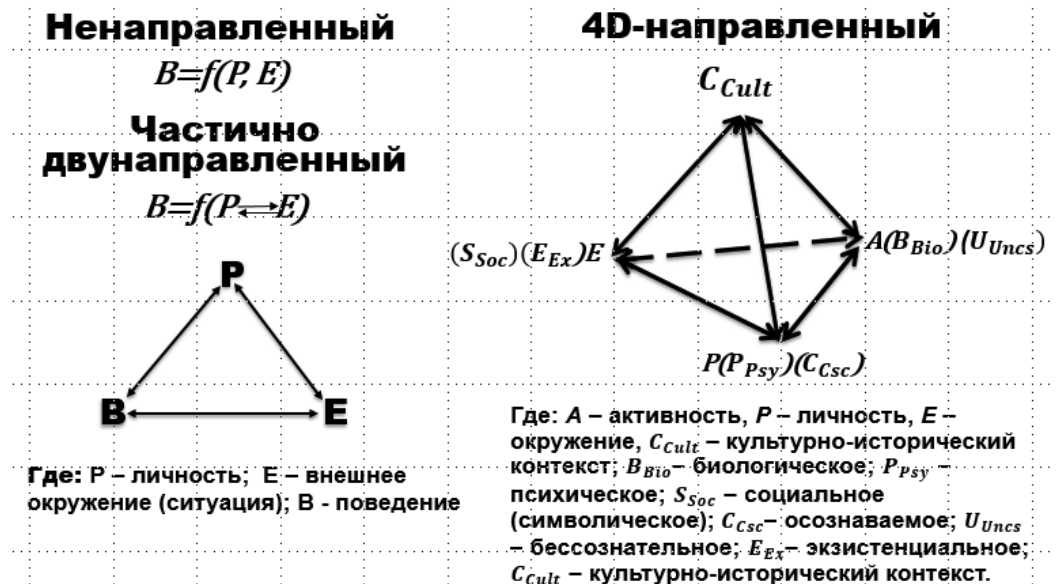

Рис. 3. Сравнение ненаправленного (Левин), частично двунаправленного (Бандура) и полинаправленного (Янчук) взаимодействия детерминант (интердетерминант) поведения.

менению во всех взаимосвязанных элементах. Причем происшедшие изменения приводят к изменению качества самой гетерогенной системы, получающей новообразования в виде расширения, переосмысления и пере-переживания обретенного опыта. Эти элементы одновременно являются и автономными и взаимообуславливающими друг друга, и последнее акцентирует внимание на том, что каждый из элементов не существует в качестве самодостаточного, а только во взаимоотношении с другими.

Приставка «интер» показывает способ, посредством которого мы можем преодолеть корневую метафору психологического понимания как на общедоступном, так и научном уровнях, сохранив их в исходном состоянии. Метафора такого рода представляет различие внутреннего и внешнего связанного с осмыслением пространства. Значение находится ни «внутри», ни «вовне»: оно находится «между» (Mininni 2010, с. 24-25). Созидание и управление значениями являются процессами, организующими взаимодействие в том числе и разнокачественных природ и сфер психического. Именно во взаимодействии происходит (или не происходит) достижение своеобразного взаимоустраивающего компромисса, обеспечивающего либо оптимальное, либо минимально достаточное состояние со-существования, обеспечивающее интеграцию и координацию поведения.

В то же время само понятие взаимодействия является крайне ограничивающим по отношению к со-существованию разнокачественных сущностей, не обретающих новое интегрированное качество, а сохраняющих свою исходную уникальность, но образующих новое качество, находящееся вовне, над образующими его. Наиболее аутентичным для описания данного состояния является понятие диалога в его бахтинском понимании (Бахтин, 1986). Когда люди находятся в диалоге, они взаимодействуют посредством взаимно активной динамики прояснения дискурсов подобно формированию значений и договариваются в сфере потребностей, интересов и

желаний, которые будут удовлетворены в случае достижения взаимного согласия, при этом сохраняя собственную уникальность и относительную автономность. Диалогический характер интердетерминистского взаимодействия проявляется, во-первых, в безусловном принятии Другого, обусловленном невозможностью несовместного существования в принципе, во-вторых, – обретении нового качества взаимодействующими сторонами, не присутствующего ни в одном из них по отдельности. Эта специфика диалога как формы взаимодействия обусловлена еще и качественной специфичностью самого человека как объекта и субъекта познания. М. Бахтин подчеркивает в этой связи, что «субъект как таковой не может восприниматься и изучаться как вещь, ибо как субъект он не может, оставаясь субъектом, стать безгласным, следовательно, познание его может быть только диалогическим» [1986, с. 383].

Таким образом диалог пространств приобретает вид пирамиды, каждый элемент которой равнозначен (см. рис. 4).

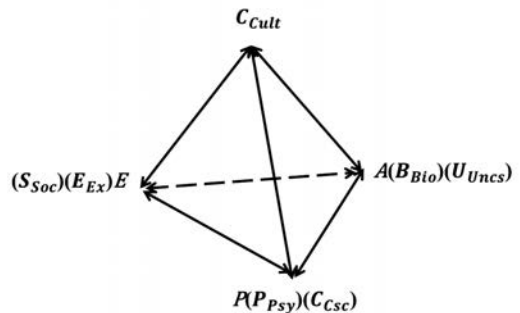

Рис. 4. Состояние диалогической интердетерминации. Где: A – активность, P – личность, E – окружение, B_{Bio} – биологическое; P_{Psy} – психическое; S_{soc} – социальное (символическое); C_{Csc} – осознаваемое; U_{Uncs} – бессознательное; E_{Ex} – экзистенциальное; C_{cult} – культурно-исторический контекст

Изложенное позволило качественно расширить рамки принципа реципрокного детерминизма за счет акцентирования внимания, во-первых, на интердетерминационном характере взаимодействия лич-

ностных, ситуативных и активностных детерминант поведения и, во-вторых, учета их культурной обусловленности. Здесь речь идет не о состоянии однонаправленной или частично двунаправленной детерминации, а качественно отличным характере взаимодействия диалогического свойства, предполагающего исходную равнозначность, взаимообусловленность и взаимовлияние, приводящего к формированию нового качественного состояния, не представленного в отдельно взятых детерминантах. Можно говорить о некотором сходстве с вертгеймеровским гештальтом, представляющим обретение целым нового качества, не сводимого к простой сумме составляющих его частей.

Наглядная демонстрация специфики диалогической интердетерминации была продемонстрирована мною на примере феномена биопсихосоциальной адаптации (В. Янчук, 2015). Она представляет собой социокультурно-интердетерминистский диалогический процесс согласования природных, биологических и психологических состояний, социокультурных диспозиций, направленный на достижение баланса (физиологического, психологического, экзистенциального) во взаимодействии с непосредственным и опосредованным социальным и природным окружением. Причем ситуация рассматривается в контексте комплексного интердетерминистского взаимодействия биопсихосоциального или природного, психического и социального диалогического свойства. Интердетерминистский диалогический характер такого рода взаимодействия проявляется в постоянном изменении условий достижения найденного компромисса, выступающего в качестве одного из ведущих механизмов и условий развития.

В процессе диалогической интердетерминации формируется та самая интерсубъективность, определяющая достижение в том числе и межкультурного взаимопонимания. Как отмечают Chi-Yue Chiu с соавторами, «интерсубъективный подход основывается на трех предпосылках: (а) индивиды оценивают и формируют представления об интерсубъективной ре-

альности в их социокультурных контекстах, и некоторые из этих представлений отличаются от принятых личностных ценностей и убеждений; (б) индивиды действуют в соответствии с собственными представлениями об интерсубъективной реальности – иногда и значительно чаще, чем они действуют в соответствии с собственными ценностями и убеждениями; и (с) индивиды непреднамеренно подкрепляют и сохраняют интерсубъективную реальность в своих представлениях и действиях (вне зависимости от того валидны они или нет)» (Chiu C.-Y., Gelfand M.J., Yamagishi T., Shteynberg G., and Wan C., 2010, с. 483).

Интерсубъективный подход включает взаимодействие факторов личности и окружения все в том же контексте культуры. Он констатирует, что культура существует на множественных уровнях, представляя процесс коллективного строительства консенсуса членами культурного сообщества в целях управления экологией. Интерсубъективный подход рассматривает культурную обусловленность поведения как «целенаправленное поведение, направляемое стратегическим использованием культурно предписываемых скриптов (закодированных в интерсубъективном знании культуры) в среде людей, осведомленных о различных ограничениях и возможностях локального окружения для достижения значимых целей (например, эпистемических, и идентичности и коммуникативных целей)» (там же, с. 487). Благодаря адаптивной природе культурно обусловленного поведения в случае возникновения средовых изменений соответственно меняется и оно. Таким образом, формирование интерсубъективности выполняет эпистемическую, коммуникативную функции, а также функцию формирования идентичности.

Интерсубъективный подход представляет новую перспективу культурной компетентности. По общему признанию, индивиды, интернализовавшие основополагающие ценности и нормы собственной культуры или развившие автоматизированные культурные скрипты до уровня регуля-

торов поведения, являются компетентными членами данной культуры. Более того, обладание интерсубъективностью составляет основу культурной компетентности, особенно для лиц, живущих в неродной культуре. Например, иммигранты, обладающие знанием культурных нюансов, демонстрируют лучшую социокультурную адаптацию (Kurman, Ronen-Eilson, 2004) и более социально компетентное взаимодействие (по параметрам достижения личностно значимых целей и качества отношений) с членами коренной культуры (Li, Hong, 2001). Наконец, межкультурные контакты меняют и культурную экологию. Частые межкультурные контакты могут изменять даже относительно гомогенное культурное пространство в мультикультурное, в котором сосуществуют местная и иностранная культуры (Giddens, 1985).

Выводы и перспективы дальнейших исследований

Резюмируя изложенное, еще раз подчеркнем непереоценимость вклада Л.С. Выготского в культурный переворот в психологическом знании. Именно благодаря его блестящим исследованиям стало осознаваться то выдающееся специфически человеческое качество знаковой или

семиотической опосредованности его взаимодействия с внутренним и внешним миром. Помещая в знаковой форме мир в собственное сознание, человек получает уникальную возможность выхода за рамки данности, бытия здесь и сейчас, моделировать и прогнозировать, а, следовательно, и преобразовывать мир. Перспективы развития культурной психологии видятся в следующих основных направлениях: 1) включение исследуемых феноменов в контексте многомерности, мультипарадигмальности и мультидисциплинарности, предполагающей привлечение ресурсов знаний, накопленных в сопряженных системах парадигмальных координат психологического знания и смежных областей знания; 2) осознание диалогико-интердетерминационного характера взаимодействия многомерных разнокачественных интердетерминант; 3) культуризация психологического знания посредством привлечения концептуального аппарата современной культуральной психологии; 4) выход за рамки персоноцентризма за счет включения в плоскость анализа интердетерминирующего влияния эго-протяженности, включающей социальное и природное окружение, помещенное в конкретный историко-социокультурный контекст и т.п.

Литература

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / Собрание сочинений: в 7 т. / Т. 6: Проблемы поэтики Достоевского, 1963. Работы 1960-х-1970-х гг. – М.: Русские словари, 2002.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.-Л.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1934. – 362 с.
3. Голи З.Х. Сравнение представлений, копинг-стратегий и способов регулирования боли у иранских и белорусских пациентов, испытывающих хроническую боль / Автореф. дис. – Минск: БГУ, 2014.
4. Янчук В.А. К построению социокультурно-интердетерминистской диалогической мета-теории интеграции психологического знания / От истоков к современности: 130 лет организации психологического общества при Московском университете. Сборник материалов юбилейной конференции: В 5 томах. Том 1 / отв. ред. Богоявленская Д.Б. – М.: Когито-центр, 2015. – С. 136-138.
5. Янчук В.А. Социокультурно-интердетерминистская диалогическая мета-теория интеграции психологического знания в контексте проблемы социального прогресса / Сборник материалов международной научно-практической конференции: В 8 частях. Часть 1 / Под ред. В.С. Белгородского, О.В. Кашеева, В.В. Зотова, И.В. Антоненко. – М.: ФГБОУ ВО «МГУДТ», 2016. – С. 317-324.
6. Янчук В.А. Диалогическая интердетерминация в системе четырехмерных пространств анализа кросс-культурной феноменологии / Теоретические проблемы этнической и кросскультурной психологии: Материалы Пятой Международной научной конференции 27-28 мая 2016 г.: В 2 т. / Отв. ред. В.В. Гриценко. – Смоленск: Изд-во Смоленского гуманитарного университета, 2016. – Т. 1. – С. 56-63.

7. Bandura A. (1978) The Self-System in Reciprocal Determinism. *American Psychologist*. 33(4), 345-358.
8. Chiu C.-Y., Gelfand M.J., Yamagishi T., Shteynberg G., and Wan C. (2010) Intersubjective Culture: The Role of Intersubjective Perceptions in Cross-Cultural Research Perspectives on Psychological Science 5(4), 482-493.
9. Crumley, C.L. (1994) Historical ecology/cultural knowledge and changing landscapes / C.L. Crumley. – Santa Fe.
10. Goli, Z., Yanchuk V.A. (2012) Effect of Racial and Ethnic Differences in Pain Perception: Explaining the Effective Mechanisms on It *Психологический журнал*. 3-4, 41-50.
11. Goli Z., Yanchuk V.A., Torkaman Z. (2015) Cross-Cultural Adaptation and Validation of the Russian Version of the Pain Beliefs and Perceptions Inventory (R-PBPI) in Patients with Chronic Pain *Current Psychology*, 1-14 DOI.10.1007/s12144-014-9289-3 Электронный ресурс: точка доступа: <http://link.springer.com/article/10.1007/s12144-014-9289-3>
12. Junne F., Zipfel S. (2015) Research prospects in BioPsychoSocial medicine: new year reflections on the “Cross-Boarder Dialogue” paradigm *BioPsychoSocial Medicine*, 9(10), 1-4.
13. Keith K. *Cross-Cultural Psychology: Contemporary Themes and Perspectives*. (2011) – Wiley-Blackwell, 2011. – 577.
14. Kurman, J., & Ronen-Eilon, C. (2004). Lack of knowledge of a cultures social axioms and adaptation difficulties among immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35, 192-208.
15. Li, Q., & Hong, Y.-Y. (2001). Intergroup perceptual accuracy predicts real-life intergroup interactions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 4, 341-354.
16. Macy J. *Mutual causality in Buddhism and general system theory: the dharma of natural systems*. – NY: State University of New York Press, 1991
17. Matsumoto D., Hwang H.S. Culture and emotion: The integration of biological and cultural contribution *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2012. – Vol. 43(1), 91-118.
18. Mininni G. (2010). The Method of Dialogue: Transaction Through Interaction IPBS: Integrative Psychological & Behavioral Science, 44(1), 23-29.
19. Rauthmann J.F., Gallardo-Pujol D., Guillaume E.M. and Todd E., Nave C.S., Sherman R.A., Ziegler M., Jones A.B., Funder D.C. (2014) The Situational Eight DIAMONDS: A Taxonomy of Major Dimensions of Situation Characteristics *Journal of personality and Social Psychology*. – Vol 107(4), 677-718.
20. Valsiner J, Molenaar C.M., Lyra M., Chaudhary N. (Eds.) (2009) *Dynamic Process Methodology in the Social and Developmental Sciences*. Springer, – 660 p.
21. Valsiner J. (2014). Needed for cultural psychology: Methodology in a new key, *Culture & Psychology*, 20(1) 3-30.
22. Valsiner J. (2014). *An Invitation to Cultural Psychology*. SAGE Publications. – 290 p.
23. Wang Qi. (2016) Why Should We all Be Cultural Psychologists? Lessons From the Study of Social Cognition. *Perspectives on Psychological Science*, Vol 11(5), 583-596.
24. Wertsch J.V. L.S Vygotsky’s “New” Theory of Mind (1988). *The American Scholar*. – Vol. 57 (1), pp. 81-89.
25. Yanchuk, V. (2014) Sociocultural-Interdeterminist Dialogical Perspective of Intercultural Mutual Understanding Comprehension Deepening. *Open Journal of Social Sciences*, 2, 178-191. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2014.28025>
26. Yanchuk V. (2016) Sociocultural-interdeterminist dialogical metatheory of psychological knowledge integration, *International Journal of Psychology*, Volume 51, Issue 51, July 2016. – P. 438. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ijop.12310/full>

О.В. Петрунко
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Науковий дискурс конфлікту в соціальній та юридичній психології

У статті проаналізовано особливості наукового дискурсу конфлікту у предметному полі соціальної та юридичної психології. Проаналізовано також особливості технологічного розв'язання конфлікту в соціально-психологічній та юридичній практиках. Показано обмежену роль права в розв'язанні соціальних конфліктів. Показано необхідність налагодження й зміцнення міжпредметних зв'язків юридичної та соціальної психології в дослідженні й операціоналізації конфлікту.

Ключові слова: конфлікт, науковий дискурс конфлікту, конфлікт-менеджмент, юридичний конфлікт, юридична конфліктологія.

О.В. Петрунко
доктор психологических наук,
старший научный сотрудник,
профессор кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Научный дискурс конфликта в социальной и юридической психологии

В статье проанализированы особенности научного дискурса конфликта в предметном поле социальной и юридической психологии. Проанализированы особенности технологического разрешения конфликта в социально-психологической и юридической практиках. Показана роль права в разрешении социальных конфликтов. Показана необходимость налаживания и укрепления межпредметных связей юридической и социальной психологии в исследовании и операционализации конфликта.

Ключевые слова: конфликт, научный дискурс конфликта, конфликт-менеджмент, юридический конфликт, юридическая конфликтология.

O.V. Petrunko
Doctor of Psychology,
Senior Research Fellow,
Professor of Psychology's Department of KROK University

The scientific discourse of conflict in social and legal psychology

The article analyzes the features of the scientific discourse of conflict in the subject field of social and legal psychology. The features of the technological solution to the conflict in socio-psychological and legal practices are marked. The role of law in resolving social conflicts are shown. The necessity of establishing and strengthening of inter-subject relations legal and social psychology in research and operationalization of the conflict are shown.

Key words: conflict, the scientific discourse of conflict, conflict- management, legal conflict, legal conflictology.

Постановка проблеми та її актуальність

Конфлікт – як природна форма активності живих (а надто – високоорганізованих) істот на всіх рівнях їхнього існування – повсякчас супроводжує індивідуальне і соціальне буття людей, соціальних груп, організацій та інститутів, суб'єктами яких вони є. Цей вид активності завжди посилюється в часи нестабільності й доленосних змін для тих, хто в конфлікті задіяний. Не випадково конфлікт є предметом вивчення не лише окремих наукових дисциплін, а й міждисциплінарних досліджень, що активує питання про спільний науковий дискурс і спільний методичний інструментарій. Таким чином актуальність досліджень у даному предметному полі визначається потребами соціальної практики і тим, що: 1) конфліктологія (в т. ч. юридична конфліктологія) – як наука про конфлікти, управління ними та соціально прийнятні й легітимні способи їх розв'язання – є відносно новим напрямом у вітчизняному науковому просторі; 2) більшість концептуалізацій методів, запозичених вітчизняними конфліктологами із західних (Г. Спенсер, Г. Зіммель, Р. Дарендорф, М. Дойч, Л. Козер, Р. Мертон) та східних (Т. Парсонс) шкіл конфліктології, не гарантують успіху в умовах місцевих реалій і потребують адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що науковий дискурс конфлікту формувався від часів давніх мислителів, філософів і правників (Сунь-цзи, Плутарх, Геракліт, Е. Роттердамський, Т. Мор, Ф. Рабле, Ф. Бекон, І. Кант, Г. Спенсер) і, залишаючи за собою ознаки універсальності та природної міждисциплінарності, згодом набував дедалі більшої специфічності й унікальності в конкретних сферах наукового і прикладного знання. Особливо сильно проблематика конфлікту активувалася зі вступом людства в постіндустріальну, інформаційну добу розвитку, коли конфлікти вийшли за межі особистих стосунків і набули найрізноманітніших виявів і поширення в усіх сферах суспільного життя.

В 50-60 рр. ХХ століття конфліктологія, як новий науковий напрям, означилася й увиразнилася в просторі традиційних на той час соціологічних досліджень, авторами яких були європейські й американські вчені (Дж. Бернард, М. Дойч, Л. Козер, Д. Майерс, Р. Мертон, Т. Парсонс, Р. Дарендорф, Дж. Рубін і багато інших), а згодом і радянські й вітчизняні вчені (О. Анцупов, А. Гірник, Н. Грішина, М. Єнікеев, А. Кармин, Г. Козирев, В. Коновалова, В. Кудрявцев, С. Кудрявцев, М. Пірен, Ю. Тихомиров, В. Тихоненко, Л. Шипілов та інші) активно розробляли понятійний апарат конфліктології, досліджували природу і причини конфлікту та його роль в особистому, соціальному і суспільному житті людей, груп і соціумів.

Мета статті – проаналізувати особливості наукового дискурсу конфлікту в соціальній та юридичній психології та репрезентовані в цьому дискурсі уявлення про природу і функції конфлікту, управління конфліктом та соціально-психологічні і правові можливості його розв'язання.

Виклад основного матеріалу

У найбільш широкому, сутнісному розумінні (і в абсолютному перекладі з різних мов світу) конфлікт – це зіткнення протилежних потреб, інтересів, поглядів, думок, сил тощо. І за такого розуміння конфлікт є невід'ємною складовою будь-якого – організованого і самовпорядкованого – процесу в будь-якій сфері існування людства. Не випадково Г. Спенсер, М. Вебер, Г. Зіммель, Л. Козер, К. Левін, Р. Парк, Т. Парсонс та інші розглядали конфлікт як джерело і стимул соціального розвитку, інструмент соціального порядку і базовою формою соціальної взаємодії (поряд зі змаганням, пристосуванням та асиміляцією). Не випадково конфлікт є предметом вивчення не тільки багатьох наук про людину і суспільство (філософії, економіки, юриспруденції, соціології, педагогіки, соціальної психології, теорії катастроф та інших), а й міждисциплінарних досліджень.

Отже, конфлікти охоплюють всі сфери життєдіяльності людей, де тільки можливе зіткнення думок, сторін, сил, поглядів. На

відміну від східної школи конфліктології, яка постулює конфлікт як системний чинник соціального порядку та консолідації (Т. Парсонс) [8], західна школа стоїть на тому, що сама природа соціуму породжує численні й різноманітні соціальні конфлікти, щоб створювати умови для необхідних людству боротьби і конкуренції (Л. Козер, Г. Козирев, Р. Мертон) [3; 4; 7]. Однак попри зазначені відмінності наукові дискурси конфлікту в цих школах мають значно більше спільного, ніж відмінного. Чого не можна стверджувати щодо: 1) наукового і буденного дискурсів конфлікту; 2) дискурсу конфлікту в юридичній та соціальній психології і відповідних напрямках конфліктології.

На відміну від буденного, повсякденного дискурсу, або дискурсу «здорового глузду», в межах якого конфлікт відтворюється насамперед як негативна й небажана реальність, науковий дискурс репрезентує семантичний простір опису конфлікту, в рамках якого можливий структурно-функціональний та системний його аналіз, тобто відтворення цілісної його картини та обґрунтування доцільних методів його розв'язання в межах наукової парадигми і предметних завдань певної наукової дисципліни, причому з позиції не лише ситуативної, а й системної соціальної доцільності.

Так само істотно відрізняються між собою наукові дискурси конфлікту в юридичній і соціальній психології та конфліктології. А оскільки проблематика конфлікту в усі часи розглядалася насамперед з позицій правового і соціально-психологічного аналізу, то і є сенс зосередитися саме на цих аспектах конфлікту і зазначити їх докорінні відмінності.

Так, юридичний (правовий) аспект передбачає розгляд конфлікту насамперед як його розв'язання, причому розв'язання в легітимному, правовому полі. І це – питання виключно юридичної психології, зокрема юридичної конфліктології. Натомість соціально-психологічний аспект конфлікту передбачає насамперед управління ним, його психологічний супровід та розв'язання його в площині «живої» со-

ціальної взаємодії. І це виключно питання соціальної психології і, зокрема, загальної конфліктології.

Інакше кажучи, менеджмент конфлікту в юридичній конфліктології – це насамперед пошук правових шляхів його розв'язання (застосування можливостей права, в т. ч. сучасних концепцій юридичного консенсусу). І, відповідно, завдання юридичної конфліктології виходять із потреб правового обстоювання норм і принципів інституційного, законодавчого рівня. Натомість управління конфліктом в соціальній психології і загальній конфліктології передбачає не тільки його розв'язання, що є вичерпним для юридичного конфлікт-менеджменту, а й багато іншого, що означається термінами «конфлікт-менеджмент», «соціально-психологічний супровід конфлікту» тощо, а саме: профілактику, регулювання (обмеження чи, навпаки, стимулювання), діагностику, прогнозування (виявлення причин і передбачення наслідків), пошук і реалізацію стратегій і засобів розв'язання. В традиціях конфлікт-менеджменту діагностика конфлікту включає: 1) опис його очевидних проявів (сутічки, зіткнення, кризи і т.п.), 2) виявлення причин і природи (об'єктивної або суб'єктивної) конфлікту; 3) визначення сфери поширення і рівня розвитку; 4) оцінку його інтенсивності; 5) психодіагностику учасників та їхніх психологічних станів; 6) виявлення й оцінку мотивів, цілей і змісту протистояння; 7) оцінку можливих наслідків.

Юридичний конфлікт є різновидом соціального конфлікту (вже тому, що його участі – індивідуальні й колективні соціальні суб'єкти), а отже, з позиції соціальної психології, його можна кваліфікувати як конфлікт соціальний. Основу юридичного конфлікту становлять типові конфліктогенні чинники, що породжують протилежність поглядів, інтересів, потреб двох чи кількох суб'єктів, які зрештою призводять до невдоволення, протистояння і боротьби. Однак особливість юридичного конфлікту полягає насамперед у поглядах на стратегії і засоби його розв'язання. Так, типовою для розв'язання правового кон-

флікту є силова стратегія «перемога–поразка», або «виграш за будь-яку ціну» (де силою є норми права), і в такому разі головне – визначити поле для «вирішального бою», зосередити там необхідні ресурси й сили та обрати найбільш влучний момент для завершального удару.

Разом із цим не кожний соціальний конфлікт може кваліфікуватися як конфлікт юридичний – і в цьому полягають докорінні відмінності в розумінні можливостей його розв’язання. На відміну від правової, в позаправовій, соціально-психологічній практиці мета і засоби врегулювання конфлікту сутнісно інші (навіть якщо провідною є та ж стратегія боротьби. Формула «виграш–програш» передбачає отримання не так часткових, ситуативних, як системних, соціальних зисків. Адже добре відомо, що миттєвий («тут і тепер») виграш може обернутися відстроченим у часі системним програшем, «пірровою перемогою». Тому стратегія силового розв’язання конфлікту поступається іншим – стратегії інтеграції чи компромісу («виграш–виграш»).

У вузькому розумінні юридичний конфлікт пов’язаний з правовими відносинами сторін – це протиборство суб’єктів права із суперечливими правовими інтересами, які виникають у зв’язку зі створенням, реалізацією, застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права. Юридичний конфлікт у широкому розумінні можна визначати як будь-яку суперечку між суб’єктами права з приводу застосування, порушення чи тлумачення правових норм (яка бодай як піддається юридичній характеристиці). До типових юридичних конфліктів належать конфлікти, які спричинені: 1) суперечностями між двома чи кількома нормативними актами; 2) незбігами між нормою права і правозастосувальною практикою; 3) суперечностями між двома чи кількома правовими актами; 4) неузгодженим, суперечливим тлумаченням і виконанням певного правового акта різними суб’єктами права.

Формально-логічні і діалектичні суперечності в системі права (або так звані юридичні колізії) мають об’єктивний і за-

кономірний характер. І саме загострення юридичної колізії спричинює юридичний (правовий) конфлікт. Юридичні колізії і юридичні конфлікти віддзеркалюють правову дійсність та її деформації, вказують на дефекти правової системи та судової практики, і в цьому сенсі їх можна вважати рушієм позитивних змін у правовій сфері, стимулом до створення більш досконалого правового і соціального порядку.

Досліджуючи юридичні конфлікти, деякі автори (М. Єнікеев, В. Коновалова, В. Кудрявцев та інші) розмежовують «чистий» юридичний конфлікт та «змішану» («перехідну») та «хибну» його форми [2; 5; 6]. «Чистий» юридичний конфлікт – це суперечність з приводу права, норм закону. «Перехідні» його форми розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм, поза правовими відносинами, але згодом набувають юридичного характеру за деякими ознаками. У разі відсутності в конфліктній ситуації чи конфлікті проблеми «чистого» юридичного характеру йдеться про «хибний» юридичний конфлікт, який зазвичай відтворює чотири типові ситуації: 1) сторона конфлікту вважає, що перебуває з протилежною стороною у правових відносинах, яких насправді немає; 2) сторони конфлікту не усвідомлюють правовідносин, що між ними існують; 3) сторона конфлікту помилково вважає дії опонента незаконними; 4) дії опонента розцінюються як правомірні, хоч у дійсності це лише ілюзія [6].

Так чи так, але природа юридичного конфлікту виявляється не так у реальній соціальній площині, як у площині чинних державно-правових структур та інструментів. І хоч юридичний конфлікт – це найбільш цивілізована форма розв’язання суперечностей, оскільки здійснюється у правовій формі, однак право, на відміну від інших соціальних регуляторів, регулює лише ті конфлікти, які мають правову природу, тобто пов’язані з правовими інститутами, інструментами, засобами, структурами. Тому придатність норм юридичної конфліктології за межами правової практики – у просторі соціальної реальності – не така значна, як це може здава-

тися. Конфлікти між людьми, групами людей, людськими спільностями і соціумами часто виникають у сферах і в формах, що є невловними для інструментарію юридичної конфліктології. І будучи очевидними, в т.ч. масштабними і деструктивними, вони не можуть бути врегульовані у площині права. Так, навіть юридичні працівники у процесі фахової діяльності стикаються (або навіть стають безпосередніми учасниками) з різноманітними конфліктами з колегами (між керівником і підлеглими, між працівниками різних служб тощо), правопорушниками чи громадянами тощо. І в цьому разі йдеться про міжособистісні, внутрішньогрупові і міжгрупові конфлікти, які втрачають статус юридичних і постають як соціальні, а отже управління ними виходить за межі можливостей юридичної психології і юридичної конфліктології в площину соціальної психології і загальної конфліктології. Тож не випадково в переліку наукових дисциплін, які досліджують соціальні конфлікти, юридична психологія не посідає чільних місць, істотно поступаючись першістю психології, соціології та політології.

На відміну від юридичного простору, суперечності в психологічному і соціальному просторах людського буття мають переважно ситуативний і суб'єктивний характер. І саме цим значною мірою пояснюється складність їх діагностики, аналізу, прогнозування динаміки і можливих наслідків. Навіть поняття «розв'язання конфлікту» має чимало тлумачень і значень: «завершення», «врегулювання», «скасування», «загасання», «призупинення», «припинення» та інші. У зв'язку з цим варто говорити про повне (якщо підстави для конфлікту усунуто) і неповне, часткове (якщо тимчасово усунуто чи змінено деякі підстави) розв'язання конфлікту. Останнє залишає можливість поновлення конфлікту на тій чи іншій основі. Часто це об'єктивно зумовлене, адже більшість конфліктів не розв'язується раз і назавжди, а в багатьох випадках методи врегулювання конфліктів не залежать від статусів опонентів і можуть бути ефективними лише за умови ліквідації дефор-

мацій в організації соціальних систем та інституцій.

Як вже зазначалося, в юридичній конфліктології не стоїть проблеми управління конфліктом – стоїть виключно проблема його розв'язання (повного чи тимчасового завершення). Натомість у соціальній психології проблема управління конфліктом, в т.ч. його психологічного супроводу є головною. І найефективнішим метаінструментом цього супроводу є соціальна і міжособистісна комунікація між його учасниками. Діалог, спільне обговорення спірних питань, можливих позицій і точок зору, різні форми інтерактивної взаємодії дають змогу тримати предмет суперечки у спільному полі зору, рефлексувати з його приводу, усвідомлювати те, що хвилює обидві сторони, і зрештою знаходити збалансовані рішення та прийнятні форми поведінки, а також виробляти домовленості, в яких узагальнено єдність поглядів і позицій всіх учасників, та способи контролю за їхнім виконанням.

Під час соціально-психологічного супроводу конфліктів у реальному соціально-психологічному просторі ефективними є дії з: 1) попередження накопичення відмінностей в оцінках, поглядах, цілях членів колективу – доцільне на ранніх стадіях розвитку конфлікту, коли протиставлення виявляється ще не у відкритій, а латентній формі; 2) пошуку взаєморозуміння, що передбачає апелювання до свідомості учасників, це особливо доцільно, коли протиставлення вже очевидне і при цьому кожна сторона аргументує свою позицію, а отже йдеться про пошук точок дотику для досягнення згоди бодай в окремих (якщо не в принципових) моментах; 3) переведення конфлікту з емоційного на інтелектуальний рівень (заборона нетактовних висловів, образ, погроз, переключення уваги на інші аспекти діяльності, не пов'язані з предметом конфлікту тощо); 4) трансформації мотивів конфронтації й боротьби на мотиви пошуку згоди через роз'яснення негативних наслідків конфлікту для учасників і їхнього оточення тощо.

На відміну від соціально-психологічної практики, де головний інструмент – кому-

нікація, в практиці юридичного конфлікт-менеджменту, навпаки, застосовується загальна стратегія, орієнтована на «згортання комунікації»: роз'єднання конфліктуючих сторін в часі і просторі, ізоляція їх один від одного з метою зниження емоційної напруги; з'ясування позицій конфліктуючих (і, можливо, свідків) поодиночі, поза контактами їх один з одним; безконтактне спостереження за конфліктуючими впродовж певного часу; одноосібні (без участі конфліктантів) висновки щодо доцільних засобів розв'язання конфлікту, заснованих на нормах права (на Законі «Про порядок вирішення колективних трудових спорів», колективних угодах, статутах та інших правових актах, що визначають систему прав і обов'язків членів організацій та норми і правила взаємодії між ними) і т. ін. Так, існує три основні варіанти правового позасудового врегулювання конфлікту: 1) в адміністративному порядку, шляхом здійснення адміністративно-командної дії (наприклад, владного припису, призупинення дії ліцензії, накладання штрафу); 2) в дисциплінарному порядку, шляхом залучення працівників до дисциплінарної відповідальності; 3) в цивільно-правовому порядку, шляхом переговорів сторін щодо добровільного задоволення їх матеріальних вимог. Розв'язання правових конфліктів здійснюється й шляхом парламентських та інших конституційних процедур, вирішення кримінальних, цивільних та інших справ у судах та арбітражі, прийняття правозастосувальних рішень міліцією, митною службою, податковою адміністрацією тощо.

Отже, ознаками юридичного способу розв'язання конфлікту є такі:

1) конфлікт розглядається і розв'язується уповноваженим на це державним органом, який діє на підставі і на виконання норм права;

2) суб'єкти конфлікту наділяються на період розгляду конфлікту певними правами і обов'язками (як учасники судового процесу);

3) рішення, яке прийняте за результатами розгляду конфліктної ситуації, є обов'язковим для сторін конфлікту, його вико-

нання забезпечується примусовою силою держави.

Натомість соціальні конфлікти в площині реальних соціальних відносин мають пройти свій природний цикл розвитку і можуть розв'язуватись як у результаті реалізації системи заходів цілеспрямованого впливу на учасників, так і шляхом самоплинного перебігу, коли учасники чи треті особи не вживають для регулювання процесу ніяких зусиль. «Мимовільне затухання» конфлікту може статись через втрату цінності предмету конфлікту для однієї зі сторін конфлікту, втрату мотивації діяти в напрямі підтримання конфлікту, виникнення нової напруженої ситуації, внаслідок чого попередні переживання відходять на другий план, усвідомлення того, що взаєморозуміння і співпраця важливіші за боротьбу.

Висновки

1. Наукові дискурси конфлікту у предметному полі соціальної та юридичної психології мають істотні відмінності. Найбільше незбігів існує у поглядах на управління конфліктом і способи його розв'язання. На відміну від наукового дискурсу соціальної психології і загальної конфліктології, де головною є ідея управління конфліктом, ця ідея не відтворюється з наукового дискурсу юридичного конфлікт-менеджменту. Інструментарій юридичної конфліктології, орієнтований на силову модель і формальне розв'язання конфлікту, не дає можливості ефективно розв'язувати соціальні конфлікти в реальному, позаправовому соціальному просторі. Тож роль правових засобів розв'язання соціальних конфліктів досить обмежена.

2. Юридичний конфлікт має розглядатися у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні це протиставлення суб'єктів права з різними правовими інтересами, що виникає через неузгоджене тлумачення норм права. У широкому розумінні це будь-який соціальний конфлікт, що може бути юридизованим, тобто розв'язання якого має відбутися в правовій площині. Проте юридизація переважної більшості соціальних конфліктів не за-

вжди можлива, і в такому разі йдеться про хибний юридичний конфлікт, який може бути розв'язаний лише в позаюридичній, соціальній площині.

3. Юридична конфліктологія і теорія юридичного конфлікту не мають обмежуватися предметом дослідження правової науки, а виходити в простір міждисциплінарних досліджень і розвиватися в тіс-

ному зв'язку з загальною конфліктологією та соціальною психологією. У межах юридичної конфліктології важливо усвідомлювати необхідність залучення неюридичних способів вирішення тих типів юридичного конфлікту, які не вписуються у правове поле. Так само важливо вдосконалювати практику застосування правової бази в межах загальної конфліктології і соціальної психології.

Литература

1. Гірник А.М. Основи конфліктології. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2010. – 222 с.
2. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов. – М.:Издательство НОРМА, 2000. – 517 с.
3. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. – М.: «Идея-Пресс», 2000. – 205 с.
4. Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 235 с.
5. Коновалова В.Е. Правовая психология. – К.: Вища школа, 1990. – 259 с.
6. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. – М.: РАН, 1995. – 312 с.
7. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. – 1992. – № 2-4. – С. 118-124.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
9. Пірен М. І. Конфліктологія. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.

О.М. Васильченко
доктор психологічних наук,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Сучасні підходи до дослідження сім'ї у психології

У статті розглянуто сучасні підходи до дослідження сім'ї у психології. Показано, що положення постнекласичної психології дають можливість розглянути сім'ю у культурно-історичному контексті та поєднати різноманітні наукові теорії сім'ї в єдину мережу. Сім'я має розглядатися як система, що відкрита і в соціум, і в об'єктивне зовнішнє середовище, яка самоорганізується, знаходиться у постійному русі, трансценденції, і функціонування якої залежить від людей, що її утворюють.

Ключові слова: сім'я, форми сім'ї, типи сім'ї, шлюб, репродуктивна поведінка, постнекласична методологія.

О.Н. Васильченко
доктор психологічних наук,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Современные подходы к исследованию семьи в психологии

В статье рассмотрены современные подходы к исследованию семьи в психологии. Показано, что положение постнеклассической психологии позволяют рассмотреть семью в культурно-историческом контексте и объединить различные научные теории семьи в единую сеть. Семья должна рассматриваться как система, открытая и в социум, и в объективную внешнюю среду, как система самоорганизующейся, находящаяся в постоянном движении, трансценденции, и функционирование которой зависит от людей, которые ее образуют.

Ключевые слова: семья, формы семьи, типы семьи, брак, репродуктивное поведение, постнеклассическая методология.

O.M. Vasilchenko
Doctor of Psychology,
Professor of the Department of Psychology
«KROK» University

Modern approaches to the study of the family in psychology

The family should be seen as an open system, as in society as an objective in the external environment, as a self-organizing system which is in constant motion, transcendence where the operation depends on the people who form it.

Modern approaches to the study of family psychology The modern approaches of stading of family psychology is analyzed In the article. It is shown that the position of postnonclassical psychology is to see family in the cultural and historical context and to combine various scientific theories of the family into a single network . The family should be seen as an open system, as in society as an objective in the

external environment, as a self-organizing system which is in constant motion, transcendence where the operation depends on the people who form it.

Key words: *family, form families, family types, marriage, reproductive behavior, postnonclassical methodology*

Постановка проблеми

У соціології і психології сім'я традиційно визначається як структурна одиниця: сім'я – це відносно стабільна група людей, об'єднаних узами кривого споріднення, усиновлення й шлюбу, що проживає разом з метою продовження людського роду. Такий підхід унеможливує вивчення всіх типів і форм сучасної сім'ї. Сьогодні у психології до дослідження сім'ї та шлюбу дедалі частіше застосовується *постнекласична методологія*. Методологічні положення постнекласичної психології надають можливості розглянути сім'ю у культурно-історичному контексті та поєднати різноманітні наукові теорії сім'ї в єдину мережу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Традиційний підхід до сім'ї є суспільноцетрованим. Е.Г. Ейдемільер і В.В. Юстицькіс у підручнику «Психологія і психотерапія сім'ї» цитують визначення сім'ї, наведене Н. Соловійовим у 1977 році в роботі «Шлюб і сім'я сьогодні»: «Сім'я – осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі й родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і жінкою, родителями й дітьми, братами й сестрами й іншими родичами, що живуть разом і ведуть спільне господарство» [5].

Відповідно до такого визначення до складу сім'ї входять тільки родичі по крові та шлюбу, сім'я розглядається як об'єкт, що має початок і кінець; щось може бути названо сім'єю, якщо відповідає певним критеріям структури й функціонування. Очевидно, що це визначення, усталене у радянській та пострадянській психології, виключає велику кількість організацій сім'ї.

Розглядаючи сім'ю з історичної точки зору, соціологи дійшли висновку, що

основною формою існування сім'ї варто вважати розширену родину або клан, тоді як нуклеарна сім'я значною мірою є результатом індустріалізації. Дослідники визначають її як історично конкретну систему взаємин між подружжям, між родителями й дітьми; як малу групу, члени якої зв'язані шлюбними або родинними відносинами, спільним побутом й взаємною моральною відповідальністю; як соціальну необхідність, що обумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Традиційне визначення сім'ї виключає альтернативні способи буття сім'ї, відхилення від «нормальної» нуклеарної сім'ї. Так, акцентування функції продовження роду маргіналізує одностатеві сім'ї та сім'ї сиблінгів, де взагалі немає сексуальних відносин; не одержують статусу «нормальної» сім'ї, де в чоловіка кілька дружин (наприклад, мусульманські), не вважається нормальною сім'єю родове співтовариство, де функцію виховання підростаючого покоління бере на себе все співтовариство. Маргінальними вважаються сім'ї з дитиною і одним з батьків, свідомо бездітні шлюбні пари, гомосексуальні пари, житлові співтовариства та колективна сім'я.

Також треба зазначити, що традиційна для європейської (іудео-християнської) культури форма сім'ї є не характерною для багатьох інших культур. Так, мусульманам традиція дозволяє мати до 4 дружин (за умови, що чоловік здатний їх утримувати). У деяких культурах романтична любов не є необхідною і достатньою підставою для створення сім'ї, шлюб укладається на підставі договору між главами батьківських родин.

Формулювання цілей статті

Дослідити сучасну сім'ю засобами методології постнекласичної психології.

Виклад основного матеріалу дослідження

Якщо розглянути наведені в підручнику Е.Г. Ейдемільера й В.В. Юстицькіса функції сім'ї (виховна, господарсько-побутова, сексуально-еротична), можна побачити, що сім'я має інструментальний характер, вона – не стільки самоцінність, скільки засіб для забезпечення індивідуальних внутрішніх психологічних і матеріальних потреб людей, а також для забезпечення держави новими членами суспільства, регулювання їхньої поведінки (у цьому сенсі сім'я є вигідною для держави, тому що має в першу чергу економічне значення).

Сучасні сім'ї можна розглядати як модифіковані розширені, у яких між родичами (що не обов'язково спільно проживають) підтримуються широкі контакти у формі візитів, телефонних дзвінків і обміну послугами. У цій системі взаємної підтримки важлива роль може належати й тим, хто не має родинного зв'язку з певною сім'єю, що призводить до виникнення модифікованої первинної групи навколо кожної сім'ї. Уявлення про сім'ю як про унітарний феномен певною мірою є оманною. Крім звичайної нуклеарної сім'ї, існує значна кількість інших структур.

У постіндустріальному суспільстві сімейні стосунки і репродуктивна поведінка зазнають подальших модифікацій (див. додатки).

Наприкінці ХХ сторіччя виділяється ще один тип моногамної сім'ї – *подружня сім'я*. Основними причинами появи цього типу сімей К.О. Кузьміна називає підвищення економічного і соціального статусу жінок, зростаючу автономію дітей, зміну норм сімейного життя [2]. У *подружній сім'ї* основою є стосунки між чоловіком і дружиною, у процесі яких формуються сімейні цінності, які згодом стають базою для стосунків батьків і дітей. Чоловік і жінка відмовляються обмежувати всі свої інтереси інтересами дітей. Поступово зростає автономність чоловіка й жінки, коло значущого спілкування виходить за межі шлюбу; домінують егалітарні сто-

сунки між чоловіком і дружиною. На відміну від «фізичного» вирощування дітей у патріархальній сім'ї, прищеплювання моральних принципів і трудових навичок у дітоцентристській сім'ї, основним стає цілеспрямоване формування індивідуальності людини.

Основою змін у сімейній, матримоніальній, репродуктивній поведінці є індивідуалізм, свобода особи, право на інтимність приватного життя. Соціологи образно описують ці зміни заміною принципів «людина для сім'ї» і «сім'я для держави» принципом «сім'я для людини».

Відбувається демократизація, егалітаризація сімейних стосунків. Підвищується значення сім'ї для створення сприятливого особистого життя індивіда, підвищуються вимоги до якості сімейного життя. Стабільність шлюбу залежить від бажань і якості взаємин між подружжям. Сім'я психологізується й інтимізується. Зростають вимоги чоловіків і жінок до емоційної сторони шлюбу.

Зрівнюються статуси не тільки чоловіків і жінок, але й дорослих і дітей. Зберігається подвійне навантаження жінок. Бабусі стають менш активними в догляді за онуками в порівнянні з попередніми поколіннями.

Інститут шлюбу відділяється від інституту батьківства. Батьківство відділяється від біологічної основи. Батьківство змінюється: з одного боку, зростає значення виховних, соціалізуючих, освітніх інститутів, а з іншого, зростає навантаження і відповідальність батьків у цих сферах.

У зв'язку з омолодженням соціального статусу підлітків, вони здобувають більш незалежний статус у сім'ї.

Якщо структура родини в традиційному суспільстві була горизонтальною (велика кількість рідних і двоюрідних сестер, братів, їхніх чоловіків і жінок), то в сучасному суспільстві структура родини є вертикальною, тобто поколінною (одночасно живуть 3 і більше поколінь). Природна зміна поколінь загальмувалася, тому що зросла очікувана тривалість життя. Прискорився технологічний процес, що підсилює розрив між поколіннями.

У сфері матримоніальної поведінки все чіткіше простежується тенденція відкладання шлюбів, заміна їх співжиттями (особливо в якості другого й наступних шлюбів). У шлюб, в основному, вступають або з досягненням економічної самостійності від батьків і набуттям професії, або після завершення отримання освіти. Стає менше шлюбів, спричинених вагітністю. Спростилася реєстрація розлучень, що сприяло росту їхнього числа. Серед інших причин цього росту соціологи називають зрівняння чоловіків і жінок у професійній сфері та ріст соціальної мобільності.

Установилася рівновага низької смертності і низької народжуваності. Смертність втратила роль регулятора, народжуваність ним стала.

У результаті культурної революції репродуктивна функція перестала бути обов'язком, а стала правом.

Регулювання народжуваності (контрацепція, планування народжень, аборти) знизило її рівень нижче рівня простого відтворення. Домінує модель сім'ї з однією дитиною, але росте і варіативність кількості дітей у сім'ях. Обов'язковість наявності дітей у шлюбі перестає бути нормою. Уявлення, що кожна жінка повинна стати матір'ю, що дитини має неодмінно бути народженою у шлюбі, перестають бути загальноприйнятими.

Народження відкладаються на більш пізній вік (перевага віддається кар'єрі, споживанню), але не всі відкладені народження реалізуються (через безпліддя, добровільну бездітність). Збільшується варіативність віку перших пологів у жінки: ранні спонтанні; 20-річні (традиційні, орієнтовані на сім'ю), 30-літні (орієнтовані на кар'єру). Збільшується кількість других та подальших народжень після 35-40 років.

Народження дітей у шлюбі перестає бути нормою – стає можливим шлюб без дітей і народження дітей поза шлюбом.

З'являється і популяризується рух чайлдфрі. З'являється і популяризується рух свідомого батьківства.

Сучасні тенденції:

- глобалізація культури, сімейних норм і форм;

- деінституалізація шлюбу й інституалізація індивідуалізму;

- лібералізація моралі;

- ріст варіативності життєвих стратегій;

- індивідуалізація міжстатевих стосунків;

- зростання вимог до людського капіталу, тому подовжується період одержання освіти;

- зростання різниці в доходах і альтернативних витратах у випадку відмови від кар'єри або вибору зниженої кар'єрної траєкторії у випадку народження дітей;

- приватне життя мислиться як шлях, подорож.

Зростають вимоги до якості в усіх сферах:

- зменшення кількості дітей у сім'ї дозволяє батькам більше вкладати в їхню якість;

- народження дітей часто відкладаються для того, щоб накопичити необхідний (для соціалізації, виховання, медичного забезпечення, освіти) соціальний і матеріальний капітал;

- шлюби відкладаються (або не укладаються зовсім) в основному через більш раціональне ухвалення рішення й збільшення вимог до якості стосунків із партнером.

Росте якість батьківства і шлюбу поряд із загальним ростом якості споживання. Сім'я й діти сучасною людиною сприймаються більш утилітарно, ніж колись: як блага, як альтернативні події індивідуального життя, що вимагають обміркованого зваженого вибору, що конкурують із одержанням освіти, побудовою кар'єри, подорожами, матеріальними статками.

Основною формою сім'ї є: міська, нуклеарна, малопоколінна. У XXI сторіччі формуються й продовжують розвиватися сім'ї, відмінні від класичних – моногамної і полігамної:

- *позашлюбні сім'ї* – неповні внаслідок різних причин: розлучення, коли один з батьків пішов із сім'ї, а другий не вступив у повторний шлюб; всиновлення – коли самотня людина офіційно всиновила дитину; одинокого батьківства – коли самотня

жінка усвідомлено йде на народження дитини поза шлюбом або коли чоловік свідомо стає батьком, користуючись послугами сурогатної матері; коли дитина з'являється внаслідок непланової вагітності у дівчини-підлітка;

- *альтернативні сімейні стилі* – послідовна полігамія, поліандрія (повторні шлюби), у яких можливі такі основні варіанти батьківства:

- жінка з дітьми виходить за чоловіка без дітей;

- чоловік з дітьми одружується на жінці без дітей;

- і чоловік, і жінка мають дітей від попередніх партнерів;

- *альтернативні шлюби* – фактичні шлюби, регулярно-роздільні шлюби, відкриті шлюби, одностатеві шлюби. У регулярно-роздільних шлюбах чоловік і дружина протягом тривалого часу прагнуть жити роздільно. Вони вибирають просторову ізоляцію, щоб запобігти рутинізації стосунків, побутових колізій. У відкритих шлюбах чоловік і жінка незалежні в інтелектуальній, професійній сферах, дозвільневій сфері й у виборі статевих партнерів.

Класична наука (XVII–XI ст.), досліджуючи об'єкт, прагнула при його описі й теоретичному поясненні усунути все, що стосується суб'єкта, засобів, прийомів і операцій його діяльності. Превалює об'єктний стиль мислення, прагнення пізнати предмет сам по собі, безвідносно до умов його вивчення суб'єктом. Послугується парадигмою механіки; картина світу будується на принципі жорсткого детермінізму.

Некласична наука (перша половина XX ст.) заперечує об'єктивізм класичної науки і уявлення реальності як чогось, не залежного від засобів її пізнання та суб'єктивного фактора, й осмислює зв'язки між знаннями об'єкта й характером засобів і операцій діяльності суб'єкта. Експлікація цих зв'язків розглядається як умова об'єктивно істинного опису і пояснення світу. Послугується парадигмою відносності, дискретності, квантування, імовірності, додатковості.

Постнекласична наука (друга половина XX – початок XXI ст.) передбачає постійне перебування суб'єктивної діяльності в «тілі знання». Вона враховує співвіднесеність характеру одержаних знань про об'єкт не тільки з особливістю засобів і операцій діяльності суб'єкта пізнання, але й з її ціннісно-цільовими структурами. Основна парадигма – парадигма становлення й самоорганізації. Постнекласична наука зорієнтована на історичний час, системність, цілісність і розвиток як найважливіші характеристики буття та зосереджена на вивченні загальних принципів процесів самоорганізації у системах різної природи (фізичних, біологічних, технічних, соціальних). Постнекласична сіткова логіка дає психології перспективу переходу від методологічного монізму до «системного плюралізму» і методологічного лібералізму.

Постмодерністські підходи намагаються відійти від традиції вивчення сім'ї через її структуру і функції на користь різноманітним варіантам переживання того, що означає «бути сім'єю». Ідеї фамілізму поступаються місцем принципам *самовизначення й егалітаризму*.

У постнекласичній психології інтерпретація знань нерозривно пов'язана із суб'єктами, що їх творять, з їхніми стосунками і взаємними рефлексивними уявленнями, з етичними нормами й морально етичними уявленнями. При цьому відзначається ключова роль філософії як метасистемного інтегратора міждисциплінарних досліджень.

Соціальний конструктивізм – один з напрямів постнекласичної науки, визнає першорядну роль дискурсу і стосунків між людьми в конструюванні ними світу і власного «Я», необхідність відмови від уявлення про загальні абсолютні істини, еталони поведінки і психологічних процесів, розглядає їх у зв'язку з культурою й історією конкретних спільнот.

Г.М. Андрєєва під конструюванням розуміє «приведення в систему інформації про світ, організацію цієї інформації у зв'язні структури з метою збагнення її змісту» [1, с. 17]. Результатом процесу

конструювання є створення людиною образу соціального світу, складовою якого є уявлення про саму себе як його частину. Саме цей сконструйований образ стає для людини створеною соціальною реальністю.

Д. Попенос вводить конструкт «постнуклеарна сім'я» – сім'я, в якій одна (максимум – дві) дитини, домашнє господарство зведене до мінімуму, а функції створення емоційної близькості, сексуального задоволення й виховання дітей більше однозначно не пов'язані та можуть бути розподілені між різними людьми [4].

Намагаючись подолати обмеження традиційного визначення сім'ї, у межах соціального конструктивізму багато дослідників запропонували свої визначення сім'ї. Так, М. Айхлер визначає сім'ю як «соціальну групу, до складу якої можуть входити, а можуть не входити дорослі обох статей, можуть входити, а можуть не входити діти; дорослі в складі сім'ї можуть бути подружжям, а можуть не бути одруженими, можуть проживати разом або окремо, можуть мати сексуальні зносини або не мати таких» [7].

М. Айхлер бачить сучасну сімейну мораль вираженням «моделі індивідуальної відповідальності» і вважає, що вона приходить на зміну «моделі соціальної відповідальності». У цій моделі зменшуються міжстатеві розходження в правах і обов'язках. Основні принципи сучасної сім'ї:

- сім'я – реально існуючі стосунки, а шлюб не є привілейованою формою сім'ї;
- батьківські та подружні обов'язки можуть виконувати різні люди;
- держава взаємодіє з кожною окремою людиною, а не з сім'єю як цілісністю;
- відносини залежності й утриманства визнаються незалежними від того, чи є утриманець кривим родичем або партнером у шлюбі, або ні;
- дорослі члени сім'ї відповідають за власне матеріальне благополуччя і за матеріальне благополуччя інших членів сім'ї;
- як матері, так і тата забезпечують матеріальне благополуччя дітей незалежно від того, чи проживають вони разом з ними;

- як тата, так і матері відповідальні за турботу про дітей, ці обов'язки (розглянуті окремо від прав) зберігаються незалежно від того, чи проживають вони разом з дітьми, чи окремо;

- громадськість розділяє з батьками турботу про дітей і утриманців; якщо один з батьків відсутній або в силу тих або інших причин не може здійснювати свій внесок і турботу про дитину, суспільство компенсує його внесок;

- фінансування турботи про дорослих утриманців – відповідальність суспільства, тоді як саму турботу може здійснювати і член родини;

- різностатеві та одностатеві пари є рівними в правах і обов'язках для держави [7, с. 144-145].

Л. Белла зазначає, що існуючі визначення сім'ї не відповідають реаліям і практичним завданням, і наполягає на зміні парадигми в концептуалізації сім'ї, що дасть можливість сформувати більш широке й одночасно «елегантне уявлення» про те, що значить «бути сім'єю». «Бути сім'єю» передбачає, перш за все, мати загальний простір, а не спільно проведений обмежений час. Загальний простір сприяє «робленню» багатьох речей паралельно (до чого так схильні жінки) і співіснуванню різних шарів смислу в певній дії [6].

Л. Хансон визначає сім'ю як складну мережу взаємин, що не існує як даність, а відтворюється й перетворюється в кожний момент у певній «роботі почуттів» [8].

На думку Д.А. Кутузової, уявлення про сім'ю конструюється людьми з урахуванням умов часу, місця й соціального контексту. З іншого боку, коли вчений дає те або інше визначення сім'ї, він «тим самим здійснює політичний акт, своєю владою включаючи до складу сім'ї одних людей і виключаючи інших» [3, с. 75].

Д.А. Кутузова зазначає, що застосування процесуального конструкту «бути сім'єю» дає можливість відокремити структуру сім'ї від сімейних цінностей і ближче розглянути процеси, пов'язані з підтримкою тривалих стосунків близькості й турботи. При такому розумінні, *сім'я це, насамперед, тривалі стосунки, що ґрунтуються*

на турботі і відбуваються у загальному просторі. Такі взаємини можуть реалізуватися як у межах традиційної сім'ї, так і за її межами, наприклад, у дитячих будинках, інтернатах тощо.

Тривалість стосунків означає, по-перше, тривалість у часі і, по-друге, стійкість щодо різних життєвих труднощів. Гармонійні сімейні стосунки тривають, незважаючи на труднощі. Стресостійкість сім'ї пов'язана із загальними цінностями й цілями, наявністю ресурсів (в окремої людини, у сім'є і у співтоваристві), а також з відкритістю спілкування (комунікації) у сім'ї. Досвід подолання важких ситуацій стає її ресурсом.

Турбота є головною складовою сімейних стосунків. Турбота це поведінка, спрямована на підтримку або відновлення будь-якого елемента, що входить до складу життєвого світу, при цьому турбота про себе, про інших людей і природний світ пов'язані між собою і утворюють своєрідну мережу.

Виділяють чотири складові процесу турботи: небайдужість, увага, прийняття буття іншої людини і радість від стосунків – почуттєва складова; діяльне забезпечення благополуччя – організаційна складова; безпосередній догляд за будь-ким (дитиною, старим, хворим або інвалідом), сюди ж включається хатня робота – процесуальна складова; прийняття турботи від того, про кого ти піклуєшся сам, – інтегративна складова.

Другою сутнісною складовою сімейних стосунків є добровільно взятий на себе обов'язок бути у цих стосунках. З цим параметром прямо пов'язана стійкість стосунків. Добровільність прийняття обов'язків дає можливість відрізнити короткострокові стосунки від тих, де люди стають частиною життя один одного. У традиційному уявленні про сім'ю довгострокові добровільно взяті на себе зобов'язання пов'язані із кривими узами

й узами шлюбу. Однак у випадку кривого споріднення мова лише з натяжкою часом може йти про добровільність; добровільна відповідальність за інших людей можлива і поза межами традиційної сім'ї.

Третьою сутнісною складовою сімейних стосунків є «близькість». Близькість передбачає докладне знання один про одного, особливе знання, що є характерним тільки для сімейних стосунків. Близькість не передбачає сексуальних відносин, відвертості й саморозкриття. Її основною є «загальний домашній простір» (shared domestic space), який передбачає наявність розділення повсякденних діяльностей, занять, що забезпечує можливість розвитку близьких довірчих стосунків.

Традиційне визначення сім'ї, за яким до її складу входять гетеросексуальні чоловік і жінка та їхні діти, розходиться не тільки з укладом життя, наприклад, народів, де функцію виховання дітей виконують інші її члени, а й більшістю сучасних сімей.

Висновки

Методологічні положення постнекласичної психології дасть можливість розглянути сім'ю у культурно-історичному контексті та поєднати різноманітні наукові теорії сім'ї у єдину мережу. *Реальність соціального світу і, відповідно, реальність сім'ї є постійно пізнаваними реальностями, що осмислюються й інтерпретуються, і в цьому сенсі – створюються. Сім'я має розглядатися як система, що відкрита як у соціум, так і в об'єктивне зовнішнє середовище, яка самоорганізується, знаходиться у постійному русі, трансценденції, функціонування якої залежить від людей, що її утворюють.*

Сьогодні у дослідженнях психологічних засад функціонування і розвитку сім'ї акцент повинен бути перенесений зі співвідношення між теорією сім'ї й описуваної нею реальністю на співвідношення між теорією сім'ї і контекстом, у якому вона вибудовується.

Література

1. Андреева Г.М. К проблематике психологии социального познания / Г.М. Андреева // Мир психологии. – 1999. – № 3(19). – С. 15-23.

2. Кузьміна К.А. Трансформації моделі родини і потреб у соціальному захисті в умовах соціально-демографічних і соціально-економічних змін // Журнал досліджень соціальної політики. – 2008. – №2. – С. 200-216.

3. Кутузова Д.А. «Быть семьей»: взгляд с точки зрения социального конструкционизма. Обзор работ Л. Беллы и ее сотрудников // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход. – 2005. – № 1 (2). – С.72-93.

4. Семья. Социально-психологические и этнические проблемы: справочник. – К., 1990. – 260 с.

5. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – [4-е изд.]. – СПб.: Питер, 2011. – 672 с.

6. Bella Leslie. The Christmas Imperative. - Halifax: Fernwood Publishing, 1992. – 252 p.

7. Eichler M. Families in Canada Today: Recent Changes and their Policy Consequences. – Gage: Toronto, 1986.

8. Hanson L. (1997). Family Problematics: A Crucible for Sociology, International Journal of Sociology of the Family, 27:1, 1–12.

9. Robertson-Smith W. Lectures on the religion of the Semites. – L., 1907. – 126 p.

УДК 159.9.018.4

І.В. Сингаївська
кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

В.В. Ткач
здобувач магістратури 2 курсу, групи Пс-15м,
Університет економіки та права «КРОК»

Р.М. Ткач
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Методи юнгіанського аналізу в розв'язанні внутрішнього конфлікту особистості (на прикладі роботи з пошуком сенсу життя)

У статті розглядаються та розрізняються поняття «внутрішній конфлікт особистості» і «внутрішньоособистісний конфлікт», формулюється визначення поняття внутрішнього конфлікту особистості. Здійснюється огляд основних психодинамічних теорій, що відображають дану проблематику. Описуються методи сучасного юнгіанського аналізу, які сприяють вирішенню внутрішнього конфлікту особистості, пов'язаного із пошуком сенсу життя.

Ключові слова: юнгіанський аналіз, внутрішньоособистісний конфлікт, внутрішній конфлікт особистості, сенс життя, метод ампліфікації.

И.В. Сингаевская
кандидат психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

В.В. Ткач
соискатель магистратуры 2 курса, группы Пс-15м,
Университет экономики и права «КРОК»

Р.М. Ткач
кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Методы юнгианского анализа в разрешении внутреннего конфликта личности (на примере работы с поиском смысла жизни)

В статье рассматриваются понятия «внутренний конфликт личности» и «внутриличностный конфликт», формулируется определение понятия внутреннего конфликта личности. Осуществляется обзор основных психодинамических теорий, которые отражают данную про-

блематику. Описуються методи сучасного юнґіанського аналізу, способствуючі разрешенню внутрішнього конфлікту особистості, пов'язаного з пошуком значення життя.

Ключевые слова: юнґіанський аналіз, внутрішній конфлікт, внутрішній конфлікт особистості, значення життя, метод ампліфікації.

Iryna Synhavska

*PhD in Psychology, Associate Professor,
Professor of Department of Psychology
of KROK University*

Vitalii Tkach

*2nd year student of Master's degree program, group Ps-15m,
of KROK University*

Razida Tkach

*PhD in Psychology,
Associate Professor of Department of Psychology,
of KROK University*

Jungian analysis methods in solving the internal conflict of a personality (by searching the meaning of life as an example)

This article discusses the terms of “internal conflict of personality” and “intrapersonal conflict”, formulates the definition of internal conflict of personality. We review the main psychodynamic theories that reflect this problematic. It describes the methods of modern Jungian analysis, contributing to the solution of the internal conflict of personality associated with the search for the meaning of life.

Key words: Jungian analysis, intrapersonal conflict, internal conflict of personality, meaning of life, method of amplification.

Постановка проблеми

Наш світ розвивається так стрімко, що сучасній людині буває складно сповільнитися та відчувати, усвідомити, зрозуміти, в чому істинний сенс її життя та чого бажає її душа. Внутрішня напруга, що виникає через нехтування своїми потребами, та відмова від власних бажань на угоду соціальним, культурним та іншим стандартам завжди призводить до психологічної кризи, а пізніше – до конфлікту.

Дуже важливим завданням практичної психології є підбір адекватних методів, використовуючи які психологи та психотерапевти зможуть конструктивно допомогти клієнтам у вирішенні їхніх внутрішніх та внутрішньоособистісних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття «внутрішній конфлікт особис-

тості» та «внутрішньоособистісний конфлікт» розглядається в основних психодинамічних теоріях, що відображають дану проблематику, а саме: психоаналіз (З. Фройд, К. Хорні), аналітична психологія (К. Г. Юнг), гештальттерапія (Ф. Перлз), екзистенційна психологія та логотерапія (І. Ялом, Р. Мей, В. Франкл).

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Високий темп життя сучасної людини, її проінформованість в особливостях психологічної допомоги та бажання пізнати себе потребують від практичних психологів розробки та впровадження в роботу методів і технік глибинного консультування. Нині існує відчутний дефіцит методів короткострокового юнґіанського аналізу, а науково обґрунтованих технік з використанням авторських казок немає взагалі.

Формулювання цілей статті

У даному дослідженні вважаємо за необхідне розглянути та розрізнити поняття «внутрішній конфлікт особистості» та «внутрішньоособистісний конфлікт», а також запропонувати техніку, апробовану в Київському юнгіанському Інституті, яка сприяє вирішенню внутрішнього конфлікту особистості, пов'язаного з пошуком сенсу життя.

Виклад основного матеріалу

У психологічній літературі поняття «внутрішній конфлікт особистості» та «внутрішньоособистісний конфлікт» виступають як синоніми та визначаються як зіткнення протилежних ціннісних орієнтацій особистості, її потреб, інтересів, прагнень. Основними причинами внутрішнього конфлікту називаються: труднощі при виборі рішення, неадекватне уявлення про себе, непомірні претензії, протилежно спрямовані мотиви самоствердження, а також невідповідність між високою самооцінкою особистості і низькою оцінкою оточуючих, між потребами та неможливістю їхнього задоволення, між високими вимогами в навчанні, роботі та недостатньо розвиненими для успіху особистісними якостями (розумовими, вольовими та ін.). Як бачимо, таке протистояння відбувається як у полі міжособистісної взаємодії, так і внутрішньоособистісному плані.

Логічно припустити, що внутрішній конфлікт особистості розгортається в просторі внутрішньої реальності – суб'єктивному просторі сприйняття індивіда, який включає в себе найрізноманітніше життя внутрішніх переживань, роздумів, рефлексії. У ситуаціях, коли внутрішня реальність впливає на сприйняття зовнішнього світу, внутрішні конфлікти переростають у зовнішні. Саме крізь призму внутрішньої реальності людина зазвичай дивиться на навколишній зовнішній світ, і хоча повністю відмовитися від цього впливу вона не може, але змістити фокус з «Я» на «Інший» сучасна людина вже вміє. Разом з тим проблема проєкцій несвідомих і неусвідомлених внутрішніх конфліктів на

зовнішню реальність й інших людей залишається актуальною.

На основі вивчення психологічної літератури визначено, що поняття «внутрішній конфлікт особистості» і «внутрішньоособистісний конфлікт» виступають як взаємозамінні, і що не існує загального визначення внутрішнього конфлікту. Так, у психоаналітичній теорії під внутрішньоособистісним конфліктом розуміється боротьба між структурами особистості і несумісними зовнішніми силами, між Ід і Супер Его; між суперечливими «невротичними потребами» [1]. В екзистенційній психології внутрішньоособистісний конфлікт пояснюється конфронтацією людини з кінцевими данностями існування: смертю, свободою, ізоляцією та безглуздістю [2]. У гештальт теорії розуміння внутрішнього конфлікту пов'язане з невмінням людини відрізнити свої потреби від впливів зовнішнього середовища [3]. В аналітичній психології внутрішній конфлікт розглядається як втрата цілісності і рівноваги психіки, яка виникає через «недооцінку» впливу несвідомого на свідому психіку людини [4, 5].

Отже, в аналітичній психології існує думка про те, що всередині особистості діють суперечливі тенденції, які можуть вступити в конфлікт між собою, насамперед це свідомо психіка та колективне несвідоме. Проаналізовані ідеї щодо індивідуалізації особистості, як усвідомлення раніше неусвідомлених потреб, прагнень, почуттів, подальше їхнє розщеплення на свідому та несвідому частини. Розглянуто шлях індивідуалізації особистості, а саме найбільш важливі мотиви, колізії людського життя, коли особистість переживає зіткнення з архетипними фігурами: ставлення до інших, їх вплив на людину (Персона, компроміс між індивідом і соціальністю), вибір, прийняття рішень (Его), ставлення до себе, відкидання або прийняття себе (Тінь, негативна сторона людини, що частіше за все символізує примітивні агресивні та руйнівні тенденції, що ховаються в глибинах психіки), статева ідентичність як поділ на чоловічий і жіночий початки (Аніма /Анімус – внутрішні колективні

образи чоловіка і жінки, за допомогою яких вони вивчають природу протилежної статі), ставлення до надприродного, що знаходиться за межами розуміння людини (Самість – психічна тотальність, компенсація за конфлікт між внутрішнім і зовнішнім, мета життя людини). Звернено увагу на причини виникнення неврозу. Наприклад, коли комплекси («маленькі чоловічки» у Тіні) утворюють автономні групи уявлень і асоціацій, – вони мають тенденцію самостійно переміщатися і жити власним життям, незалежно від намірів людини. Захоплена комплексами та архетипами людина може переживати владу над собою чогось потужного і надособистого, втрату себе або власної надособистого сили.

Таким чином, ми пропонуємо розділяти поняття «внутрішній конфлікт особистості» та «внутрішньоособистісний конфлікт». Вважаємо, що внутрішній конфлікт особистості швидше стосується неусвідомлених внутрішніх протиріч, тоді як внутрішньоособистісний конфлікт – внутрішніх протиріч, які вже усвідомлені людиною, але залишаються нерозв'язаними. *Пропонуємо визначення «внутрішнього конфлікту особистості» як неусвідомленого протиріччя між різними компонентами структури психіки (між свідомістю та несвідомим, комплексами, архетипами), яке створює внутрішню напругу, психологічну кризу або невроз і проявляється у проекції на зовнішню дійсність та інших людей.*

Перш ніж розглянути одну з важливих тем юнґіанства, а саме «сенси життя», нагадаємо, що існують дві точки зору щодо розуміння поведінки особистості в цілому:

Каузальна (причинна) – сьогодення визначається минулим. Сьогодення як наслідок або результат попередніх обставин або причин. Поведінка в сьогоденні оцінюється, виходячи з погляду в минуле.

Телеологічна (фіналістична) – сьогодення пояснюється з точки зору майбутнього. Відповідно до цієї точки зору, людська особистість та її поведінка розуміється, виходячи з того, до чого вона рухається, а не з того, що було раніше.

Використання лише причинної уста-

новки в розумінні особистості здатне викликати в людей відчуття, що вони – полоняни свого минулого, звідси відчуття покірності та безвиході. Фіналістична ж установка дає людям надію на щось, заради чого варто жити. На думку Юнга, психологи в своєму прагненні зрозуміти істину повинні уподібнитися дволикому Янусу. Одне обличчя звернене в минуле особистості, інше – в майбутнє. Обидва погляди, поєднуючись, дадуть повну картину особистості.

К. Юнг, на відміну від З. Фрейда, вважав, що, не тільки минуле, а й майбутнє впливає на сьогодення клієнта. Допомогаючи клієнту з'єднати його минулі переживання з сьогоденням, ми допомагаємо йому не тільки зрозуміти, яким чином ці минулі переживання могли викликати проблеми в сьогоденні, але і рухатися вперед. І тоді логічно виникає тема «сенсу життя».

Питання сенсу було для Юнга ключовим. Він відшукував сенс у всьому, чим займався. Юнг дійшов висновку, що місце сенсу – в психіці, і що лише психіка здатна виділити сенс з досвіду. За Юнгом, розпізнання сенсу несе в собі цілющу силу – і це фундаментальне поняття в юнґівській концепції етіології неврозу. Але оскільки людина не здатна відкрити абсолютну істину, то і сенс її життя – це особистий міф, до якого варто ставитися з психотерапевтичною довірою. У будь-якому випадку виявлення сенсу супроводжується у людей почуттями таємниці, трепету, страху й інтересу. Юнг так само зазначав, що сенс парадоксальний за своєю природою, і сприймав його як архетип. А якщо сенс – архетип, значить, у нього є символічні образи, в яких він себе проявляє.

Найяскравіше символічні образи відображені у міфах, легендах, казках, притчах. Ми вважаємо, що використання таких текстів допомагає людині зазирнути в несвідоме та запустити внутрішню роботу. Наведемо приклад роботи з казкою, що було апробоване учасниками майстер-класів Р. Ткач на численних психологічних фестивалях та студентами Київського юнґіанського інституту. Техніка називається «Казка з прихованим змістом». Вона

передбачає написання казки за заданим алгоритмом і використання юнганського методу роботи з символічним образом – ампліфікації. Ампліфікація – це асоціація, але на відміну від лінійної асоціації, коли вибудовується асоціативний ряд, ампліфікація передбачає прив'язку до одного символу [7].

Отже, спочатку клієнту пропонується продовжити речення «Сенс мого життя – ...». Це сенс життя з його свідомої частини психіки. Потім йому пропонують написати два списки: а) казкових персонажів тієї ж статі, що і клієнт; б) чарівних предметів. Далі він пише казку за заданим алгоритмом:

* Жив(-ла)-був(-ла)... Клієнт описує одного з персонажів зі свого списку.

* І ось одного разу у персонажа з'являється чарівний предмет... Клієнт описує предмет і те, як він опинився у персонажа.

* Через це... Клієнт вигадує продовження історії персонажа, який тепер має чарівний предмет. Описує, як змінилося його життя, що він почав робити/відчувати/думати, яким він став.

* І тоді... Клієнту пропонується пофантазувати на тему, що сталося потім, як Світ відгукнувся на зміни персонажа казки.

* З тих пір... Клієнт завершує історію та формулює її мораль.

Після написання казки психолог знайомить клієнта з методом ампліфікації і просить дати асоціації на персонажа казки (рис.1). Потім процедура ампліфікації повторюється з чарівним предметом, але вже у контексті ресурсу (рис. 2). І нарешті, психолог пропонує клієнту ще раз перечитати останній абзац казки та назвати одне ключове слово, яке відображає його зміст. Далі пропонується ще одна ампліфікація з ключовим словом у значенні цінності (рис. 3).

У процесі кожної ампліфікації психолог запитує у клієнта, яке слово у нього «кладає», відгукується більше за інші, та фіксує ці слова. Потім клієнтові називаються три виділені слова і пропонується написати одну фразу, яка відображала б сенс життя. Це сенс з його несвідомої частини психіки. Робота завершується обговорен-

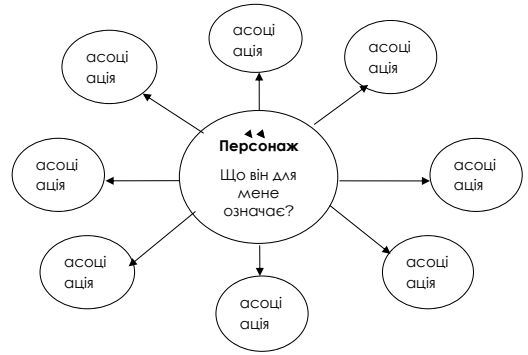

Рис. 1. Ампліфікація: персонаж казки

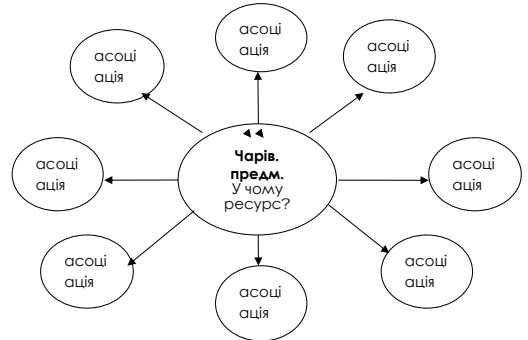

Рис. 2. Ампліфікація: чарівний предмет

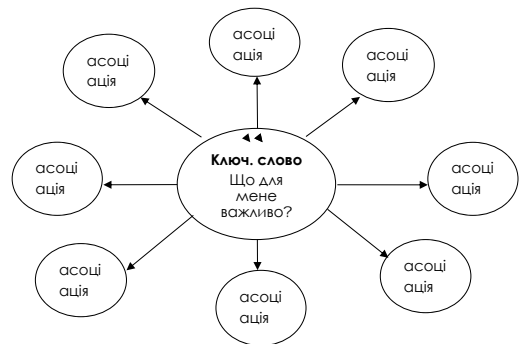

Рис. 3. Ампліфікація: ключове слово

ням: як «сенс із підсвідомого» співвідноситься із розумінням клієнтом його «свідомого сенсу життя» і його самоцінності; що він може робити, щоб синхронізувати ці обидва сенси.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, аналіз психологічної літератури свідчить, що поняття «внутрішній конфлікт особистості» та «внутрішньоосо-

бистісний конфлікт» психологи-науковці часто використовують як синонімічні і визначають їх приблизно однаково. Проте ми пропонуємо розрізнати поняття «внутрішній конфлікт особистості» та «внутрішньоособистісний конфлікт». Вважаємо, що внутрішній конфлікт особистості стосується її неусвідомлюваних внутрішніх протиріч, а внутрішньоособистісний конфлікт – внутрішніх протиріч, які вже усвідомлені людиною, але залишаються нерозв'язаними.

Для того, щоб допомогти особистості розв'язати її внутрішні конфлікти, варто

спочатку допомогти їй усвідомити сенс її життя, а це можливо зробити, працюючи з її несвідомим (сенс життя людини – це її особистий міф). Розпізнання сенсу має цілющий вплив на особистість.

Описана в статті апробована техніка «Казка з прихованим змістом» показала позитивні результати. В подальшому вважаємо за необхідне провести дослідження серед значної вибірки людей, які скаржаться на втрату сенсу життя, та за позитивних результатів рекомендувати дану техніку для широкого використання практикуючим психологам та психотерапевтам.

Література

1. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
2. Мей Р. Экзистенциальная психология. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 624 с.
3. Перлз Ф. Практикум по гештальт-терапии. – М.: Институт Психотерапии, 2001. – 240 с.
4. Юнг К. Г. Структура и динамика психического. – М.: Когито-Центр, 2008. – 440 с.
5. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс, 1994. – 336 с.
6. Кроссли М. Л. Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов. – Х.: «Гуманитарный Центр», 2013. – 284 с.
7. Сэмьюэлз Э., Ортер Б., Плот Ф. Словарь аналитической психологии К. Юнга. – СПб.: Издательская группа «Азбука-классика», 2009. – С. 26-28.

УДК 159.9:615.851:378.147

Ю.О. Живоглядюв
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Екзистенціальна традиція: підхід в психотерапії, консультуванні, коучингу

У статті представлені загальні теоретичні та практичні відомості щодо екзистенціальної традиції в психотерапії, психологічному консультуванні і коучингу. Відображені філософська, психологічна, психотерапевтична, коучингова, психотехнічна сторони екзистенціальної практики.

Ключові слова: екзистенціальний підхід, екзистенціальна психотерапія, екзистенціальний коучинг, філософія, рефлексивне мислення, усвідомленість, свобода.

Ю.А. Живоглядюв
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Экзистенциальная традиция: подход в психотерапии, консультировании, коучинге

В статье представлены общие теоретические и практические сведения относительно экзистенциальной традиции в психотерапии, психологическом консультировании и коучинге. Отражены философская, психологическая, психотерапевтическая, коучинговая, психотехническая стороны экзистенциальной практики.

Ключевые слова: экзистенциальный подход, экзистенциальная психотерапия, экзистенциальный коучинг, философия, рефлексивное мышление, осознанность, свобода.

Y. Zhyvoglyadov
Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor, Department of Psychology,
«KROK» University of Economics and Law

Existential Tradition: an approach to psychotherapy, counseling, coaching

The article presents the general theoretical and practical information concerning the existential tradition in psychotherapy, psychological counseling and coaching. It reflects the philosophical, psychological, psychotherapy, coaching, psychotechnical side existential practice.

Keywords: existential approach, existential psychotherapy, existential coaching, philosophy, reflective thinking, awareness, freedom.

Постановка проблеми

Своїм завданням екзистенціальна традиція заявила надання людині можливос-

ті жити більш усвідомлено, більш автентично і більш цілеспрямовано. Практика підходу полягає в дослідженні світогляду

людей, тому вона фокусується на між-особистісних і надособистісних аспектах їхнього життя. Екзистенціальний підхід протистоїть формалізації і методу, якого можна навчати як техніці і якому слідувати автоматично. Екзистенціальна психотерапія створюється терапевтом кожного разу заново з кожним новим клієнтом. Вона за своєю суттю стосується дослідження людського існування і специфічних тривог єдиного у своєму роді індивідуума. Тому здійснюється без заздальгидь вироблених концепцій або встановлених процедур. Тут має місце повна відкритість індивідуальному життєвому контексту, що дає можливість конкретним ситуаціям і переживанням розкриватися незалежно і самостійно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Феноменологія Е. Гусерля (2011) і роботи М. Хайдеггера (2007, 2010), Ж.-П. Сартра (2000), Л. Бінсвангера, (2001) та ін. дали можливість екзистенціалізму створити методологію дослідження людських проблем. Був знайдений підхід, який давав привід звернутися до морального вибору, екзистенційним кризам і постійним викликам, що уявляються людині повсякденною дійсністю. Сучасні вітчизняні та зарубіжні автори, які займаються дослідженням екзистенціальної традиції (А. Бондаренко, 2001, Е. ван Дорцен, 2007, Р. Кочюнас 2009, І. Ялом, 1989), шукають у ній відповідь на запитання, що набуває дедалі більшої гостроти: «Як нам слід проживати своє життя?». Ці та інші автори приймають позицію, що екзистенціальна традиція не заспокоює людей, коли вони визнають наявність труднощів і конфліктів у своєму житті. Замість цього їх заохочують розглядати свою тривогу і свої проблеми як цінну вихідну точку для роботи. Екзистенціальна психотерапія згідно з висновками цих авторів бачить у таких запитаннях прагнення всерйоз підійти до філософських проблем і уникає спокуси трактувати їх як симптоматичні, пов'язані з емоційними проблемами. Екзистенціальна філософія, до цього, відкидає існування

фіксованого, визначеного «я», натомість використовує ідею мінливого «я». Думка про те, що спочатку людина приходить у світ та існує і тільки потім створює власне «я» зі своїх вчинків, виражена Ж.-П. Сартром як «існування передує сутності» (Ж.-П. Сартр, 2000). Сучасні психотерапевти, які намагаються практично реалізувати окреслені вище філософські думки (Е. ван Дорцен, 2007; Р. Кочюнас 2009; Е. Spinelli, 1989; Ю. Живоглядов, 2012, 2013) єдині в тому, що людина постійно знаходиться в процесі створення свого «я». Тому вона не може бути чимось визначеним, і єдиний спосіб, яким вона може вірити у власне сутнісне «я», – це використання самообману. Сучасна екзистенціальна думка визнає власне «я» неавтентичним і шукає шляхи становлення істинності по відношенню до свого «я» в повсякденному зусиллі створювання себе заново.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Екзистенціальна традиція пропонує практикам психологічної допомоги нові ідеї, які відкривають перспективи глибшого й повнішого розуміння людини. Разом з тим екзистенціальний підхід відкидає будь-які форми сприяння змінам, окрім як знайденим та ініційованим самим індивідом (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, М. Бубер, К. Ясперс та ін.). Екзистенціальне бачення того, що відбувається в житті клієнта, може бути відкрите їм тільки за допомогою його спільного з «іншим» (психотерапевтом, консультантом, коучем) проживання значущих ситуацій (Е. Спінеллі, І. Ялом, Р. Мей та ін.). При цьому екзистенціальний підхід не вносить нічого нового, що стосується важливості відносин у психотерапії. Особлива цінність спільного з екзистенціальним психотерапевтом (консультантом, коучем) простору пошуку рішень – його здатність включити в себе особисті проблеми і розширитися для пошуку їхніх нових значень і тлумачень. Але, щоб індивід зміг проникнути в більш широке трансперсональне почуття життєвості, йому необхідно відмовитися від жорсткої прихильності до себе, свого «я» (Р. Мей,

А. Бондаренко, Ю. Живогляд). Завдання екзистенціального психотерапевта або коуча – допомогти своєму клієнтові знайти, підтримувати і зберегти «стійкий ґрунт під ногами», коли той усе ж наважується на такий крок. Перед психотерапевтом стоїть завдання: зорієнтувати індивіда в більш перспективному напрямі життя, втім припускаючи можливість невизначеності у виборі майбутнього. Виникають питання теоретичного характеру – про зв'язок відносин з собою, що допускають мінливість «я», і відносин зі світом, що допускають випадковість подій і невизначеність майбутнього. Оскільки прийняття існування такого зв'язку може викликати радикальне перетворення всього способу життя, професійне співтовариство психотерапевтів і коучів очікує нових моделей цього завдання і його рішень.

Формулювання цілей статті

Мета даної статті – запропонувати психологам-консультантам, психотерапевтам і коучам теоретичне обґрунтування екзистенціальної практики, націленої на прояснення і розуміння особистих цінностей, намірів, установок і переконань, що визначають світогляд людини; на очевидне вираження у світовідчутті (і клієнта, і терапевта) того, що раніше було невидимим і невисловленим. У статті наведено також аргументи і роздуми автора про технічне забезпечення психологічної позиції екзистенціального психотерапевта, консультанта, коуча, що допомагає зрозуміти клієнта в термінах його власного життєвого світу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Універсальною характеристикою людського існування є свобода, яку людина має від природи. Р. Мей (1997, 2001) у зв'язку зі свободою говорить про можливість хотіти, вибирати і діяти. Ці можливості є кінцевою метою психотерапії, оскільки створюють передумови для змін в житті. І саме свобода надає необхідну для цих змін силу. В екзистенціальній терапії говорять про ситуаційну свободу. Це означає, що кожен реалістичний вибір ви-

значається можливостями та обмеженнями, які надаються конкретною життєвою ситуацією. У психотерапії особливо важливим є те, що вільний вибір невід'ємний від створювання нових можливостей. Це дає змогу клієнтам побачити, що вони є більш вільними, ніж припускали, оскільки альтернативи вибору вони часто можуть створювати самі. Суть позитивного розуміння свободи в тому, що вона полягає не у виборі бажаного, а у виборі способу ставлення до непередбачених або неминучих життєвих ситуацій, у виборі своєї позиції.

Психотерапія і філософія

Хоча місія філософії – розуміти, прояснювати і підтримувати конкретну дійсність звичайних людей, психотерапевти зазвичай нехтують вивченням філософії. Але поява філософії екзистенції забезпечила можливість наповнити практику психотерапії новими ідеями і засобами. Екзистенціалізм створив нову форму психотерапії, де особисті проблеми людини виділені на тлі загальної екзистенціальної перспективи і де медичні судження замінюються на більш широкі людські.

Екзистенціальні філософи вважають, що події людського життя є складними і відбуваються на різних рівнях і в різних вимірах **життєвого досвіду**. По-перше, існує наша залученість у фізичний світ об'єктів, де ми знаходимося в боротьбі між виживанням і смертю. По-друге, існує наша діяльність в соціальному світі інших людей, де ми вирішуємо протиріччя між потребою в приналежності і можливістю нашої ізоляції. По-третє, існує особистий вимір, де ми намагаємося подолати напругу між цілісністю і розщепленням. І, нарешті, існує духовний вимір, де ми прагнемо знайти сенс – на противагу загрози безглуздості. (Л. Бінсвангер, 2001; Е. ван Дорцен, 2007; Е. van Deurzen-Smith, 1997). Через всю екзистенціальну філософію проходить ідея про те, що людське життя відбувається **в напрузі** між ворогуючими силами. Це перш за все описана М. Хайдеггером напруга між життям і смертю. Напругу між буттям і ніщо Ж.-П. Сартр (2000) описав як буття-для-себе (буття

свідомості) і буття-в-собі (буття предмета). С. К'єркегор вважав, що, перебуваючи між двома крайнощами – кінцевим і нескінченним, – важливо мати здатність до переходу з однієї в іншу. Виклик життя полягає в тому, щоб підтримувати правильного роду напругу між тим та іншим. У кожному з наведених вище вимірів людина повинна вчитися бути в напрузі між протилежностями. Кожна людина повинна вчитися виявляти, що у нас не може бути життя без смерті, любові без ненависті, автентичності без плутанини, мудрості без сумнівів. Як сказав одного разу Пауль Тілліх, «мужність віри включає в себе тривогу загибелі, так само як і тривогу провини» (П. Тілліх, 1992).

Базові принципи екзистенціальної традиції (Е. Спінеллі)

Перший принцип *взаємозв'язку*. Індивідуум – це відносина, а не їхня причина. Тільки за допомогою відносин виникає індивідуум (Р. Кочюнас 2009; Е. Spinelli, 1989). Це докорінно відрізняється від інших підходів у терапіях, де індивідуум є точкою відліку, а вже через нього відносини. Унікальне існування людини, згідно з принципами екзистенціального підходу, відбувається із загальних умов буття і проявляється через загальні умови взаємозв'язку. Другий принцип *невизначеності*, яка з'являється з відносин. Ми завжди відкриті невизначеності екзистенціального існування. Кожен з нас не унікальна окрема істота, але унікальна істота, яка перебуває у відносинах. Тому ми ніколи не можемо бути впевнені в тому, ким ми будемо в інших обставинах. Буття в стосунках передбачає «вкнутість» у невизначений простір. І навіть те, що засноване на звичці та ритуалі, містить невідомість і невизначеність. Завжди є можливість того, що все зміниться в одну мить. Почуття невизначеності – це не тільки прийняття того, що трапляється несподівано. Це також прийняття того, що навіть у моменти найбільшої визначеності все одно панує невизначеність. Третій принцип: *тривога* є безпосереднім переживанням невизначеності у відносинах, є тим, як ми переживаємо взаємопов'язаність і

невизначеність. Це наше відчуття невизначеності буття в стосунках. Завдання екзистенціального терапевта – не прибрати тривогу, як це пропонується в багатьох моделях психотерапії. В екзистенційному коучингу також ставиться завдання дозволити собі повернути тривогу в життя як засіб вираження новизни і креативності.

Цілі і завдання екзистенціальної психотерапії

З екзистенціальної точки зору, психотерапія має справу з конфліктами, які постійно народжуються напруженнями людської екзистенції. Дотримуючись цієї ідеї, терапевт проводить дослідження (опис) життєвого досвіду клієнта, його індивідуальної ситуації і його позиції по відношенню до світу. Терапевт прагне зрозуміти світосприйняття клієнта, і тому він уважний до його душевних, разом із цінностями і переконаннями, станів, які їх породжують. Цей процес терапевт реалізує, маючи за завдання вловити той спосіб, яким клієнт створює сенс. Коли подібне дослідження допомагає клієнту краще усвідомити те, що є істинним для людей взагалі, тоді з'являються і можливості дати початок формуванню його справді філософської позиції.

Також завдання психотерапевтичного процесу – не тільки зрозуміти протиріччя, але і зробити зрозумілим для самого клієнта його ж ставлення до поточних проблем. Перш за все клієнтові потрібна допомога, щоб знайти можливість примиритися з суперечностями людського життя, які йому внутрішньо притаманні. Також йому може знадобитися допомога в пошуках нового напрямку в житті, включаючи і парадокси, з якими йому доведеться зіткнутися.

Екзистенціальна психотерапія таким чином вимагає філософського дослідження того, що є для клієнта істинним. Екзистенціальною метою психотерапії при цьому може виступати повернення клієнтом особистої свободи, а також готовність і здатність бути відкритим світу в усій його складності. Цією метою також може бути мужність жити (П. Тілліх, 1992) автентично і смиренно; або ж навчитися міркувати про самого себе і вступати в ефективну

комунікацію з іншими (М. Бубер, 1995; А. Бондаренко, 2001).

М. Хайдеггер питання власного «я» (свідомості) і психології перевизначив як питання життя і філософії. Його опис людської істоти як *Dasein* забезпечує психотерапевтів корисною **картою екзистенції**. З цією картою екзистенціальний терапевт досліджує окреме індивідуальне життя в перспективі щодо питань, які стосуються людей в цілому. Він фокусує увагу на запитанні: «Що ж це таке, що одвічно робить людське життя можливим і важким?». І лише після цього звертається до реально-го досвіду індивідуума і його конкретних переживань. М. Хайдеггер стверджував, що сприймати себе всерйоз і утверджувати себе стійко і рішуче нам дає можливість відкриття того, що ми самотні перед обличчям власної долі і талану. Одна з цілей екзистенціальної практики полягає в усвідомленні здатності вибирати жити в тверезому роздумі, а не «за замовчуванням», розповідаючи собі фальшиві історії про самих себе (М. Хайдеггер, 2007). Якщо визнати, що навколо нас завжди є як занепад, так і розвиток, то всі наші дії повинні бути наповнені усвідомленням наших змін у часі. Рух, трансформації і дії, з яких складається наше життя, можливі тільки у часі. Загальний висновок такий: наша екзистенція є історичною, вона створює історію, повість (story). І екзистенціальна психотерапія ставить собі за завдання простежити хід розвитку цієї історії і наново зорієнтувати людину в часі.

Екзистенціальний коучинг

Додавання «екзистенціальний» перш за все позначає глибину і багатство коучингу як такого – стиль життя, новий тип взаємин людини із самою собою, з іншою людиною і з життям в цілому. Основним принципом екзистенціального коучингу є не стільки досяжність цілей, скільки їх осмисленість. Від клієнта очікується прийняття відповідальності не тільки за пошук і реалізацію можливостей досягнення поставленої мети, а й за все життя, за все, що в ньому відбувається. Зокрема, коуч допомагає клієнту прояснити свої бажання і відокремити їх від фантазій і мрій.

Від клієнта також очікується зменшення зацикленості на собі і збільшення відкритості навколишньому світові. Модель екзистенціального коучингу вибудовується для сприяння людині зрозуміти себе, пробудити в ній інтерес до різноманітності способів, якими вона навчається новому, адже її проблеми більшою чи меншою мірою пов'язані з нерозумінням самого себе. Екзистенціальний коуч переконаний, що в кожному рішенні клієнта є потенційна можливість краще себе зрозуміти, адже згідно з екзистенціальною теорією в кожному рішенні відображені відносини людини з собою, іншими, світом. Це впливає з базового принципу екзистенціального підходу: людина і навколишній світ взаємообумовлюють один одного, знаходяться в постійному діалозі між собою, формують визначення і сенс один одного. Буття завжди означає буття в навколишньому світі (Ж.-П. Сартр, 1992; М. Хайдеггер, 2007; Р. Мей, 2001; Г. Марсель, 1995; Ю. Живоглядов, 2012, 2013).

Пошук людиною своєї справжності (автентичності), що є важливим аспектом екзистенціальної традиції (М. Хайдеггер, 2007, 2010; Ж. П. Сартр, 2010 року; Р. Мей, 2001), можна зрозуміти як процес самотворчості щодо того, ким і чим людина повинна стати. З точки зору даного підходу кожна людина може у своєму житті стати більш автентичною і, завдяки цьому, досягти більш здорових взаємовідносин зі своїм світом. Основним аспектом у досягненні більшої автентичності є здатність краще проникати у власну суб'єктивність, незважаючи на те, що в цій роботі немає готових дорожніх карт. Тому, щоб стати автентичною, людина повинна подолати культурні нашарування і досліджувати себе зсередини. Це завдання складне настільки, що людина не в змозі повністю виконати його самостійно. Сприяти клієнту в його «переході» до екзистенціального сприйняття реальності вимагає співпраці клієнта і коуча, яка може мати місце тільки в разі взаємної довіри. Завдання коуча – допомогти клієнту позбутися необхідності якось себе визначити і вести себе відповідно до цього уявлення або ярлика. Цін-

ність отримуваних при цьому результатів – не стільки в самому факті «звільнення», скільки в досвіді «звільнитися», тобто вмінні створювати можливість більшої свободи. Як людина може виміряти цінність свободи? Тільки власним досвідом, емпірично, в процесі дослідження ситуацій, в яких вона отримує можливість жити з більшою свободою. Тому і результат екзистенціального коучингу буде вагомішим і глибшим, якщо він осмислений клієнтом як розширення його уявлень про обмеженість свободи.

«Наявність свободи вибору у людини – необхідна і фундаментальна умова будь-якої дії» (Ж.-П. Сартр, 1992). Для коуча, який проводить екзистенціальний коучинг, особливо важлива віра в реальність свободи особистості. Вона є центром системи переконань і основою практики будь-якого екзистенціаліста. Тому завдання коуча, що стоїть за всіма іншими завданнями, це показати своєму клієнтові, що він вільний, допомогти йому відкрити очі на свободу, яка завжди залишається правдою, але з тих чи інших причин не завжди усвідомлена. Незмінність (те, що є завжди) свободи і її реальність (те, що завжди є) – це дві характеристики волі, які людина здатна перевірити, переконатися в існуванні, повірити. Для цього необхідна усвідомленість, яка народжує відповідальність. У кожен момент і в кожному конкретному випадку життя ми можемо усвідомлювати можливість вибору «що робити», «заради чого» це робити, робити це «як що» і «як хто». Тобто вибору дій, поведінки або ж цінностей і способу життя взагалі. Людина завжди має можливість прийняти як велику або меншу для себе цінність свого вибору або своїх дій, надаючи їм той чи інший сенс.

У цьому питанні з'являється привід говорити про «силу». У екзистенціальної традиції «силою» позначають кожен прийнятну ідею або твердження, які потім «приводяться до виконання» (Ю. Живогляд, 2012). Саме звернення до екзистенціальної реальності, внутрішня згода з нею (з тим, що реальність саме така, а не інша) обов'язково пробуджує в люди-

ні силу для її прийняття. Коли реальність прийнята – кожна людина відчуває екзистенціальну силу, яка проявляється в здатності відчувати реальність як «те, що є», що і є джерелом особистої сили як якістю «екзистенціальної особистості». Можна сказати інакше: «сила» – це придбання, яким ми наділяємо себе у відповідь на нашу екзистенційну картину світу. Це сила усвідомлення цієї картини, вона народжується у відгуку нашого «цілого» на ту свідомість, яка згодна з екзистенціальною думкою. В коучингу сила може бути представлена як психологічний ефект реорганізації свідомості і поява глибинних ресурсів усвідомлення, відчуття контакту з собою, переживання відкриття джерел розвитку (Ю. Живогляд, там саме). Особиста сила виявляється, зокрема, в швидкості досягнення практичних результатів, а почуття її зростання безпосередньо пов'язане з появою нових можливостей. Чому кожному клієнту так важливо отримати від коуча підтримуючі послання: «Я у вас вірю» і «Я вірю у ваші можливості»? Можливо, що цим замість того, щоб фокусуватися з клієнтом на запитанні «У чому ваша проблема?», коуч запитує: «У чому ваша сила?».

В екзистенціальній традиції зусилля пов'язані з розвитком і сенсом: індивід знаходить сенс певного етапу життя, коли виявляється здатним «перевершити себе». Це переживання з'являється зі стану зібраності, що в контексті екзистенціальної реальності розуміється як відкритість для невідомого. Людині потрібно допомогти позбутися чіпляння за прості істини, які часто обмежують сприйняття нею своїх можливостей. Екзистенціальний коуч заохочує свого клієнта виховувати в собі здатність позбавлятися догм і потреби «знати», за якою, зазвичай, прагнення мати «правильну» картину світу. Адже це прагнення стає проблемою. І хоча в процесі коучингу ми часто маємо справу з «розривами» в сконструйованому образі ситуації, коучинг спрямований не на виявлення їхніх «причин», а на виявлення і встановлення нових зв'язків з реальністю, в якій людина живе. Для психологічної роботи подібного

типу більш властиве бажання клієнтів реально знайти бажані зміни, ніж зрозуміти, чому у них з'явилися проблеми. Екзистенціальний коуч пропонує своєму клієнту позицію: «ми не маємо намірів або бажань щось змінювати у вашому житті, ми лише досліджуємо його екзистенційні моменти. Ті, які не мають причин, а просто існують як відображення самого «існування людиною». Особливе життя «як воно є», – ось що є предметом обговорення. Далі індивіду потрібно допомогти усвідомити, що, крім зусиль досягнення своїх цілей, йому потрібні «зусилля жити». У процесі коучингу індивід отримує емпіричне знання: або він виграє від роботи з саморозвитку, або буде, як і раніше, нести тягар наслідків недостатніх зусиль. Даний підхід реалізує, таким чином, уявлення про розвиток, яке йде далі цілей психологічної пристосованості. Екзистенціальний коучинг намагається практично підтвердити (або ж спростувати) думку, що людина має потребу вийти за межі самої себе, переступити через кордони знайомого і безпечного простору і в більшому просторі (масштабі) відчутти смак життя.

Найважливішим в процесі екзистенціального дослідження є питання розширення свідомості. Воно з'являється залежно від того, як клієнт вчиться утримувати у фокусі своєї уваги ті елементи власного чуттєвого досвіду, які присутні в безпосередньому переживанні, але залишаються ще неясними, «вислизують» від усвідомлення. Коуч пропонує клієнту залишатися з цими переживаннями деякий час, працювати за ними, щоб дати їм можливість розкритися, виявити свій зміст і сенс. З цією метою коуч допомагає клієнту говорити, виходячи з його безпосередніх переживань, а не зі знайомих думок, почуттів, переконань або суджень про поточні переживання. Коли індивід здатний виявляти і утримувати увагу до ще неясної межі свого переживання, його значення може розкритися. Для цього індивід повинен намагатися відчутти його всім тілом, інтуїцією, максимально широким відчуттям ситуації, в якій він знаходиться в даний життєвий період. Зіткнення клієнта з цим ширшим

відчуттям ситуації, в якій він знаходиться, розкриття цього відчуття здатне вести до важливих життєвих змін, розвинути необхідну стійкість особистості і самоповагу.

Робота з розширеним відчуттям ситуації допомагає клієнту отримати більшу свободу не абстрактно, але максимально конкретно, емоційно, усвідомлено. Перш за все це стосується переживань «звільнення від» специфічних об'єктів ненависті, заздрості, жадібності та інших, пов'язаних з т. зв. «комплексом Я». Без цієї свободи людині неможливо знайти «свободу для» звернення до основних питань людського життя, мінливості і непостійності, старості, любові і смерті. Один із парадоксів даного підходу: ослаблення залежності від «комплексу Я» можливо в разі достатньої повноти і реалістичності переживання самих себе. У сучасному світі лише знання своїх можливостей і обмежень може допомогти розвинути здібності здорового ставлення до інших людей, визнання і вираження своїх почуттів. Спільна робота коуча і клієнта полягає у виявленні смислів, які були раніше неясними або такими, що неправильно зрозуміли. Дана робота серйозно підходить до питання ідентичності («Хто я?»), хоча і реалізується, виходячи з тієї точки зору, що особистий досвід має межі значущості для життя. Він не готує нас до зіткнення з такими сторонами реальності, як мінливість світу, смерть, самотність, глибинна біль та ін. Результат цієї роботи: в особистому досвіді з'являється розуміння того, як «створювати простір» для тих перешкод, які виникають у житті, замість того, щоб опинитися захопленими боротьбою з ними, засудженням їх або їх відштовхуванням. Адже, боротьба зі своїми почуттями тільки надає перешкодам більший запас енергії, велику владу над нами. Коуч може запропонувати клієнтові спробувати створити простір для «присутності тут і зараз» його емоції (страх, наприклад). І потім «створити ще один простір» для неприязні до нього. Коли обидві емоції зможуть мати місце в новому переживанні, жодній не буде необхідності заперечувати іншу. Екзистенціальна традиція стверджує: ставати справжніми по від-

ношенню до свого «я» означає, що ми повинні кожен день створювати себе заново. Нам потрібно зрозуміти: незважаючи на те, що ми приречені відчувати свою незавершеність, наше життя буде вимагати від нас бути гідними того, чим ми здатні бути.

В екзистенціальній традиції, таким чином, на запитання «хто я такий?» відповіді немає, людина не здатна відмежувати своє «я». Водночас вона може спробувати розчинити фіксацію на «я» (в медитації, наприклад) або просто відмовитися шукати цю відповідь і спрямувати зусилля на те, щоб розширити свої життєві горизонти. Екзистенціальний підхід закликає всіх учасників екзистенціального дослідження (і клієнта, і психотерапевта або коуча) шукати простір за межами значень їх особистого досвіду. Коли «теперішнє» переживання «перебування тут» здатне включати в себе не тільки проблеми, а й простір для нових значень і тлумачень, це може викликати радикальне перетворення способу життя. Коли людина здатна поважати елемент невідомого в своєму житті, в її досвіді можуть виникати нові можливості, способи існування. Замість того, щоб підлаштовувати власні переживання під задалегідь встановлені (неважливо ким, собою або іншими) ідеї і образи, можливість мінливості відкриває можливість йти шляхом прозоріння.

Переживання життя і його розуміння

Досліджуючи себе, свою самість, людина може скористатися поданням себе (самість) як сутності, речі, унітарної і триваючої в часі, зі змінами, а також із постійністю. Цією концепцією самості як деякої субстанції користуються зазвичай, щоб відрізнити справжню самість від помилкової. Але ми можемо мати й інше уявлення самості – дивитися на неї, як на процес, а не сутність або субстанцію. У цьому сенсі самість – це дія, яка виникає знову кожної миті. При такому погляді на самість ми не можемо припустити її сталості та нашої здатності її схопити і висловити. В екзистенціальному підході тому, коли ми говоримо про самість, ми просто змушені говорити з точки зору об'єкта, оскільки, тільки-но ми намагаємося схопити процес,

тут же перетворюємо його в субстанцію. Можна сказати, що самість – це дієслово, яке говорить тільки іменниками. Але досвід самого життя хвилює екзистенціалістів більше, ніж проблема всіх теорій самої і всіх підходів, спрямованих на зміну і розвиток людини. Своє життя ми переживаємо як процес, що постійно триває. Але коли ми про життя думаємо, ми перетворюємо процес-дію в структуру-іменник, у сутність. Наші роздуми, ідеї і спогади про буття схоплюють його, обмежують і перетворюють на річ. Коли ми говоримо щось про життя, ми замикаємо його в конструкт. Наші роздуми про життя є завжди обмежені вираженням пережитого нами буття. Ключова дилема теорії екзистенціальної практики, таким чином, полягає у наступному. Теорія пов'язана з переживанням буття, але ми змушені говорити про нього, як про структуру, і це єдино доступний для нас спосіб міркувати про це. Щоб дії екзистенціального коуча могли відбивати ці три умови, вони повинні бути відрефлексовані цими умовами. Але це не так просто, оскільки зіштовхує коуча з викликом обмеженості рефлексії, що стосується пережитого буття. Є відмінності в тому, як ми переживаємо буття і як висловлюємо це переживання собі та іншим, адже будь-які роздуми про буття неминуче його обмежують. Спроби висловити переживання буття, схопити й утримати його приречені на провал, оскільки зупиняють процес буття і перетворюють його на структуру. Для психотерапевта (коуча, консультанта) і клієнта проблема може виявитися у тому, що плутаються переживання і рефлексія з його приводу. Як людські істоти, ми є єдиними, які здатні ставити запитання щодо свого буття і міркувати про існування. Чому я тут, як довго я тут буду, що буде зі світом потім, коли мене не стане? Всі ці запитання стосуються буття. І найчастіше нами ставиться запитання: у чому сенс мого буття тут?

«Філософська карта»

екзистенціального коуча

Філософствування слугує «містком» між повсякденними турботами і світоглядом людини. Філософія як мета-мето-

дологія коучингу надає коучу максималь-но загальні фрейми для розуміння клієнта і побудови процесу сприяння йому. «Філософська карта» коуча дає йому ширшу картину того, з чим він має справу, кажучи про ту чи іншу проблему людини. Ця карта пов'язує переживання людини, – в їхній конкретній і наповненій «чуттєвою тканиною» формі, – з розумінням їхньої неминучості і необхідності для життєдіяльності, буття людини. Саме філософія починається з прийняття того факту, що світ, у якому ми живемо, нам не належить. І водночас нам необхідно його «знати», щоб відчувати себе в ньому комфортно. Філософія відповідає на обидва запитання і є тим самим необхідним сучасній людині ресурсом. Тим, що стверджує: людина здатна знайти власні відповіді на ці запитання і жити з правдою, істиною. Екзистенціальна психологія, таким чином, отримує потужний фундамент, щоб забезпечити практику допомоги релевантними підходу інструментами. Сучасна людина живе у відкритому світі, в якому люди не можуть не впливати один на одного. Кожен елемент нашої поведінки, переживання або думки впливає на нас. А також на інших людей і на ті системи, частиною яких ми є. Тому ступінь відкритості інформації, що надходить до нас, багатство наших відповідей на неї, визначають якість наших дій. Щоб стати чутливими до послань світу, людині необхідні хороші «ментальні органи», що дають можливість орієнтуватися у складності інформації, яка надходить. Такі «органи» можна в собі розвинути практикою філософствування. Так, філософське поняття **рефлексії** як інструмента для аналізу дублювання свідомістю (у вигляді думки) того, на кого спрямовано в даний момент увагу, знаходить відображення в моделі «Спільного Поля», яке використовується в нейролінгвістичному програмуванні. Відповідно до цієї моделі ми звертаємося до того, що пропонує нам клієнт, як до «гри», що розгортається в його свідомості. Найзагальніші елементи цієї моделі, що створюють різноманіття всіляких варіантів проявів психічних сил людини, – це Я, Інший і Зовнішня мета у світі або

Спрямованість (життя). Свідомість коуча, що організована цими філософськими побудовами, можна описати в термінах просторового мислення. Коуч «бачить» ситуацію клієнта як простір взаємодії сил, що створюють різноманіття переплетень і структур психіки, які в узагальненому вигляді можна собі уявити в тривимірному просторі. З цієї ідеї коуч починає «роботу емпатичного розуміння» клієнта: на чому більшою мірою він сфокусований – на собі самому, своїх відносинах з іншими людьми або на своїй меті? І вже з цим коуч шукає відповідь на конкретніші запитання: що саме відбувається в поточний момент, які свої рішення людина реалізує власною поведінкою? Позиція коуча, таким чином, від початку чутлива до філософської, метафізичної сутності клієнта, яка здатна висвітлити стан справ у його житті в цілому.

Таким чином автор у даній статті доводить, що філософська позиція екзистенціалізма практично близька до ідеї більшої усвідомленості, згідно з якою людські проблеми є частиною простору, утвореного свідомістю або усвідомленістю. Проблема, що стоїть за всіма іншими проблемами, – це звуження свідомості, а її рішення можливе лише шляхом розширення присутності у свідомості. Усвідомленість надає об'єднуючої підстави для різних діапазонів і рівнів людського досвіду, тобто служить ключем до прояснення і розуміння особистих цінностей, намірів, установок і переконань, що визначають світогляд індивіда. Коли усвідомленість повністю «не спить», вона пробуджує і вивільняє нові можливості. Всі техніки, які використовуються в екзистенціальній практиці, припускають деяке звільнення, пробудження і розширення свідомості. Використання цих технік підпорядковується правилу: звернути увагу індивіда до тих аспектів його життєвого світу, досвіду, переживань, які відкривають нові перспективи, нові простори пошуку рішень.

Клієнт у психотерапії, консультуванні, коучингу часто виявляється між переживанням буття самого по собі і особистим міркуванням про нього. Тому ключем до екзистенціальної практики є спроба само-

го психотерапевта (коуча, консультанта) висловити і втілити теорію. Тобто самому стати живим прикладом цього підходу. Його завдання – втілити те, як живе він

сам, як він сам є тим, що робить. А не намагатися вивчити і повторити те, як хтось інший щось робить у коучингу (психотерапії).

Література

1. Бинсвангер Л. Экзистенциально-аналитическая школа мысли. Экзистенциальная психология. Экзистенция / Пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 308-333.
2. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – С. 116-118.
3. Бубер М. Я и Ты. Из кн. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – С. 16-92.
4. Дорцен Э. ван. Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия. – Ростов-на-Дону, Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. – 216 с.
5. Гуссерль Э. Логические исследования. Том I. Пролегомены к чистой логике / Пер. с нем. Э.А. Бернштейна под ред. С.Л. Франка. Новая редакция Р.А. Громова. – М.: Академический проект, 2011.
6. Живоглядов Ю.А. Жизненный коучинг как экзистенциальная практика // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І.Франка» 2012. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 29. – С. 169-184.
7. Живоглядов Ю.О. Экзистенційний коучинг: від «внутрішньої гри» до філософії віри (рос.). Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2013. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 33. – С.192-203.
8. Живоглядов Ю.О. Экзистенціальний коучинг в інформаційному просторі сучасного навчання. Розвиток інформаційного суспільства: Колективна монографія в 10-ти томах / Том 9. Правові та соціально-психологічні виміри новітнього інформаційного суспільства – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2015. – С.322-335.
9. Камю Альбер. Творчество и свобода. Сборник. Пер. с франц. – М.: Радуга, 1990. – С. 5-106.
10. Кочонас Р. Практическое применение экзистенциальной терапии. В ж. «Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия». – 2009.
11. Кьеркегор С. Болезнь к смерти. – М.: Акад. Проект, 2012. – 157 с.
12. Мамардашвили М. К. Необходимость себя. М., 1996.
13. Марсель Г. Трагическая мудрость философии. Избранные работы. – М., 1995. – 187 с.
14. Мэй Р. Вклад экзистенциальной психотерапии. Экзистенция / Пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С.141-201.
15. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. – М.: Республика, 2000. – 638 с
16. Сартр Ж.-П. Стена. Избранные произведения. – Москва Издательство политической литературы, 1992.
17. Тиллих П. Мужество быть. Перевод О. Седаковой. – № 28. – 1992.
18. Тиллих П. Систематическая теология. Т. 1–2, 3. – М.-СПб.: Университетская книга, 2000.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйдемана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.: ил.
20. Хайдеггер М. Бытие и время / Пер. с нем. В.В. Бибихина – М.: AdMarginem, 1997. – Переизд.: СПб.: Наука, 2002; – М.: Академический проект, 2010.
21. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? / Пер. Э. Сагетдинова. – М.: Академический проект, 2007.
22. Ялом Ирвин. Экзистенциальная психотерапия. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. – 576 с. †
23. Ясперс К. Общая психопатология / Пер. с нем. Л.О. Акопяна. – Москва: Практика, 1997. – 1056 с.
24. Deurzen-Smith E. van (1997) Everyday Mysteries: Existential Dimensions of Psychotherapy, London: Routledge.
25. Spinelli E. The interpreted world: an introduction to phenomenological psychology. L.: Sage, 1989.

В.А. Шимко
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

К.В. Олександренко
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземної філології,
Хмельницький національний університет

Роль і місце іношомовної комунікативної компетентності у формуванні професійної комунікативної діяльності

У статті обґрунтовується необхідність розвитку іношомовної комунікативної компетентності при формуванні професійної комунікативної діяльності як одного з її центральних особистісних чинників.

Ключові слова: комунікативна компетентність, іношомовна комунікативна компетентність, професійна комунікативна діяльність.

В.А. Шимко
доктор психологических наук,
старший научный сотрудник,
профессор кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

К.В. Олександренко
кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой иностранной филологии,
Хмельницкий национальный университет

Роль и место иноязычной коммуникативной компетентности в формировании профессиональной коммуникативной деятельности

В статье обоснована необходимость развития иноязычной коммуникативной компетентности при формировании профессиональной коммуникативной деятельности как одного из её центральных личностных факторов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, иноязычная коммуникативная компетентность, профессиональная коммуникативная деятельность.

V. Shimko
doctor of psychological Sciences, senior researcher,
Professor, Department of psychology,
“KROK” University

K. Alexandrenko
candidate of philological Sciences, associate Professor,
head of the Department of foreign languages,
Khmelnytsky national University

The Role and Place of Foreign Language Communicative Competence in the Formation of Professional Communicative Activity

The article substantiates the need to develop foreign language communicative competence in the formation of professional communicative activities as one of its central personality factors.

Key words: *communicative competence, foreign language communicative competence, professional communication activities.*

Постановка проблеми

Значне розширення міжкультурної взаємодії в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини актуалізує комплекс проблем, які пов'язані з іншомовною освітою загалом та удосконаленням професійної підготовки студентів вищого навчального закладу зокрема. У сучасній українській системі вищої освіти існують суперечності між системою навчання іноземної мови і рівнем вимог до професійної комунікативної діяльності майбутніх фахівців, відсутністю і необхідністю розробки психолого-педагогічної концепції розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців міжнародних відносин.

Для початку необхідно визначити роль та місце іншомовної комунікативної компетентності у формуванні професійної комунікативної діяльності, що є необхідною умовою підготовки фахівців, які володіють іноземною мовою та вміють увійти у контакт із представниками іншої культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Відзначаючи, що компетентності – це певні внутрішні, приховані психологічні ново-

утворення (знання, настанови, алгоритми дій, системи цінностей і відносин тощо), які потім виявляються у компетентностях, І.О. Зимня виокремлює такі основні компетентності: що стосуються самої людини як особистості, суб'єкта діяльності, спілкування; що стосуються соціальної взаємодії людини та соціальної сфери; що стосуються діяльності людини. Із цих позицій науковцем було розмежовано три основні групи компетентностей: ті, які стосуються самого себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності; ті, які стосуються взаємодії людини з іншими людьми; ті, які стосуються діяльності людини, що виявляються в усіх її типах і формах. Перераховані компетентності, виявляючись у поведінці, діяльності людини, стають її особистісними якостями, властивостями. Відповідно, вони стають компетентностями, які характеризуються і мотиваційними, і смисловими, і стосунковими, і регуляторними компонентами, поряд зі знанням і досвідом [1, 35].

Слідом за Н. Хомським і В. Хатмачером дослідники підкреслюють практичну сторону іншомовної комунікативної компетентності [2, 85; 3, 2]. Дослідження Н.В. Кузьміної, О.В. Бондаревської,

О.Ф. Волобуєвої та ін. послужили основою визначення готовності до іншомовної професійної комунікативної діяльності як інтегрального особистісного новоутворення, що передбачає наявність певного рівня знань іноземної мови, лінгвокраїнознавчих орієнтацій і комунікативних умінь, тобто складових іншомовної комунікативної компетентності [4, 92].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на високу частоту вживання у сучасній науковій літературі, категоріям «комунікативна компетентність» та «іншомовна комунікативна компетентність» властива невизначеність дефініцій і, як наслідок, понятійного поля. Зазначене підтверджується результатами проведеного аналізу низки науково-дослідних праць, різних словників та енциклопедичних видань. Наведені визначення не дають чіткого та однозначного уявлення про сутність іншомовної комунікативної компетентності як особистісного новоутворення і механізму її становлення. Щоб сформулювати сутнісну характеристику іншомовної комунікативної компетентності, необхідно визначити її місце стосовно інших видів компетентностей, розглянути основні функції та якості особистості, які так чи інакше характеризують розвиток цього особистісного новоутворення або обумовлюються ним. Підхід до визначення ролі іншомовної комунікативної компетентності у формуванні професійної комунікативної діяльності, заснований на власне особистісних якостях, видається більш точним і таким, що співвідноситься з гуманістичними цінностями.

Формування цілей статті

Метою цієї статті є обґрунтування важливості розвитку іншомовної комунікативної компетентності як одного з центральних чинників при формуванні професійної комунікативної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Комунікативна компетентність – сукупність сформованих професійних знань, ко-

мунікативних та організаторських вмінь, здібностей до самоконтролю, емпатії, культури вербальної та невербальної взаємодії, якій необхідно приділити особливу увагу при професійній підготовці фахівців різних профілів, особливо у соціономічних професіях. Іншомовна комунікативна компетентність розуміється як здатність знаходження адекватної ситуаціям взаємодії вербальних і невербальних засобів і способів формування та формулювання думки при її породженні та сприйнятті рідною і нерідною мовами.

З погляду особистісного підходу іншомовна комунікативна компетентність являє собою актуалізацію іншомовних компетентцій як базових навичок і містить: готовність до прояву компетентції; володіння знанням змісту компетентції; досвід вияву компетентції у стандартних і нестандартних ситуаціях; відношення до змісту компетентції та об'єкта її застосування; емоційно-вольову регуляцію процесу і результату вияву компетентції.

З позиції системно-структурного підходу іншомовна комунікативна компетентність є системою, до складу якої входять комунікативні та пізнавальні здібності, пізнавальна активність, мотивація, креативність і готовність до іншомовного спілкування. При розгляді проблеми здібностей ми спираємося на теоретичні висновки і результати досліджень Б.Г. Ананьєва, Н.В. Кузьміної, С.Д. Максименка, А.К. Маркової, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, В.Д. Шадрікова та ін.

Значний внесок у розробку загальної теорії здібностей зробив Б.М. Теплов. Розуміючи під здібностями такі індивідуально-психологічні особливості, які стосуються успішності виконання тієї або іншої діяльності, вчений стверджував, що здібності і створюються у діяльності. Ця думка спирається на загальну тезу про вияв і формування у діяльності психічних властивостей [5, 212].

У структурі комунікативних і пізнавальних здібностей можна виокремити кілька груп. Перша група містить фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні здібності, забезпечує засвоєння засобів

мови, теоретичне її вивчення: знання лексики, засвоєння правил граматики, логіко-граматичних структур іншомовного мовлення. Ці здібності зумовлюють знання мовної системи, «мовну компетенцію». До другої групи належать здібності, що виявляються при реалізації мови та мовлення, в процесі розвитку навичок іншомовномовленнєвої діяльності – це здібності говоріння, слухання, читання та письма. Третя група здібностей детермінує почуття мови та іншомовного мислення.

Комунікативні і пізнавальні здібності реалізуються через комунікативну діяльність, що передбачає дії породження та інтерпретації текстів на основі продуктивних (говоріння і письмо) і рецептивних (читання та аудіювання) видів мовної діяльності в умовах конкретної ситуації [6, 85]. Це дало підставу говорити про необхідність розвитку вмінь, пов'язаних з читанням, аудіюванням, говорінням і письмом, які повинні супроводжуватися комунікативними вміннями вербального і невербального характеру. При цьому мова розглядається, у певному сенсі, як середовище спілкування та арсенал засобів, яким треба мотивовано оперувати.

Власне іншомовна комунікативна компетентність складається зі здібностей:

- вести (підтримувати) бесіду (листування): на побутову тему, суспільно-політичну тему, професійну тему, про країни досліджуваної мови;
- почати (вступити у бесіду), перервати, завершити, змінити хід (тему) бесіди, продовжити розмову іноземною мовою (тобто управляти бесідою);
- аргументувати своє висловлення, переконувати та агітувати засобами іноземної мови, а також висловлювати власне ставлення до обговорюваної проблеми: письмово, усно (у конкретній ситуації);
- формулювати і ставити запитання іноземною мовою у зв'язку з повідомленням: письмово, усно, у процесі читання, у процесі аудіювання;
- відповідати (реагувати) на питання (висловлення) співрозмовника іноземною мовою у зв'язку з повідомленням;
- розуміти іншомовний текст з опорою

на наочність, витягати необхідну інформацію: у процесі читання, у процесі аудіювання;

- розуміти іншомовний текст без опори на наочність: у процесі читання, у процесі аудіювання.

Формування готовності до професійної комунікативної діяльності стає необхідною умовою підготовки фахівців, які володіють іноземною мовою та вміють увійти в контакт із представниками іншої культури. О.В. Селєзньова відносить стан готовності до саморозвитку до станів інтелектуально-вольових, оскільки його провідними компонентами є прагнення успішно вирішувати завдання саморозвитку, виявляти творчість і впевненість у своїх акмеологічних здібностях, які можна розглядати як характеристику розумового і вольового процесу ухвалення рішення та свідомого управління поведінкою, діями та власним станом під час реалізації рішення [7, 28].

Стан готовності до саморозвитку можна розглядати як цілісний вияв внутрішньої активності особистості у подоланні внутрішніх суперечностей і творчої реалізації планів і програм самоздійснення. Міра готовності до саморозвитку визначається озброєністю загальними та акмеологічними знаннями, вміннями, навичками, удосконаленням психічних процесів, станів і властивостей особистості, відповідальністю за результати саморозвитку. Готовність характеризується різним характером взаємозв'язків позначених показників (когнітивного – знання іноземної мови, аксіологічного – лінгвокраїнознавчі орієнтації, діяльнісного – комунікативні вміння).

Розглядаючи готовність студента до професійної комунікативної діяльності як синтез низки показників, нами з діагностичною метою було визначено характеристику різних рівнів розвитку кожного з показників готовності, які стали критеріальною основою дослідження феномена готовності студентів до професійної комунікативної діяльності. Перший (когнітивний) показник розглянуто у контексті дослідження як різний рівень освоєння іноземної мови. Визначивши другим (ак-

сіологічним) показником готовності студентів до професійної комунікативної діяльності лінгвокраїнознавчі орієнтації, ми мали на увазі загальнотеоретичне обґрунтування ціннісних орієнтацій як особистісного утворення суб'єкта, що характеризує ставлення до явищ дійсності.

Стан готовності до професійної комунікативної діяльності можна віднести до станів переважно інтелектуально-вольових, оскільки його провідними компонентами є прагнення успішно вирішувати комунікативні завдання, виявляти творчість і впевненість у своїх комунікативних здібностях, які можна розглядати як характеристику розумового і вольового процесу ухвалення рішення та свідомого управління поведінкою, діями і власним станом у ході реалізації рішення.

Вирішення різнопланових комунікативних завдань вимагає постійної і свідомої мобілізації усіх сил, заснованої на адекватному відображенні комунікативних ситуацій і актуалізації образів структури майбутніх комунікативних дій. Основою стану готовності до професійної комунікативної діяльності є, головним чином, вияв індивідуально-психологічних особливостей і сформованої системи комунікативних вмінь. Формування стану готовності до професійної комунікативної діяльності означає утворення системи мотивів, відносин, установок, нагромадження знань, вмінь, навичок, які, актуалізуючись, забезпечують можливість ефективно виконувати свої функції в процесі комунікації. Формування стану готовності до іншомовного спілкування проходить як процес оптимізації, тобто приведення його у відповідність до умов професійної комунікативної діяльності для досягнення найкращих результатів у ній.

Готовність до розвитку іншомовної комунікативної компетентності, що є в основі формування професійної комунікативної діяльності, передбачає наявність комунікативної компетентності, тобто знання лінгвістичного матеріалу, володіння способами, прийомami та засобами актуалізації цих знань у конкретній ситуації, навичками аудіювання, говоріння, письма

досліджуваною мовою. Вона припускає і здатність виявляти розумову та пізнавальну активність, самостійність і самоорганізацію при вирішенні комунікативно-пізнавальних завдань. Зрозуміло, що різний рівень володіння системою необхідних знань, навичок і вмінь, а також різна міра активності та самостійності особистості визначають і різну міру готовності до прийняття самостійних рішень і здійснення самостійних дій.

Розглядаючи іншомовну комунікативну компетентність як систему, у складі якої є комунікативні та пізнавальні здібності, пізнавальна активність, мотивація, креативність і готовність до іншомовного спілкування, виокремимо її основні функції. У науковій літературі не існує однозначного вирішення питання про функції комунікативної компетентності. Оскільки комунікативна компетентність розглядається більшістю авторів як здатність учасника спілкування координувати власні мовні дії з діями комунікативних партнерів відповідно до обраної мети в умовах конкретної комунікативної ситуації, то основними функціями вважаються комунікативно-інформаційна; регулятивно-комунікативна; емоційно-комунікативна. Інформаційно-комунікативна функція розкривається в процесах передачі і прийому інформації партнерами по спілкуванню. Регулятивно-комунікативна функція виявляється у впливі на поведінку партнерів в процесі їхнього спілкування. Емоційно-комунікативна функція значною мірою впливає на емоційний стан людини.

Аналіз структури іншомовної комунікативної компетентності як особистісного інтегративного поняття дає нам можливість сформулювати основні її функції: інформаційну; соціалізацій; пізнавальну; інтерпретативну; інтегративну. Інформаційна функція являє собою обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями, що відбувається між комунікантами. Інформаційний обмін може відбуватися як заради досягнення якоїсь практичної мети, вирішення якої-небудь проблеми, так і заради самого процесу комунікації, підтримки стосунків між людьми.

Функція соціалізації полягає у формуванні і розвитку культурних навичок взаємин між людьми. Ця функція формує наші думки, світогляд, реакції на ті або інші події, забезпечує входження до соціуму і соціокультури. Пізнавальна функція сприяє розумінню і вивченню навколишнього світу та полягає у прагненні звести особистісні смисли знань, норм у системоутворюючий чинник діяльності. Інтерпретативна функція служить для розуміння свого партнера по комунікації, його намірів, установок, переживань, станів. Різні засоби комунікації не лише відображають події навколишньої дійсності, але й інтерпретують їх відповідно до певної системи цінностей і політичних орієнтирів. Деякі зарубіжні дослідники називають цю властивість комунікації *interpretation function*, підкреслюючи таким чином значення саме інтерпретації інформації, відбору та висвітлення фактів із певних позицій. Водночас ця функція найчастіше використовується для передачі конкретних способів діяльності, оцінок, думок, суджень і т.д. Інтегративна функція слугує засобом об'єднання знань, вмінь і способів навчально-пізнавальної діяльності з різних дисциплін у цілісну систему, що розширює межі дисципліни «іноземна мова» без втрати її якісних особливостей і свідчить про високу готовність і здатність до саморозуміння, саморегуляції, самореалізації, вміння використати внутрішній психологічний резерв у професійній діяльності.

Таким чином, узагальнюючи результати визначення елементів складових частин іншомовної комунікативної компетентності та її функції, можна стверджувати, що «іншомовна комунікативна компетентність» являє собою інтегративну динамічну структурно-рівневу якість особистості, представлену сукупністю комунікативних і пізнавальних здібностей, пізнавальної активності, мотивації, креативності, готовності до іншомовного спілкування, спрямованих на підвищення ефективності професійної комунікативної діяльності.

Модель іншомовної комунікативної

компетентності розглядається як певний еталон, що імітує будову, функції системи «суспільство – особистість – діяльність», і як інтерпретація об'єкта технологізації соціальної, психічної, технологічної реальності. Приступаючи до побудови теоретичної моделі іншомовної комунікативної компетентності, необхідно враховувати, що іншомовна комунікативна компетентність виявляється в інтерсуб'єктній взаємодії. У зв'язку з цим її теоретична модель повинна відображати сутнісні характеристики, зумовлені закономірностями інтерсуб'єктної взаємодії, заснованими на механізмі зворотного зв'язку, дія якого змінюється під впливом особливостей професійної діяльності майбутнього фахівця та соціального середовища, у якій відбувається і буде відбуватися ця взаємодія.

При побудові моделі розвитку іншомовної комунікативної компетентності можна виокремити структурний і функціональний аспекти. Перший з них пов'язаний з відображенням системних взаємозв'язків сутнісних характеристик іншомовної комунікативної компетентності, другий – з тими процесами інтерсуб'єктної взаємодії, у яких вона реалізується.

Між структурними та функціональними елементами однієї й тієї ж системи завжди існує нерозривний зв'язок. Визнання цього зв'язку перебуває в основі структурно-функціонального аналізу, принципи якого міцно затвердилися, зокрема, у дослідженнях соціальних явищ і процесів. Останні являють собою структурно-розчленовану цілісність, у якій кожний складовий її елемент має певне функціональне призначення [8, 78]. З врахуванням цього доцільно під час моделювання складних процесів, особливо тих, що мають соціальну природу, яким є іншомовна комунікативна компетентність, використовувати поряд зі структурними і функціональними моделями також інтегративні, структурно-функціональні.

Важливо відзначити, що діяльність з розвитку іншомовної комунікативної компетентності може відбуватися як стихійно (що не виключає її усвідомленості і цілеспрямованості), так і на основі професій-

но вироблених стратегій і технологій в процесі становлення майбутнього фахівця у ВНЗ під керівництвом викладачів. В обох випадках правомірно порушувати питання щодо продуктивності цієї діяльності, тобто про те, якою мірою її результат виправданий витраченими в процесі її часовими, фінансовими та іншими ресурсами. З цього погляду при побудові теоретичної моделі іншомовної комунікативної компетентності доцільно використовувати акмеологічний підхід до діяльності, що не суперечить соціально-психологічному підходу, а доповнює його.

Розробка Н.В. Кузьміною функціональних компонентів педагогічної системи дала змогу А.О. Деркачу і С.Ф. Щербак, узагальнивши цей теоретичний результат, виділити в іншомовній діяльності майбутніх фахівців такі макрокомпоненти, як гностичний, проєктувальний, конструктивний, організаторський і комунікативний [9, 25-27; 10, 57-59]. Усі перераховані компоненти виявляються у діяльності з розвитку іншомовної комунікативної компетентності. Гностичний компонент припускає усвідомлення завдань з оволодіння іноземною мовою і співвіднесення їх зі своєю загальнопрофесійною підготовкою, дії, пов'язані з процесом пошуку, вилучення, систематизації, узагальнення і накопичення нових знань з іноземної мови та з розглянутих проблем, що має для студентів особистісний сенс. Гностичний компонент містить систему теоретичних знань, які необхідні для продуктивної іншомовної діяльності майбутнього фахівця, а також здатностей до їхнього продуктивного застосування.

Проєктувальний компонент містить дії, пов'язані із прогнозуванням і перспективним плануванням способів вирішення конкретних завдань з іноземної мови (читання, аудіювання, письмо, говоріння, спілкування у конкретних ситуаціях і т.д.) і відбором найбільш раціональних з їхнього числа, а також вміння передбачити і співвіднести навчальну та практичну діяльності. Конструктивний компонент характеризується діями з відбору інформації (як лінгвістичної, так і тематичної)

і композиційної побудови тексту, вмінням трансформувати його у схеми, таблиці, креслення, графіки, рисунки і навпаки: будувати текст на їхній основі, а також вмінням будувати та перебудовувати свої дії (вербального та невербального характеру) у зв'язку з конкретною ситуацією спілкування. Конструктивний компонент в іншомовній комунікативній компетентності забезпечує систематичність і технологічність компетентності, що сприяє підвищенню продуктивності діяльності майбутнього фахівця у цілому, крім її стихійного характеру, і мінімізуючи випадковості/помилки.

Комунікативний компонент передбачає дії з ведення та підтримки бесіди засобами іноземної мови з досліджуваних тем, встановлення контактів і доцільних взаємин зі співрозмовником (співрозмовниками), а також вміння витягати інформацію та обмінюватися нею, оперативно реагувати на співрозмовника (його вербальну та невербальну поведінку). Комунікативний компонент для іншомовної діяльності відіграє особливу роль, оскільки, розгортаючись в інтерсуб'єктній взаємодії, ця діяльність передбачає високий рівень іншомовної комунікативної компетентності.

Організаторський компонент зумовлює дії з реалізації задуму у часі та просторі відповідно до наміченої системи принципів, планів, правил і містить вміння діяти за зразком і без зразка, індивідуально та в колективі (у тому числі і як лідер). Організаторський компонент іншомовної діяльності забезпечує зв'язок між ідеальною моделлю іншомовної комунікативної компетентності і реальною системою дії майбутнього фахівця в інтерсуб'єктній взаємодії.

У межах нашого дослідження, де інтегруються принципи особистісного та особистісно-діяльнісного підходу і компетентність розглядається як властивість особистості, ми вважаємо іншомовну комунікативну компетентність структурно-рівневою якістю особистості, яка реалізується через діяльність і представлена сукупністю комунікативних і пізнавальних здібностей, пізнавальної активності,

мотивації, креативності та готовності до іншомовного спілкування.

Іншомовна комунікативна компетентність майбутнього фахівця – це система його особистості, яка саморозвивається і виражається у готовності і здатності діяти на основі іншомовних знань у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й у контексті професійної комунікативної діяльності. Зазначені нами сутнісні характеристики іншомовної комунікативної компетентності у своїй сукупності виявляються в її мотиваційно-цільовому, проєктивно-конструктивному, соціально-перцептивному, операційному і рефлексивному компонентах.

Мотиваційно-цільовий компонент забезпечує формування сукупності спонукань і внутрішніх умов, які детермінують, спрямовують і регулюють процес іншомовного спілкування. Проєктивно-конструктивний компонент забезпечує практичний аналіз ефективності іншомовного спілкування, прогнозування можливих шляхів вирішення комунікативних завдань; актуалізацію іншомовних компетенцій, релевантних меті та ситуації іншомовного спілкування. Соціально-перцептивний забезпечує врахування ситуації/контексту іншомовного спілкування. Операційний забезпечує реалізацію плану та програми іншомовної комунікативної взаємодії за рахунок продуктивної реалізації іншомовних компетенцій. Рефлексивний забезпечує адекватну оцінку розгортання конкретної ситуації іншомовної взаємодії та вибір можливих

варіантів її розвитку, а також дає змогу усвідомлювати шляхи самовдосконалення у сфері іншомовного спілкування.

Висновки

Узагальнюючи результати визначення елементів складових частин іншомовної комунікативної компетентності, можна стверджувати, що іншомовна комунікативна компетентність являє собою інтегративну динамічну структурно-рівневу якість особистості, представлену сукупністю комунікативних і пізнавальних здібностей, пізнавальної активності, мотивації, креативності, готовності до іншомовного спілкування, спрямованих на підвищення ефективності професійної комунікативної діяльності. Аналіз структури іншомовної комунікативної компетентності як особистісного інтегративного поняття дає змогу сформулювати основні її функції: інформаційну; соціалізацій; пізнавальну; інтерпретативну; інтегративну.

Іншомовна комунікативна компетентність майбутнього фахівця – це система його особистості, яка саморозвивається і виражається у готовності і здатності діяти на основі іншомовних знань у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й у контексті професійної комунікативної діяльності. Виокремлені сутнісні характеристики іншомовної комунікативної компетентності у своїй сукупності виявляються в її мотиваційно-цільовому, проєктивно-конструктивному, соціально-перцептивному, операційному і рефлексивному компонентах.

Література

1. *Зимняя, И. А.* Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
2. *Chomsky, N.* Aspects of the theory of syntax / Noam Chomsky. – Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1965. – 216 p.
3. *Hutmacher, W.* Key competencies for Europe/ Walo Hutmacher // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) : Secondary Education for Europe. – Strasburg, 1997. – P.11.
4. *Кузьмина, Н. В.* Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1989. – 167 с.
5. *Теплов, Б. М.* Психология и психофизиология индивидуальных различий : избранные психологические труды / под ред. М. Г. Ярошевского ; [РАО, Московский психолого-социальный ин-т]. – М. : Издательство МПСИ, 2004. – 639 с.

6. Дридзе, Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
7. Селезнева, Е. В. Общение как среда для саморазвития личности : монография / Е. В. Селезнева. – М. : РАГС, 2002. – 192 с.
8. Здравомыслов, А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
9. Кузьмина, Н. В. Профессионализм педагогической деятельности : метод, пособие / Н. В. Кузьмина, А. А Реан. – Рыбинск : НИЦРМ, 1993. – 54 с.
10. Деркач, А. А. Педагогическая эвристика: искусство овладения иностранным языком / А. А. Деркач, С. Ф. Щербак. – М. : Педагогика, 1991. – 224 с.

УДК 159.942:37(045)

Т.О. Ковалькова
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Вивчення синдрому емоційного вигорання у педагогічних фахівців

У статті наголошується на значній актуальності синдрому професійного вигорання в наш час з наданням цьому феномену статусу захворювання. Автором приділена увага вивченню етіології «синдрому емоційного вигорання». На основі аналізу досліджень встановлено, що в емоційному плані педагог є найнавантаженишою категорією працівників. Описано особистісні характеристики викладача, що можуть сприяти розвитку «синдрому емоційного вигорання».

Ключові слова: викладач, емоційна сфера, професійна діяльність, синдром емоційного вигорання, стрес, юність.

Т.О. Ковалькова
кандидат педагогических наук,
доцент кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Изучение синдрома эмоционального выгорания у педагогических специалистов

В статье отмечается значительная актуальность синдрома профессионального выгорания в наше время с предоставлением данному феномену статуса заболевания. Автором уделено внимание изучению этиологии «синдрома эмоционального выгорания». На основе анализа исследований установлено, что в эмоциональном плане педагог является самой загруженной категорией работников. Описаны личностные характеристики преподавателя, которые могут способствовать развитию синдрома эмоционального выгорания.

Ключевые слова: преподаватель, эмоциональная сфера, профессиональная деятельность, синдром эмоционального выгорания, стресс, юность.

T.O. Kovalkova
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the department of psychology,
«KROK University of Economics and Law»

The study of pedagogical specialists' emotional burnout syndrome

In the article is emphasized the considerable urgency of burnout syndrome in our time including the provision of this phenomenon the status of disease. The author paid attention to the study of etiology of the emotional burnout syndrome. Based on the analysis of investigations, it was determined that teacher emotionally is the most downloaded category of workers. The author describes the personal characteristics of a teacher, which can contribute to the development of the emotional burnout syndrome.

Keywords: teacher, emotional sphere, professional work, emotional burnout syndrome, stress, youth.

Постановка проблеми

На сучасному етапі проблема вивчення емоційної сфери педагогічних працівників набуває значної ролі для психології як науки. Професійна діяльність викладачів пов'язана з необхідністю засвоєння та переробки величезного обсягу наукової інформації, що призводить до перенапруження.

Актуальність вивчення «синдрому емоційного вигорання» у психології зумовлюється підвищеною стресогенністю соціально-економічних умов життєдіяльності, у яких знаходяться педагогічні працівники. В наш час величезний інтерес до даного синдрому обумовлений надзвичайною актуальністю проблеми для працівників, що займаються допомогою іншим людям, зокрема фахівців сфери комунікативних професій. Ця проблема є настільки хвилюючою для суспільства, що 29 листопада 2016 року міністр охорони здоров'я Бельгії Меггі Де Блок заявила, що влада королівства офіційно визнає «професійне вигорання» захворюванням: «Ми визнаємо його захворюванням, пов'язаним з роботою, що дозволить нам прийняти заходи щодо його профілактики на робочому місці», – сказала вона. Також стверджується, що в Бельгії «професійне вигорання» змушує звертатися за медичною допомогою до 10 тисяч осіб щорічно. Крім того, наголошується, що якщо «вигорання» буде визнано захворюванням, яке пов'язане з трудовою діяльністю, то це дасть можливість підвищити суму відшкодування на медичні витрати від страхової компанії до 70%!

Досить цікаво, що в Японії еквівалентом вигорання є термін «*karoshi*» (япон. – 過労死 – смерть від втоми на робочому місці, смерть від роботи). Цим терміном японці називають виснаження, що може призвести до самогубства чи смерті в результаті руйнування наднирників, які інтенсивно «працюють» під час стресових ситуацій. Пізніше вони самостійно знищуються через неспроможність продукувати гормони [13, с. 104].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За даними соціально-демографічних досліджень, праця педагога відноситься до числа найбільш стресогенних в емоційному плані видів праці. За ступенем напруженості навантаження викладача в середньому більше, ніж у менеджерів і банкірів, генеральних директорів і президентів асоціацій, тобто у тих, хто безпосередньо працює з людьми. Отже, спираючись на вищенаведені дані, маємо всі підстави вважати педагогічну працю одним із найбільш напружених видів праці. Іншими словами, проблема емоційного вигорання набуває особливої актуальності серед педагогічних працівників.

Вивченням «синдрому емоційного вигорання» займалися такі вітчизняні дослідники, як: В. Бойко, Н. Водоп'янова, Є. Старченкова, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Л. Малец, О. Марковець, В. Орел, В. Павленко, Л. Китаєв-Смик, М. Скугаревська, Д. Трунов, Т. Ронгінська, В. Богущ, Т. Форманюк та ін. До зарубіжних вчених, які досліджували цей феномен, ми можемо віднести С. Майер, К. Маслач, Д. Спаньол, Р. Кепьюто, В. Шафуелі, М. Лейтер, С. Джексон та ін.

Результати досліджень Л. Борисової показують, що висока якість педагогічної праці досягається, як правило, шляхом збільшення робочого часу [2]. До специфіки роботи викладачів необхідно віднести такі психологічні особливості студентів як: інтелектуальна зрілість; значні індивідуальні розбіжності між студентами; додержання норм моралі; наявність вираженої статевої диференціації; зниження гостроти міжособистісних конфліктів; завершення формування складної системи соціальних установок, а саме таких компонентів установок, як когнітивного, емоційного й поведінкового; виникнення інтимних емоційних відносин між юнаками та дівчатами [7].

Оскільки дані наукових досліджень показали, що вигорання є найбільш характерним для педагогічних фахівців, постала потреба науково досліджувати цей феномен.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не достатньо вирішеними залишаються можливість попередження емоційного вигорання викладачів, які навчають осіб юнацького віку; визначення психологічних чинників попередження емоційного вигорання викладачів вищих навчальних закладів; дослідження особливостей запобігання розвитку цих чинників.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є вивчення етіології «синдрому емоційного вигорання».

Основним завданням статті є психологічний аналіз впливу стресу на професійну діяльність педагога вищого навчального закладу, що може призвести до емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Навчання студентів у вищих навчальних закладах є найбільш відповідальною сферою професійної підготовки фахівців у ланцюзі організованих інститутів системи освіти. Викладачі ВНЗ мають допомогти студентам оволодіти мисленневими операціями для їхньої майбутньої професійної діяльності. Так як освіта у вищих навчальних закладах є завершальним етапом процесу загальноосвітньої підготовки й основною стадією професійної підготовки, від якості викладання на цій стадії багато в чому залежить подальше становлення людини в майбутній професійній діяльності, її готовність вирішувати будь-які виробничі проблеми, а також пошук методів взаємодії з іншими людьми. Враховуючи надзвичайно високі вимоги до особистості викладача, на сьогодні зростає використання виробленого людиною механізму психологічного захисту у формі виключення емоцій у відповідь на стресоутворюючі впливи, отже, у педагогів виникає емоційне вигорання.

Даний феномен вивчається більше тридцяти років, опубліковано безліч праць на цю тему, але єдиного визначення синдрому вигорання дотепер не існує.

У 1974 році американський психіатр

Фрейденберг вперше застосував термін «синдром згоряння співробітників» для опису психологічного стану волонтерів служб психічного здоров'я. Цей синдром проявляється у вигляді виснаження, розчарування та відмови від роботи, «поразки або зношування, що відбувається в людини внаслідок різко завищених вимог до власних ресурсів і сил» [12, с. 159-166].

Коли Фрейденберг запропонував термін «вигорання» для ідентифікації станів деморалізації, розчарування і крайньої втоми, які він спостерігав у працівників психіатричних установ, він розробив нову модель розгляду дистресу і функціональних порушень, які пов'язані з роботою цих фахівців. Однак виявилось, що модель можна застосовувати до всіх лікарів і багатьох інших фахівців, які працюють з людьми, зокрема педагогів. Велика кількість спостережень щодо синдрому вигорання надала можливість розглянути психологічні механізми, які не дають можливості фахівцю вдало справлятися з професійними обов'язками [12, с. 159-166].

Сам термін «вигорання», на думку Г. Робертс, є неточною метафорою, хоча нині він є визнаним та загальноновживаним психологічним терміном. Натомість вчений стверджує, що це «нова назва старої проблеми» – загальна назва наслідків тривалого робочого стресу і певного різновиду професійної кризи. Оскільки дані сучасних досліджень наочно довели, що вигорання можна відрізнити від інших форм стресу як концептуально, так і емпірично, а отже, це не просто синонім, то виникає потреба у систематичних наукових дослідженнях феномену емоційного вигорання [8, с. 39-46].

С. Майер визначив його як «стан, у якому людина не має очікувань винагороди від виконуваної роботи, а навпаки – очікує покарання, що існує в результаті недоліку мотивації, контрольованих результатів або недостатньої компетенції» [17, с. 899-910].

С. Неггера, описуючи синдром вигорання, характеризує його як емоційне виснаження, зменшення або втрату емпатії й самодостатності, а також зниження самооцінки [14].

Деякі вчені вважають, що синдром вигорання є механізмом психологічного захисту особистості. Зокрема В. Бойко розглядає синдром вигорання як вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибрані психотравмуючі впливи. Він вважає, що емоційне вигорання являє собою набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної поведінки [1].

К. Маслач визначала це поняття як «синдром фізичного й емоційного виснаження» і долучала до розгляду розвиток негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи і втрату співчуття до дітей. Доктор К. Маслач підкреслювала, що вигорання – це не втрата творчого потенціалу, не реакція на нудьгу, а скоріше «емоційне виснаження, що виникає на тлі стресу, викликаного міжособистісним спілкуванням» [15, с. 234; 17].

З погляду теорії стресу Г. Сельє, реакція на травмуючу ситуацію має трьохстадійну динаміку (стадії тривоги, резистентності й виснаження), синдром вигорання характерний для третьої стадії – виснаження [9, с. 78-86].

Проблема вигорання привертає значно більше уваги, ніж інші проблеми та негативні прояви під час стресу. Вигорання являє собою складну психофізіологічну реакцію, обумовлену частими, іноді надмірними, але, як правило, малоефективними зусиллями, спрямованими на те, щоб задовольнити надмірні власні або соціальні потреби. Вигорання включає психологічний, емоційний та фізичний відхід від активності у відповідь на надмірний стрес чи незадоволеність.

За дослідженнями Л. Борисової, професія педагога відноситься до найнавантаженої категорії працівників. Проведені нею дослідження у 1980-х роках свідчили про те, що вільний час педагога становить 20-35 годин у тиждень. Експериментальні дослідження, які були проведені у 1993 р., зафіксували скорочення вільного часу педагога до 15 годин у тиждень. Середня тривалість робочого тижня збільшувалася від 46 годин у 1927 р. до 52 годин у

1968 р. Наприкінці 1990-х років вона становила у середньому 53-57 годин у тиждень. Причому загальна тривалість робочого часу педагогів різних фахів не однакова: найбільший робочий тиждень у викладачів іноземних мов, потім у математиків та фізиків (57 годин), у вчителів початкової школи – 55 годин. На відміну від більшості працівників, що мають два вихідні дні, педагог дуже часто має лише один. Адже у неділю майже 60% педагогів займаються роботою, а серед викладачів іноземних мов цей показник ще вищий – майже 80% [2].

Якщо педагог «вигорів», то вихід зі стресу дуже часто є неможливим, тому що вигорання включає психологічне й емоційне виснаження. Воно як фізичне, так і психічне, проявляється у втраті інтересів, енергетичних ресурсів і віри. Виснаження є причиною інших негативних реакцій особистості педагога (зниження рівня самооцінки, відчуття невдачі й депресії), що часто виявляється у зниженні рівня професійних результатів.

Наприкінці ХХ століття американські психологи звернули увагу на те, що в деяких людей під час, здавалося б, спокійної роботи стиль спілкування змінюється, як при стресі. Спочатку стали надходити скарги на працівників служби психологічної й соціальної підтримки, тобто на психологів та соціологів, професійним обов'язком яких є полегшення важкого психологічного стану людей, що потрапили в неприємну ситуацію, зменшення їхньої стресової реакції, допомога порадами та широю бесідою. Аналіз роботи цієї служби виявив особливу форму «хвороб стресу», свого роду «хворобу спілкування», її назвали вражаюче: «вигорання персоналу», «вигорання особистості» чи коротше – «вигорання». Головна причина цього явища – психологічна перевтома. Особливо швидко і помітно вона настає за надмірного навантаження людей, що за своїм обов'язком та покликанням повинні «серце віддавати дітям». Визнано, що жертвами вигорання у першу чергу стають педагоги, психотерапевти та лікарі, тобто професіонали, які покликані допомагати

іншим людям. «Вигорання – це плата за співчуття», так назвала американський психолог К. Оліях свою книгу, в якій представлені результати багатьох досліджень цього явища.

В наш час питання щодо нозологічної приналежності синдрому вигорання є остаточно невирішеним. Деякі дослідники розглядають його в межах «Розладів адаптації» (F 43.0) або «Неврастенії» (F 43.0), інші вважають його хворобою сучасного суспільства або розцінюють як один з варіантів хронічної втоми чи перевтоми (J.S.Felton, 1998; C. Maslach, W.B. Schaufell, M.P. Leiter, 2001; A. Weber & A. Yaekel-Reinhard, 2000) [11; 18, с. 199-215].

Всесвітня організація охорони здоров'я визнала, що «синдром вигорання» є проблемою, яка вимагає медичного втручання. У «Міжнародній класифікації хвороб – 10 (МКХ-10)» «синдром вигорання» виділений у класі XXI «Фактори, що впливають на стан здоров'я населення та звертання до закладів охорони здоров'я» в розділі Z 00-Z 76 «Звертання до закладів охорони здоров'я при інших обставинах» як окремий діагностичний таксон – Z 73 «Проблеми, пов'язані зі складними умовами життя» і шифрується Z 73.0 – «вигорання» (burnout) [19, с. 310].

Відповідно до визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (2001), «синдром вигорання (burnout syndrome) – це фізичне, емоційне чи мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі й втомою, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, а також уживанням алкоголю або інших психоактивних засобів з метою одержання тимчасового полегшення, що має тенденцію до розвитку фізіологічної залежності й (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки. Цей синдром звичайно розцінюється як стрес-реакція у відповідь на безжалісні виробничі й емоційні вимоги, що відбуваються із-за надмірної відданості людини своїй роботі із супутньою цьому зневагою до сімейного життя або відпочинку» [10].

Отже, аналіз наукової літератури та результатів численних психологічних дослі-

джень вигорання дає нам змогу розглядати його як «стан фізичного, емоційного та розумового виснаження».

У наш час синдром вигорання розглядається як довгострокова стресова реакція, що виникає в результаті впливу на людину хронічних професійних стресів середньої інтенсивності.

Клінічна картина вигорання полягає у психопатологічних, психосоматичних, соматичних симптомах і ознаках соціальної дисфункції. Найбільш характерними проявами вигорання є хронічна втома, когнітивна дисфункція (порушення пам'яті й уваги) та порушення сну. Серед розповсюджених соматичних симптомів виділяють: головний біль, гастроінтестинальні (діарея, синдром роздратованого шлунку) і кардіоваскулярні (тахікардія, аритмія та гіпертонія) порушення.

Головною причиною «синдрому емоційного вигорання» вважається психологічна, щиросердечна перевтома. Коли тривалий час як внутрішні, так і зовнішні вимоги переважають над внутрішніми й зовнішніми ресурсами, в особистості порушується стан рівноваги, що неминуче призводить до «синдрому емоційного вигорання» [3, с.169].

Встановлено зв'язок виявлених змін із характером професійної діяльності, сполученої з відповідальністю за долю, здоров'я, освіту та життя людей. Ці зміни розцінені як результат впливу тривалого професійного стресу. Серед стресорів, що сприяють розвитку «синдрому емоційного вигорання», відзначається обов'язковість роботи у встановленому режимі дня, висока емоційна насиченість взаємодії педагога і студентів. Стресогенність взаємодії у професії викладача обумовлена тим, що спілкування триває годинами, повторюється протягом багатьох років, а слухачами інколи є студенти, що розповідають про свої негативні переживання, таємні страждання, страхи, ненависть і т. ін. [5, с. 210].

Викладачу в процесі навчальної діяльності необхідно сприяти соціалізації студентської молоді, становленню особистості в цілому.

Стрес у професійній діяльності педагога – це невідповідність між особистістю і запропонованими до неї вимогами, що є ключовим компонентом «синдрому емоційного вигорання». До основних організаційних чинників, що сприяють вигоранню, належать: високе навантаження; відсутність або недолік соціальної підтримки з боку колег; високий ступінь невизначеності в оцінці виконуваної діяльності; неможливість впливати на прийняття рішень; неоднозначні вимоги до роботи; одноманітна, монотонна й безперспективна діяльність; необхідність зовні проявляти емоції, які не відповідають реаліям; відсутність відпочинку та інтересів поза роботою [6, с. 228].

Встановлено, що особистісні характеристики викладача можуть сприяти розвитку «синдрому емоційного вигорання», серед них наступні: високий рівень емоційної лабільності; високий самоконтроль; раціоналізація мотивів своєї поведінки; схильність до підвищеної тривоги і депресивних реакцій; придушення у собі негативних переживань; особистісна ригідність [4, с. 261].

Нестача похвали за роботу переживається викладачем як невизнання своєї праці, що може також призвести до емоційної

апатії, зниження емоційної включеності у справу колективу, виникнення почуття несправедливого до нього відношення і, як результат, до професійного вигорання [5, с. 210].

Висновки

Отже, під час навчально-пізнавальної діяльності студентів педагог часто зіштовхується з важкорозв'язними, новими і стресовими для нього проблемами, що інколи призводять до розвитку емоційного вигорання. Синдром «емоційного вигорання» – це, з одного боку, тип реакції на професійний хронічний стрес, що дає можливість людині ощадливо витратити енергетичні ресурси, а, з іншого – розвиток соматичних, психологічних й психопатологічних дисфункцій, що мають несприятливий вплив на здоров'я і професійну діяльність фахівців. З появою ознак «синдрому емоційного вигорання» у викладача необхідно звернути увагу на наступні соціально-психологічні чинники: поліпшення умов праці (організаційний чинник), урегулювання складних взаємовідносин у колективі (міжособистісний чинник), особистісні реакції і можливе почастищення хвороб (індивідуальний чинник).

Література

1. Бойко В.В. Энергия эмоций / В.В. Бойко. – СПб. : Питер, 2004. – 474 с.
2. Борисова Л.Г. Социальное качество профессиональной группы / Л.Г. Борисова. – Новосибирск, 1993. – С. 45-55.
3. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб. : Питер, 2005. – 336 с., ил.
4. Голуб О.В. Стрессова стійкість: сутність, теоретичні основи формування // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VI, Вип. 7 – К., 2004. – 384 с.
5. Карамушка Л.М. Проблема синдрому «професійного вигорання» в педагогічній діяльності в зарубіжній та вітчизняній психології // Актуальні проблеми психології. Т. 1. : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 5. – С. 210-217.
6. Марковець О.Л. Проблема стресу в професійній діяльності вчителя // Психологія. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова / О.Л. Марковець. – Вип. 14. – 2001. – 420 с.
7. Немов Р.С. Психология : Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. – 4-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 2 : Психология образования. – 608 с.
8. Робертс Г.А. Профилактика выгорания // Огляд сучасної психіатрії / Г.А. Робертс. – 1998. – №1. – С. 39-46.
9. Селье Г. Стресс без дистресса / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1979. – 123 с.
10. Юр'єва Л.М. Професійний вигорання у медичних працівників. Формування, профілактика і корекція / Л.М. Юр'єва. – К. : Сфера, 2004. – 272 с.

11. Enzmann D. Burnout and coping will burnout. Development and evaluation of a burnout workshop / D. Enzmann, P. Berief, C. Engelkamp et al. – Berlin: Technische Univercitat Berlin, Institut fur Psychologie, 1992.
12. Freundberger H.J. Staff burnout / H.J. Freundberger // Social Scienes. – 1974. – P. 159-166.
13. Grebot E. Stress et burnout au travail : identifier, prevenir, gueri / Elisabeth Grebot. – Paris : Groupe Eyrolles, 2008. – 246 p.
14. Herrera C. R. The burnout in workers of a general hospital / C. R. Herrera, A. O. Frankos, J. J. Martin et al. // X World Congress of Psychiatry. – Madrid, 1996. – Vol. 2. – P. 356.
15. Maslach C. Yob burnout: how people cope / C. Maslach. - W. : Public Wealf, 1978. – 356 p.
16. Maslach C. The measurement of experienced burnout // Journal of Occupational Behaviour / C. Maslach, S. Jachson. – Vol. 2, 1981. – P. 99–113.
17. Meier S.T. Toward a theory of burnout // Human Relations / S.T. Meier. – Vol. 36, 1983. – P. 899-910.
18. Schaufell W.B. Measurement of burnout : A review. In Professional Burnout: Recent Development in Theory and Reserch / W.B. Schaufell, C. Maslach and T. Marek. – Washington DC : Taylor&Francis. – P. 199-215.
19. The ICD–10 classification of mental health and behavioral disorders : clinical descriptions and diagnostic guidelines. – Geneva : WHO, 1992. – Vol. XII. – 362 p.

М.С. Кутас
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Необхідність розвитку асертивності як складової конфліктологічної компетентності педагога

Здійснено аналіз понять «конфліктологічна компетентність», «асертивність», «асертивна поведінка». Подані результати дослідження рівня конфліктності серед фахівців ВНЗ та рівня їхньої асертивності. На основі кореляційного аналізу доведено, що асертивність позитивно впливає на конфліктність.

***Ключові слова:** конфліктність, рівень конфліктності, конфліктологічна компетентність, асертивність, педагог.*

М.С. Кутас
кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Необходимость развития асертивности как составляющей конфликтологической компетентности педагога

Осуществлен анализ понятий «конфликтологическая компетентность», «асертивность», «асертивное поведение». Представлены результаты исследования уровня конфликтности среди специалистов ВУЗ и уровня их асертивности. На основе корреляционного анализа доказано, что асертивность позитивно влияет на конфликтность.

***Ключевые слова:** конфликтность, уровень конфликтности, конфликтологическая компетентность, асертивность, педагог.*

M. Kutas
PhD in Psychology,
Associate Professor of KROK University
Psychology Chair

The importance of assertiveness development as a constituent part of teaching staff conflictology competence

The article under review analyzes the 'conflictology competence', 'assertiveness', 'assertive behavior' notions. Thus, it offers the results of the research as regards higher educational institution teachers proneness to conflicts along with the level of their assertiveness. Through correlation analysis, it has been proved, that the assertiveness positively influences proneness to conflicts.

***Keywords:** conflict, level of conflict, conflictological competence, assertiveness, and teacher.*

Постановка проблеми

Сьогодні конфліктологічна проблематика стає предметом уваги дедалі більшої кількості науковців, оскільки організаціям бракує кваліфікованих фахівців, які володіють навичками ефективної комунікації та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Уміння будувати стосунки на основі співробітництва та конструктивної взаємодії позитивно впливає на професійну діяльність, що безпосередньо сприяє налагодженню психологічного клімату та гармонійному розвитку взаємин у колективі. Високий рівень конфліктогенності педагогічного середовища в освітніх закладах зумовлює актуальність розвитку конфліктологічної компетентності у співробітників освітніх організацій. Таким чином, вивчення психологічних чинників, які впливають на формування конфліктологічної компетентності, набуває пріоритетного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Група учених (Г.С. Бережна [2], Є.М. Богданов [3], В.Г. Зазикін [5], О.Є. Єфімова [6], М.М. Кашапов [9], Л.А. Петровська [12], Б.І. Хасан [16], Л.М. Цой [17]) розглядала у своїх працях питання сутності, структури, закономірностей функціонування та розвитку конфліктологічної компетентності фахівців різноманітних напрямів. Організаційні конфлікти у освітніх закладах вивчалися психологами О.І. Бондарчук, Л.М. Карамушкою [8], Т.М. Дзюбою [4], які розглядали конфлікти такого типу, по-перше, як процес і наслідок дії протиріч і недоліків у функціонуванні організації, а по-друге, як наслідок порушень психологічних зав'язків, що забезпечують стабільність організації, між персоналом [8].

Велику небезпеку становить невміння передбачати конфліктну ситуацію, а постійна загроза виникнення конфліктів у педагогічному середовищі призводить до появи синдрому «професійного вигорання». Учені, які досліджували причини зародження конфліктів у педагогічному колективі (А.Я. Анцупов [1], А.І. Шипілов

[1], М.М. Рибаківа [13], С.Ю. Тьоміна [15], В.А. Семиченко [14]), виділяють наступні особливості педагогічних конфліктів:

- конфлікти у педагогічній діяльності на тривалий час погіршують взаємовідносини;

- викликають незадоволення роботою у викладачів;

- міжособистісні конфлікти у системі «студент – викладач» погіршують психологічний стан усіх учасників конфлікту, призводять до виникнення стресу;

- конфлікти мають негативний вплив на навчальну діяльність, призводять до ігнорування студентами вимог викладачів;

- педагог відчуває свою велику відповідальність за педагогічно правильне вирішення конфліктних ситуацій, що слугує зразком та приймається учнями за норму;

- різний соціальний статус учасників конфліктів впливає на їхню поведінку;

- різниця у життєвому досвіді учасників конфлікту породжує різний ступінь відповідальності за помилки при вирішенні конфліктів;

- конфлікт у педагогічному середовищі легше попередити, ніж успішно вирішити.

Під поняттям «конфліктологічна компетентність» розуміють систему наукових знань про конфлікт та вмінь управляти ними. Серед основних причин виникнення конфліктів виділяють недостатню сформовану конфліктологічну компетентність (М. Леонов [11], О. Щербакова [19], Б. Хасан [16], Л. Ярослав [20] та ін.). Вчені К. Рунде та Т. Фланеган [21] визначають конфліктологічну компетентність як здатність розвивати та використовувати когнітивні, емоційні та поведінкові навички, які підвищують продуктивні наслідки конфлікту та одночасно знижують імовірність його ескалації.

Незважаючи на переважно негативний вплив, який конфлікти чинять на трудову діяльність та психологічний стан її учасників, ми вважаємо, що конфлікти не можуть бути повністю спрогнозовані та попереджені, а тому важливо спрямовувати психопрофілактичну роботу не на упередження самих конфліктів, а на вироблення у трудового колективу позитивного став-

лення до самого феномену «конфлікт» як до рушійної сили, спрямованої на розвиток не лише організаційної діяльності, а й вдосконалення міжособистісних взаємовідносин.

Створення позитивного соціально-психологічного клімату насамперед дасть змогу оптимізувати роботу педагогічного колективу. Адже особливість педагогічної праці полягає у тому, що накопичені знання, докладені зусилля, отриманий досвід та навички є результативними лише за умови, якщо вони узгоджуються з діями усього педагогічного колективу, підтримуються адміністрацією і, таким чином, спрямовані на досягнення спільної мети [8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на велику кількість проведених досліджень в області конфліктології, рівень конфліктогенності в освітніх організаціях залишається високим. Це негативно впливає як на діяльність фахівців ВНЗ, так і якість освітніх послуг. Зокрема, не були раніше детально вивчені взаємозв'язки між особистісними якостями і професійними характеристиками та рівнем конфліктності викладача, як і не були визначені психологічні чинники, які впливають на рівень конфліктності фахівців вищих навчальних закладів.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження передбачено узагальнити поняття «конфліктологічна компетентність», визначити рівень конфліктності фахівців ВНЗ та виявити, чи існує взаємозв'язок між рівнем асертивності фахівців вищих навчальних закладів та рівнем їхньої конфліктності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вертикальні конфлікти, або конфлікти рангової природи, становлять 70-80% від усієї кількості конфліктів в організаціях закритого типу [10, с. 6]. Як правило, вертикальні конфлікти є менш емоційно гострими на відміну від горизонтальних конфліктів, оскільки підлеглі зазвичай відчувають страх перед керівниками. Проте

вертикальні конфлікти завжди супроводжуються незадоволенням працівників, небажанням виконувати роботу, у результаті чого знижується продуктивність трудової діяльності.

У будь-якому випадку конфлікт або гальмує розвиток організації і створює додаткові проблеми, вимагаючи залучення додаткових ресурсів на вирішення, або навпаки – стає своєрідним акселератором розвитку, сприяючи вирішенню низки існуючих проблем. Створення емоційно позитивного психологічного клімату в колективі та комфортних умов праці, надання працівникам можливості бути почутим керівництвом та вирішувати професійно важливі питання допомагає попередити переважну більшість вертикальних конфліктів.

Для вивчення психологічної готовності до взаємодії в умовах конфлікту ми обрали психодіагностичні методики, які забезпечують вірогідні та інструментально підтверджені психологічні знання про рівень сформованості психологічної готовності фахівця до ефективного вирішення поставлених завдань в умовах конфлікту [4].

Результати діагностики когнітивного, операційного та особистісного компонентів психологічної готовності фахівців ВНЗ до взаємодії в умовах конфлікту відображені у таблиці 1.

Асертивність – це здатність особистості вільно і відкрито заявляти про свої бажання, вимоги і домагатися їх втілення. Це вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу і несправедливу критику і рішуче говорити собі і оточуючим «ні», коли цього вимагають обставини. Не оволодівши азами асертивності, важко досягти вирішення завдання за наявності перешкод, змінювати, коли це необхідно, тактику своєї поведінки.

Чеські психологи В. Каппоні та Т. Новак розглядають асертивність як гармонійне поєднання особистісних якостей людини, що відображаються у формі конкретних світоглядних позицій і позитивної спрямованості та проявляються у знаннях про людську сутність, в уміннях і навичках ефективного взаємодії. Асертивність – це

Таблиця 1

Когнітивний компонент психологічної готовності фахівців ВНЗ до взаємодії в умовах конфлікту (у % від кількості опитаних)					
Методика дослідження	Рівень розвитку компоненту				
	низький	середній	високий		
Оцінка рівня компетентності у вирішенні конфліктів (П.П. Хеппнер, І.Х. Петерсен)	40,9	59,1	-		
Операційний компонент психологічної готовності фахівців ВНЗ до взаємодії в умовах конфлікту (у % від кількості опитаних)					
Методика дослідження	Стратегія поведінки під час конфлікту, яку найчастіше обирали респонденти				
	Втеча	Примус	Згладжування	Компроміс	Конфронтація
Методика діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д. Джонсона і Ф. Джонсона (адаптований варіант Т.Д. Кушнірук)	20,4	18,2	34,1	2,3	25%
Особистісний компонент психологічної готовності фахівців ВНЗ до взаємодії в умовах конфлікту (у % від кількості опитаних)					
Методика дослідження	Переважаючий стан				
	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність	
Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності» (адаптований варіант методики Г. Айзенка)	13,6	15,9	47,8	22,7	
Методика дослідження	Рівні конфліктності особистості				
	Низький	Нижчий за середній	Середній	Вищий за середній	Високий
Оцінка рівня конфліктності особистості	-	13,7	47,7	34,1	4,5

спосіб організації своєї поведінки, уміння формулювати особисті потреби і бажання, прагнення до честолубства у досягненні поставлених цілей, шанобливе ставлення до людей, а головне – пошана і любов до себе [7]. Асертивність – це якість, яка відображає адекватний рівень мотивації досягнень, відчуття упевненості у собі, емоційно-ціннісні установки, які, інтегруючись, трансформуються у відчуття власної гідності і самоповагу.

З метою визначення рівня асертивності серед фахівців ВНЗ було проведено дослідження за допомогою методики Левінсона (діагностики здатності до асертивності) [18]. Результати дослідження представлені у таблиці 2.

Більш низькі показники вказують на ступінь асертивності нижчу середнього (пасивну поведінку), вищі показники – про ступінь вищу середнього (агресивну поведінку).

Особливості прояву асертивної поведінки

Методика дослідження	Фахівці ВНЗ		
	пасивна поведінка	асертивна поведінка	агресивна поведінка
Методика Левінсона (діагностика здатності до асертивності)	6,8 %	72,7 %	20,5 %

Для перевірки наявності зв'язку між рівнем конфліктності фахівців ВНЗ та їхньою асертивністю був проведений кореляційний аналіз. Результати кореляційного аналізу відображені у таблиці 3.

Між рівнями асертивності респондентів та рівнями їхньої конфліктності були виявлені сильні прямі кореляційні зв'язки ($r_p = 0,773$, $p < 0,01$). Тобто, ті респонденти, для яких характерний високий рівень конфліктності, отримали високі показники за шкалою асертивності (агресивна поведінка). Для респондентів з середнім рівнем конфліктності характерна асертивна поведінка. Можемо стверджувати, що рівень асертивності особистості впливає на її рівень конфліктності, а тому асертивність належить до ряду психологічних чинників, які впливають на конфліктологічну компетентність фахівців освітніх організацій.

Висновки

Таким чином, у результаті проведеного дослідження було встановлено, що для значної кількості фахівців ВНЗ характерним залишається низький рівень розвитку когнітивного компонента психологічної готовності до взаємодії в умовах конфлікту, що вказує на те, що викладачам бракує саме знань як про саму сутність конфлікту, так і про знаходження правильного виходу з конфліктних ситуацій. Крім того, у меншій половині респондентів виявився середній рівень конфліктності, який і корелює з асертивністю, оскільки передбачає насамперед схильність до пошуку компромісу, а також відстоювання власної точки зору. Проведений кореляційний аналіз підтвердив, що рівень конфліктності особистості знаходиться у прямій залежності від рівня асертивності.

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу рівня конфліктності та асертивності особистості

	Рівень конфліктності особистості
Рівень асертивності особистості	0,773(**)

** $p < 0,01$

Література

1. Анцупов А.Я. Конфликтология: учебник для вузов. – [3-е изд.]. / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
2. Бережная Г.С. Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Бережная Г. С. – Калининград, 2009. – 43 с.
3. Богданов Е.Н. Психология личности в конфликте: учеб. пособие / Е.Н. Богданов, В.Г. Зыбкин. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
4. Дзюба Т.М. Комплекс методик для диагностики психологической готовности керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту / За наук. ред. Л.М. Карамушки. – Полтава: ПОІППО, 2005. – 64 с.
5. Зыбкин В.Г. Конфликтологическая компетентность как фактор профессионализма государственных служащих // Российское государство и государственная служба на современном этапе: Матер. науч.-практ. конф., Москва, 1988 г. – С. 67-71.

6. Ефимова Е.Е. Формирование конфликтной компетентности будущего учителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е.Е. Ефимова. – Волгоград, 2001. – 189 с.
7. Каппони В. Как делать все по-своему / В. Каппони, Т. Новак. – СПб., 1995. – 125 с.
8. Карамушка Л.М. Особливості вияву організаційних конфліктів у професійно-технічних навчальних закладах / Л.М. Карамушка, О.Б. Радченко // Актуальні проблеми психології. – 2012. – Т. 1, Вип. 35. – С. 78-82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsu_2012_1_35_19
9. Кашапов М. М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций / Ин-т «Открытое общество», Междунар. акад. психол. наук, Яросл. регион. отд-ние РПО. – М. ; Ярославль : Ремдер, 2003. – 182 с.
10. Конфлікт в освітньому середовищі як потреба змін: Матеріали обласної науково-практичної Інтернет-конференції (20.09.11 – 15.10.11, м. Черкаси) / за ред. Т.Б. Артеменко, В.М. Боголія. – Черкаси: ЧОІПОПП, 2012. – 110 с.
11. Леонов Н.И. Конфликтология : Учеб. пособие / Н.И. Леонов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2006. – 232 с.
12. Петровская Л.А. К вопросу о природе конфликтной компетентности // Вестник Московского университета. Сер.14. Психология. – 1997. – № 4. – С.41-45. 7. Словарь иностранных слов и выражений. – Минск: Современный литератор, 1999. – 575 с.
13. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействия в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
14. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. / В.А. Семиченко. – К.: Вища школа, 2004. – 336 с.
15. Темина С.Ю. Конфликты школы или «школа конфликтов»? (Введение в конфликтологию образования) / С.Ю. Темина. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 2002. – 144 с.
16. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта / Б.И. Хасан. – СПб. : Питер, 2003. – 250 с.
17. Цой Л.Н. Практическая конфликтология / Л.Н. Цой. – М. : Социол. шк. конфликтологии, 2005. – 233 с.
18. Шпалинский В.В. Психология менеджмента: Учебное пособие. 2-е изд. / В.В. Шпалинский. – М.: Изд-во УРАО, 2003. – 184 с.
19. Щербакова О.И. Развитие конфликтологической культуры личности // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 10. – С. 56-59.
20. Ярослав Л.О. Конфліктологічна компетентність як предмет психологічного дослідження. [Електронний ресурс] : Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2009-1/12_Yaroslav.pdf
21. Runde C. Developing Your Conflict Competence: A Hands-On Guide for Leaders, Managers, Facilitators, and Teams / C. Runde, T. Flanagan. – San Francisco : Jossey-Bass., 2010. – 280 p.

УДК 159.9

О.А. Карачинський
*ад'юнкт (штатний) науково-організаційного
відділення Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

Підходи до поняття сенсу в психологічних школах З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга

У статті міститься теоретичний аналіз основних підходів до проблеми сенсу в психологічних школах З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга. Проводиться порівняння щодо розуміння сенсу між даними психологічними школами. Розкриваються зв'язки поведінкових смислів із сенсом життя, із загальною його спрямованістю. Звертається увага на суб'єктивний сенс, якого набувають для людини обставини її життєдіяльності.

Ключові слова: сенс, поведінка, Фрейд, Юнг, Адлер.

А.А. Карачинский
*ад'юнкт (штатный) научно-организационного
отделения Военного института
Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко (г. Киев)*

Подходы к понятию смысла в психологических школах З. Фрейда, А. Адлера и К. Юнга

В статье содержится теоретический анализ основных подходов к проблеме смысла в психологических школах З. Фрейда, А. Адлера и К. Юнга. Проводится сравнение относительно понимания смысла между данными психологическими школами. Раскрывается взаимосвязь поведенческих смыслов со смыслом жизни, с общей его направленностью. Обращается внимание на субъективный смысл, который приобретают для человека обстоятельства его жизнедеятельности.

Ключевые слова: смысл, поведение, Фрейд, Юнг, Адлер.

O. Karachynskiy
*Adjunct (full-time) of scientific-organizational branch
of the military Institute
of Taras Shevchenko
National University of Kiev (Kiev)*

Approaches to the understanding of meaning in the psychological schools of S.Freud, A.Adler and C.G.Jung

This article contains a theoretical analysis of main approaches to the problem of meaning in psychological schools of Freud, A. Adler and CG Jung. A comparison is made with respect

to the understanding of meaning between these psychological schools. It reveals a relationship of behavioral meaning with the general direction of the meaning of life. Attention is drawn to the subjective meaning, which life's circumstances take on for a person.

Keywords: *meaning, behaviour, Freud, Jung, Adler.*

Постановка проблеми

Пошук сенсу завжди був головною ціннісною орієнтацією людини. Поняття сенсу стало в останні десятиліття популярним на Заході, де воно займає дуже важливе місце в логотерапії В. Франкла, психології особистісних конструктів Дж. Келлі, етогенічному підході Р. Харре, феноменологічній психотерапії Ю. Джендліна, теорії поведінкової динаміки Ж. Нюттена та інших підходах, незважаючи на труднощі адекватного перекладу цього поняття на англійську та інші мови.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки смисловий підхід є одним із найбільш цікавих та перспективних підходів до психології особистості, в якому відбувається розробка загальнотеоретичних уявлень про смисловий вимір людського буття. Зазначений феномен вкрай неоднозначний, поліфункціональний та має значну кількість різних виразів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У даній статті поняття «сенси» і «смисли» вживаються як синоніми. У науковій літературі поняттю «смысл» надають особливе місце у структурі особистості кожного суб'єкта, воно є продуктом життєдіяльності суспільства та соціальних груп. Поняття смыслу з'явилося в філософії, психології та науках про мову саме у німецькомовних (Г. Фреге, Е. Гуссерль, В. Дильтей, Е. Шпрангер, З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, М. Вебер, В. Франкл) і російськомовних (Г.Г. Шпет, М.М. Бахтин, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв) авторів [1, с. 4].

Етимологія поняття «смысл» має два значення: по-перше, це суть, головне, основне у певному предметі, явищі; по-друге – особистісна значущість для людини цієї суті, головного, основного [2]. Категорія смыслу життя містить у собі обидва аспекти цього поняття. Отже, вже

сама сутність поняття вказує на наявність ієрархії: суть, головне домінує над неголовним, другорядним. Структурно смысл життя можна уявляти як ієрархію життєвих цілей (цінностей), в якій життєві смисли можуть визначати провідне місце, бути відносно рівнозначними з іншими або відігравати другорядну роль у загальній структурі смисложиттєвих орієнтацій, що мають її різні типи.

Д.О. Леонтьєв розглядає смислову реальність як форму єдності життєвих відносин людини та світу. Тією чи іншою мірою дослідженню смислової сфери приділяли увагу такі науковці, як О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк, В.П. Зінченко та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Теоретичне розуміння смислової феноменології відрізняється понятійною розмаїтістю, багатоаспектністю, від чого в психології не вдається прийти до несуперечливих і цілісних уявлень про структуру та функції смислової сфери.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз та порівняння основних підходів до смыслу між психологічними школами З. Фрейда, А. Адлера та К. Юнга.

Викладення основного матеріалу дослідження

Першою системою наукової психології, що звернулася до поняття сенсу для пояснення поведінкових довольних і мимовільних проявів людини, закономірно став психоаналіз. Спрямованість на розкриття сенсу вчинків і мимовільних реакцій людини є головною характеристикою психоаналітичного підходу з точки зору як представників самого цього підходу [3], так і «зовнішніх» критиків цієї течії [4]. Однак роль психоаналізу в розробці ідеї сенсу не зводиться лише до поширення сфери

сміслового пояснення на такі форми поведінки, як фобії, афективні реакції, сновидіння, феномени забування і т.д., які раніше розглядалися, як позбавлені сенсу. У роботах Фрейда ми вперше зустрічаємося з поняттям сенсу, включеним до низки пояснювальних понять наукової психології.

«Психоаналіз відноситься до класу теорій, які намагаються стверджувати, що поведінка має певний сенс, який можна вивести з історії цього сенсу в житті особистості» [3, р. 56]. «Орієнтація на пошук сенсу і використання концептуальні знаряддя дозволяють аналітику бачити закономірності, відмінні від тих, які зазвичай бачать інші психологи, які спостерігають ту ж саму поведінку» [3, р. 52]. Фрейд розробив таксономію смислів особистісних відносин.

У філософській системі Фрейда, який прагнув до формулювання закономірностей поведінки на мові суворої науки, не знайшлося місця для поняття сенсу, і навіть сама задача розкриття смислів була відкинута [3]. В роботах Фрейда, написаних у 1920–1930-ті роки, поняття сенсу практично зникає і відроджується в психоаналізі лише пізніше, в публікаціях його послідовників.

У спеціальному дослідженні, присвяченому аналізу поняття сенсу в роботах Фрейда [5], Р. Шоп виокремлює чотири незбіжних трактування сенсу в різних контекстах:

1. У першому розумінні сенс сновидіння або зміст символу – це розумовий процес, психічний зміст, який сновидінням або символом заміщається: «Тлумачити сновидіння означає розкрити його сенс, замінити його чимось, що в якості повноправної і повноцінної ланки могло б бути включено у загальний ланцюг наших душевних процесів» [6, с. 80].

2. Друге розуміння ототожнює сенс з метою або наміром психічного акту: «Сенсом ми називаємо мету, до якої прагне таке явище, і її взаємовідносини з іншими психічними процесами. У більшості випадків слово сенс при наших дослідженнях можна замінити словом намір, тенденція» [7].

3. Третє розуміння відрізняється від

другого додаванням вказівки на значущість психічного акту: «Під словом сенс ми розуміємо певне значення, намір, тенденцію і певне місце в інших психічних явищах» [7, с. 66].

4. І, нарешті, четверте розуміння ототожнює сенс дії з прихованими мотивами: «Я помітив свої бажання і наміри, здійснені в сновидінні, які були, очевидно, мотивами останнього. ... Його зміст є, таким чином, здійсненням бажання, його мотив – бажання» [6, с. 98]. «Сновидіння має дійсно таємний сенс, що означає завжди здійснення бажання» [6, с. 118].

Аналізуючи цитати Фрейда, як спроби визначення сенсу, Р. Шоп приходять до висновку про те, що Фрейд постійно перескакував з одного розуміння на інше, що полегшувалося значним перетином всіх чотирьох визначень і розмитістю значення слова «сенс» в повсякденній мові [5, р. 284].

Поєднання всіх описаних Р. Шопом характеристик сенсу в розумінні Фрейда дає нам можливість відтворити наступне несуперечливе уявлення. Коли Фрейд говорить про свідомості певного психічного акту або змісту, це означає таке:

а) цей акт є для суб'єкта значимим в силу того, що

б) він заміщає собою інший психічний акт, що не може безпосередньо проявитися в поведінці в силу особистісних цензур і який вказує нам на

в) мету або інтенцію, що лежить в основі даного акту. Іntenція своєю чергою породжується

г) мотивом, що здійснює бажання, володіє спонукальною силою. Сам зв'язок даного психічного акту з мотивом генетично сходиться до

д) афектних переживань, що мали місце в історії життя суб'єкта і наклали відбиток на формування і реалізацію його мотивів [1, с. 28].

Завдання пояснення поведінкових проявів людини в термінах їхнього змісту висунуте Фрейдом, не стало відмітною ознакою психоаналітичного напряму, а отримало досить широке поширення в різних так званих «операціональних», тобто

клінічних підходах до особистості. Перше альтернативне по відношенню до фрейдівського розгорнутого розуміння сенсу сформульовано в пізніх роботах одного з основних опонентів Фрейда – Альфреда Адлера, які багато в чому близькі сучасному екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології.

Адлер характеризує свою систему індивідуальної психології як вчення про сенс людських дій [8, р. 23] та експресивних проявів, рухів [9] про сенс, який індивіди надають світові і самим собі [10, р. 48]. Хоча повністю до цих смислів предмет вивчення індивідуальної психології не зводиться.

Трактування Адлером самого смислу принципово відрізняється від психоаналітичного трактування. Психоаналітичній каузальній схемі детермінації Адлер протиставляє фіналістську, і якщо Фрейд та його прямі послідовники шукали витоки сенсу у минулій історії життя особистості, в її афективних переживаннях і бажаннях, то Адлер пов'язує поведінкові смисли зі смислом усього життя особистості, з її життєвим стилем, життєвим планом, із запитанням «Навіщо?», поставленим по відношенню до аналізованих вчинків, на протигагу фрейдівському запитанню «Чому?». «Без уявлення про мету індивідуальна діяльність втратила б будь-який сенс» [11, р. 15].

За Адлером, саме індивідуальний сенс життя, розуміння якого служить ключем до розуміння всієї особистості, виступає у нього як одне з центральних пояснювальних понять [10, р. 22]. Сенс життя первинний по відношенню до сенсів окремих дій. Так, Адлер писав: «Сенс життя не можна вивести з каузальних відносин, і тим більше з особистих уявних уявлень, а лише ... з переслідування мети, з пошуку рішення задачі, заданого через її умови» [8, р. 82-23]. В цій цитаті Адлер пов'язує сенс життя зі своїми уявленнями про три фундаментальні життєві проблеми, що впливають з трьох об'єктивних аспектів людського буття (трьох «зв'язків»):

1. факт життя людини на Землі в конкретних умовах існування породжує про-

блему праці та професійного самовизначення;

2. факт життя людини в суспільстві породжує проблему міжособистісних відносин, кооперації і дружби;

3. факт існування чоловіка та жінки породжує проблему відносин між ними, любові і шлюбу.

Сенс життя, за Адлером, визначається цими трьома зв'язками, сенс укладений в них, і правильне рішення трьох життєвих проблем допомагає нам знайти його [8].

Адлерівська концепція сенсу життя не байдужа до змісту цього сенсу. Адлер пише: «Якби ми зрозуміли сенс життя, то цілеспрямований злет людського роду не можна було б зупинити. У нас була б загальна мета, і люди направили б всі свої сили на служіння задачі здійснити цей сенс. ... Сенс нашого життя був би компасом для нашого прагнення. ... Поки ж ми не володіємо таким смислом, наші повсякденні смисли у всьому своєму різноманітті здаються нам – не стільки розуму, скільки почуттям – нестійкими і легко взаємозамінними. Ми міняємо свій одяг, свій образ думок, свою професію, своїх чоловіків і дружин, своїх друзів, і шукаємо в них цінності, які самі ж потім відкинемо» [8, р. 79].

Адлер вважає, що ніхто не може похвалитися володінням істинним, абсолютним сенсом життя: смислів стільки ж, скільки людей, і жоден сенс життя, скільки-небудь виконує свою інтегруючу функцію, не може бути названий помилковим [10, р. 4]. З етичної позиції, Адлер змістовно характеризує сенс життя як творчий внесок, служіння спільній справі [8, р. 83].

Отже, згідно з уявленнями Адлера, саме сенс життя, правильний чи помилковий, знаходить відображення у всіх поведінкових проявах, установках, психічних процесах і рисах характеру індивіда і є джерелом їхнього сенсу. Для того, щоб визначити сенс окремих дій, психолог повинен вміти оцінювати сенс життя індивіда.

Однак Адлер іде далі Фрейда ще в одному відношенні. Для нього сенсом володіють не тільки людські дії і переживання, але і явища зовнішнього світу. Так, Адлер пише: «Люди живуть в світі смислів. Ми

не сприймаємо обставини самі по собі; ми завжди сприймаємо їх в їх значенні для людей. «Дерево» означає «дерево в його відношенні до людства», а «камінь» означає «камінь, як він може бути включений в людське життя». ... Жодна людина не може піти від смислів. Ми сприймаємо дійсність завжди через призму смислу, який ми їй надаємо» [8, р. 14], в останній своїй книзі «Сенс життя» [9].

Адлер вводить нове поняття, змістовно близьке до поняття сенсу дійсності, а саме «думка». Адлер говорить про думку людини про себе і про навколишній світ, про життя і про його істотні явища, вказуючи на те, що воно «...лежить в основі картини світу людини і визначає його мислення, почуття, бажання і дії [9, р. 32]. Думка, в свою чергу, визначається сенсом життя і життєвим стилем індивіда. Сенс і думка, за Адлером, майже ніколи не бувають подумки або понятійно репрезентовані [9, р. 34].

Таким чином, в роботах Адлера представлений інший підхід до проблеми сенсу, який істотно відрізняється від психоаналітичного. Як і Фрейд, Адлер не надавав спеціально уваги понятійному визначенню сенсу людських дій і сенсу ситуацій; вихідним пояснювальним і найбільш опрацьованим поняттям для нього виступало поняття сенсу життя.

Деякі близькі положення до поглядів Адлера, містяться в роботах К. Юнга. Юнг звертався як до проблеми сенсу життя, так і до проблеми інтерпретації сенсу сновидінь, продуктів фантазії і т.п., хоча ніде поняття сенсу не виступало у нього предметом спеціального систематичного аналізу.

Юнг в 1917 році критикував однобічність підходів Фрейда і раннього Адлера до проблеми рушійних сил поведінки і розвитку особистості. Він висував положення про те, що люди стоять перед завданням виявити сенс, завдяки якому вони взагалі можуть жити [12, р. 73]. «Людина може перетерпіти важкі життєві іспити, якщо вона бачить в них сенс. Вся складність полягає у створенні цього сенсу» [13, р. 182]. Юнг зазначає, що сенс можна вивести з природних умов існування лю-

дини, з необхідності добувати їжу, годувати сім'ю і виховувати дітей. Сенс життя пов'язаний лише з постановкою духовних чи культурних цілей, прагнення до яких є необхідною умовою душевного здоров'я [12, р. 73; 14, р. 86; 15, р. 57].

«Почуття сенсу існування виводить людину за межі буденного споживання. Якщо вона втрачає цей сенс, то негайно ж стає жалюгідною і втраченою» [13, с. 80]. Хоча частково це положення перегукується з положеннями Адлера про взаємозв'язок сенсу життя з унікальним стилем життя індивіда, але існує принципова відмінність. Якщо, за Адлером, той чи інший сенс життя автоматично формується до певного віку в усіх людей і може при цьому не усвідомлюватися, то для Юнга знаходження і реалізація сенсу життя виступає як специфічна потреба і завдання. Більше того, Юнг приходить до думки, що «...природа, у своїй доброті і терпінні, ніколи не вкладає фатальне питання про сенс життя в більшості людей. А там, де нікому питати, не потрібно і відповідати» [15, р. 183].

В іншій роботі Юнг обговорює вікові та диференційно-психологічні аспекти сенсу життя. Він зазначає, що в молодому віці сильніше відбувається орієнтація на дію, а пізнання сенсу життя стає важливішим у старшому віці; важливість сенсу життя можуть заперечувати люди з низькими запитами або не цілком соціально пристосовані, а ті, хто до цих категорій не належить, обов'язково зіткнуться з цим питанням [16, р. 83, 86].

Наскільки можна судити з опублікованих висловлювань, сенс життя для Юнга не є чимось суто суб'єктивним. Юнг застерігав від небезпеки відчуження особистості, втрати реальності в разі нав'язаної ззовні соціальної ролі, або на вигаданий, навіяний самому собі сенс [12, р. 171].

Поряд із проблемою сенсу життя і поза прямого зв'язку з ним Юнг розглядає також проблему тлумачення сенсу сновидінь, висловлюючи погляди, які збігаються з позицією Адлера щодо цього питання: про недостатність каузального підходу до тлумачення сновидінь, про тісний зв'язок сенсу сновидінь з контекстом безпосеред-

ніх життєвих обставин і з установкою свідомості [14, р. 101, 155; 17, р. 143, 144].

Так само Юнг вказує ще на один важливий момент, необхідний для розуміння прихованого сенсу фантазії: «Психологію окремої людини ніколи не можна вичерпно пояснити з неї самої, але треба ясно зрозуміти, що індивідуальна психологія обумовлена сучасними їй історичними обставинами. Вона не є лише щось фізіологічне, біологічне або приватне. Вона також є проблема історії того часу» [18, с. 459]. Втіленням цієї думки і є поняття архетипу, що стало одним з центральних в аналітичній психології Юнга. Поняття архетипу і символу дають змогу відповісти на питання про джерела сенсу в житті. «Формами надання сенсу нам служать історично категорії, джерело яких іде з туманної давнини. Надаючи сенс, ми користуємося мовними матрицями, що відбуваються, в свою чергу, від початкових образів» [13, р. 121]. Юнг прямо називає архетипи і символи джерелами, що надають сенс нашому життю.

Значний інтерес до вивчення проблеми сенсу в західній психології особистості і психотерапії припадає на 1950 – 1960-ті роки. «Поки життя осмислене, люди схильні міркувати і говорити про його сенс відносно мало. Але як тільки виникає нестача або відсутність сенсу, проблема сенсу починає грати важливу роль в свідомості і самовираженні особистості». Відчуття втрати смислу, за визнанням багатьох філософів, соціологів, психологів і літераторів, є відмінною рисою західного суспільства в післявоєнні десятиліття. Усвідомлення проблеми сенсу як суспільної проблеми не могло не вплинути і на розвиток психологічної теорії.

Література

1. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев – М.: Смысл, 2007. – 510 с.
2. Фонарев А.Р. Смысл жизни как детерминанта развития личности профессионала / А. Р. Фонарев // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни : материалы III–V симпозиумов / Психологический ин-т РАО. – М., 2001. – 336 с.
3. Klein G.S. Psychoanalytic theory: an explorations of essentials. / George Stuart Klein – New York: International Universities press, 1982. – X, 330 p.
4. Nuttin J. Experimental and clinical method in psychology / J. Nuttin – Rivista di Psicologia, 1956, 50. – P. 191-204.

Висновки

У психодинамічних теоріях Фрейда, Адлера і Юнга містяться в зародковій формі практично всі основні ідеї, властиві більш пізнім підходам до проблеми сенсу. Фрейд показав осмислений характер мимовільних поведінкових проявів і фантазій, простежив зв'язок сенсу з актуальними мотивами та історією життя особистості. Адлер звернув увагу на фінальні зв'язки поведінкових смислів з сенсом життя, із загальною його спрямованістю, розробив першу психологічну теорію сенсу життя і його впливу на психічні процеси, а також звернув увагу на суб'єктивний сенс, якого набувають для людини обставини її життєдіяльності. Юнг ще раніше, ніж Адлер, зазначив (правда, в найзагальніших фразах) фундаментальну спрямованість людини на пошук сенсу свого життя, уявляючи це як спеціальну задачу і потребу, а також підкреслив соціокультурну обумовленість як індивідуального сенсу життя, так і сенсу сновидінь і продуктів фантазії.

Характерно, що у Адлера і Юнга сенс постає як би двояким чином: з одного боку, це базисне інтегральне утворення, що детермінує зміст і спрямовує життєдіяльність індивіда, а з іншого – похідний від мотивів і низки інших чинників приватний структурний елемент діяльності і свідомості індивіда.

Фактично тут ми маємо справу з двома психологічними реальностями, хоча і взаємопов'язаними, як це показав Адлер. І не випадково, що в подальшому дослідження цих двох реальностей розійшлися: в одних підходах сенс постає як інтегральне утворення, в інших – як похідний структурний елемент.

5. Shape R.K. Freud's concepts of meaning / R.K. Shape // *Psychoanalysis and contemporary science*. V. 2/B.B.Rubinstein (Ed.). New York; London: Macmillan, 1973. P. 276-303.
6. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд – М.: Современные проблемы, 1913. – 448, VII с.
7. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ / З. Фрейд – М.: ГИЗ, 1922 а. Т. 1. – 251 с.
8. Adler A. Psychotherapie und Erziehung: Ausgewahlte Aufsätze. / Alfred Adler // Bd.2:1930—1932 / Hg. von H.J. Ansbacher, R.F.Antoch. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1982b. – 285 S.
9. Adler A. Der Sinn des Lebens / Alfred Adler – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 1973. –192 S.
10. Adler A. What life should mean to you / Alfred Adler – London: George Allen and Unwin, 1980. – 300p.
11. Adler A. Lebenskenntnis / Alfred Adler – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 1978 – 159 S.
12. Jung C.G. Two essays on analytical psychology / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 7. London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – X, 329 p.
13. Юнг К.Г. Архетип и символ. / К.Г. Юнг – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
14. Jung C.G. The development of personality / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 17. London: Routledge and Kegan Paul, 1954 b. – VIII, 235 P.
15. Jung C.G. Die Dynamik des Unbewussten / Carl Gustav Jung // *Gesammelte Werke*. Bd. 8. Zurich; Stuttgart: Rascher Verlag, 1967. – XII, 671 S.
16. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / К.Г. Юнг – М.: Прогресс «Универс», 1993. – 336 с.
17. Jung C.G. The practice of psychotherapy / Carl Gustav Jung // *The collected works*. V. 16. London: Routledge and Kegan Paul, 1954 а. – XII, 377 p.
18. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг – Цюрих: Мусарет, 1929. – XVIII, 475 с.

Аналіз психологічної адаптації та особистісної трансформації безробітних у професіогенезі

У статті представлено результати аналізу психологічної адаптації та особистісної трансформації безробітних у професіогенезі. З'ясовано, що фази послідовного усвідомлення і формування пошукової свідомості у безробітних дають потужний поштовх до глибинної особистісної трансформації та активно-адаптаційної стратегії поведінки, що зумовлює адекватну адаптацію у професіогенезі особистості. Водночас затримка на будь-якій фазі викликає у суб'єкта внутрішні механізми гальмування, що призводить до пасивно-адаптивних стратегій особистісних трансформацій та дезадаптивних розладів.

На підставі узагальнення наукових джерел і особистих досліджень запропоноване авторське визначення понять особистісної трансформації та психологічної адаптації безробітних.

Ключові слова: особистість, аналіз, трансформація, психологічна адаптація, безробітні, професіогенез.

В. Пасична
аспірантка кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Анализ психологической адаптации и личностной трансформации безработных в профессиогенезе

В статье представлены результаты анализа психологической адаптации и личностной трансформации безработных в профессиогенезе. Сделан вывод, что фазы последовательного осознания и формирования поискового сознания у безработных дают мощный толчок к глубокой личностной трансформации и активно-адаптационной стратегии поведения, что приводит к адекватной адаптации в профессиогенезе личности. В то же время задержка на любой фазе вызывает у субъекта внутренние механизмы торможения, что приводит к пассивно-адаптивным стратегиям личностных трансформаций и дезадаптивным расстройствам.

На основании обобщения научных источников и собственных исследований дано авторское определение понятий личностной трансформации и психологической адаптации безработных.

Ключевые слова: личность, анализ, трансформация, психологическая адаптация, безработные, профессиогенез.

Analysis of Psychological Adaptation and Personal Transformation of Unemployed in Professional Development

The article presents an analysis of psychological adaptation and personal transformation of unemployed in professional development. We found out that phases of consistent understanding and formation of search consciousness in unemployed give a powerful impulse to the deep personal transformation and active-adaptive strategy of behavior that leads to adequate adaptation in professional development. However, the delay in any phase causes the internal mechanisms of subject inhibition which results in passive-adaptive strategies of personal transformation and maladaptive disorders.

We made author's definition of personal transformation and psychological adaptation of the unemployed based on the synthesis of scientific sources and personal researches.

Key words: *personality, analysis, transformation, psychological adaptation, unemployed, professional development.*

Постановка проблеми

Проблема безробіття є надзвичайно актуальною сьогодні в усьому світі, оскільки за неповного використання наявних ресурсів робочої сили економічна система працює, не досягаючи межі своїх виробничих можливостей. Крім цього, безробіття спричиняє негативні зміни в складі людських ресурсів, що супроводжується погіршенням якісних характеристик робочої сили, втратою працівниками їхніх професійних навичок, кваліфікації, послабленням мотивації до праці, зниженням продуктивності праці, відтоком найбільш кваліфікованої робочої сили за межі країни. З іншого боку – внаслідок безробіття країна зазнає значних фінансових збитків, утримуючи безробітних, відшкодовуючи їм втрати в доходах на період пошуку нової сфери діяльності. Тому безробіття потребує постійної уваги науковців деяких напрямів, а враховуючи особливості загострення його динаміки і негативний вплив на процес адаптації та особистого трансформування, виникає потреба психологічного дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Адаптація безробітних на ринку праці останнім часом розглядалася в роботах

С. Тарасюка (технології профорієнтаційної роботи з безробітними) [1], К. Мілютіної (порушення у розвитку адаптивності як психологічний чинник тривалого безробіття) [2], Н. Бідюка (соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних) [3], О. Невоєнної, Я. Сінгуцької (особливості соціально-психологічної адаптації безробітних) [4] та інших авторів, проте аспекти професіогенезу особистості у площині адаптації безробітного на ринку праці не знайшли свого повного висвітлення в літературі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Труднощі формування безробітними особистісного ставлення до професійної діяльності як складової цілісного життєвого самовизначення зумовлюють виникнення певних особистісних проблем та адаптаційних розладів. Особистісні проблеми, що властиві безробітним, виявляються у: розбіжностях між мотивами та ціннісними орієнтаціями особистості безробітних; нездатності реалізувати свою суб'єктивність в реальних ринкових умовах; стійкій нервово-психічній напрузі; внутрішньому конфлікту; нездатності подолати власними силами існуючі труднощі; почутті незадоволення собою, зниженні впевненості у

власних силах; песимізмi щодо перспективи діяльності; неадекватному емоційному реагуванню на зміну умов діяльності; суб'єктивне негативне сприйняття власної професійної невідповідності сучасним потребам ринку. Визначені особистісні проблеми безробітних найбільшою мірою впливають на подальший професійний шлях, на формування ставлення до рівня свого професійного потенціалу, на рівень самокритичності і здатність до прийняття ефективних професійних рішень.

Отже, в структурі загальних проблем безробіття: психологічних, соціальних, економічних, існує не розв'язана раніше частина, що стосується психологічного аналізу процесу адаптації та особистісного трансформування безробітних в професіогенезі.

Формування цілей статті

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз дослідження процесу адаптації в науковій літературі, визначити особливості та ступінь особистісного трансформування безробітних у професіогенезі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багатоаспектність поняття «адаптація», його міжпредметне використання призвело до того, що серед науковців немає єдиної думки щодо його сутності. Так, одні автори називають адаптацію процесом «вживання», «звикання» або «інтеграцією» у навколишнє середовище, інші, навпаки – певним «бар'єром», що виникає в індивідів у нових для них умовах існування [5, 6, 7, 8, 9].

Нині адаптація розглядається як процес активної цілісно-системної відповіді функцій організму, які спрямовані на підтримку гомеостазу і включення адекватної саморегулюючої програми відповіді з адекватними реакціями особистості на динамічні зміни умов життєдіяльності. В основі адаптаційних механізмів лежать п'ять базових компонентів – енергетичний (забезпечує енергетику організму і включає великий набір вегетативних реакцій), сенсорний (забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, кодування ін-

формації в послідовність нервових імпульсів), операційний (забезпечує фільтрацію, селекцію й перероблення інформації та вироблення на його основі рішення), ефекторний (здійснює реалізацію рішення) та активаційний (визначає рівень відповіді організму, мобілізацію елементів, що включаються в програму) [5, 6, 7].

Характерною рисою сучасних досліджень проблеми адаптації є те, що особистість розглядається в актуальному життєвому просторі, в якому здійснюються її конкретні дії чи взаємодії «тут» і «тепер». Цей простір перебуває всередині реального життєвого простору, який охоплює освоєну суб'єктом частину соціальної реальності, в якій розгортаються соціальні практики, що утворюють певним чином спрямовану поведінку людей. Реальний життєвий простір перебуває всередині простору потенційного, який є резервом для освоєння. Особистість прагне впорядкованості власного життєвого світу й намагається розширити в ньому сектори, що підлягають її суб'єктивному контролю. За умов зовнішніх трансформацій в об'єктивній соціальній реальності відбуваються перетворення, що зумовлюють різке «звуження» контрольованої й освоєної частин життєвого простору людини. Виникає актуальна потреба в докладанні активних зусиль з підтримання стабільності життєздійснення.

Стратегії трансформаційної поведінки великою мірою віддзеркалюють перебіг процесу всередині особистості. Деадаптаційні і пасивно-адаптаційні стратегії свідчать про процеси «згортання» життєвого світу, в картині якого майже зникає простір потенційний, а інколи навіть і простір реальний. Особистість втрачає контроль над життєвим світом, що в крайніх випадках веде до її обмеження суто актуальним життєвим простором. Активно-адаптаційні стратегії, навпаки, пов'язані з розширенням меж реального простору за рахунок простору потенційного, зі збільшенням освоєних особистістю секторів життєвого світу й підсиленням контролю над ним [10, 11, 12, 13, 14].

Загалом взаємозв'язок різних факторів,

що мають вплив на адаптацію, полягає у тому, що кожен з них рефлексується в інших. Зазвичай єдність і взаємовплив певних чинників передбачає виокремлення інтегральних видів адаптації, таких як: соціальна, психологічна, біологічна, професійна. Остання розглядається як єдність адаптації фахівця до фізичних умов професійного середовища (психофізіологічний аспект), адаптації до професійних завдань й операцій, що виконуються, професійної інформації тощо (професійний аспект) і адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект) [15, 16, 17].

Можемо визначити, що психологічна адаптація безробітних – це процес діалектичної єдності пристосування психологічного, соціального, біологічного, професійного її компонентів до змінених умов і, одночасно, активного перетворення соціального середовища, що відбувається на різних рівнях людської поведінки, де інтегруючи і опосередковану роль відіграють адаптивні можливості, глибинний рівень особистісної трансформації, що зумовлюють активно-адаптаційну чи дезадаптивну стратегію поведінки в професіогенезі.

У дослідженнях С. Петунової [18, с. 52] встановлено, що істотною особливістю адаптаційного процесу безробітного є висока ступінь реалізації активної перетворювальної функції як особистості, так і середовища. Основною метою психологічної адаптації безробітних є не тільки пристосування до середовища, а і трансформація особистості для її самореалізації. Будучи складним комплексним явищем, процес адаптації динамічний і призводить до зміни – трансформації особистості. Ефективність цього процесу визначається особистісним потенціалом людини та її адаптаційними здібностями.

На думку Н. Черніної [19, с. 92-93], проблема соціально-психологічної адаптації безробітних людей до ринкового середовища зумовлюється недостатнім розумінням багатьох з них сучасних вимог ринку, недостатньою сформованістю нової економічної свідомості, економічного

мислення, яке передбачає ініціативу в праці, діловитість, відповідальність, творчий пошук діяльності, яка веде до найкращого результату за найменших витрат.

За даними досліджень, до найбільш важливих адаптаційних здібностей в ситуації безробіття більшість опитаних відносять підприємливість, ініціативність, здатність до ризику, ділову компетентність і комунікабельність. А також уміння самостійно приймати рішення, адекватно оцінювати свої здібності і вміння брати відповідальність на себе [19, 20].

Необхідно зазначити, що ситуація безробіття в нашій країні існує на тлі зміни всієї системи соціально-економічних відносин. Ці обставини висувають нові вимоги до поведінки населення, переоцінюють звичних уявлень щодо ролі власної активності в процесі підвищення рівня його соціального і матеріального благополуччя. Не можна очікувати, що пристосування більшості населення до нових соціальних умов відбудеться найближчим часом. Процес цей дуже тривалий і складний, оскільки за цим криється глибока і серйозна за своїми наслідками проблема психологічної та світоглядної перебудови людини.

Особиста трансформація, як поняття перебудови, означає зміну сформованих раніше психологічних особливостей людини або соціальної спільності у зв'язку з необхідністю приведення їхньої діяльності у відповідність з новими, зміненими умовами. Трансформація може торкнутися різних рівнів психіки. Вона може бути поверхневою або глибинною. У першому випадку змінюються лише психічні стани особистості, що лежать якби «на поверхні» і легко піддаються коригуванню. Щодо пластичності пізнавальної сфери, то змін зазнають стан знань, найпростіші навички та вміння, настрої (емоційні стани – радість, смуток, невдоволення та інші). У другому випадку трансформація охоплює глибинні, стійкі властивості особистості, що зачіпають її найбільш значущі відносини з навколишнім світом, і складові мотиваційно-спонукальної сфери її соціальної активності. Цілком зрозуміло, що

нелегко змінити усталені інтереси, смаки, ціннісні орієнтації та установки, ще важче зробити зміни в якостях особистості, в рисах її характеру, а також в освіті: в стилі діяльності. Найскладнішою ж задачею в особистісній трансформації є зміни світогляду – цілісної системи переконань, що виражають стрижень особистості [21, 22].

Необхідність у особистісній трансформації виникає у зв'язку зі зміною об'єктивних вимог до діяльності – коли є проблемна ситуація: протиріччя між сформованими раніше рівнями психічної діяльності (якостями людей, стилем їхньої роботи, знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, переконаннями тощо) і новими умовами і вимогами суспільства. Саме така ситуація склалася зараз в нашій країні. Зміни в системі економічних відносин спричинили і зміни в суспільному житті (спад виробництва, перебудову системи підбору, розстановки і підвищення кваліфікації персоналу). А відтак – необхідність рішучої особистісної трансформації людини-громадянина з метою вдосконалення її діяльності з урахуванням нових, більш складних вимог ринку праці. І мова йде не про поверхневі, а про глибинні психологічні перебудови значної частини населення України, які в жодному разі не можна зводити лише до «озброєння» новими знаннями під час навчання або перенавчання. Природно, що для такої трансформації необхідна наполеглива, терпляча, багатопланова робота, що припускає насамперед використання психологічних методів впливу, спираючись на наукові знання про закономірності і технології впливу на поведінку людей.

Як зазначає С. Петунова [18, с. 26-27], психологічна трансформація у структурі особистості зачіпає в першу чергу зовнішні рівні психіки – психічні стани, оскільки вони найменш стійкі, досить легко піддаються впливу з боку зовнішніх і внутрішніх умов (місця людини в системі суспільних відносин, успіхів і невдач, стану здоров'я та ін.). У психічних станах виокремлюють інтелектуальні та емоційно-вольові компоненти. Якщо перші виконують в процесі діяльності орієн-

товну (пізнавальну) функцію, то другі спонукають суб'єкта здійснювати певні дії, утворюють мотиваційну основу його поведінки. Однак зміна психічних станів не відразу призводить до перебудови особистості, а потрібно пройти певні фази, перш, ніж виникає необхідний поведінковий ефект. Ці послідовні етапи зміни розвитку психічних станів можна було б назвати фазами усвідомлення проблемної ситуації (виникнення проблемної свідомості), формування ж передбачає пошукову, активно-діяльнісну свідомість.

Перше, з чого починається перебудова поведінки, це формування проблемної свідомості. Воно народжується в проблемній ситуації, коли виникає протиріччя між діяльністю людини і вимогами суспільства, що до неї пред'являються. Але для виникнення проблемної свідомості суб'єкт має усвідомити певне протиріччя, «побачити» його.

Суть головного протиріччя сьогодні полягає в тому, що люди звикли розраховувати на допомогу і підтримку з боку держави, займаючи при цьому пасивну, утриманську позицію. У той час, як ринкові відносини диктують нові вимоги до поведінки людей – у першу чергу здатність до активних дій, особистої ініціативи у розв'язанні проблемних ситуацій, у тому числі і в ситуації, пов'язаній з втратою роботи. Усвідомлення проблемної ситуації дає імпульс до руху за умови, якщо воно супроводжується досить сильною емоційною реакцією, відповідними переживаннями. Емоційна сторона проблемної свідомості виявляється в стані незадоволення досягнутим (існуючим становищем), в тривозі, неспокої, смутку (через невдачі, невиправдані втрати), гніві проти тих, хто заважає руху вперед. Все це утворює той емоційний заряд, який в кінцевому рахунку викликає творчу діяльність особистості. Тобто проблемна ситуація, що усвідомлюється, може супроводжуватися почуттям незадоволеності, і у цьому випадку в особистості виникає соціально-творчий імпульс, що активізує її діяльність [23, с. 53-54].

Другим кроком є перехід до пошуку ви-

ходу з кризової ситуації (фаза «пошукової» свідомості) [24, с. 88-89].

Як зазначає у своїх роботах Л. Карамушка [25, 26], на моделях тренінгів необхідно показати безробітним необхідність прояву більшої зацікавленості у своєму професійному зростанні та вдосконаленні, важливості набуття нових знань, умінь і навичок, можливості перекваліфікації, формування ділової компетентності, підприємливості, здатності долати перешкоди. Безробітний має усвідомити, що тільки конкурентоспроможна особистість може впоратися з кризовою ситуацією і зайняти гідне місце на ринку праці.

Як наголошує автор, саме під час психологічної адаптації особиста трансформація пізнавальних і емоційних утворень, забезпечує можливість отримання знань того, як поліпшити свій матеріальний добробут, підвищити почуття впевненості у своїх силах, змінити ставлення до себе і до життя, тобто дає поштовх до глибокої психологічної перебудови суб'єкта. Це, своєю чергою, зумовлює перебудову соціально-трудових мотивацій, системи ціннісних орієнтацій, установок і світогляду особистості в цілому [25, 26].

Можна зробити висновок, що особистісна трансформація відбувається в межах психологічної адаптації безробітного, і це складний багатовекторний процес, який торкається усіх рівнів людської психіки і характеризується зовнішніми і внутрішніми механізмами. Зміни можуть стати реальністю лише за умови проходження всіх її фаз. Затримка на будь-якій з них створює у суб'єкта внутрішні механізми гальмування – бар'єри нерозуміння, небажання, безволля, інертності тощо. Тому важливо створити об'єктивні умови, що забезпечують особистісну трансформацію від однієї фази психологічної адаптації в іншу.

З психологічної точки зору цікавим є розгляд адаптації безробітних через категорію «професіогенезу» особистості, особливо у ситуації діалектичного розгляду кризових періодів особистості [27, 28, 29, 30, 31].

Досить поширеною є ситуація, коли набуття статусу безробітного людини отри-

мує під час нормативної кризи дорослості. Існує особливий зв'язок нормативних криз дорослості з професійною діяльністю та ситуацією безробіття. Криза життя в період ранньої дорослості зв'язана із завданням остаточного переходу до самостійного життя і незалежністю від батьків, але в цей період починається і самостійна професійна діяльність («криза первинної адаптації професіонала»). Вона зумовлюється труднощами входження у жорсткий трудовий режим, невпевненістю у своїх можливостях, необхідністю доучуватися (або переучуватися), складністю адаптації до трудового колективу і до взаємин зі співробітниками [31, с. 148].

Після завершення періоду трудової адаптації (через 4–5 років роботи) фахівцеві потрібне реальне підтвердження його професійних досягнень (збільшення зарплати, підвищення статусу). Якщо цього не відбувається, з'являється емоційний дискомфорт, незадоволеність професійною діяльністю, надмірна професійна перенапряга і перевтома – усе це характеризує зародження нормативної психологічної кризи («криза 30-річчя») [27, 31].

Аналіз проблеми психічного розвитку людини протягом життєвого шляху свідчить про існування принаймні трьох підходів: стадійного, процесуального і діалектичного [6, 32].

Для проблеми формування особистості професіонала і психологічної зумовленості професійної придатності важливим є положення про внутрішню суперечливість процесу індивідуального розвитку людини. Б. Анан'єв висловив судження, що нерівномірність змін і гетерохронність (різномісність) фаз розвитку характерні і для процесу росту і дозрівання, і для більш пізніх періодів життя [33, с. 131]. Він показав важливість законів гетерохронності не тільки для розвитку індивідуальних властивостей, але і для формування особистості протягом усього життєвого шляху.

Важливим джерелом поступального розгортання можливостей особистості, зміни її окремих компонентів і структур є цілепокладання і цілепобудова в динаміці розгортання конкретної діяльності. Вибір,

формування системи цілей, досягнення яких вимагає адекватної активації відповідних психологічних структур, визначеного ступеня їхньої консолідації у відповідності до змісту окремих компонентів діяльності і напруги для досягнення заданого результату є також джерелом розвитку психічної організації особистості. З цим механізмом розвитку безпосередньо пов'язаний і процес формування і конкретизації мотивів діяльності, мотиваційно-потребнісної її регуляції, що на кожному етапі трудового процесу, проходячи визначені фази, розгортаються і збагачуються конкретним змістом і діяльністю спрямованістю та стають позитивними факторами психічного розвитку. Процес формування особистості професіонала і досягнення визначеного рівня придатності до конкретної праці зумовлюється синтезом, з одного боку, можливостей, здібностей і активності особистості, а з іншого – вимогами діяльності, які зумовлені особливостями її змісту, засобів, умов і організації. На основі цього синтезу, включенням особистості у трудовий процес формується суб'єкт діяльності [32, 34, 35].

Становлення суб'єкта діяльності є наслідком проходження людиною складного шляху свого розвитку, підготовки до входження у світ професій, освоєння професійної діяльності, адаптації до неї й удосконалення професійної майстерності. На цьому шляху постійно виникають все нові і нові вимоги до суб'єкта діяльності, до його професійної придатності, і в той же час рівень придатності, тобто ступінь відповідності особистості цим професійним вимогам, виступає фактором, що детермінує розвиток суб'єкта діяльності.

Таким чином, основним механізмом формування особистості в професіогенезі і досягненні визначеного рівня професійної придатності є можливості особистісної трансформації, психічної організації у відповідності до діяльності. Це стосується і професійного перенавчання, зокрема безробітних.

Водночас встановлено, що в умовах жорстко детермінованих вимог, нормативів діяльності особистість і її психіка набу-

вають і виявляють не тільки різноманітні форм і способів трансформації за рахунок самоорганізації, але і конструктивну особистісну активність у пошуку і виробленні механізмів і прийомів регуляції діяльності. Принцип суб'єкта діяльності реалізує гіпотезу Б. Ломова, що забезпечення будь-яких вимог здійснюється не шляхом локальної відповідності і порівняння окремо взятих психічних процесів, властивостей і технічних вимог діяльності, а цілісним способом організації на будь-якому рівні активності. Звідси виходить, що і вимоги професійної придатності до конкретної діяльності (і як рівень досягнень суб'єкта, і як його індивідуально-професійна властивість) можуть оцінюватися характеристиками цілісної особистості, системним показником властивостей особистості [36, с. 50].

Необхідно врахувати, що поточна українська соціально-економічна дійсність ставить перед суб'єктом діяльності нові, постійно зростаючі вимоги: прояву ініціативи, здатності до ризику, ділової компетентності і в цілому активної життєвої позиції, позаяк ці якості дають можливість людині впоратися з будь-якою кризовою ситуацією, в тому числі і втратою роботи. Швидкість і ефективність особистісної трансформації залежить від індивідуально-психологічних якостей людини, зокрема гнучкості і рухливості нервових процесів, а також від віку та інших властивостей.

Як показує у своїх дослідженнях С. Петунова [18, с. 56-57], процес адаптації проходить легше і швидше у безробітних молодого та середнього віку. Швидше за все, це пов'язане з тим, що їхні ціннісні орієнтації та установки, а також особистісні якості і в цілому світогляд ще не досить стійкі, перебувають на стадії формування. Вони готові прийняти нові вимоги ринкової економіки. З іншого боку, ринок праці може надати незначний перелік вакансій для цієї категорії з огляду на відсутність досвіду роботи.

Важливо підкреслити, що, починаючи зі шкільного віку, необхідно орієнтувати учнів на те, що навіть висококваліфікова-

ний фахівець має бути психологічно готовим до зміни спеціальності, а також до постійного підвищення кваліфікації, оскільки економічне середовище діяльності, що стрімко змінюється, постійно пред'являє до особистості нові вимоги [37, с. 215].

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що ситуація безробіття характеризується наявністю стану невизначеності і втрати стабільності, який вимагає особистісної трансформації в процесі адаптації до умов безробіття.

Висновки

Визначено, що психологічна адаптація безробітних – це процес діалектичної єдності пристосування психологічного, соціального, біологічного, професійного її компонентів до змінених умов і, одночасно, активного перетворення соціального середовища, що відбувається на різних рівнях людської психіки, де інтегруючи і опосередковану роль відіграють адаптивні можливості, глибинний рівень особистісної трансформації, що зумовлюють активно-адаптаційну чи дезадаптивну стратегію поведінки в професіогенезі.

Встановлено, що особистісна трансформація відбувається в межах психологічної адаптації безробітних і розглядається як складний багатовекторний процес, який здійснюється спочатку на поверхневому зовнішньому рівні, коли у першу чергу змінюються психічні стани, які відносно легко піддаються саморегуляції чи корекції. У подальшому особистісна трансфор-

мація охоплює глибинні стійкі властивості особистості, що зачіпають значущі усталені відносини з навколишнім світом – її мотиваційну сферу, соціальну активність, самооцінку, риси характеру, стиль поведінки і діяльність у професіогенезі, на що важко, але можливо вплинути завдяки цілеспрямованим психологічним технологіям. При цьому найбільш складним завданням в особистісній трансформації в процесі адаптації безробітного є переосмислення і нове усвідомлення свого світогляду незалежно від періоду професіогенезу.

З'ясовано, що адекватний рівень особистісної трансформації адаптації у безробітних виникає через послідовні фази у психіці особистості. З них перша фаза – це усвідомлення проблемної ситуації (виникнення проблемної свідомості), а друга – передбачає формування пошукової активно-діяльнійної свідомості.

Доведено, що фази послідовного усвідомлення і пошукової свідомості у безробітних дають потужний поштовх до глибинної особистісної трансформації, активно-адаптаційної стратегії поведінки, що у сукупності зумовлює позитивні зміни соціально-трудової мотивації, системи ціннісних орієнтацій, установок і світогляду та адекватні адаптивні можливості у професіогенезі особистості. При цьому затримка на будь-якій фазі викликає у суб'єкта внутрішні механізми гальмування і призводить до пасивно-адаптивних стратегій особистісних трансформацій та дезадаптивних розладів.

Література

1. Технологія профорієнтаційної роботи з безробітними, які тривалий час перебувають на обліку в державній службі зайнятості : Колективна монографія / За заг. ред. канд.психол.наук Тарасюк С.О. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 312 с.
2. Мілютіна К.Л. Порушення у розвитку адаптивності як психологічний чинник тривалого безробіття // Горизонти образования. – 2012. – № 3, том 4 (36). – С. 56-60.
3. Бідюк Н.М. Соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних військовослужбовців, звільнених у запас. – Режим доступу: [[http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog editions e- magazine pedagogical science autors bidjuk nm/](http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog%20editions%20e-%20magazine%20pedagogical%20science%20autors%20bidjuk%20nm/)]
4. Невоєнна О.А., Сінгуцька Я.О. Особливості соціально – психологічної адаптації безробітних // Вісник Харківського національного університету : Серія «Психологія». – 2013. – № 960. – С. 128-130.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник. – К.: «Ніка-Центр», 2013. – 580 с.
6. Корольчук М.С., Корольчук В.М., Мостова І.В. Психологічні особливості адаптаційного

входження студентів економічного профілю у освітньо-професійну діяльність // Сучасні проблеми науки і освіти: Будапешт, III (27), видання 51, 2015. – С. 87-90.

7. Налгаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А. Налгаджян. – М., Эксмо, 2010. – 368 с.

8. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності: К.: Міленіум, 2004. – 256 с.

9. Клименко В.В. Психофізіологічні механізми прaxeиси людини : монографія / В.В. Клименко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2013. – 640 с.

10. Коляденко Н.В. Дослідження поведінкових стратегій безробітних / Н.В. Коляденко, Л.М. Півень, С.В. Шароварська // Психологія особистості безробітного : (Матеріали III Всеук. наук.-практ. конф. 26 трав. 2006 р.) / АПН України. Ін-т підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. Каф. психології. – К., 2006. – С. 58-62.

11. Демин А.Н. Психологические механизмы поведения личности в условиях безработицы / А.Н. Демин // Психологический журнал. – № 2. – 2006. – С. 28-42.

12. Денисов І.Г. Безробіття як результат неусвідомлення власних можливостей / І.Г. Денисов // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 146-151.

13. Корчевна О.В. Психологічні чинники активності безробітного на сучасному ринку праці / О.В. Корчевна // Наук. зап. / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2005. – Вип. 26, т. 2. – С. 359-365.

14. Логвиненко В.П. Ціннісні орієнтації безробітних / В.П. Логвиненко // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2006. – № 1. – С. 37-41.

15. Васильєв С.П. Особливості саморегуляції курсантів у період адаптації до навчання у цивільному вищому навчальному закладі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 185 с.

16. Малахов М.А. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців-контрактників до діяльності в особливих умовах: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 173 с.

17. Дубровинський Г.Р. Особливості психологічної адаптації курсантів до навчально-службової діяльності у цивільному вищому навчальному закладі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 214 с.

18. Петунова С.А. Социально-психологические особенности адаптации безработных к современным требованиям рынка труда: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 – социальная психология. – ЧГУ им. И.Н. Ульянова. – Чебоксары, 2004. – 204 с.

19. Чернина Н.В. Социальные проблемы безработных // Социальные исследования, 1996. – № 11. – С. 91-98.

20. Дановский С.А. Социологическая и психологическая характеристика безработных. // Социологические исследования, 1994. – №5. – С.82-89.

21. Коляденко Н.В. Трансформація особистості безробітного в процесі перенавчання / Н.В. Коляденко // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 209-213.

22. Ложкін Г.В. Психологічний потенціал успішної особистості / Г.В. Ложкін // Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної-науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.). – К., 2010. – С. 160-162.

23. Каневець-Цибулько Т.Г. Мотиваційна спрямованість особистості безробітного, як один з механізмів професійного самовизначення / Т.Г. Каневець-Цибулько // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 52-59.

24. Демин А.Н. Особенности переживания личностью кризисов своей занятости / А.Н. Демин // Вопросы психологии. – 2006. – №3. – С. 87-96.

25. Карамушка Л.М. Формування конкурентоздатної управлінської команди: (на матеріалі діяльності освітніх організацій) / Л.М. Карамушка, О.А. Філь; АПН України, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка, Лаб. орг. психології [та ін.] — К.: Фірма «ІНКОС», 2007. – 264 с.

26. Карамушка Л.М. Семинар-тренинг «Психологія розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців» / Л.М. Карамушка, О.А. Філь, Л.В. Галаган // Актуальні проблеми психо-

- логії : Зб. наук. праць / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2012. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, Вип. 34. – С. 323-332.
27. Вітковська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості // Педагогіка і психологія. – 1998. – №3. – С. 171-179.
28. Карпов А.В. Организационная психология кризисного периода / А.В. Карпов // Прикладная психология. – 1999. – № 2. – С. 1-14.
29. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.
30. Климов Е.А. Пути в профессионализм : (Психол. взгляд) : Учеб. пособие для вузов по направлению и специальностям психологии / Е.А. Климов; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – Москва : МПСИ : Флинта, 2003. – 318 с.
31. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного відбору. – К. : Ніка-Центр, 2013. – 536 с.
32. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : навч. посіб. / С.Д. Максименко, А.А. Мазаракі, Л.П. Кулаковська, П.Ю. Кулаковський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.
33. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
34. Кудрявцев Т.В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения / Т.В. Кудрявцев, А.В. Сухарев // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 86-93.
35. Мельник О.В. Методи психодіагностики у професійному самовизначенні молоді : метод. посіб. / Мельник О.В., Злочевська Л.С., Гончар Н.С. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
36. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. – М.: МПСИ, 2011. – 424 с.
37. Рогов Е.И. Выбор профессии. Становление профессионала. – М. : Владос-Пресс, 2003. – 336 с.

О.О. Приймук
аспірант кафедри психології,
Київський національний
торговельно-економічний університет

Ефективність впливу корекційно- тренінгової програми на розвиток мотиваційного компонента як складової професійно важливих якостей майбутніх фахівців ресторанного бізнесу

У статті представлені результати порівняльного аналізу показників мотиваційного компонента контрольної (КГ) і експериментальної груп (ЕГ) студентів. Доведена ефективність розвитку мотиваційної сфери у структурі професійних якостей майбутніх фахівців ресторанного бізнесу (РБ). Автором статті з'ясовано позитивний вплив корекційно- тренінгової програми на мотиваційний компонент студентів в процесі їх освітньо-професійної діяльності, про що свідчать високі рівні сформованості мотивів вибору професії з переважанням в ієрархії внутрішніх позитивних і соціальних мотивів, із суттєвим рівнем розвитку мотивації до успіху майбутніх фахівців ресторанного бізнесу.

***Ключові слова:** мотивація, ефективність, корекційно-тренінгова програма, професійні якості, фахівець.*

О.А. Приймук
аспірант кафедри психології,
Київський національний
торгово-економічний університет

Эффективность влияния коррекционно- тренинговой программы на развитие мотивационного компонента как составляющей профессионально важных качеств будущих специалистов ресторанного бизнеса

В статье представлены результаты сравнительного анализа показателей мотивационного компонента контрольной (КГ) и экспериментальной групп (ЭГ) студентов. Доказана эффективность развития мотивационной сферы в структуре профессиональных качеств будущих специалистов ресторанного бизнеса (РБ). Автором статьи установлено положительное влияние коррекционно- тренинговой программы на мотивационный компонент студентов в процессе их образовательно-профессиональной деятельности, о чем свидетельствуют высокие уровни сформированности мотивов выбора профессии с преобладанием в иерархии внутренних положительных и социальных мотивов, с существенным уровнем развития мотивации к успеху будущих специалистов ресторанного бизнеса.

***Ключевые слова:** мотивация, эффективность, коррекционно- тренинговая программа, профессиональные качества, специалист.*

Efficiency exposure correction and training program for the development of the motivational component as part of professionally important qualities of future specialists of restaurant business

The results of comparative analysis of indicators motivational component control (CG) and experimental group (EG) students. Proved the effectiveness of motivational sphere in the structure of professional skills of future professionals of the restaurant business (RB). The author of the article found positive effect remedial training program for students motivational component in their educational and professional activity, indicating high levels of motivation choose a profession dominated by positive internal hierarchy and social reasons of substantial level of motivation to the success of future specialists restaurant business.

Key words: motivation, efficiency, remedial training program, professional quality expert.

Постановка проблеми

Незважаючи на значну кількість випускників вищих і середніх професійно-освітніх закладів ресторанні підприємства мають дефіцит у кваліфікованих кадрах. За експертними даними недобір робітників середньої ланки на підприємствах галузі досягає майже 50%, вищої – майже 90%. Причини такої ситуації поряд з іншими виявляються у недостатньому рівні професійної підготовки та низькому рівні мотивації до діяльності. Відомо, що ефективність професійної діяльності на 50% залежить від мотиваційного компоненту, на 40% – від рівня розвитку професійно важливих якостей (ПВЯ) і на 10% – від особливостей індивідуального стилю діяльності.

Тому формування ПВЯ, вивчення і розвиток мотиваційного компоненту під час освітньо-професійної діяльності майбутніх фахівців у ВНЗ є актуальним і потребує психологічного втручання і корекції.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Психологічні аспекти ПВЯ у сфері «людина–людина» свого часу вивчали такі

вчені, як: М. Дьяченко, Л. Кандибович, Л. Карамушка, М. Корольчук, С. Максименко, В. Мерлін, В. Моляко, К. Платонов, В. Самойлов, І. Сингаївська. Підвищення якості професійної освіти у підготовці фахівців готельно-ресторанної справи стали предметом уваги таких науковців, як М. Бойко, І. Зоріної, П. Карпенка, М. Кравченка, С. Мельниченко, Т. Ткаченко.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Процес формування мотиваційного компоненту як важливого елемента становлення і розвитку особистості в професіогенезі є актуальним у системі освітньо-професійної діяльності майбутнього фахівця ВНЗ, оскільки цей процес спрямовано на позитивний розвиток природної мотивації щодо особистісного зростання, розвитку соціальних контактів, групової незалежності та самореалізації. Загалом, незважаючи на численні напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців в галузі розвитку мотиваційного компоненту особистості, в загальній проблематиці залишаються практично нерозробленими особливості розвитку мотивації в профе-

сіогенезі конкретної професії і, зокрема, фахівців РБ. Тому автор статті особливу увагу звернула на вивчення мотивів підприємництва, показників сформованості мотивів вибору професії і визначення рівнів розвитку мотивації до успіху майбутніх фахівців ресторанного бізнесу.

Формування цілей статті

Мета статті – визначити ефективність впливу корекційно-тренінгової програми (КТП) на розвиток мотиваційного компоненту ПВЯ майбутніх фахівців РБ.

Виклад основного матеріалу дослідження

У статті представлено аналіз показників мотиваційного компоненту ПВЯ майбутніх фахівців після впливу КТП в експериментальній групі у порівнянні з контрольними і початковими вимірами. Виходячи з мети і завдань роботи, дослідження проводилося зі студентами першого, другого, третього, четвертого і п'ятого курсів двічі на рік, розподілених на контрольну і експериментальну групи.

У дослідженні використано комплекс інформативних показників методик і завдяки факторному аналізу визначено один з провідних факторів у структурі ПВЯ майбутніх фахівців РБ, який названо мотиваційним (F-2).

Комплекс методик, за яким визначено ефективність впливу КТП на мотиваційний фактор включає: «мотиви підприємництва» (Л. Карамушка, Н. Худякова, 2011), «мотиви вибору професії» (В. Семиченко, 2004) та «мотивацію до успіху» Т. Елерса.

Порівняльний аналіз показників шкал мотивів підприємництва показав, що в КГ першокурсників за ієрархією переважають опосередковані мотиви, що потребує психологічної корекції з перевагою на безпосередні мотиви. З'ясовано, що у КГ першокурсників на перших позиціях знаходяться: 1) мотиви соціальних контактів та групової незалежності (14,27±1,78); 2) мотиви самореалізації (13,93±2,17); 3) мотиви поваги та самоповаги (13,49±1,76); 4) мотиви вимушеності (13,11±1,48).

Водночас безпосередні мотиви займають в ієрархії з 5 по 8, а саме відповідно: 5) мотиви комерційного успіху; 6) мотиви ініціативи та активності; 7) мотиви свободи і незалежності; 8) мотиви інноваційності та ризику. Особливістю початкових результатів в експериментальній групі студентів є те, що третє і четверте місця в ієрархії посіли, відповідно, мотив ініціативи та активності (3), мотив свободи і незалежності (4). Отже, для досягнення позитивного результату необхідно продовжувати психокорекційну роботу у відповідності до плану формуючого експерименту, в якому акцент на 3, 4 та 5 курсах зроблено на мотиваційну та особистісну сферу.

Аналіз результатів показав, що у подальшому суттєві найбільші зміни позитивного плану в мотиваційній сфері під впливом КТП відбуваються у студентів ЕГ, починаючи з четвертого курсу, і особливо на п'ятому. Так, в експериментальній групі 5 курсу на перших позиціях в ієрархії мотивів підприємництва знаходяться безпосередні мотиви, показники яких, як у порівнянні з КГ студентів, так і початковими результатами, мають істотні позитивні відмінності, що свідчить про ефективність використання КТП в системі психологічного супроводу майбутніх фахівців ресторанного бізнесу.

Встановлено, що перший мотив підприємництва – мотив комерційного успіху – за ієрархією має вагу в 17,75±1,99, що у порівнянні з початковими результатами ЕГ 13,04±1,98 і КГ 15,01±1,72 є статистично достовірною відмінністю і свідчить про ефективність застосування КТП.

Другий мотив за ієрархією – мотив свободи і незалежності – зафіксовано на рівні 17,31±1,83, що перевищує початкові результати на 4,5 б. в експериментальній групі і в контрольній – на 3,4 б. (при $p < 0,05$).

Мотив інноваційності та ризику виявився у студентів ЕГ на третьому місці. Результат 17,02 б. у студентів ЕГ суттєво перевищує початкові і контрольні показники (на 4 б.-4,8 б., при $p < 0,05$).

Четвертим за ієрархією мотивів під-

приємництва у студентів ЕГ визначено мотив ініціативи та активності з показником $16,44 \pm 1,77$, який на $3,53$ б. перевищує контрольні виміри і на $3,47$ б. початкові (при $p < 0,05$).

Група опосередкованих мотивів під впливом КТП в ЕГ теж зазнала істотних позитивних змін. Так, на 5 місці за ієрархією мотивів підприємництва і оцінкою $16,01 \pm 1,73$ виявились мотиви самореалізації, що на $1,88$ б.- $2,08$ б. більше, ніж у контрольних і початкових вимірах (при $p < 0,05$).

Встановлено, що на 6 місці виявились мотиви поваги та самоповаги з результатом $14,97 \pm 1,59$, що суттєво вище, ніж початкові і контрольні результати, відповідно $11,04 \pm 1,44$, $13,49 \pm 1,76$ (при $p < 0,05$).

З'ясовано, що у студентів ЕГ після використання КТП виявився мотив соціальних контактів та групової незалежності з показником на рівні $14,01$ б., що суттєво відрізняється від початкового результату – $13,01$ б. (при $p < 0,05$).

На 8 місці і в КГ, і в ЕГ виявився мотив вимушеності ($9,01$ б.), який у порівнянні з контрольними вимірами і початковими результатами виявився істотно нижчим, відповідно на $1,0$ б. і $4,1$ б. (при $p < 0,05$).

Таким чином доведено ефективність КТП у студентів ЕГ і встановлено за аналізом результатів дослідження мотиваційного компоненту ПВЯ, що у випускників ЕГ безпосередні мотиви посідають в ієрархії вищі місця, ніж опосередковані.

Рівень сформованості мотиваційного компоненту у структурі ПВЯ майбутніх фахівців РБ та ефективність впливу КТП на цей надзвичайно важливий фактор, окрім ієрархії «мотивів підприємництва», вивчався і за допомогою методики «мотиви вибору професії». Методика спрямована на визначення домінуючих мотивів вибору професії – внутрішніх індивідуально значущих, внутрішньо соціально значущих, зовнішніх позитивних та зовнішніх негативних.

Аналіз показників зовнішніх і внутрішніх мотивів вибору професії показує певні особливості їхніх проявів в ЕГ і КГ студентів. Так, для КГ притаманні переважно

зовнішні позитивні з наявністю середньо виражених зовнішніх негативних мотивів та середньо виражених внутрішніх індивідуально значущих та соціально значущих мотивів. Істотна перевага у структурі мотивів вибору професії зовнішніх позитивних і наявність зовнішніх негативних і незначні позитивні зміни у студентів є прямим показанням до застосування психологічних методів корекції і мотивації у майбутніх фахівців РБ.

Встановлено, що в ЕГ студентів після впливу КТП суттєво збільшується показник внутрішніх індивідуально значущих мотивів з $16,8$ б. до $21,8$ б. після першого тренінгу мотиваційної спрямованості, до $23,8$ та $24,8$ балів після наступних психологічних впливів (при $p < 0,05$). Такі позитивні зміни поряд з тим, що зазначені показники в КГ на $2,1$ б.- $4,4$ б. (при $p < 0,05$) нижчі від показників ЕГ, свідчать про позитивний вплив КТП на мотиваційний компонент обстежуваних.

З'ясовано, що поряд із внутрішніми індивідуально-значущими мотивами істотні позитивні зміни зазнали і внутрішні соціально-значущі мотиви. Так, цей показник в ЕГ після впливу КТП досяг рівня $23,1$ б., що у порівнянні з початковими на $7,0$ б. більший (при $p < 0,05$). Починаючи з 3 і 4 років навчання, коли відбувалися цілеспрямовані тренінги оптимізації мотиваційної сфери, показник внутрішніх соціально-значущих мотивів перевищував початкові виміри на $3,2$ б.- $5,2$ б. (при $p < 0,05$), що свідчить про ефективність розвитку мотиваційної сфери у студентів ЕГ.

Визначено, що показники зовнішніх позитивних мотивів мають свої певні особливості як в КГ, так і ЕГ. У студентів ЕГ і КГ цей показник уже на початковому періоді навчання виражений на достатньо високому рівні – $20,9$ б.- $21,9$ б. і на заключному періоді навчання показники обох груп зазнають теж достатньо суттєвих позитивних змін: до $22,0$ б.- $22,4$ б.

Нами встановлено, що у контрольній групі студентів показники зовнішніх негативних мотивів суттєво знижуються з першого до п'ятого року навчання – з $12,4$

б. до 5,3 б., що, з одного боку, свідчить про позитивний вплив навчально-виховного процесу майбутніх фахівців, а з іншого – про необхідність цілеспрямованої психологічної допомоги в початковий період навчання студентів.

Достатньо високий рівень зовнішніх позитивних мотивів у студентів ЕГ свідчить про те, що КТП сприяла розв'язанню власних проблем, усвідомленню можливостей кар'єрного зростання і престижу професії, тобто зростанню мотивів, заради яких людина вважає за необхідне докласти свої зусилля і досягти мети.

Досить переконливо про позитивний вплив КТП на мотивацію студентів ЕГ свідчить початкове зниження, а потім відсутність зовнішніх негативних мотивів, які виявляються у впливах на особистість шляхом тиску, покарання, критики, осуду й інших санкцій негативного характеру.

Аналіз рівня сформованості мотивів вибору професії у майбутніх фахівців РБ у відсотках від загальної кількості опитаних показав наступне. Так, мотиви вибору професії у випускників ЕГ сформувалися переважно на високому рівні – 70%, у КГ студентів – 56% і у першокурсників – 40%. Середній рівень мотивів вибору професії визначено у 30% студентів ЕГ, студентів КГ – 35% і у першокурсників – 38%. Низький рівень притаманний 22% першокурсників і 9% випускникам КГ.

Це свідчить про те, що КТП сприяла розвитку мотиваційної сфери у студентів ЕГ і вони керуються внутрішніми (інтровертованими) мотивами вибору професії з повною відсутністю зовнішніх негативних мотивів.

Наступним кроком у визначенні ефективності розвитку мотиваційної сфери під впливом КТП у нашому дослідженні стало визначення спрямованості на мотивацію до успіху за допомогою «методики діагностики особистості на мотивацію до успіху» Т. Елерса.

Особливістю показників мотивації до успіху КГ студентів виявилось те, що у першому обстеженні у першокурсників зафіксовано низький рівень мотивації до успіху (10,42 б.), і в подальшому, під впли-

вом освітньо-професійної діяльності та виховного процесу, рівень цього показника хоча і підвищився до 11,41 б., але залишився на низькому рівні. Суттєвого підвищення в процесі професійної підготовки показник мотивації до успіху сягнув лише середнього рівня (15,21 б.-15,44 б., при $p < 0,05$). Такі нерівномірні коливання і на 3 курсі у студентів КГ до низького рівня є прямим показанням до застосування КТП з метою оптимізації мотиваційної сфери студентів. В експериментальній групі студентів у процесі застосування різних тренінгових вправ уже після перших психологічних впливів суттєво підвищився рівень мотивації до успіху у студентів ЕГ – з 10,42 б. до 13,41 б., що стабільно фіксувалося вже у межах середнього рівня – 13,41 б.-13,51 б. (при $p < 0,05$). У подальшому успішність мотиваційного тренінга на 3 і 4 роках навчання зумовила помірно високий рівень мотивації до успіху – 17,94-17,36 б., а подальша психологічна допомога призвела до дуже високого рівня – 21,45 б.-22,96 б. (при $p < 0,05$ як з початковим, так і контрольним результатом).

Отже, результати порівняльного аналізу КГ і КГ вказують на позитивний ефект розвитку мотивації до успіху психологічними методами, про що свідчать достовірні позитивні зміни підвищення показників у студентів ЕГ з низького до помірно високого і дуже високого.

Висновок

На підставі аналізу результатів мотиваційного компоненту визначено ефективність розвитку мотиваційної сфери у структурі ПВЯ майбутніх фахівців ресторанного бізнесу. Доведено, що після використання КТП у студентів ЕГ у порівнянні з контрольними і початковими вимірами виявилися професійно значущі безпосередні мотиви комерційного успіху, свободи і незалежності, інноваційності та ризику і мотиви ініціативи та активності.

З'ясовано, що за рівнем сформованості мотивів вибору професії у майбутніх фахівців РБ у студентів ЕГ після цілеспрямованої психокорекційної роботи високий рівень сформованості мотиваційної сфери

спостерігається у 70%, середній – у 30%. При цьому у структурі мотивів суттєво переважають внутрішні (інтровертовані) соціальні і особливо значимі мотиви. На

достатньому рівні виявлено зовнішні позитивні мотиви і відсутні з 3 року навчання зовнішні негативні мотиви. Що підтверджує ефективність проведеної психологічної роботи зі студентами ЕГ.

Література

1. Карамушка Л.М. Мотивація підприємницької діяльності: монографія / Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К. – Львів: Сполум, 2011. – 208 с.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 536 с.
3. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти: навч. посіб. / С.Д. Максименко, А.А. Мазаракі, Л.П. Кулаковська Т.Ю. Кулаковський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.
4. Сучасні концепції, передумови та перспективи розвитку підприємств України / М.Г. Бойко. Під заг. ред. К.Ф. Ковальчука. – ІМА-прес, 2012. – С. 29-42.
5. Iryna Syngaivska. Corporate culture as a mean of motivational work with personnel / Knowledge // International Journal Scientific and applicative papers, Macedonia. – Vol. 1, 2. – 2014. – С. 168-172.

Збірник наукових праць

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК» випуск двадцять четвертий

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами фактологічних, статистичних тощо даних

Відповідальний секретар: к.і.н. *І.І. Баликін*
Літературне редагування: *Г.І. Головльова*
Комп'ютерна верстка: *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 3.02.2017 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 23,53. Обл.-вид. арк. 19,5. Наклад 300 прим. Зам. 127

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com